

Міністерство внутрішніх справ
Донецький державний університет внутрішніх справ

**Центральноукраїнський вісник
права та публічного управління**

**Central Ukrainian Journal of Law
and Public Management**

Випуск 3 (7)

Issue 3 (7)

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Головний редактор:

Вітвіцький Сергій Сергійович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, ректор, Донецький державний університет внутрішніх справ, Україна

Заступник головного редактора:

Кузьменко Сергій Георгійович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення факультету № 4, Донецький державний університет внутрішніх справ, Україна

Відповідальний секретар:

Буга Ганна Сергіївна, доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу організації наукової роботи, Донецький державний університет внутрішніх справ, Україна

Члени редакційної колегії:

Баштанник Віталій Володимирович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Україна

Булгакова Олена Валеріївна, кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін факультету № 2, Криворізький навчально-науковий інститут Донецького державного університету внутрішніх справ, Україна

Веселов Микола Юрійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін факультету № 2, Криворізький навчально-науковий інститут Донецького державного університету внутрішніх справ, Україна

Антоніна Дякона, доктор економічних наук, професор, проректор з інновацій та розвитку, начальник відділу маркетингу, Університет прикладних наук ISMA, Рига, Латвія

Колеснік Тетяна Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного, трудового права та права соціального забезпечення дисциплін факультету № 4, Донецький державний університет внутрішніх справ, Україна

Кононенко Тетяна Володимирівна, доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1, Донецький державний університет, Україна

Копотун Ігор Миколайович, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету № 3, Донецький державний університет внутрішніх справ, Україна

Липовська Наталія Анатоліївна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Україна

Макаренко Олександр Юрійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної діяльності та поліцейстики факультету № 1, Криворізький навчально-науковий інститут Донецького державного університету внутрішніх справ, Україна

Мінченко Дар'я Анатоліївна, кандидат юридичних наук, магістр Лондонського університету Queen Mary, адвокат, начальник відділу міжнародних зв'язків, доцент кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

Пилипенко Дмитро Олексійович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 2, Криворізький навчально-науковий інститут Донецького державного університету внутрішніх справ, Україна

Хожило Ірина Іванівна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Україна

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Донецького державного університету внутрішніх справ
Протокол № 1 від 25.09.2024

Журнал засновано у 2022 році. Науковий журнал «Центральноукраїнський вісник права та публічного управління» зареєстровано в Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення (Рішення № 1415 від 16.11.2023 р. Ідентифікатор медіа R 30-1958).
Періодичність: 4 рази на рік.

Офіційний сайт видання: cuj.dnuvs.ukr.education

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 27 квітня 2023 року № 491 (додаток 3) науковий журнал «Центральноукраїнський вісник права та публічного управління» включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») зі спеціальностей 081 – Право, 281 – Публічне управління та адміністрування.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

Барановська Валентина Федорівна ЕКОЛОГІЧНИЙ КОНТРОЛЬ У МОРСЬКИХ ПОРТАХ УКРАЇНИ: ПРОГРАМНЕ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ.....	7
Вальчук Микола Сергійович ЦИФРОВІЗАЦІЯ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ НА ШЛЯХУ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КЛІЄНТО- ТА ПАЦІЄНТООРІЄНТОВАНOSTI.....	14
Васильєв Сергій Володимирович ЦІННІСНІ НАРАТИВИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА.....	23
Веселов Микола Юрійович, Пилипів Руслан Миронович АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС КОМІСІЇ З РЕГУЛЮВАННЯ АЗАРТНИХ ІГОР ТА ЛОТЕРЕЙ ЯК ЦЕНТРАЛЬНОГО ОРГАНУ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ СТАТУСОМ.....	35
Вітвіцький Сергій Сергійович, Отришко Артем Олегович ДОПИТ СВІДКІВ І ПІДОЗРЮВАНИХ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ПОВОДЖЕННЯ ЗІ ЗБРОСЮ, БОЙОВИМИ ПРИПАСАМИ АБО ВИБУХОВИМИ РЕЧОВИНАМИ.....	42
Герасимчук Єлизавета Андріївна ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ТА КОМПЕТЕНЦІЇ МІЖВІДОМЧОЇ КОМІСІЇ З МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	51
Головков Олександр Миколайович, Коваленко Віктор Леонідович, Бур'ян Ігор Володимирович ОРГАНІЗАЦІЯ СЛУЖБОВОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ.....	58
Градун Світлана Анатоліївна ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ.....	67
Гудима Мирослава Мирославівна ЗНАЧЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК КАНДИДАТІВ НА ШЛЯХУ ФОРМУВАННЯ ЯКІСНОГО СУДДІВСЬКОГО КОРПУСУ	81
Клубань Марія Володимирівна, Іванов Антон Олександрович АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОВОРОТУ ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	88
Леонідова Олена Олексіївна НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГАЛУЗІ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ УКРАЇНИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	95
Малюк Василь Васильович ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЇ ПРОТИДІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИМ ОРГАНІЗОВАНИМ ЗЛОЧИННИМ ОБ'ЄДНАННЯМ, ЩО ЗАГРОЖУЮТЬ ДЕРЖАВНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ.....	104
Мердова Ольга Миколаївна, Кривонос Максим Васильович ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ НОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЮ).....	113

Меркулова Валентина Олександрівна, Конопельський Віктор Ярославович ОБ’ЄКТИВНІ ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ БЕЗПЕКИ РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ: СПІВВІДНОШЕННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ОБ’ЄКТІВ ПОСЯГАННЯ ТА ЗМІСТУ БЛАНКЕТНИХ ДИСПОЗИЦІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ.....	120
Музика Леся Анатоліївна, Сєда Софія Володимирівна КОНЦЕПЦІЯ ПОСТНАТАТИВНИХ ПРАВ У КОНТЕКСТІ ПРАВОВІДНОСИН ЩОДО АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ.....	132
Патерило Ірина Володимирівна РОЛЬ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ У РЕГУЛЮВАННІ ПРОЦЕДУР БАНКРУТСТВА: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ.....	144
Письменський Євген Олександрович РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОМІЖНИЙ АНАЛІЗ ЕКСПЕРТНОЇ ОЦІНКИ.....	150
Пірго Олена Федорівна ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ ЯК ОБ’ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	161
Солтисюк Андрій Петрович ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕНАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ОБОВ’ЯЗКІВ МЕДИЧНИМ АБО ФАРМАЦЕВТИЧНИМ ПРАЦІВНИКОМ	169

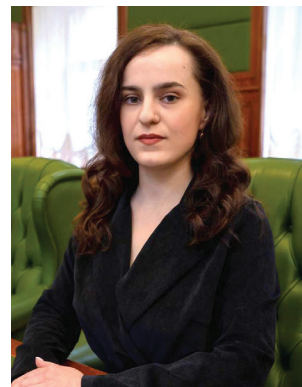
CONTENTS

Baranovska V. F. ECOLOGICAL CONTROL IN THE SEAPORTS OF UKRAINE: PROGRAM LEGAL REGULATION.....	7
Valchuk M. S. DIGITALIZATION OF THE HEALTHCARE SPHERE IN UKRAINE ON THE WAY TO PROVIDING CLIENT AND PATIENT ORIENTATION.....	14
Vasilyev S. V. VALUE NARRATIVES OF PROCEDURAL LAW.....	23
Veselov M. Yu., Pylypiv R. M. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE COMMISSION FOR THE REGULATION OF GAMBLING AND LOTTERIES AS A CENTRAL EXECUTIVE AUTHORITY WITH A SPECIAL STATUS.....	35
Vitvitskyi S. S., Otryshko A. O. INTERROGATION OF A WITNESS, INTERROGATION OF A SUSPECT, INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS, WEAPONS, ILLEGAL HANDLING OF WEAPONS, AMMUNITION OR EXPLOSIVES.....	42
Herasymchuk Ye. A. ON DEFINING THE STATUS AND COMPETENCE OF THE INTERDEPARTMENTAL COMMISSION ON INTERNATIONAL TRADE UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE.....	51
Holovkov O. M., Kovalenko V. L., Burian I. V. ORGANISATION OF POLICE SERVICE TRAINING.....	58
Hradun S. A. LEGAL REGULATION OF THE USE OF A POLYGRAPH IN THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES OF UKRAINE.....	67
Gudyma M. M. THE VALUE OF MORAL AND ETHICAL CHARACTERISTICS OF CANDIDATES ON THE PATH TO A QUALITY JUDICIAL CORPS.....	81
Kluban M. V., Ivanov A. O. RELEVANT PROBLEMS OF REVERSAL OF EXECUTION OF A COURT DECISION IN CIVIL PROCESS.....	88
Leonidova O. O. NORMATIVE REGULATION OF THE CIVIL AVIATION INDUSTRY OF UKRAINE: INTERNATIONAL LEGAL ASPECT.....	95
Maliyk V. V. FEATURES OF REGULATORY AND LEGAL SUPPORT OF THE STRATEGY OF COUNTERING TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIMINAL GROUPS THAT THREATEN THE STATE SECURITY OF UKRAINE.....	104
Merdova O. M., Krivonos M. V. PROBLEMATIC ISSUES OF THE APPLICATION OF NEW LEGISLATION IN THE FIELD OF ANTI-BULLYING.....	113

Merkulova V. O., Konopelsky V. Ya. OBJECTIVE SIGNS OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST TRAFFIC SAFETY AND THE OPERATION OF TRANSPORT: THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CLASSIFICATION OF OBJECTS OF INFRINGEMENT AND THE CONTENT OF BLANKET DISPOSITIONS OF CRIMINAL LAW NORMS.....	120
Muzyka L. A., Sieda S. V. THE CONCEPT OF POST-MORTEM RIGHTS IN THE CONTEXT OF LEGAL RELATIONS WITH HUMAN ANATOMICAL MATERIALS.....	132
Paterylo I. V. THE ROLE OF STATE AUTHORITIES IN REGULATING BANKRUPTCY PROCEDURES: PROBLEMS AND PROSPECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL INFLUENCE.....	144
Pysmenskyy Ye. O. DEVELOPMENT OF CRIMINAL LAW POLICY IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW: AN INTERIM ANALYSIS OF EXPERT OPINION.....	150
Pirgo O. F. CRUELTY TO ANIMALS AS AN OBJECT OF CRIMINOLOGY RESEARCH.....	161
Soltysiuk A. P. OPTIMISATION OF THE PROCESS OF INVESTIGATING THE IMPROPER PERFORMANCE OF PROFESSIONAL DUTIES BY A MEDICAL OR PHARMACEUTICAL PROFESSIONAL.....	169

УДК 342.951:349.6(477)
DOI 10.32782/cuj-2024-3-1

Барановська Валентина Федорівна
аспірант кафедри морського та митного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0009-0002-7697-586X

ЕКОЛОГІЧНИЙ КОНТРОЛЬ У МОРСЬКИХ ПОРТАХ УКРАЇНИ: ПРОГРАМНЕ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Значні ризики забруднення та засмічення морських акваторій обумовлюють вжиття правових та організаційних заходів для підвищення ефективності контролю викидів з суден. Реформування системи публічного адміністрування охорони морського навколишнього середовища охоплює різні напрямки, у т.ч. особлива увага приділяється сфері контрольної діяльності у морських портах. У статті означено зміни в інституційній системі та правовому регулюванні контрольних функцій у сфері охорони навколишнього морського середовища. Звернено увагу на відоме рішення Кабінету Міністрів України про ліквідацію двох морських екологічних інспекцій через значні корупційні порушення. Це рішення стало черговим етапом реформування публічного адміністрування природоохоронної галузі України. Внаслідок його виконання відбувся перерозподіл функцій територіальних органів Державної екологічної інспекції України. Було розпочате формування нової системи публічного адміністрування усієї контрольної діяльності у морських портах, забезпечено виконання однієї з найважливіших функцій сучасної держави – екологічної. Проте вона ще має бути оновленою відповідно до екологічного імперативу, спрямованого на усебічне дотримання природоохоронних стандартів та враховувати зміну клімату, інші природні та антропогенні фактори, воєнні, міграційні та інші виклики та загрози. Характеристика програмних документів розвитку морської галузі України засвідчила, що у Морській доктрині, Стратегії розвитку морських портів та Національній транспортній стратегії напрямок екологічної контрольної діяльності визначений у загальних рисах та пов'язаний з екологізацією усієї антропогенної діяльності, пов'язаної з використанням морських акваторій та портовою діяльністю. Більш конкретизуючого регулювання він отримав в Морській природоохоронній стратегії. Відзначено, що спеціальний Закон України «Про державний екологічний контроль» може «зняти» проблеми, пов'язані з оновленням концепції державного екологічного контролю у морських портах.

Ключові слова: морська діяльність, портова діяльність, публічне адміністрування, контроль, нагляд, екоінспекція, екологічний контроль, морське середовище, екологічна безпека.

Baranovska V. F. Ecological control in the Seaports of Ukraine: program legal regulation

Significant risks of pollution and clogging of marine area of waters lead to the adoption of legal and organizational measures to increase the efficiency of control the emissions from ships. Reforming the system of public administration of maritime environmental protection covers various areas, including a special attention is paid to the sphere of control activity in seaports. The article identifies the changes in the institutional system and legal regulation of control and supervisory functions in the sphere of maritime environmental protection. Attention is paid to the well-known decision of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the liquidation of two marine ecological inspections due to significant corruption violations. This decision was the next stage of reforming the public administration of the environmental industry of Ukraine. As a result of its implementation, the functions were redistributed of the territorial bodies of the State Environmental Inspectorate of Ukraine. The formation of a new system of public administration of all control activities in seaports was started, one of the most important functions such as ecological of the modern state was ensured. However, it must still be updated in accordance with the ecological imperative, aimed at comprehensive compliance with the environmental standards and taking into account climate change, other natural and anthropogenic factors, military, migration and other challenges and threats. The characteristics has been showed of the program documents for the development of the maritime industry of Ukraine that in the Maritime Doctrine, the Strategy of the Development of Seaports and the National Transport Strategy, the direction of the ecological control activity is defined in general features and is associated

with the ecologization of all anthropogenic activities related to the use of marine area of waters and port activities. It received more concrete regulation in the Maritime Environmental Strategy. It has been noted that the special Law of Ukraine «On State Ecological Control» can «remove» the problems associated with the updating the concept of state ecological control in seaports.

Key words: *maritime activity, port activity, public administration, control, supervision, eco-inspection, environmental control, marine environment, environmental safety.*

Вступ. Екологічний контроль, або контроль підтримання екологічної безпеки, належить до кола пріоритетних напрямків державного контролю у більшості держав світу, зокрема й в Україні. Для сфери морської діяльності та особливо її портового складника особливо важливим є дотримання глобальних та регіональних стандартів, що стосується й контрольних адміністративних процедур. Їх одноманітність сприяє уніфікації портових формальностей та спрощенню документального супроводження судноплавства, а через це – прискоренню світової морської торгівлі, підтриманню продовольчої та санітарної безпеки тощо. Саме намаганнями спростити та наблизити вітчизняні портові формальності до загальноприйнятих вимог обумовлено закріплення у програмних документах розвитку України норм про дотримання європейських стандартів та добрих практик урядування у сфері екологічного контролю. Проте його національна модель все ще очікує на комплексне оновлення відповідно до екологічного імперативу, спрямованого на усебічне дотримання природоохоронних стандартів та врахування умов зміни клімату, воєнних, міграційних та інших сучасних, багато у чому безпрецедентних, викликів та загроз. Це також відповідатиме Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 травня 2017 р. № 616-р [1] та запровадженій у ній інтегрованої системі публічного (державного) адміністрування.

Матеріали та методи. Програмне правове регулювання у сфері контрольних екологічних механізмів у портах України досі не ставало предметом доктринального опрацювання, а новітні зміни, що відбуваються у системі публічного адміністрування при-

родоохоронної діяльності у морських портах України досліджені фрагментарно та несистемно. Більшість публікацій за цією тематикою стосуються окремих практичних аспектів правозастосування у межах поточного законодавства, або пов'язані з аналізом деяких судових рішень. Теоретичний базис цього дослідження сформовано працями В.М. Гаращука, О.В. Головкина, А.Л. Правдюка, В.В. Серафімова та деяких інших дослідників, завдяки яким вдалося створити наукове підґрунтя для визначення можливостей подальшої модернізації системи публічного адміністрування контрольної діяльності у сфері охорони навколишнього середовища у морських портах України, зокрема, за допомогою програмного регулювання. Методологічний базис дослідження представлено комплексом загально- та спеціально-наукових підходів та способів наукового пізнання: порівняльно-правовим, структурно-функціональним та історичним методами, а також методами системного аналізу, узагальнення та концептуального проектування.

Метою статті є визначення динаміки правового забезпечення здійснення контрольних екологічних механізмів у портах України, ступеня їх регламентації у документах довгострокового стратегічного планування розвитку транспортної, морської та портової галузі України, а також вироблення пропозицій щодо можливостей удосконалення законодавчого регулювання такого виду контрольної діяльності.

Результати. Зміни у нормативному та управлінському забезпеченні здійснення екологічних контрольних процедур у морських портах України останнім часом були динамічними. Ця сфера була однією з найбільш актуальних питань морської портової галузі через відомі резонансні судові провадження та корупційні порушення. У 2015 році в Україні

був скасований обов'язковий контроль ізольованого баласту суден [2]. При цьому, державний стандарт на показники для баластних вод скасовано не було, що й викликало непорозуміння у правозастосовній практиці. Наступним кроком стало прийняття у 2018 році Закону України про запровадження механізму «єдиного вікна та оптимізації здійснення контрольних процедур при переміщенні товарів через митний кордон України [3]. Але і після цього проблему контролю баластних вод вирішено не було. Наступним кроком стала ліквідація Азовської морської екологічної інспекції та Державної екологічної інспекції Кримсько-Чорноморського округу відповідно до постанови Уряду України від 29 січня 2020 року № 39 [4], що було обумовлено негативними результатами їх роботи та корупційними діями (необґрунтовані перевірки, затримання суден тощо) [5].

Таким чином, упродовж майже десяти років в Україні простежуються певні зміни у публічному адмініструванні контрольної діяльності у сфері дотримання екологічних вимог у морських портах України. Вони не завжди є послідовними, часто не забезпечують необхідного заповнення прогалів як нормативного, так й організаційного характеру. Але їх здійснення свідчить про актуальність та перебування на порядку денному проблеми забезпечення кращого адміністрування портової діяльності в Україні та приведення національних правил, процедур та формальностей у відповідність до вимог міжнародних стандартів. У цьому контексті слід підтримати О. Головкіна, Н. Дюжилову та М. Белякова у тому, що на теперішній час необхідною є інтенсифікація процесу імплементації Україною міжнародних (загалом) та європейських вимог, зокрема стандартів у сфері захисту та охорони довкілля [6, с. 53].

Кроки зі спрощення системи екологічного контролю у морських портах та модернізації процедур обробки суден у цілому презентують позитивні зрушення у цьому напрямі, що дозволить підвищити як конкурентоспроможність вітчизняних портів, так й імідж України як держави порту. Крім того, важливість подальших дій у сфері екологізації портової

діяльності та дієвості контрольних механізмів підвищується також й у зв'язку зі зростаючими ризиками для довкілля у морських портах України під час триваючого збройного вторгнення РФ та пов'язаних з цим ризиків для навколишнього середовища України, а спеціальний Закон України «Про державний екологічний контроль» [7], на наше переконання, може «зняти» проблеми, пов'язані з оновленням концепції державного екологічного контролю у морських портах. Особливо зважаючи на те, що екологічний контроль є складником піклування про довкілля – пріоритетної сфери, стан справ в якій є життєво важливим для всього суспільства, світу в цілому і які потребують серйозного підходу до відслідковування тих процесів, які в них відбуваються [8, с. 133], а правовий механізм державного регулювання екологічного контролю є одним із найважливіших у системі державного управління захистом довкілля [9, с. 87-88].

Загальні, концептуальні засади дружнього до довкілля використання морських акваторій України визначені у Морській доктрині України на період до 2035 року [10] (далі – Доктрина). Відповідно до її норм, до пріоритетних національних інтересів на морі належить запобігання забрудненню морського середовища, проведення ефективного екологічного моніторингу; одним з основних принципів реалізації державної морської політики визнано збереження морського природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, підтримання екологічної рівноваги та сталого відновлення природних ресурсів моря. Також має бути забезпечено захист внутрішніх морських вод, територіального моря і прилеглої зони відповідно до сучасних екологічних норм, застосування міжнародних екологічних норм у морегосподарській діяльності, участь у реалізації проекту ЄС «Екологічний моніторинг Чорноморського регіону», здійснення Україною екологічного контролю на морі відповідно до Рамкової Директиви ЄС про морську стратегію та відповідно до кращих практик держав ЄС. А для приморських регіонів екологічні питання виокремлено до спеціального підрозділу Доктрини – «Еколо-

гічні аспекти розвитку приморських регіонів». Дійсно, діяльність саме у приморських, прибережних зонах є найбільш екологічно небезпечною для чутливого та вразливого навколишнього середовища, та жадає особливого ставлення до забезпечення дотримання норм про охорону довкілля та біорізноманіття. Одним з елементів перелічених видів діяльності, спрямованих на підтримання доброго екологічного стану морських акваторій, може бути визнаний екологічний контроль у морських портах, при тому, що спеціального закріплення він у Доктрині не одержав.

Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року [11] (далі – Стратегія) до кола загальних проблем, що потребують розв'язання у сфері покращення сервісу в морських портах України відносить недостатній рівень екологічної безпеки, зосереджуючись переважно на питаннях 1) впровадження екологічно безпечних технологій, спрямованих на зменшення шкідливих викидів від виробничих процесів у портах; 2) створення спеціально відведених місць стоянки вантажного транспорту із забезпеченням належних умов зберігання вантажу, що відповідають екологічним та санітарним нормам, та закріплюючи серед цілей Стратегії, зокрема, забезпечення екологічної безпеки відповідно до міжнародних стандартів та недопущення суб'єктами господарювання і суднами забруднення навколишнього природного середовища, дотримання вимог щодо використання та охорони водних об'єктів у межах території та акваторії морського порту. Останнє, на наше переконання, забезпечується через функціонування відповідного екологічного контролю.

Спеціалізована на екологічних питаннях Морська природоохоронна стратегія України [12], приділяє значно більше уваги контрольним механізмам, закріплюючи пріоритетними завданнями, зокрема, забезпечення контролю за забрудненням і засміченням моря із суден, запобігання розповсюдженню морських інвазійних чужорідних видів з баластними водами, потраплянню у море небезпечних речовин шляхом створення споруд, де здійснюється перевантаження та зберігання нафтопродук-

тів, хімічних речовин, запровадження системи контролю за переміщенням небезпечних речовин у межах морських кордонів України, а також відзначаючи, що функції з державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища у межах прибережних вод України (внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України та прибережної захисної смуги морів) покладаються на Держекоінспекцію. Відсутність у цьому переліку прилеглої зони України, встановленої відповідно до Закону від 6 грудня 2018 р. [13], пояснюється, тим, що здійснюваний в її межах контроль спрямовано на запобігання порушенням митного, фіскального (податкового), імміграційного (міграційного), санітарного законодавства України, що відповідає Конвенції ООН з морського права 1982 р. [14] стосовно режиму цього морського простору та не охоплює екологічного різновиду.

Концепція реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища [15] передбачає значні зміни в інституційному механізмі здійснення екологічного контролю, заходи з ліквідації корупційних чинників, зокрема на постах екологічного контролю в пунктах пропуску через державний кордон, а також унормування перевірок суб'єктів господарювання, страхування екологічних ризиків. Ці положення отримали розвиток в Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 року [16], в яких відзначається незадовільний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та незабезпечення невідворотності відповідальності за його порушення, а у якості одного з основних інструментів реалізації державної екологічної політики визнано комплексний моніторинг стану навколишнього природного середовища і нагляд (контроль) у сфері охорони довкілля, що забезпечить перехід до системи запобігання правопорушенням, зменшенню тиску на бізнес-середовище, широке залучення громадськості до природоохоронного контролю через побудову дієвої системи нагляду за дотриманням природо-

охоронного законодавства з урахуванням найкращих практик організації функціонування аналогічних інституцій у країнах-членах ЄС.

Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року [17] передбачає удосконалення системи реагування на забруднення морських вод, впровадження інноваційних рішень та кращих світових практик під час проведення митних та інших контрольних процедур у разі здійснення перевезень, а також інтеграцію систем обміну інформацією між прикордонною та митними службами та перевізниками для прискорення проходження процедур контролю, спеціально не виокремлюючи екологічний контроль на морському транспорті та/або у морських портах.

Висновки. Програмні документи довгострокового планування розвитку морської галузі, портової діяльності, а також реформування контрольних та наглядових функцій держави в екологічній сфері засвідчили значну увагу необхідності дотримання «екологічного імперативу» та поступовій модернізації інституційного механізму їх здійснення з метою забезпечення імплементації регіональних і міжнародних стандартів та кращих практик урядування. При цьому, розпороше-

ність норм про екологічний контроль у великій кількості документів навряд чи сприятиме формуванню якісної нормативної бази такої діяльності, у зв'язку з чим прийняття спеціального Закону України «Про державний екологічний контроль» з виокремленням у ньому спеціального розділу, присвяченого екологічному контролю у морських портах, стане втіленням раціонального підходу до регулювання такого важливого для морської держави виду контрольної діяльності та засвідчить реальне піклування про стан морського довкілля.

Перспективними напрямками подальших досліджень у сфері удосконалення правого регулювання та публічного адміністрування контрольних екологічних механізмів у морських портах України може стати визначення можливостей запровадження принципів доброго урядування, запозичення кращих зарубіжних практик та подолання існуючих прогалин у галузевому законодавстві. Завдяки цьому може бути вироблено цінні пропозиції та побудовано ефективну систему контролю та попередження негативного впливу на довкілля від судноплавства та портової діяльності у прибережних водах України.

Література

1. Концепція реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 трав. 2017 р. № 616-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2017-p#Text> (дата звернення: 10.07.2024 р.).
2. Зміни, що вносяться до Правил охорони внутрішніх морських вод і територіального моря України від забруднення та засмічення, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 7 лип. 2015 р. № 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/492-2015-p#Text> (дата звернення: 10.07.2024 р.).
3. Про внесення змін до Митного кодексу України та деяких інших законів України щодо запровадження механізму «єдиного вікна» та оптимізації здійснення контрольних процедур при переміщенні товарів через митний кордон України: Закон України від 06 верес. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2530-19#Text> (дата звернення: 10.07.2024 р.).
4. Про ліквідацію територіального та міжрегіонального територіального органу Державної екологічної інспекції: постанова Кабінету Міністрів України від 29 січ. 2020 р. № 29. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-2020-p#Text> (дата звернення: 10.07.2024 р.).
5. Serafimov V. Supervision (control) in the sphere of marine environment protection in Ukraine: new institutional transformations. *Lex Portus*. 2020. № 1. P. 23–36. <https://doi.org/10.26886/2524-101X.1.2020.2>
6. Головкин О., Дюжилова Н., Беляков М. Адаптація національного законодавства до міжнародних екологічних стандартів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2. С. 48–55. URL: http://www.visnyknapu.gp.gov.ua/files/issues-2017/Visnyk-NAPU_2_2017.pdf (дата звернення: 22.07.2024 р.).
7. Проект Закону про державний екологічний контроль. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3091&skl=10 (дата звернення: 10.07.2024 р.).
8. Гаращук В.М. Екологічний контроль як чинник екологічної безпеки суспільства. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2002. № 3. С. 133–140.

9. Правдюк А.Л. Механізм правового регулювання державного екологічного контролю. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 87–92. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/2_2016/part_2/18.pdf (дата звернення: 22.07.2024 р.).

10. Морська доктрина України на період до 2035 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 7 жовт. 2009 р. № 1307 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 18 груд. 2018 р. № 1108). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-p#Text> (дата звернення: 10.07.2024 р.).

11. Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 лип. 2013 р. № 548-р (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 груд. 2020 р. № 1634-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-p#Text> (дата звернення: 10.07.2024 р.).

12. Морська природоохоронна стратегія України, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 жовт. 2021 р. № 1240-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-2021-p#Text> (дата звернення: 10.07.2024 р.).

13. Про прилеглу зону України: Закон України від 6 груд. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2641-19#Text> (дата звернення: 10.07.2024 р.).

14. United Nations Convention on the Law of the Sea, 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (дата звернення: 11.07.2024 р.).

15. Концепція реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 трав. 2017 р. № 616-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2017-p#Text> (дата звернення: 11.07.2024 р.).

16. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року, затверджені Законом України від 28 лют. 2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 11.07.2024 р.).

17. Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 трав. 2018 р. № 430-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-p#Text> дата звернення: 11.07.2024 р.).

References

1. Kontsepsiia reformuvannia systemy derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha, skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31 trav. 2017 r. № 616-r [The concept of reforming the system of state supervision (control) in the field of environmental protection, approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 31, 2017 No. 616]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2017-r#Text> (data zvernennia: 10.07.2024 r.). [in Ukrainian].

2. Zminy, shcho vnosiatsia do Pravyl okhorony vnutrishnikh morskykh vod i terytorialnoho moria Ukrainy vid zabrudnennia ta zasmichennia, zatverdzeni postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 lyp. 2015 r. № 492 [Amendments to the Rules for the Protection of Internal Marine Waters and the Territorial Sea of Ukraine from Pollution and Clogging, approved by Resolution No. 492 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 7, 2015] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/492-2015-p#Text> (data zvernennia: 10.07.2024 r.). [in Ukrainian].

3. Pro vnesennia zmin do Mytnoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh inshykh zakoniv Ukrainy shchodo zaprovadzhennia mekhanizmu «iedynoho vikna» ta optymizatsii zdiisnennia kontrolnykh protsedur pry peremishchenni tovariv cherez mytnyi kordon Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06 veres. 2018 r. [On amendments to the Customs Code of Ukraine and some other laws of Ukraine regarding the introduction of the «single window» mechanism and optimization of control procedures when moving goods across the customs border of Ukraine: Law of Ukraine dated September 6, 2018]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2530-19#Text> (data zvernennia: 10.07.2024 r.). [in Ukrainian].

4. Pro likvidatsiiu terytorialnoho ta mizhrehionalnoho terytorialnoho orhanu Derzhavnoi ekolohichnoi inspektsii: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 sich. 2020 r. № 29 [On the liquidation of the territorial and interregional territorial body of the State Environmental Inspection: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of January 29, 2020 No. 29]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39-2020-p#Text> (data zvernennia: 10.07.2024 r.). [in Ukrainian].

5. Serafimov, V. (2020). Supervision (control) in the sphere of marine environment protection in Ukraine: new institutional transformations. *Lex Portus*. No. 1. P. 23–36. <https://doi.org/10.26886/2524-101X.1.2020.2> [in English].

6. Holovkin, O., Diuzhylova, N., & Bieliakov, M. (2017). Adaptatsiia natsionalnoho zakonodavstva do mizhnarodnykh ekolohichnykh standartiv [National legislation adaptation to international environmental standards]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy – Journal of the National Prosecution Acad-*

emy of Ukraine. 2. S. 48–55. Retrieved from: http://www.visnyknapu.gp.gov.ua/files/issues-2017/Visnyk-NAPU_2_2017.pdf (data zvernennia: 22.07.2024 r.). [in Ukrainian].

7. Proekt Zakonu pro derzhavnyi ekolohichniy control [Draft Law on State Environmental Control]. Retrieved from: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3091&skl=10 (data zvernennia: 10.07.2024 r.). [in Ukrainian].

8. Harashchuk, V.M. (2002). Ekolohichniy kontrol yak chynnyk ekolohichnoi bezpeky suspilstva [Environmental control as a factor of environmental security of society]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriadiuvannya – State Building and Local Government*. 3. S. 133–140 [in Ukrainian].

9. Pravdiuk, A.L. (2016). Mekhanizm pravovoho rehuliuвання derzhavnoho ekolohichnoho kontroliu [Mechanism of legal regulation of state environmental control]. *Pravo i suspilstvo – Law and Society*. 2. S. 87–92. Retrieved from: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2016/2_2016/part_2/18.pdf (data zvernennia: 22.07.2024 r.). [in Ukrainian].

10. Morska doktryna Ukrainy na period do 2035 roku, zatverdzhena postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 zhovt. 2009 r. № 1307 (u redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 hrud. 2018 r. № 1108) [The maritime doctrine of Ukraine for the period until 2035, approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 7, 2009 No. 1307 (as amended by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 18, 2018 No. 1108)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-p#Text> (data zvernennia: 10.07.2024 r.). [in Ukrainian].

11. Stratehiia rozvytku morskyykh portiv Ukrainy na period do 2038 roku, zatverdzhena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 lyp. 2013 r. № 548-r (v redaktsii rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 hrud. 2020 r. № 1634-r) [Strategy for the development of sea ports of Ukraine for the period until 2038, approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 11.07.2013 No. 548-r (as amended by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 23.12.2020 No. 1634-r)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013-r#Text> (data zvernennia: 10.07.2024 r.). [in Ukrainian].

12. Morska pryrodookhoronna stratehiia Ukrainy, skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 zhovt. 2021 r. № 1240-r [Marine environmental protection strategy of Ukraine, approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 11, 2021 No. 1240]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-2021-r#Text> (data zvernennia: 10.07.2024 r.). [in Ukrainian].

13. Pro prylehlu zonu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 6 hrud. 2018 r. [On the contiguous zone of Ukraine: Law of Ukraine dated December 6, 2018] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2641-19#Text> (data zvernennia: 10.07.2024 r.). [in Ukrainian].

14. United Nations Convention on the Law of the Sea, 1982. Retrieved from: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (data zvernennia: 11.07.2024 p.) [in English].

15. Kontseptsiia reformuvannya systemy derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi okhorony navkolysnoho pryrodnoho seredovyscha, skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31 trav. 2017 r. № 616-r [The concept of reforming the system of state supervision (control) in the field of environmental protection, approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 31, 2017 No. 616]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2017-r#Text> (data zvernennia: 11.07.2024 r.). [in Ukrainian].

16. Osnovni zasady (stratehiia) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku, zatverdzeni Zakonom Ukrainy vid 28 liut. 2019 r. № 2697-VIII [Basic principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period until 2030, approved by the Law of Ukraine dated February 28, 2019 No. 2697-VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (data zvernennia: 11.07.2024 r.). [in Ukrainian].

17. Natsionalna transportna stratehiia Ukrainy na period do 2030 roku, skhvalena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 trav. 2018 r. № 430-r [National transport strategy of Ukraine for the period until 2030, approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 30, 2018 No. 430]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-r#Text> (data zvernennia: 11.07.2024 r.). [in Ukrainian].

УДК 334:614.2

DOI 10.32782/cuj-2024-3-2

Вальчук Микола Сергійович

здобувач вищої освіти за програмою доктора філософії,
спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування»
Комунального закладу вищої освіти
«Вінницька академія безперервної освіти»
ORCID: 0009-0009-7033-9716

ЦИФРОВІЗАЦІЯ СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ НА ШЛЯХУ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КЛІЄНТО-ТА ПАЦІЄНТООРІЄНТОВАНОСТІ

Цифрові та інформаційні технології відіграють ключову роль у сучасній медицині, відкриваючи нові можливості для покращення якості та доступності медичних послуг. В умовах тривалої збройної російської агресії в Україні, ці технології не лише сприяють ефективності надання медичної допомоги, але й забезпечують доступ до необхідних послуг для населення, що перебуває в зоні бойових дій та на деокупованих територіях. Подальший розвиток і впровадження таких технологій є критично важливим для адаптації системи охорони здоров'я до сучасних викликів і потреб суспільства.

Метою статті є вивчення управлінських аспектів розвитку цифрової складової сучасної української медицини. Автором висвітлено особливості роботи та труднощі впровадження цифрових платформ, які вже працюють в Україні, таких як: інтернет речей, віддалений моніторинг здоров'я, онлайн медицина, чат-боти, технологій віртуальної та альтернативної реальності. У найближчому майбутньому зазначені технології будуть сприяти випробовувати різні варіанти існуючих протоколів лікування та прогнозувати можливі наслідки застосування певних схем лікування. Такі цифрові платформи поступово можуть замінити деякі етапи прикладних досліджень та значно спростити роботу лікарів.

У статті зроблено висновок, що у найближчі десять років українська медична галузь зіткнеться з викликом, пов'язаним з масовим залученням цифрових технологій в роботі медичних закладів, що спричинить докорінну трансформацію всієї сфери охорони здоров'я. Це вимагатиме від держави та суспільства значних інвестицій у нові технології, інфраструктуру, навчання і перенавчання персоналу, а також радикальних змін у системі підготовки медичних кадрів, зокрема розвитку компетенцій для впровадження цифрових технологій у клінічну практику. Хоча цифрові технології не зможуть повністю замінити фізичну присутність лікаря, однак, вони здатні значно покращити якість медичної допомоги, зробити медицину більше клієнтоорієнтованою та результативною.

Ключові слова: цифрові технології, сфера охорони здоров'я, механізми управління, цифрові сервіси, цифрове суспільство.

Valchuk M. S. Digitalization of the healthcare sphere in Ukraine on the way to providing client and patient orientation

Digital and information technologies play a key role in modern medicine, opening up new opportunities for improving the quality and availability of medical services. In the conditions of prolonged armed Russian aggression in Ukraine, these technologies not only contribute to the effectiveness of medical care, but also provide access to necessary services for the population in the combat zone and in the de-occupied territories. Further development and implementation of such technologies is critically important for adapting the health care system to modern challenges and needs of society.

The purpose of the article is to study the managerial aspects of the development of the digital component of modern Ukrainian medicine. The author highlights the peculiarities of work and the difficulties of implementing digital platforms that are already working in Ukraine, such as: the Internet of Things, remote health monitoring, online medicine, chatbots, virtual and alternative reality technologies. In the near future, these technologies will help test different options of existing treatment protocols and predict the possible consequences of using certain

treatment regimens. Such digital platforms can gradually replace some stages of applied research and greatly simplify the work of doctors.

The article concludes that in the next ten years, the Ukrainian medical industry will face a challenge related to the massive involvement of digital technologies in the work of medical institutions, which will cause a fundamental transformation of the entire sphere of health care. This will require significant investments from the state and society in new technologies, infrastructure, training and retraining of personnel, as well as radical changes in the system of training medical personnel, in particular, the development of competencies for the introduction of digital technologies into clinical practice. Although digital technologies will not be able to completely replace the physical presence of a doctor, however, they are able to significantly improve the quality of medical care, make medicine more client-oriented and effective.

Key words: digital technologies, health care, management mechanisms, digital services, digital society.

Вступ. Розвиток інформаційних технологій у сучасному суспільстві призвів до активної цифровізації, а пандемія COVID-19 підкреслила ефективність використання онлайн-інструментів у профілактиці, діагностиці та лікуванні захворювань. У XXI столітті технології віртуальної та альтернативної реальності почали активно інтегруватися в медицину, і фізична присутність лікаря стала необхідною лише в ургентних випадках або під час планових втручань. Враховуючи поточні виклики, з якими стикається медична галузь в умовах війни, впровадження цифрових технологій є вкрай важливим для налагодження роботи сфери охорони здоров'я України. В реаліях триваючої війни є доцільним впровадження нових цифрових рішень для забезпечення безперервного доступу до медичних даних і послуг, наприклад, таких як «e-Health». Легалізація та підтримка дистанційних форм надання медичної допомоги вкрай необхідна для деокупованих регіонів та територій близьких до зони ведення бойових дій. Однак, в країні з 2020 р. діє лише «Концепція розвитку електронної охорони здоров'я», схвалена Кабінет Міністрів України [1]. Отже, у найближче десятиліття перед медициною стоїть важливе завдання – здійснити цифрову трансформацію всієї системи охорони здоров'я, перетворивши її на клієнтоорієнтовану систему, здатну віддалено моніторити стан здоров'я пацієнтів за допомогою цифрових сервісів та інтернет-технологій.

Матеріали та методи. Аналіз наукових досліджень українських вчених, які вивчали впровадження клієнтоорієнтованості та інновацій у сферу охорони здоров'я, свідчить про

значний інтерес до цих питань у сучасних умовах. Доктор наук з державного управління, професор Ярослав Радиш, є провідним українським науковцем у сфері управління охороною здоров'я. Він активно досліджує впровадження клієнтоорієнтованості та інновацій у медичній галузі [2]. Його наукові роботи зосереджені на теоретичних і практичних аспектах реформування системи охорони здоров'я в Україні, зокрема на впровадженні сучасних підходів до управління, орієнтованих на потреби пацієнтів. Дослідник Іван Жеков активно вивчає проблеми управління охороною здоров'я та впровадження інновацій у цій сфері. Науковий доробок вченого охоплює різні аспекти медицини та охорони здоров'я, зокрема: організаційні зміни в галузі; інноваційні підходи до управління медичними закладами; пацієнтоорієнтованість у сфері охорони здоров'я; управління якістю медичних послуг [3, с. 30–40].

Одним із провідних дослідників у сфері управління охороною здоров'я в Україні є Андрій Халецький. Його наукові роботи зосереджуються на організаційних змінах, впровадженні інновацій та пацієнтоорієнтованості. Він досліджує сучасні виклики та перспективи в управлінні охороною здоров'я, підкреслюючи важливість гнучкості організаційних структур для адаптації до змінних умов. Вчений аналізує різні моделі управління та їх ефективність у контексті української системи охорони здоров'я [4, с. 186].

У своїй роботі «Інноваційні підходи до управління медичними закладами» Ірина Семенюк аналізує вплив інноваційних технологій на ефективність управління в медичних установах. Вона наголошує на важливості

цифровізації та телемедицини для підвищення якості медичних послуг і задоволеності пацієнтів. За її дослідженнями, впровадження таких технологій сприяє ефективнішому використанню ресурсів медичних закладів і покращенню медичних послуг [5]. Особливої уваги заслуговує концепція цифрового суспільства Олени Клименко, Світлани Легомінової та Альони Голобродько, які детально описали вплив процесів цифровізації на усі сфери життя та перехід від інформаційних форм соціальної взаємодії до цифрових [6, с. 126].

Важливий внесок у вивчення цифрових технологій в управлінні охороною здоров'я зробили американські дослідники. Вчена Бетсі Векслер (Betsy Wexler) досліджувала використання інноваційних цифрових технологій для аналізу досвіду пацієнтів та моніторингу їх думок [7, с. 16]. Дослідник Шиулін Джеймс Чжан (Shulian James Zhang) порівнював роль цифрових сервісів у медичних моделях США та Китаю [8, с. 345]. Незважаючи на широку кількість наукових робіт з цієї теми, узагальнюючий аналіз ролі цифровізації у сфері охорони здоров'я все ще є недосконалим.

Таким чином традиційні академічні підходи виявляються недостатніми для вирішення складних завдань сфери охорони здоров'я, пов'язаних з впровадженням цифрових технологій, а тому вкрай необхідно продовжувати дослідження ролі цифрової складової у розвитку сучасної української медицини.

Метою дослідження є вивчення управлінських аспектів розвитку цифрової складової сучасної української медицини та визначення проблеми юридичної легалізації залучення цифрових сервісів у сфері охорони здоров'я.

Результати. На сьогодні заклади охорони здоров'я використовують низку цифрових та інформаційних технологій, таких як інтернет речей, онлайн-медицина (віддалений моніторинг здоров'я), моніторинг медичних активів, пристрої персонального моніторингу здоров'я, чат-боти для збору анамнезу перед візитом до лікаря, та цифрові двійники. Розвиток інформаційних технологій, включно з

віртуальною та альтернативною реальністю, відкриває нові можливості для медицини:

1. Віртуальна реальність (VR) може застосовуватися для навчання медичних працівників, симуляції складних операцій та інших процедур, що потребують прийняття обґрунтованих рішень.

2. Альтернативна реальність (AR) може використовуватися для проведення діагностики, надання медичних консультацій та моніторингу стану здоров'я важкохворих пацієнтів.

В умовах тривалої російської збройної агресії в Україні, цифрові технології можуть значно покращити доступ до медичних послуг, особливо для людей, які живуть на деокупованих територіях, у зоні бойових дій та регіонах, що часто страждають від ворожих обстрілів (рис. 1).

Розглянемо ключові цифрові технології, які вже працюють в сфері охорони здоров'я України.

1. Інтернет речей у медицині, сформував окремий сегмент під назвою Інтернет медичних пристроїв (IoMT) [9], який об'єднав різні елементи системи охорони здоров'я: пацієнтів, лікарів, медичних сестер, дані про пацієнтів та функціонування медичних організацій, процес надання медичної допомоги, медичні пристрої та мобільні додатки. IoMT сприяє ефективному моніторингу стану здоров'я та покращенню результатів лікування. «Розумні» пристрої в межах IoMT підвищують якість і доступність медичних послуг та знижують витрати на медичне обслуговування в стаціонарних лікувальних закладах. Технологічні рішення у сфері IoMT охоплюють моніторинг здоров'я (включаючи дистанційний), діагностичні процедури, лікування хронічних захворювань, контроль медичного обладнання та вирішують управлінські завдання. Значну частину складають пристрої для регулярного самоконтролю, такі як вимірювачі тиску, пульсу та рівня цукру в крові. IoMT радикально трансформує управління і адміністрування в охороні здоров'я, підвищуючи ефективність лікування, якість догляду за пацієнтами, продуктивність медичних закладів і знижуючи витрати, роблячи сис-

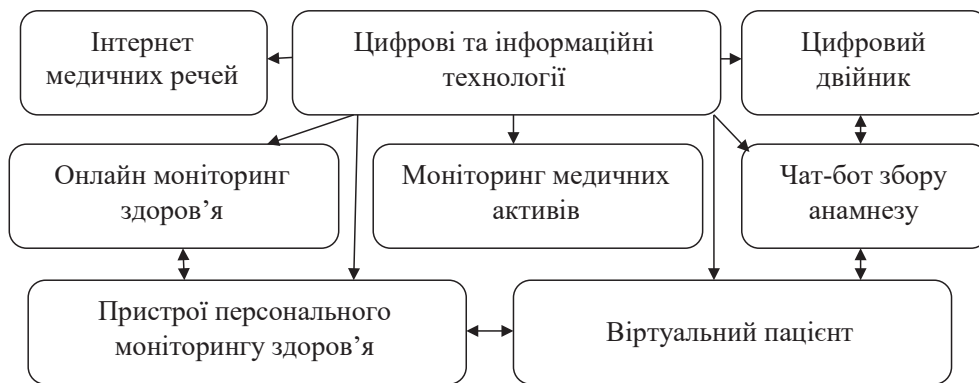

Рис. 1. Цифрові та інформаційні технології, які вже працюють в сфері охорони здоров'я України. Авторська розробка.

тему більш клієнтоорієнтованою та чутливою до потреб кожного пацієнта [10, с. 108].

Віртуальні системи прийняття медичних рішень мають суттєві переваги, зокрема, значне зменшення витрат на організацію медичної допомоги. Інтернет медичних пристроїв дозволяє впроваджувати технології віддаленого моніторингу пацієнтів та онлайн-консультацій, що робить паперовий формат збору інформації про перебіг хвороби пацієнта застарілим. Однак, вітчизняна система охорони здоров'я не встигає швидко адаптуватися до численних інновацій. Як результат, поряд із цифровими сервісами збору та накопичення інформації, зберігається потреба в заповненні паперової документації, що збільшує бюрократичне навантаження на лікарів. Цифрові механізми адміністрування також зменшують необхідність постійної участі медичних фахівців у зборі даних та регулярному контролю життєво важливих показників пацієнтів, що потребують безперервного спостереження. Сучасні медичні пристрої персонального моніторингу здоров'я здатні оперативно, об'єктивно і точно збирати необхідні дані, які надсилаються лікарю у зручний для нього час, зменшуючи потребу в фізичній присутності лікаря.

2. Віддалений моніторинг здоров'я, також відомий як онлайн медицина, є прикладом ефективного застосування технологій віртуальної та альтернативної реальності у медицині. Це підходить як ідеальний метод контролю перебігу хронічних захворювань. Підключені медичні пристрої або біосен-

сори, які пацієнти носять, фіксують життєво важливі показники здоров'я, такі як артеріальний тиск, рівень глюкози в крові, частота серцевих скорочень, сатурація та інші параметри. Лікарі та медичні сестри можуть за допомогою спеціальних додатків відстежувати ці показники в режимі 24/7, що дозволяє не лише контролювати стан здоров'я, а й значно покращувати якість життя пацієнтів [11, с. 8]. Технології такого рівня дають можливість пацієнтам залишатися вдома, не жертвуючи безпекою у разі загострення хронічних захворювань. Технології дистанційного моніторингу та оповіщення в реальному часі дозволяють пацієнтам та їх рідним зберігати звичний спосіб життя в домашніх умовах. Проте, використання таких систем також ставить нові виклики в управлінні та регулюванні ланцюгів постачання рецептурних фармакологічних препаратів. Це сприяє більш точному прогнозуванню їх споживання і, таким чином, забезпечує краще управління витратами під час державних закупівель.

У сфері охорони здоров'я технології автоматичної ідентифікації об'єктів, які використовують мобільні додатки, забезпечують підтвердження справжності виписаних рецептів та надають детальну інформацію про лікарські препарати, включаючи дані про виробника, термін придатності, номер партії, дозування і зображення упаковки. Ці технології базуються на віртуальній та альтернативній реальності, генерують великий обсяг інформації, яка може бути використана для моніторингу стану здоров'я населення. Водночас,

обробка такої інформації часто включає приватні медичні дані та генетичні відомості, що підкреслює важливість забезпечення безпеки та конфіденційності даних [12, с. 374]. Захист зібраних даних від незаконного доступу та публічного розголошу є критично важливим аспектом у сфері охорони здоров'я. Розробники технологій повинні враховувати ці вимоги на етапі проектування пристроїв, а лікарі мають відповідально обирати сервіси, які гарантують високий рівень захисту інформації.

3. Онлайн медицина набрала популярності під час пандемії COVID-19, має значний потенціал для подальшого розвитку. Її прогрес став можливим завдяки впровадженню технологій віддаленого моніторингу, що забезпечують лікарів актуальними медичними даними про пацієнтів у реальному часі, а також через використання єдиних медичних систем і хмарних технологій для зберігання даних. Онлайн-консультації, особливо актуальні під час пандемії, не лише забезпечують прямий контакт лікаря з пацієнтом, але й дозволяють контролювати дотримання схем лікування. Мобільні додатки, що нагадують пацієнтам про прийом ліків і ведуть записи про дозування, допомагають лікарям аналізувати зміни в симптомах захворювання, оцінюючи ефективність лікування [13, с. 7].

Цифрові технології також дозволяють медичним фахівцям відстежувати вплив ліків на стан пацієнта та їх ефективність. Нова розробка включає таблетки з вбудованими датчиками, які активуються при перетравленні та передають дані в пристрій. Захищений веб-портал може передавати інформацію про стан здоров'я пацієнтів родичам або медичним працівникам. Інтелектуальні упаковки таблеток автоматично надсилають оповіщення при вилученні таблетки, що є корисним для пацієнтів з проблемами пам'яті та для опікунів з насиченим графіком. Таким впровадженням віддаленого моніторингу, хмарних технологій для зберігання медичних даних та інтеграція мобільних додатків і інтелектуальних упаковок таблеток не тільки покращують якість медичних послуг, але й роблять їх більш доступними та зручними для пацієнтів, що

суттєво покращує якість та результативність надання медичних послуг.

4. Моніторинг медичних активів, реалізований через технології віртуальної та альтернативної реальності, є важливим електронним інструментом для відстеження стану медичних інструментів та обладнання. Він забезпечує інформацію про місцезнаходження активів та їх технічний стан, що дозволяє ефективно управляти ресурсами в медичних закладах. За допомогою датчиків, інтегрованих в медичне обладнання, дані про його стан передаються на стаціонарні зчитувачі, а через спеціальну веб-програму з картою розташування об'єктів, медичний персонал отримує актуальну інформацію про доступні технічні можливості [13, с. 8].

Технології моніторингу дозволяють також оперативно виявляти необхідність додаткового втручання медичних працівників, а також контролювати запас медикаментів і медичних засобів, включаючи виявлення прострочених препаратів. Особливо виділяється бездротовий дистанційний моніторинг температури холодильників, який є критично важливим для збереження вакцин, лікарських препаратів та транспортування донорських органів. Ці технології особливо корисні для лікувальних закладів і установ територіально віддалених, а у випадках транспортування медичних продуктів, де присутні високі логістичні ризики є життєво важливими. «Розумні» цифрові пристрої також дозволяють медперсоналу управляти ситуацією, попереджати про виникнення проблем, що можуть загрожувати безпеці пацієнтів або пошкодити медичні препарати та обладнання. Вони навіть здатні моніторити дезінфекцію рук медичного персоналу, що суттєво знижує ризик спалаху інфекцій. Наприклад, в США у 2022 році завдяки таким технологіям кількість внутрішньолікарняних інфекцій зменшилась більш ніж на 60%. В Україні цифрові сервіси такого рівня тільки починають впроваджуватись в великих клініках та провідних діагностичних центрах [14, с. 81].

5. Чат-бот для збору анамнезу перед візитом до лікаря значно оптимізує процес прийому пацієнтів, що дозволяє лікарю зосеред-

итися на огляді пацієнта і наданні медичної допомоги. Цей інструмент є частиною більшої системи цифрових технологій, яка розвивається в Україні з метою полегшення роботи медичних закладів і вдосконалення управлінських процесів в них. Чат-боти, які використовують штучний інтелект, не є новиною і вже активно застосовуються в різних сферах, не лише в медицині. Вони вирішують критичні завдання, зокрема економлять час лікаря, завдяки чому спеціаліст може більше уваги приділити безпосередньому огляду пацієнта, а також призначенню додаткових досліджень і лікуванню. Таким чином, інтеграція чат-ботів у систему охорони здоров'я дозволяє значно підвищити ефективність роботи медпрацівників, сприяючи більш якісному обслуговуванню пацієнтів і покращенню адміністрування медичних установ.

Чат-бот забезпечує лікарям і пацієнтам доступ до інформації про діагностичні дослідження та історії лікування аналогічних захворювань, дозволяючи переглядати попередні призначення за подібними симптомами. Цей інструмент особливо корисний для пацієнтів, оскільки надає можливість отримувати результати обстежень та консультуватися з кількома лікарями без необхідності відвідувати медичний заклад. Це значно знижує навантаження на установи медичної галузі та економить час лікарів і медичного персоналу. Крім того, чат-бот дає можливість цифровізації медичної карти пацієнта, ведення її у віртуальному форматі.

Тож, завдяки легкій доступності чат-боти користуються великою популярністю серед пацієнтів, оскільки дозволяють у спокійному режимі описати свої симптоми без тиску обмеженого часу на прийомі у лікаря. Сервіс має важливе значення під час підготовки до первинного прийому, а також активно використовується для адміністрування потоків пацієнтів. Пересічні громадяни завдяки впровадженню цифрових технологій отримали унікальну можливість економити час та здійснювали запис на прийом, заповнювати первинну документацію, надавати необхідну інформацію про себе і свою симптоматику, історію свого захворювання в онлайн режимі,

яка фіксується в електронному протоколі огляду. Завдяки впровадженню цього сервісу виграють обидві сторони – і пацієнти, і лікарі. Лікарі можуть більше часу приділяти живому спілкуванню з пацієнтами, а не заповненню паперових документів, а пацієнти мають можливість детально і спокійно зафіксувати свої скарги, відповідаючи на питання, які генерує штучний інтелект. Таким чином, симптоми і скарги конкретизуються, а процес комунікації стає більш ефективним.

Необхідно зауважити, що юридична легалізація залучення цифрових сервісів у сфері охорони здоров'я стикається з низкою проблем:

1. Цифрові сервіси збирають і зберігають великі обсяги соціально чутливої медичної інформації, в той же час забезпечення конфіденційності та захисту цих даних є однією з основних проблем, оскільки витік або неправомірний доступ до них може мати серйозні наслідки для пацієнтів і медичних закладів.

2. Законодавство, як українське, так і міжнародне, часто не встигає за технологічними змінами. На сьогоднішній день більшість країн світу не мають чітко розроблених правових норм, які б регулювали використання цифрових сервісів у медичній галузі, що створює правову невизначеність для постачальників послуг і користувачів.

3. Виникає питання відповідальності у разі помилок, пов'язаних із використанням цифрових технологій. Визначення відповідальної сторони в таких ситуаціях може бути складним, особливо якщо проблеми виникають через збій у програмному забезпеченні або неправильне використання цифрових сервісів. Оскільки цифрові сервіси часто мають глобальний характер, виникає питання, яке законодавство застосовується до транскордонних послуг і як це впливає на їх легальність.

4. В Україні паперові медичні документи досі мають більшу юридичну вагу, ніж електронні, а у більшості медичних закладів паралельно ведеться і паперовий і електронний документообіг. Це створює правові бар'єри для повної цифровізації процесів у медицині, оскільки електронні записи часто вважаються лише альтернативними.

5. Юридичне забезпечення рівного доступу до цифрових медичних послуг є ще однією важливою проблемою. Не всі пацієнти мають доступ до необхідних технологій або навичок для використання цифрових сервісів, що може створити дискримінацію і нерівність в охороні здоров'я.

Рішення наведених проблем вимагає комплексного підходу, який включає розробку і впровадження сучасного законодавства, забезпечення надійних технологій захисту даних, а також встановлення чітких правил відповідальності для всіх учасників процесу.

Висновки. Активне зростання ролі цифрових технологій в медицині відбулося під час пандемії COVID-19, завдяки чому було відкрито їх значний потенціал для подальшого розвитку і вдосконалення роботи сфери охорони здоров'я. Онлайн-консультації і технології дистанційного моніторингу забезпечують лікарів актуальною інформацією про стан здоров'я пацієнтів у реальному часі, що дозволяє ефективно контролювати лікування і дотримуватись встановлених протоколів. Інноваційні рішення, такі як таблетки з вбудованими датчиками і мобільні додатки для нагадувань про прийом ліків, підвищують точність моніторингу та полегшують життя пацієнтів, зокрема тих, хто має проблеми з пам'яттю або веде активний спосіб життя. Розвиток онлайн медицини ставить нові вимоги до забезпечення інформаційної безпеки та конфіденційності медичної інформації про стан здоров'я пацієнтів. Саме тому

необхідно продовжувати науковий пошук шляхів вдосконалення захисту даних та розробляти ефективні системи управління / обміну інформацією для забезпечення високого рівня конфіденційності і попередження неконтрольованого оприлюднення особистої медичної інформації.

Перспективи подальших досліджень у сфері юридичної легалізації цифрових сервісів в охороні здоров'я є широкими і охоплюють кілька ключових напрямів – розробка нових правових стандартів для регулювання використання цифрових технологій у медицині; дослідження нових методів і технологій для забезпечення захисту персональних медичних даних (включаючи вивчення криптографічних методів, блокчейн-технологій та інші інновації, що підвищують безпеку даних у цифрових медичних системах); вивчення можливостей для підвищення юридичної значущості електронних медичних записів та інших цифрових документів, що може включати розробку нових процедур і механізмів верифікації та сертифікації цифрових документів.

Таким чином, цифрові інновації, залучені до роботи сучасної медичної галузі, мають великий потенціал для трансформації системи охорони здоров'я, зокрема через покращення доступу до медичних послуг і підвищення їх якості, що, безумовно, впливає на якість лікування населення і ефективність надання медичних послуг, а також вимагає нових юридичних рішень та удосконалення існуючого законодавства.

Література

1. Про схвалення Концепції розвитку електронної охорони здоров'я. Розпорядження № 1671-р Кабінет Міністрів України 28 грудня 2020 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KR201671?an=1>.
2. Радиш Я. Єдиний медичний простір України – нова парадигма розвитку національної системи охорони здоров'я. Єдиний медичний простір України: правовий вимір : монографія за заг. Ред. С.Г. Стеценка. Харків: Право, 2022, 672. С. 24-32.
3. Жеков І. І., Халецький А. В. Проблеми кадрового забезпечення медичної сфери в умовах реформування системи охорони здоров'я в Україні. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*, 2021, №7, 30–41. <https://doi.org/10.33244/2617-5932.7.2021.30-41>.
4. Халецька А.А., Кравченко В.І. Окремі проблеми створення міцного іміджу закладу охорони здоров'я в сучасній концепції публічного врядування. *Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування*, 2021, №7, 184–196. <https://doi.org/10.33244/2617-5932.7.2021.184-195>.
5. Семенюк І. Інноваційні підходи до управління медичними закладами. Львів: Здоров'я нації, 2019. 368.

6. Klymenko O., Lehominova S., Goloborodko A. A capsuled approach to analysis of the profitability of digitalization of business processes of telecommunications companies in Ukraine. *Risus-journal on innovation and sustainability*, 2023, Vol. 14, Issue 3, 123–137. <http://dx.doi.org/10.23925/2179-3565.2023v14i3p123-137/>.

7. Wexler B., Castle N.G. The role of technology in enhancing patient experience in healthcare. *Journal of Medical Internet Research*, 2020, 22(4), 16–29.

8. Zhang S.J., Liu Y. Patient-centered care and patient satisfaction: *A comparative study of hospital outpatient services in China and the USA*. *BMC Health Services Research*, 2018, 18, 345–350.

9. The Internet of Medical Devices (IoMT) and their impact on the healthcare system. *ORDR*. 2023. URL: <https://ordr.net/article/what-is-iomt>.

10. Chen J., Liu J. Remote Monitoring of Chronic Diseases Using IoT Technology. *Journal of Medical Systems*, 2020, 44(6), 108. <https://doi.org/10.1007/s10916-020-01553-2>.

11. Kang Y., Kim S. The Role of Wearable Health Devices in Chronic Disease Management. *Journal of Healthcare Engineering*, 2021, 3, 1–12. <https://doi.org/10.1155/2021/6627103>.

12. Kumar S., Hsu C. Impact of Remote Patient Monitoring on Healthcare Outcomes and Costs: A Review of the Literature. *Healthcare*, 2020, 8(3), 374. <https://doi.org/10.3390/healthcare8030374>.

13. Zhou L., Zhang X. Virtual Health Monitoring Systems and Their Impact on Chronic Disease Management. *International Journal of Telemedicine and Applications*, 2019, 1–10. <https://doi.org/10.1155/2019/8094567>.

14. Klymenko O., Lehominova S., Goloborodko A. Features of quality management of electronic services in Ukraine in the conditions of digitalization. *Risus-journal on innovation and sustainability*, 2022, Vol. 13, Issue 1, 72–85. <https://doi.org/10.23925/2179-3565.2022v13i1p72-85>.

References

1. Pro skhvalennya Kontseptsiyi rozvytku elektronnoyi okhorony zdorov'ya [On the approval of the Concept of the development of electronic health care]. Rozporyadzhennya № 1671-p Kabinet Ministriv Ukrainy – Order No. 1671-p of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 28 December 2020. (2020, Hrudnya 28). Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/KR201671?an=1> [in Ukrainian].

2. Radysh, Ya. (2022). Yedynyy medychnyy prostir Ukrainy – nova paradyhma rozvytku natsional'noyi systemy okhorony zdorov'ya [The unified medical space of Ukraine is a new paradigm for the development of the national health care system]. *Yedynyy medychnyy prostir Ukrainy: pravovyy vymir: monohrafiya – The unified medical space of Ukraine: legal dimension: a monograph*. (Vols. 1), (pp. 24–32). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

3. Zhekov, I.I., & Khalets'kyi, A.V. (2021). Problemy kadrovoho zabezpechennya medychnoyi sfery v umovakh reformuvannya systemy okhorony zdorov'ya v Ukraini [Problems of personnel support in the medical field in the conditions of reforming the health care system in Ukraine]. *Ekonomichnyy Visnyk. Seriya: Finansy, Oblik, Opodatkuvannya – Economic Herald. Series: Finance, Accounting, Taxation*, 7, 30–41. <https://doi.org/10.33244/2617-5932.7.2021.30-41> [in Ukrainian].

4. Khalets'ka, A.A., & Kravchenko, V.I. (2021). Okremi problemy stvorennya mitsnoho imidzhu zakladu okhorony zdorov'ya v suchasniy kontseptsiyi publichnoho vryaduvannya [Separate problems of creating a strong image of a health care institution in the modern concept of public administration]. *Ekonomichnyy Visnyk. Seriya: Finansy, Oblik, Opodatkuvannya – Economic Herald. Series: Finance, Accounting, Taxation*, 7, 184–196. <https://doi.org/10.33244/2617-5932.7.2021.184-195> [in Ukrainian].

5. Semenyuk, I. (2019). *Innovatsiyni pidkhody do upravlinnya medychnymy zakladamy [Innovative approaches to the management of medical institutions]*. L'viv: Zdorov'ya natsiyi, 368 [in Ukrainian].

6. Klymenko, O., Lehominova, S., & Goloborodko, A. (2023). A capsuled approach to analysis of the profitability of digitalization of business processes of telecommunications companies in Ukraine. *Risus-journal on innovation and sustainability*, Vol. 14, Issue 3, 123–137. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.23925/2179-3565.2023v14i3p123-137/> [in English].

7. Wexler, B., & Castle, N.G. (2020). The role of technology in enhancing patient experience in healthcare. *Journal of Medical Internet Research*, 22(4), 16–29 [in English].

8. Zhang, S.J., & Liu, Y. (2018). Patient-centered care and patient satisfaction: *A comparative study of hospital outpatient services in China and the USA*. *BMC Health Services Research*, 18, 345–350 [in English].

9. The Internet of Medical Devices (IoMT) and their impact on the healthcare system. (2023). *ORDR*. Retrieved from: <https://ordr.net/article/what-is-iomt> [in English].

10. Chen, J., & Liu, J. (2020). Remote Monitoring of Chronic Diseases Using IoT Technology. *Journal of Medical Systems*, 44(6), 108. <https://doi.org/10.1007/s10916-020-01553-2> [in English].

11. Kang, Y., & Kim, S. (2021). The Role of Wearable Health Devices in Chronic Disease Management. *Journal of Healthcare Engineering*, 2, 1–12. <https://doi.org/10.1155/2021/6627103> [in English].

12. Kumar, S., & Hsu, C. (2020). Impact of Remote Patient Monitoring on Healthcare Outcomes and Costs: A Review of the Literature. *Healthcare*, 8(3), 374. <https://doi.org/10.3390/healthcare8030374> [in English].
13. Zhou, L., & Zhang, X. (2019). Virtual Health Monitoring Systems and Their Impact on Chronic Disease Management. *International Journal of Telemedicine and Applications*, 2019, 1–10. <https://doi.org/10.1155/2019/8094567> [in English].
14. Klymenko, O., Lehominova, S., & Goloborodko A. (2022). Features of quality management of electronic services in Ukraine in the conditions of digitalization. *Risus-journal on innovation and sustainability*, Vol. 13, Issue 1, 72–85. <http://dx.doi.org/10.23925/2179-3565.2022v13i1p72-85> [in English].

УДК 340.12; 347.9; 346.91
DOI 10.32782/cuj-2024-3-3

Васильєв Сергій Володимирович

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін
та економічної безпеки
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-3226-6981

ЦІННІСНІ НАРАТИВИ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Вивчення проблем цінностей у науковому пізнанні має давні традиції у філософії та праві, проте слід визнати, що досі немає єдиної позиції щодо визначення цінності як загальноправової категорії, видів конституційних цінностей національного права, а тем більше особливостей правових цінностей у окремих сферах правової діяльності, зокрема у процесуальному праві України. Мета роботи – розкрити основні теоретичні аспекти застосування правових цінностей у праві, визначити види, зміст та способи реалізації правових цінностей у сфері процесуального права. Особливості предмету дослідження зумовили його методологічну основу, яку становить сукупність методологічних підходів, філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів. Зокрема, методологічні підходи були застосовані в процесі наукового пізнання природи та функціонального призначення правових цінностей і в своїй сукупності сприяли визначенню їх ролі у формуванні доктрини національного процесуального права. Було досліджено різноманітні напрямки теорії цінностей, що дозволило виявити певні тенденції розвитку поняття та змісту правових цінностей та їх практичне застосування у процесуальній сфері. Проаналізовано взаємозв'язок між правовими цінностями та правовими ідеалами, принципами, нормами права. Звертається увага на існування певної класифікації та ієрархізації правових цінностей, що залишаються у юридичній науці дискусійними. Розглянуто стан конституційних цінностей держави як єдиної системи нерозривно пов'язаних між собою елементів, при цьому відзначається відсутність пріоритетності чи ієрархічності конституційних цінностей, а також їх роль у генеруванні державної правової ідеології. Обґрунтовано позицію, що першорядне місце серед правових цінностей у сфері процесуального права належить верховенству права та дотриманню прав людини. На прикладі аналізу рішень Європейського суду з прав людини висвітлено розвиток правових цінностей процесуального права у формі міжнародних та європейських стандартів у сфері судочинства. Розкрито значення судового активізму у процесі застосування правових цінностей. Практичне значення роботи полягає в тому, що зроблені теоретичні напрацювання можуть використовуватися для розвитку національної правової доктрини, а сформульовані пропозиції і рекомендації можуть знайти своє практичне застосування у викладацькій та науково-дослідній роботі.

Ключові слова: *правові цінності, принципи права, процесуальне право, верховенство права, дотримання прав людини, справедливість, правовий ідеал, судовий активізм, моральна природа судочинства, чесноти у праві.*

Vasilyev S. V. Value narratives of procedural law

The study of values in scientific cognition has a long tradition in philosophy and law, but it should be recognized that there is still no unified position on the definition of value as a general legal category, the types of constitutional values of national law, and even more so, on the specifics of legal values in certain areas of legal activity, in particular, in the procedural law of Ukraine. The purpose of the study is to reveal the main theoretical aspects of the application of legal values in law, and to determine the types, content and methods of implementation of legal values in the field of procedural law. The peculiarities of the subject matter of the study determined its methodological basis, which is a combination of methodological approaches, philosophical, general scientific and special scientific methods. In particular, methodological approaches were applied in the process of scientific cognition of the nature and functional purpose of legal values and, in their entirety, contributed to determining their role in shaping the doctrine of national procedural law. Various areas of value theory have been studied, which has made it possible to identify certain trends in the development of the concept and content of legal values and their practical application in the procedural sphere. The author analyzes the relationship between legal values and legal ideals, principles and rules of law. Attention is drawn to the existence of a certain classification and hierarchization of legal values which

remain controversial in legal science. The author analyzes the state of constitutional values of the State as a single system of inextricably interconnected elements, and notes that there is no priority or hierarchy of constitutional values, and their role in generating the State legal ideology. The author substantiates the position that the rule of law and respect for human rights are of paramount importance among the legal values in the field of procedural law. By analyzing the judgments of the European Court of Human Rights, the author highlights the development of legal values of procedural law in the form of international and European standards in the field of legal proceedings. The author reveals the importance of judicial activism in the process of applying legal values. The practical significance of the work lies in the fact that the theoretical developments made can be used for the development of national legal doctrine, and the proposals and recommendations formulated can find their practical application in teaching and research work.

Key words: *legal values, principles of law, procedural law, rule of law, human rights, justice, legal ideal, judicial activism, moral nature of legal proceedings, virtues in law.*

Вступ. Правова система неспроможна ефективно існувати без основних цінностей права. Кожному етапу розвитку суспільного устрою притаманні свої системи цінностей, трансформуючи старі. У той же час, правові цінності самі по собі мають ознаки абсолютності, що виконує регулюючу та адаптивну функцію в соціумі. Вивчення правових цінностей, визначення їх ієрархії дозволяють не лише характеризувати напрям правового розвитку суспільства, а й оцінювати сформовані історично національні правові цінності. Ціннісні властивості права обумовлені не тільки природою цього явища, в якому фіксується суспільне уявлення про правильне, справедливе, але також його значення як особливої форми, що задає напрямок розвитку суспільних відносин. Значення правових цінностей у тому, що вони забезпечують цілісність правової системи суспільства, виступаючи як сполучна ланка зі світовим правовим простором і, одночасно, системотворчого фактору розвитку національної правової системи. Актуальність теми дослідження обумовлена також тією обставиною, що позитивні прояви глобалізації в правовій сфері пов'язані з універсалізацією та стандартизацією права, інтенсифікацією обміну правовим досвідом, закріпленням єдиних стандартів у галузі прав людини, підвищенням рівня гарантування та захисту її основних права і свободи. В той же час, виникає проблема розумного балансу у ході зазначеної трансформації між національними правовими традиціями і тенденцією зниження ступеня самостійності функціонування національних правових систем.

Хоча теорія правових цінностей своїми витоками йде ще з античної юриспруденції та складає основу європейської правосвідомості, питання цінностей стали предметом дослідження такого напряму юриспруденції як аксіологія права, що оформилося в середині ХХ ст. Створення безпосередніх основ аксіології права пов'язане з німецьким філософом-ідеалістом Вільгельмом Віндельбандом, який ще у 1904 році проголосив, що завданням філософії є розуміння загальнозначимих цінностей як норм, які передбачають необхідність повинності і прямий вплив формування культури. У основ аксіології права стоїть представник історичної школи права Фрідріх Карл фон Савіньї, представники позитивістської та прагматистської традиції Рудольф фон Єринг, Олівер Венделл Голмс та ін. Значну роль в обґрунтуванні цінності формального права зіграв Ганс Кельзен. Істотний внесок у вивчення питань моральних засад правосуддя зробили роботи сучасних дослідників Дж. Фінніс, Т. Аллан, В. Рокич, Ф. Барак. Значний внесок у розробку окремих питань, що стосуються даної галузі теоретичних знань, внесли українські науковці Ю. Бігун, О. Гришук, О. Бандура, С. Максимов, М. Савчин, та ін.

У той же час спроб вивчення та виявлення об'єктивних закономірностей, тенденцій функціонування та розвитку правових цінностей у сфері процесуального права з погляду правової аксіології у загальній теорії держави та права, а тим більш у процесуальних галузях права не робилося. Ця тема багатоплानова, тому передбачає комплексний характер дослідження та необхідність звернення до джерел, що висвітлює її різні аспекти.

Отже, значимість дослідження правових цінностей у цілому та правових цінностей у окремих галузях права зокрема, полягає в тому, що на цих параметрах можливо отримати якісну характеристику правової культури суспільства відповідної держави, а також уявити загальну картину співіснування правових культур на глобальному рівні.

Матеріали та методи. Для вирішення поставлених задач під час роботи автором використовувалися сучасні методи пізнання, розроблені юридичною наукою та апробовані практикою. Основу дослідження склали філософські методи. Діалектичний метод використано у процесі формування етапів становлення теорії правових цінностей; ідеалістичний метод забезпечив формування уявлення про значення правових ідеалів, принципів та норм для обґрунтування змісту правових цінностей; метод формальної логіки дав змогу обґрунтувати категорії «правові цінності» та «правові наративи процесуального права», а також виокремити та охарактеризувати їх ознаки; аксіологічний метод забезпечив характеристику правових цінностей у сфері конституційного та процесуального права. На підставі застосування формально-логічного методу, узагальнено доктринальні підходи до розуміння концепцій процесуальних цінностей; системно-функціональний метод застосовано у процесі з'ясування функціонального призначення процесуальних цінностей; системно-структурний метод обумовив з'ясування системи та структури процесуальних цінностей; прогностичний метод дав змогу визначити шляхи вдосконалення процесуальних цінностей.

Автором враховувалися висновки, що містяться у спеціальній науковій літературі – працях з філософії, загальної теорії права, філософії права, конституційного права та галузей процесуального права тією мірою, якою вони сприяли вирішенню поставлених завдань.

Емпіричну базу дослідження склали міжнародно-правові акти, Конституція України, Закони України, законодавство зарубіжних країн, судова практика Конституційного Суду України, Верховного Суду, Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ).

Приділено велику увагу законодавству Європейського Союзу, бо саме завдяки ньому категорія «цінності» набула правового виміру та конкретного юридичного змісту. Відповідно до статті 2 Договору про Європейський Союз (2007) зазначено, що ЄС «ґрунтується на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, включаючи права осіб, які належать до меншин». Держави-члени поділяють «суспільство, в якому переважають плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність і рівність між жінками та чоловіками». На розвиток проголошеної доктрини ЄСПЛ неодноразово зауважував, що спільну спадщину становлять і цінності, які лежать в основі Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950), призначення яких полягає в утвердженні і поширенні ідеалів й цінностей демократичного суспільства (*Case of Refah Partisi (the Welfare Party) and Other sv. Turkey*, no. 41340/98, no. 41342/98; 31.07.2001, 13.02.2003).

Повноцінному аналізу реалізації правових цінностей у сфері національного судочинства сприяла наукова розвідка спеціального законодавства: Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (2016), Цивільного процесуального кодексу України (2004), Господарського процесуального кодексу України (1991), Кодексу адміністративного судочинства України (2005), і відповідної судової практики його застосування.

Метою дослідження є визначення національних правових цінностей у сфері судочинства, а також тенденції їх трансформації за умов глобалізації правового простору.

Результати. Природа правових цінностей. Кожна людина дивиться на світ крізь призму своєї власної системи цінностей і поглядів. Людина завжди оцінює різні соціальні явища з точки зору їх значущості як добрі або погані, правильні або неправильні, ставиться до них на основі критерію, яким і є цінності. Тобто, цінність є те, що визначається значущим, важливим для людини та суспільства, викликає позитивне ставлення та повагу [1, с. 42].

У філософській та юридичній думці склалися різні підходи до осмислення як самої категорії цінності так і її прояву управі. Так, представники правової аксіології висловлюють різноманітні теорії: цінності пов'язуються з пріоритетністю людини та його прав (аксіологічний антропоцентризм), з пріоритетністю канонічних цінностей, традицій (аксіологічний трансцендентизм), до пріоритетності різних соціальних спільнот (народ, нація, держава – аксіологічний соціоцентризм). Окремо розглядаються інструментальні цінності, такі як порядок, стабільність, мир та безпека (аксіологічний інструменталізм). Звертається також увага на спрямованість та мету зазначених цінностей – людина, суспільство, нація, держава [2, с. 72]. Спільними зусиллями науковців було виявлено дуальну природу категорії цінності, що полягає у діалектичній взаємодії трансцендентного та іманентного, ідеального та матеріального, абсолютного та відносного, етичного та психологічного в реальному, а не абстрактно діючому, пізнавальному та оцінювальному суб'єкті. Ця багатогранність дозволила доповнити існуючу методологію сучасних аксіологічних досліджень.

На думку Бандури О. О., право є інструментальною цінністю, тобто слугує засобом упровадження в суспільне життя загальнолюдських цінностей, їх охорони й розвитку. Це спосіб людського життя, один із найпотужніших засобів самоорганізації суспільства. Людина створила право для власних потреб, а отже, найвищою його цінністю (абсолютною цінністю, самоцінністю) є людина, її життя, свобода, відповідальність, гідність, власність, рівність, справедливість тощо [3, с. 46].

Дж. Фінніс стверджує, що існує сім фундаментальних об'єктивних цінностей, сім базових благ, необхідних для доброго життя кожної людини, незалежно від її поглядів та приналежності до тієї чи іншої культури. Це життя, знання, гра, естетичні переживання, спілкування (дружба), практичний розум та релігія. Усі інші цінності є способами чи комбінаціями способів реалізації основних семи цінностей. Відповідно, людина може прагнути реалізації фундаментальних цінностей

лише у суспільстві, а звідси виникає потреба у праві як сукупності підкріплених силою влади правил [4, с. 168].

Представники природного права, які визнають об'єктивне існування права, яке не залежить від волі людини та від часово-просторових меж, і яке справляє вплив на усі сфери життя людини, суспільства, держави та здатне наповнювати морально-справедливим змістом позитивне законодавство держави, проголошують: «право покликане реалізувати одну з найвищих моральних цінностей – справедливість, і не лише стосовно покарання за його порушення, а й добросовісного виконання» [5, с. 128].

Отже, у найбільш загальному вигляді під правовими цінностями розуміються властивості (ознаки) права, істотно значущі для людей, або суб'єктивні умови можливого існування самого права.

В основі правових цінностей лежать ціннісні відносини між соціальними суб'єктами, що охоплюють ціннісну правову оцінку (судження про значення для людей або окремої людини правової події, правової норми, правового ідеалу), ціннісну правову орієнтацію (особиста перевага правових ідеалів і вчинків, особиста спрямованість на світ правових цінностей, побудова їхньої індивідуальної ієрархії, включення їх до мети і мотивів діяльності) та ціннісну правову установку (спрямований вплив соціальної групи, держави на формування правової орієнтації особистості).

Як правило, до основних правових цінностей відносять передусім невід'ємні атрибути права – свободу, рівність, справедливість. Акцентується увага і на «людину, її достоїнства як найвищу цінність суспільного процесу» [6, с. 24].

З метою більш глибокого і всебічного осягнення закономірностей правових явищ і процесів, виникає теоретико-методологічна необхідність певної класифікації та ієрархізації правових цінностей, що залишаються у юридичній науці дискусійними. Так, у правовій доктрині пропонується зводити принципи ієрархізації цінностей права до п'яти основних закономірностей, які забезпечують спра-

ведливе суспільство: (1) кожна цінність перебуває у ціннісному відношенні до будь-якої іншої цінності; (2) кожна цінність має право на повноту свого гідного існування і розвитку в рамках загальної системи цінностей; (3) кожна цінність у разі порушення нормальних відносин з іншою цінністю має право на відновлення рівноваги; (4) відносини цінностей визначаються ступенем гідності, що притаманна кожній цінності; (5) відносини між цінностями мають утворювати порядок соціальної справедливості і солідарності [7, с. 27].

Що стосується класифікації правових цінностей, то їх поділ можливий (1) за формальним визначенням: нормативні; доктринальні; інституційні; цінності у сфері зразків правової поведінки [8, с.45]; або (2) за критерієм корисності, для особи: цінності, що закріплюють і юридично забезпечують права і свободи особистості (право на життя, право на свободу та особисту недоторканність); впливають з гуманістичної сутності права (гуманізм, свобода, рівність); витікають з нормативно-регулятивної суті права (законність, правопорядок і т.д.); відображають сутність права як міру людської свободи (свобода пересування); впливають із сутності права як нормативно-ціннісного імперативу як загальнообов'язкової конкретної поведінки; спрямовані на формування у громадян позитивного ставлення до права як загальнолюдського блага [9, с. 36]. Вказана класифікацію правових цінностей може бути розширена та доповнена.

На наш погляд, класифікація правових цінностей має бути гранично ясною та лаконічною, не надто диференційною. У цьому сенсі обґрунтованим та науково життєздатним можуть стати виділення, виходячи із структури права, цінностей правової системи та цінностей галузей права. Так, залежно від типів правового регулювання та відповідних їм частин сучасної правової системи не буде помилковим виділення правових цінностей конституційного, приватного та публічного, а також процесуального права.

Слід звернути увагу ще одне питання. Аналіз наукової юридичної літератури свідчить, що допускається поєднання в одну групу

таких категорій як цінності, ідеали та принципи, що, на наш погляд, є не надто коректним ствердженням. Дійсно, зазначені категорії мають тісний зв'язок між собою, але несуть різне змістове навантаження.

Зазначимо, що філософська категорія «цінність» має загальнонауковий статус: як родово використовується у філософії, соціології, психології для позначення об'єктів, явищ, їх властивостей, абстрактних ідей, що втілюють суспільні ідеали, що виступають еталоном належного, цільового.

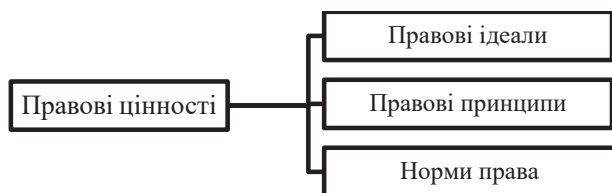
Ролі та значенню такого явища як «ідеал» приділяють велику увагу науковці-психологи. На їх думку «ідеал» відіграє важливу роль у формуванні самосвідомості особистості, виступає як мотив самовиховання, сприяє формуванню її кращих духовних якостей, що сприяє досягненню відповідності людини ідеальному образу. Рівень морального, духовного стану суспільства диктує людині вибір ідеалу [10].

Під ідеалом звичайно розуміють те, до чого ми прагнемо, нормативно-ціннісний зразок належного в його найвищій, найбільш розробленій формі. А основною темою вчення про суспільний і правовий ідеал має бути не пошук кінцевої формули суспільної досконалості, а вказівка на ті дійсні шляхи і засоби, за допомогою яких можна поліпшити усякий можливий правопорядок. Таким чином, правові ідеали лежать в основі деонтичних правових цінностей. До того ж, правовий ідеал є теоретичним обґрунтуванням правової ідеології держави та співвідноситься з нею як частина і ціле.

Особливо тісний зв'язок існує між правовими цінностями і принципами права: якщо цінність орієнтує діяльність на бажану мету, то принцип формулює загальні вимоги забезпечення реалізації такої мети, тобто принципи є правовою формою втілення (впровадження) правових цінностей у життя, їхньою реалізацією та застосуванням у правовій діяльності.

Крім того, слід звернути увагу і на значення у такому категоріальному ланцюгу правової норми, за допомогою якої набувається формальна визначеність та втілювання у законодавство та судову практику правових

ідеалів, принципів та цінностей. Однак, зауважимо, що така складова може бути факультативною і виникати залежно від кваліфікаційної характеристики правової цінності (нормативна, доктринальна тощо). Зазначений взаємозв'язок можна запропонувати у такій схемі:

Виходячи з цієї логіки, правові цінності можна трактувати як єдність ідеалів та принципів, які можуть мати нормативне визначення, що формують світоглядний простір соціуму та спрямовані на збереження суспільства на його цілісності.

Конституційні цінності національного права. Тенденції розвитку української держави на сучасному етапі припускають надання особливої актуальності та практичної значимості такому явищу конституційно-правової дійсності, як конституційні цінності, у зв'язку з тим, що останні визначають системну ціннісну спрямованість держави, що обумовлює ефективну правотворчість і правозастосування, а отже, і ефективне функціонування держави як правової.

Конституція України закріплює і гарантує загально-правові цінності, цінності, які мають фундаментальне значення для суспільства, держави, народу, для кожної особистості, а саме: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека (ст.ст. 3, 27, 49 Конституції України); гідність та свобода людини (ст.ст. 21, 28 Конституції України); право на вільний розвиток особистості (ст.ст. 23, 34, 35, 53 Конституції України); правова рівність (ст. ст. 21, 24 Конституції України); верховенство права (ст.ст. 1, 8 Конституції України); демократія (ст.ст. 1, 5 Конституції України); суверенітет та територіальна цілісність України (ст.ст. 1, 2, 17 Конституції України); республіканська форма правління (ст. 5 Конституції України) та інші.

У нормативному плані Конституція України має вищу юридичну силу, отже, всі норми, що містяться в Конституції, мають вищу юридичну силу. Відповідно конституційні цінності, нерозривно пов'язані між собою, утворюють єдину систему і не схильні, формально, до ієрархічності. З такою позицією погоджуються не всі науковці, а також судова практика.

Так, висловлюється думка, що конституційні цінності утворюють ієрархічну систему, ядром якої є людська гідність; рівність і свобода є підтримуючими цінностями, а демократія та верховенство права – структурними цінностями, що разом створюють систему конституційних цінностей [11].

Наполягає на пріоритетності людської гідності і А.Барак, проголошуючи, що конституційна цінність є фактором, який об'єднує права людини в єдине ціле, що забезпечує їх нормативну єдність. Ця нормативна єдність виражається трьома способами: по-перше, цінність людської гідності служить нормативною базою конституційних прав, викладених у конституції; по-друге, він служить тлумачним принципом для визначення обсягу конституційних прав, включаючи право на гідність людини; по-третє, значення людської гідності відіграє важливу роль у визначенні пропорційності статуту, що обмежує конституційне право [12].

Дискусія про ієрархічність конституційних цінностей у праві стала трендом сучасної конституційної доктрини і все більш інтенсивно проявляється у конституційній юриспруденції. Наприклад, Конституційний Суд України у своєму рішенні від 23.05.2018. № 5-р/2018 зазначив, що людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване ст. 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для всіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав.

Не вдаючись у наукову полеміку, зазначимо, що (а) Конституція України використовує термін «цінність» саме щодо людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недотор-

канності і безпеки (ст. 3 Конституції України); (б) у Конституції відсутні будь-які вказівки на визначення пріоритетності чи ієрархічності конституційних цінностей; (в) перелік конституційних цінностей не є вичерпним і розвиток суспільних відносин може сприяти його доповненню або зміні.

Враховуючи вищезазначене, можна дійти висновку, що певна ієрархія конституційних цінностей справді існує, але сприймати її слід з певною часткою умовності. На наш погляд, набуває особливої актуальності питання забезпечення балансу між конституційними цінностями, оскільки лише усвідомлення конституційних цінностей як єдиної системи нерозривно пов'язаних між собою елементів та відповідне ставлення до зазначених цінностей можуть зумовити ефективне функціонування та розвиток суспільства та держави у цілому.

З цього приводу є цікавою позиція М. Савчина, який пропонує використовувати таку інституцію як «чесноти у праві», що визначають модус впровадження певних цінностей, в основі яких лежить суспільний консенсус і вони визначають організацію суспільства та влади. Особи, які приймають відповідне рішення, мають бути наділені певними чеснотами, зокрема справедливістю, відвагою чи добросовістю тощо. Вміння зважувати аргументи та зважати на соціальний контекст, зокрема на систематику фактів про певні явища, зумовлюють відповідальний і добросовісний процес вироблення рішень (*decision-making process*), в які закладаються основоположні цінності та принципи права [13, с. 126].

Ціннісна парадигма процесуального права. Конституція України як вищій за юридичною силою нормативний акт держави закріплює конституційні цінності, що мають загально-правий характер для всього суспільства і розповсюджуються на всі сфери діяльності цього суспільства, включаючи і царину судочинства. В той же час, процесуальне право має свої традиції та особливості, що віддзеркалюються у змісті загальнознайомих конституційних правових цінностях або у цінностях, що притаманні саме судово-процесуальній сфері.

Тут доречно згадати Висновок Консультативної ради європейських судів № 18 (2015) «Позиція судової влади та її відносини з іншими гілками державної влади в умовах сучасної демократії», в якому зазначено, що «повноваження судді пов'язані з такими цінностями, як правда, законність, справедливість і свобода. Тому судді повинні виконувати свої обов'язки, дотримуючись найвищих стандартів професійної поведінки» [14].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950) у статті 6 проголошує, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Національне законодавство закріплює ціннісні орієнтири судово-процесуального напрямку у Законі України «Про судоустрій і статус суддів»: «Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» (стаття 2 Закону) [15]. Процесуальні кодекси звертають увагу на справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів (ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України).

Можна стверджувати, що центральне місце серед правових цінностей у сфері процесуального права належить верховенству права та дотриманню прав людини, що має свої змістові особливості саме для судово-процесуальної площини. Не випадково ст. 6 Кодексу адміністративного судочинства України закріплює, що суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Як бачимо, у цьому аспекті проявляється дуалізм таких правових цінностей як верховенство права і дотримання прав та свобод людини. У зазначеному тандемі, безумовно, найвищою соціальною цінністю виступають права і свободи людини, які, як універсальний ідеал, наповнюють відповідним змістом ідеї справедливості, гуманізму, рівності перед законом. Забезпечити їх реалізацію, охорону та захист лише за допомогою демократичних процедур неможливо, оскільки останні не можуть повністю гарантувати прийняття справедливих законів та рішень. Як зазначають Стаднік І. В., Тріпак Ю. Р., без реального верховенства права демократичні інструменти і процедури можуть використовуватися всупереч правам і свободам людини, не лише знецінюючи цим роль демократії, а і породжуючи зневіру суспільства в системі цінностей, спотворюючи їх зміст і функціональне призначення [16, с. 69].

Про специфіку верховенства права та дотримання прав людини у процесуальному праві згадує Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія), яка у своїй Доповіді, схваленої на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26.03.2011), до елементів поняття «Верховенство права» включила законність; юридичну визначеність; заборону свавілля; доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами; дотримання прав людини; заборону дискримінації та рівність перед законом.

Практика тлумачення ЄСПЛ Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950) розширює розуміння змісту дотримання прав людини у судочинстві і включає: (1) право на доступ до правосуддя; (2) право на законного і компетентного суддю; (3) право на виклад своєї позиції (*the right to be heard*); (4) неприпустимість подвійної загрози [подвійного покарання за одне і те саме діяння] (*nebis in idem*) (ст. 4 Протоколу 7 до ЄКПЛ); (5) юридичний принцип, згідно з яким заходи, що накладають обтяження, не можуть мати зворотної сили; (6) право на ефективні засоби юридичного захисту в будь-якому спорі (ст. 13 ЄКПЛ); (7) презумпція невинуватості – будь-яка особа вважається

невинуватою в скоєнні злочину, доки її вини не доведено; та (8) право на справедливий суд.

Аналіз практики ЄСПЛ допомагає виділити принаймні декілька ключових концептів, з яким пов'язується верховенство права у практиці ЄСПЛ, і навколо яких об'єднуються більш конкретні прояви принципу верховенства права. Такими концептами, або елементами верховенства права є існування громадської довіри до судів як до гарантів справедливості; доступ до суду; наявність судового контролю за втручанням виконавчих органів у права людини; підпорядкованість судовому рішенню всіх органів держави, обов'язковість його виконання без винятку будь-якими органами і посадовими особами; можливість скасування вищим судом рішення нижчого суду, яке не набрало законної сили; незмінність, неоспорюваність остаточного судового рішення, що набрало законної сили; невтручання законодавчої влади у відправлення правосуддя [17, с. 42; 18, с. 4–6].

Інтерпретація феномену верховенства права в прецедентній практиці ЄСПЛ віддзеркалюється через положення ст. 6 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950) у таких категоріях, як «право на суд», «право на справедливий судовий розгляд», «доступ до суду», що підкреслює провідну роль судової влади, яку вона має відігравати в забезпеченні модусу верховенства права при захисті прав та свобод людини та громадянина під час здійснення судочинства. У такому контексті можна говорити про те, що «право на суд», «право на справедливий судовий розгляд», «доступ до суду» є певною транспозицією такої правової цінності як верховенство права.

У науковій юридичній літературі згадується і така правова цінність як «моральна природа судочинства». Тревор Аллан зазначає, що притаманна кожному із правових процесів моральна цінність виражає асоційований ідеал людської свободи та гідності у відповідності до різноманіття способів, у які найбільш плідно втілюватиметься співпраця між громадянами; жодна особа не визнає авторитет влади, котра відкидає фундаментальні правові цінності задля здобуття так-

тичних переваг в окремому судовому процесі [19, с. 97]. Хоча с такою позицією згодні не всі науковці, одні з них, наприклад, Клаудіо Мікелон гадає, що судді, як правило, намагаються врегулювати моральні питання шляхом введення неморальних аргументів, інші, наполягають на тому, що моральні цінності судочинства є компонентом формальної концепції верховенства права чи проявом процесуальної справедливості [20]. На наш погляд, моральні аспекти судочинства поглинаються загальноправовими цінностями.

Висловлюється також думка, що правовими цінностями можна вважати «міжнародні та європейські стандарти у сфері судочинства» [21, с. 40; 22, с. 74], під якими слід розуміти установлені міжнародно-правовими актами певні мінімальні вимоги, закріплені правовими нормами і принципами, котрих зобов'язані дотримуватися у процесі здійснення судочинства всі держави. Це, зокрема, право особи на доступ до суду, на правову допомогу, на справедливий та публічний розгляд справ судом, розумні терміни судових процедур, автономія сторін, примирні процедури тощо. Безумовно, зазначені стандарти мають велике значення у процесі вдосконалення національного процесуального права, однак, слід звернути увагу на мету їх появи та застосування. Міжнародні та європейські стандарти у сфері судочинства є способом процесуальної інтеграції, вектором зближення процесуального законодавств різних держав з метою досягнення певного ступеня його узгодженості у глобальному контексті розвитку. Тобто вони мають динамічний та, як правило, строковий характер, у той час як правові цінності завжди більш статичні та довготривалі. Враховуючи вищезазначене, для зручності можна запропонувати використовувати для визначення вказаних стандартів термін «квазіцінності процесуального права».

Розкрити сутність застосування правових цінностей у процесуальному праві неможливо без згадки про «судовий активізм». Термін «судовий активізм» міцно увійшов до словника дослідників міжнародного та європейського права та питань правосуддя в цілому. Доктрина судового активізму виходить із ролі

суддів, які мають втручатися тоді, коли представницька влада або діє, коли це потрібно, або приймає закони, які порушують основні конституційні цінності [23; 24, с. 1195].

Ерік Кміек пише про п'ять форм висловлювання судового активізму: (1) визнання недійсними актів, прийнятих виконавчою та законодавчою гілками влади; (2) відмова слідувати прецеденту; (3) судова нормотворчість; (4) відхід прийнятої методології тлумачення; (5) відправлення правосуддя, орієнтоване на результат [25, с. 1441].

Класичне розуміння судового активізму доповнюється реаліями судової практики, яка пропонує такі сучасні різновиди судового активізму: застосування способів тлумачення норми, які істотно змінюють її зміст чи звужують, розширюють дію; тлумачення існуючої норми всупереч її буквальному змісту (*reading down*); застосування аналогії закону, права; застосування доктрин, принципів, концепцій; застосування іноземного права за аналогією.

Іншими словами, суддя не є простим учасником у механічному процесі застосування закону, він є спеціальним інструментом здійснення реального правосуддя, і одним із методів його діяльності є особиста оцінка співвідношення визнаних правових цінностей процесуального права (судочинства) з правовими нормами, що застосовуються, та обставинами справи. За влучним виразом Б. Таманаги, судді мають бути індивідами, наділеними розважливістю, мудрістю і відповідним характером, інакше закон буде бездумним, порочним і байдужим до наслідків застосування [26, с. 1195].

Вказана позиція вже знаходить своє підтвердження у судовій практиці, коли суддя у справі № 521/4558/21 від 20.10.2021 зазначив: «...будь-який суд, як система правосуддя повинна бути прикладом для суспільства у повазі до закону, відносин між людьми, на засадах доброчесності, справедливості, стриманості, довіри, розсудливості, поміркованості. Загально людські цінності, повинні культивуватися і навіть популяризуватися саме завдяки судовим рішенням, які повинні бути суворо необхідними і розумно милосердними» [27].

Висновки. Тенденція наукового визначення та обґрунтування феномену «цінності» у світовій історії розвивалася від етичного та естетичного смислового навантаження даного поняття до онтологічного, гносеологічного, методологічного та інструментального. Формування протягом тривалого часу різноманітних концептів цінності, їхнє співвідношення в системі філософських та правових знань, надала зазначеній категорії багатомірний і мультипарадигмальний характер.

Правові цінності слід визнати пріоритетними орієнтирами в суспільстві, що задають характер і динаміку в житті суспільства, встановлюють та закріплюють бажані типи суспільних відносин та етичні ідеали. Система правових цінностей схильна до змін, обумовлена еволюцією цінностей, за допомогою цінностей зв'язуються й різні часові модули.

Ціннісні наративи процесуального права – це сукупність універсальних пріоритетних принципів (цілей, установок), формалізованих у Конституції, Законах України та що виходять з результату оцінної діяльності судових органів (Конституційного Суду України, Верховного Суду, ЄСПЛ), що забез-

печують оптимальні права особистості, суспільства та держави у сфері судочинства на основі балансу приватних та публічних інтересів, що спирається на принципи справедливості, неупередженості, своєчасності та ефективності.

Правові цінності процесуального права є уособленням ідеологічної парадигми держави, що виступають в якості ідеальної моделі судочинства, що формуються на основі загально-правових конституційних цінностях з метою забезпечення демократичної державної влади, захисту прав і свобод людини на основі законності та справедливості.

Характерною рисою процесу інтеграції відповідного суспільства до світового правового простору є плюралізм правових цінностей, що дає можливість кожній державі знайти та закріпити свій баланс між національними правовими традиціями та міжнародними правовими стандартами. Представляється, що ці попередні висновки можуть стати предметом подальшого обговорення в процесі досліджень проблем процесуального права.

Література

1. Максимов С. І. Ціннісний вимір права. Загальна теорія права: підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2021.
2. Серебро М. В. Цінності в юридичній аксіології. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. праць. Одеса: Юрид. літ., 2015. Вип. 75. С. 70–77. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6068ade1-6e33-49bf-b9a8-5006d47755cb/content>
3. Бандура О. О. Аксіологія права як складова філософії права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2015. № 1–2 (9–10). С. 46–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2015_1-2_6
4. Finnis J. *Natural Law and Natural Rights*. Oxford: Oxford University Press. 1980.
5. Львова О. Л. Ідеї природного права та межі його дії. *Дія права: інтегративний аспект*: монографія / відп. ред. Н. М. Оніщенко. Київ: Юрид. думка, 2010.
6. Гальчинський А. Лібералізм: уроки для України: науково-популярне есе. Київ: Либідь, 2011.
7. Жербовська К. А. Правові цінності у взаємодії правових систем. Одеса, 2017. URL: <http://hdl.handle.net/11300/7218>
8. Рабинович П. М. Потребовий підхід – безальтернативний інструмент виявлення соціальної сутності права і держави. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Одеса: Юрид. л-ра. 2009. Т. 8. С. 45–53.
9. Грищук О. В. Філософія конституційних цінностей: монографія. Київ: Компанія ВАІТЕ, 2019.
10. Frankl V. E. *Воля до сенсу*. Київ: Альпіанон-фікшн, 2018. 228 с.
11. Venter F. Utilizing constitutional values in constitutional comparison. *Potchefstroom Electronic Law Journal*. 2001. Vol. 4(1).
12. Barak A. *Human Dignity: The Constitutional Value and the Constitutional Right*. Cambridge: Cambridge University Press. 2015. 406 p.
13. Савчин М. Чесноти і цінності у праві та їх вплив на конституцію. *Право України*. 2024. № 1.

14. Висновок Консультативної ради європейських судів № 18 (2015) «Позиція судової влади та її відносини з іншими гілками державної влади в умовах сучасної демократії», Лондон. 16.10.12015. URL: <https://www.vksu.gov.ua/userfiles/doc/visnovok61.pdf>
15. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. №1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
16. Стаднік І. В., Тріпак Ю. Р. Верховенство права як принцип забезпечення свободи людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №4. С. 69–72. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/15>
17. Цувіна Т. А. Право на суд у цивільному судочинстві: монографія. Харків: Слово, 2015. С. 42.
18. Рабінович П. Сучасне європейське праворозуміння. *Право України*. 2006. № 3. С. 4-6.
19. Allan, T.R.S. *Constitution Justice. A Liberal Theory of the Rule of Law*. Oxford University Press Inc. New York, 2001. С. 97, 103.
20. Michelon C. The Procedural value of law and the insulation between legal and moral reasons for action. In: *Being Apart from Reasons. Law and Philosophy Library*. 2006. Vol 76. Springer, Dordrecht. URL: https://doi.org/10.1007/1-4020-4283-3_6
21. Разметаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини: навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 364 с.
22. Rudyk P. Basic international and European standards in the field of justice and their impact on ensuring the consistency of judicial practice. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 74–79.
23. Mozetic V.A. How to come the values? The problem of jurisprudence and interpretation of the law. 2015. URL: http://dx.doi.org/10.26668/2448-3931_conpedilawreview/2015.v1i13.3509
24. Green C. An Intellectual History of Judicial Activism. *Emory Law Journal*. 2009. Vol. 58. No. 5. P. 1195–1264. <https://ssrn.com/abstract=1410728>
25. Kmiec K. D. The Origin and Current Meanings of Judicial Activism. *California Law Review*. 2004. Vol. 92. No. 5. P. 1441–1478.
26. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2007.
27. Рішення Малиновського районного суду м. Одеси. Справа № 521/4558/21 від 20.10.2021. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100432616>

References

1. Maksimov, S.I. (2021). *Tsinnisniy vimir prava. Zagalna teoriya prava: pidruchnik* [The value dimension of law. General theory of law: textbook]. Kharkiv: Pravo. s. 42 [in Ukrainian].
2. Serebro, M. V. (2015). *Tsinnosty v juridichniy aksiologii* [Values in legal axiology]. Odesa: *Jurid. literatura*. Vip. 75. s. 70–77. Retrieved from: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6068ade1-6e33-49bf-b9a8-5006d47755cb/content> [in Ukrainian].
3. Bandura, O. O. (2015). *Aksiologiya prava yak skladova filosofii prava* [Axiology of law as a component of the philosophy of law]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*, № 1-2 (9-10). s. 46-49. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2015_1-2_6 [in Ukrainian].
4. Finnis, J. (1980). *Natural Law and Natural Rights*. Oxford: Oxford University Press. p. 168. [in English].
5. Lvova, O.L. (2010). *Idei prirodnoho prava ta mezhi iogo dii. Diya prava: integrativniy aspekt: monografiya* [Ideas of natural law and limits of its action. Action of law: integrative aspect: monograph]. K.: *Juridichna dumka*. s. 128. [in Ukrainian].
6. Galchinskii, A. (2011). *Liberalizm: uroky dlia Ukrainy: naukovu-popularne ese* [Liberalism: lessons for Ukraine: a popular science essay]. Kyiv: Libed. s. 24. [in Ukrainian]
7. Zherbovska, K.A. (2017). *Pravovi tsinnosty u vzaemodii pravoikh system*. [Legal values in the interaction of legal systems]. Odesa. s. 27. Retrieved from: <http://hdl.handle.net/11300/7218> [in Ukrainian]
8. Rabynovich, P. M. (2009). *Potreboviy pidhid – bezalternativniy instrument viyavlennya socialnoy sutnosti prava I derzhavy* [The necessary approach is an indispensable tool for identifying the social essence of law and the state]. Odesa: *Jurid. lit.* T. 8. s. 45–53 [in Ukrainian].
9. Grishchuk, O.V. (2019). *Filosofiya konstitutsiynikh tsinnostey: monografiya* [Philosophy of constitutional values: monograph]. Kyiv: БАІТЕ». s. 36. [in Ukrainian].
10. Frankl, V. E. (2018). *Volia do sensu* [The will to meaning]. K.: Alpinanon-fikshn. 228 p. [in Ukrainian].
11. Venter, F. (2001). Utilizing constitutional values in constitutional comparison. *Potchefstroom Electronic Law Journal*. 4(1). DOI:10.17159/1727-3781/2001/v4i1a2878 [in English].
12. Barak, A. (2015). *Human Dignity: The Constitutional Value and the Constitutional Right*. Cambridge: Cambridge University Press. 406 p. DOI:10.1017/CBO9781316106327 [in English].
13. Savchin, M. (2024). *Chesnoty i tsinnosty u pravu ta ikh vpliv na konstitutsiyu* [Virtues and values in law and their influence on the constitution]. *Pravo Ukrainy*. № 1. s. 126. DOI: 10.33498/loou-2024-01-108 [in Ukrainian].

14. Visnovok Konsultativnoi rady evropeiskikh sudiv № 18 (2015) «Pozitsiya sudovoi vlady ta ii vidnosiny z inshimi gilkamy derzhavnoi vlady v umovakh suchasnoi demokratii» [Opinion of the Advisory Council of European Courts No. 18 (2015) "The position of the judiciary and its relations with other branches of state power in the conditions of modern democracy"]. London. 16.10.2015. Retrieved from: <https://www.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/visnovok61.pdf> [in Ukrainian].
15. Pro sudoustriy i status suddiv [On the judicial system and the status of judges]: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016. №1402-VIII Retrieved from:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].
16. Stadnik, I. V., & Tripak Ju. R. (2021). Verkhovenstvo prava yak printsip zabezpechennya svobody ludyny [The rule of law as a principle of ensuring human freedom]. *Juridichniy naukoviy elektronniy zhurnal*. № 4. С. 69–72. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/15> [in Ukrainian].
17. Tsvina, T. (2015). *Pravo na sud u tsivilnomu sudochinstvi: monografiya* [The right to a trial in civil proceedings: a monograph]. Kh.: Slovo. s. 42. [in Ukrainian].
18. Rabinovich, P. (2006). Suchasne evropriske pravorozuminnya [Modern European understanding of law]. *Pravo Ukraine*. № 3. s. 4–6 [in Ukrainian].
19. Allan, T.R.S. (2001). *Constitution Justice. A Liberal Theory of the Rule of Law*. Oxford University Press Inc., New York. С. 97, 103 [in English].
20. Michelon, C. (2006). The Proceduralvalue of law and the insulation between legal and moral reasons for action. In: *Being Apart from Reasons. Law and Philosophy Library*, vol 76. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/1-4020-4283-3_6 [in English].
21. Razmetaeva, Ju. S. (2018). *Doktrina ta praktika zahistu prav ludiny: navchalniy posibnik* [The doctrine and practice of human rights protection: a study guide]. Kyiv. 364 s. [in Ukrainian].
22. Rudyk, P. (2019). Basic international and European standards in the field of justice and their impact on ensuring the consistency of judicial practice. *Chasopis Kievskogo universitetu prava*. № 4. s. 74–79. DOI: 10.36695/2219-5521.4.2019.11 [in English].
23. Mozetic, V.A. (2015). How to come the values? The problem of jurisprudence and interpretation of the law. DOI: http://dx.doi.org/10.26668/2448-3931_conpedilawreview/2015.v1i13.3509 [in English].
24. Green, C. (2009). An Intellectual History of Judicial Activism. *Emory Law Journal*. Vol. 58. No. 5. P. 1195–1264. Retrieved from:<https://ssrn.com/abstract=1410728> [in English].
25. Kmiec, K. D. (2004). The Origin and Current Meanings of Judicial Activism. *California Law Review*, vol. 92, no. 5, pp. 1441–1478 [in English].
26. Tamanaga, B. (2007). Verkhovenstvo prava: istoriya, politika, teoriya. [The rule of law: history, politics, theory]. Kyiv. s. 144. [in Ukrainian].
27. Rishennya Malinovskogo raionnogo cudu m. Odesy [Decision of the Malynovskyi District Court of Odesa]. Sprava № 521/4558/21 vad 20.10.2021. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100432616> [in Ukrainian].

УДК 342.95

DOI 10.32782/cuj-2024-3-4

Веселов Микола Юрійович

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-3963-2764
Researcher ID: AAZ-6688-2021

Пилипів Руслан Миронович

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та гуманітарних дисциплін
Івано-Франківської філії Університету «Україна»
ORCID: 0000-0002-0351-5988

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС КОМІСІЇ З РЕГУЛЮВАННЯ АЗАРТНИХ ІГОР ТА ЛОТЕРЕЙ ЯК ЦЕНТРАЛЬНОГО ОРГАНУ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ СТАТУСОМ

Стаття є черговою спробою дослідити особливості правового статусу центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом. У дослідженні здобуло подальшого розвитку наукове уявлення про адміністративно-правовий статус Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей як уповноваженого органу державного регулювання у зазначених сферах. Вивчення правового статусу проводилося шляхом поєднання загальнонаукових методів аналізу та синтезу: розчленування статусу на три окремі компоненти (цільовий, структурно-організаційний та компетенційний блоки) та оцінка абстрагованих результатів пізнання у єдиному і взаємному зв'язку. Для кращого розуміння особливостей та функціонального спрямування повноважень Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей пропонується розподілити їх на основні та додаткові. У складі першої групи за функціональним призначенням виокремлюються нормотворчі, розпорядчі (дозвільні), установчі, обліково-реєстраційні, регуляторні, моніторингові, контрольні-наглядові та адміністративно-юрисдикційні повноваження. У складі другої групи – повноваження інформаційного забезпечення та методичного супроводження, представницькі, організаційні, превентивні, комунікативні та обліково-статистичні повноваження. У сукупності наведені основні та додаткові повноваження здатні забезпечити реалізацію особливих державних завдань у вказаній сфері. Констатовано, що за низкою ознак правовий статус Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей задовольняє основним рисам центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, але відповідність не є абсолютною. Суттєвою відмінністю правового статусу Комісії від інших державних органів зі спеціальним статусом є відсутність спеціального закону про цей Уповноважений орган.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правовий статус, центральний орган виконавчої влади, спеціальний статус, організація та проведення азартних ігор та лотерей, повноваження державного органу.

Veselov M. Yu., Pylypiv R. M. Administrative and legal status of the Commission for the Regulation of Gambling and Lotteries as a central executive authority with a special status

The article is another attempt to investigate the peculiarities of the legal status of the central executive body with a special status. In the study, the scientific understanding of the administrative and legal status of the Commission for the Regulation of Gambling and Lotteries as an authorized body of state regulation in the specified areas was further developed. The study of legal status was carried out by combining general scientific methods of analysis and synthesis: dismembering the status into three separate components (target, structural-organizational and competence blocks) and evaluating the abstract results of cognition in a unified and mutual relationship. For a better understanding of the features and functional direction of the powers of the Commission for the Regulation of Gambling and Lotteries, it is proposed to divide them into main and additional ones. In the composition of the first group, according to their functional purpose, rule-making, administrative (permissive), establishing, accounting and registration, regulatory, monitoring, control-supervisory and administrative-jurisdictional powers are distinguished. The second group includes powers of information provision and methodical support, representative, organizational, preventive, communicative and accounting and statistical powers. Taken together, the main and additional powers are able to ensure the implementation of special state tasks in the specified area. It was established that the legal status of the Commission for the Regulation of Gambling and Lotteries meets the main features of a central executive body with a special status, but the correspondence is not absolute. A significant difference between the legal status of the Commission and other state bodies with a special status is the absence of a special law on this Authorized Body.

Key words: administrative-legal regulation, administrative-legal status, central body of executive power, special status, organization and conduct of gambling and lotteries, powers of the state body.

Вступ. У 2020 році проведення азартних ігор в Україні перестало бути поза законом. Законодавець визначив правові засади здійснення державного регулювання у цій сфері, визначив правові, економічні, соціальні та організаційні умови функціонування азартних ігор. Органом державного регулювання у сфері організації та проведення азартних ігор (Уповноваженим органом) є Комісія з регулювання азартних ігор та лотерей (далі – КРАІЛ). Протягом 2023 року цим Уповноваженим органом було видано 1876 та анульовано 3469 ліцензій (з яких 3398 – через несплату за ліцензію). Фактичні надходження до Державного бюджету України плати за ліцензії становили 1 969 001,54 тис. грн. за видані ліцензії та щорічні плати. Проте з приводу правових підстав діяльності та реалізації цим центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом своїх завдань та повноважень у науковців виникає низка питань.

Матеріали та методи. Дані новели законодавства в Україні діють відносно недавно. Чотири роки – це фактично строк апробації ефективності нових норм, тим більше, що половина цього терміну припала на період повномасштабного військового вторгнення. Отже, виходячи з реалій сучасного правового регулювання, варто визначити зміст та особливості реалізації адміністративно-право-

вого статусу КРАІЛ з метою його подальшого удосконалення (що фактично становить мету цього дослідження).

Теоретичне підґрунтя даного дослідження склали наукові здобутки інших представників правової науки, завдяки яким було з'ясовано низку вихідних категорій. У загальнонауковому розумінні *правовий статус* – це закріплене правове положення фізичних та юридичних осіб у певній системі суспільних відносин [1, с. 202]. *Адміністративно-правовий статус органів виконавчої влади* – це різновид правового статусу, який визначає права, обов'язки, повноваження та відповідальність конкретного суб'єкта цієї системи у сфері публічного адміністрування (О. Дрозд, Л. Сорока) [2, с. 507]. Розглядаючи зміст правового статусу суб'єкта владних повноважень, у його структурі доцільно виділити такі три блоки: цільовий, структурно-організаційний та компетенційний [3, с. 35]. Якщо ж приймати до уваги наукову емпірику, то за визначенням Н. Борисочевої *державні комісії* – це центральний колегіальний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовує та координує Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) через окремо визначеного Міністра [4, с. 114].

Відповідно до законодавства КРАІЛ є органом державного регулювання у сфері орга-

нізації та проведення азартних ігор та лотерей, який має спеціальний статус. Воліємо навести ті *відмінні риси*, якими вчені наділяють *центральні органи виконавчої влади* (далі – ЦОВВ) *зі спеціальним статусом*: питання діяльності органу не можуть визначатися загально-регулятивними законами, а повинні визначатися окремими (локальними статусними) законами; щодо них можуть встановлюватися спеціальні умови утворення, реорганізації та ліквідації, підконтрольності та підзвітності; наявність особливих завдань та повноважень; можливість видавати нормативно-правові акти (при тому, що звичайні ЦОВВ (окрім міністерств) мають право видавати акти виключно організаційно-розпорядчого характеру), методичні рекомендації з питань, віднесених до їх компетенції [5, с. 68–70]. Крім того, О. Лавренова виділяє ще такі особливості, які мають значення для визначення їх правового статусу: особливий порядок вирішення кадрових питань (зокрема, порядок призначення та звільнення з посад голів та заступників голів, строк їх повноважень); спеціальні вимоги до членів (персоналу) цих органів; наявність спеціальних гарантій діяльності [6, с. 116–118]. Отже, використовуючи загальнонаукові та спеціальні методи пізнання, ґрунтуючись на здобутках правової науки та аналізі чинного українського законодавства, спробуємо сформулювати сучасне уявлення про адміністративно-правовий статус одного з ЦОВВ зі спеціальним статусом.

Результати. Цільовий блок. Загальною метою державної політики у сфері організації та проведення азартних ігор є створення умов для зниження соціальних ризиків, пов'язаних з їх організацією та проведенням, і забезпечення дотримання організаторами азартних ігор вимог законодавства. У лотерейній сфері – створення сприятливих умов для розвитку лотерейного ринку, виходячи із принципів державної монополії на випуск і проведення лотерей, забезпечення потреб державного бюджету, прав і законних інтересів громадян [7; 8]. Отже, основними завданнями КРАІЛ є: реалізація державної політики у сфері організації та проведення

азартних ігор, в лотерейній сфері, здійснення державного нагляду (контролю) за ринком азартних ігор, а також у лотерейній сфері [9]. При цьому, зазначена сфера діяльності на сьогодні в Україні є видом господарської діяльності, яка проводиться суб'єктами господарювання виключно за умови дотримання окреслених у законодавстві вимог (включаючи такі засоби державного регулювання як ліцензування, сертифікація, ідентифікація (верифікація) гравця та відвідувача тощо). Важливо наголосити що в Україні діє державна монополія на організацію лотерей, яка втілюється у забороні запровадження та проведення на території нашої країни будь-яких лотерей, крім державних, які проводяться операторами лотерей, що одержали право на їх проведення.

Структурно-організаційний блок. КРАІЛ утворюється Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ). Уповноважений орган є юридичною особою публічного права, має відокремлене майно, що є державною власністю, самостійний баланс. На відміну від інших ЦОВВ, діяльність яких спрямовується та координується КМУ через відповідних міністрів, діяльність КРАІЛ спрямовується і координується Урядом України безпосередньо. Особливості спеціального статусу даного ЦОВВ полягають, зокрема, в його колегіальності, особливому порядку призначення та звільнення Голови та членів Уповноваженого органу, у спеціальних засадах діяльності органу.

Як зазначає Ю. Цвіркун, колегіальна структура ЦОВВ виражається у тому, що сам орган являє собою колегію або орган очолюється групою осіб (колегією), зокрема мають у своєму складі як найвищу інстанцію, уповноважену на ухвалення рішень, колегію, яка складається з кількох членів найвищої ланки такого органу. У колегіальних органах державної влади характерна певна «автономія» апарату органу від членів колегіального органу, крім його керівника [10, с. 143]. У нашому випадку КРАІЛ як колегіальний орган утворюється у складі Голови та шести членів. Умовами утворення та функціонування цього колегіального органу зі спеціальним статусом є: а) єдиний

порядок конкурсного відбору кандидатів та призначення Голови і членів Уповноваженого органу (призначаються на посади та звільняються з посад Урядом України; б) організацію та проведення конкурсного відбору кандидатів на посади КРАІЛ здійснює Комісія з питань вищого корпусу державної служби); в) чіткі умови щодо строку повноважень цих посадових осіб – чотири роки; г) основна форма роботи – засідання; д) рівноправність членів комісії – кожен (включаючи Голову) при прийнятті рішення мають по одному голосу; е) кворум при прийнятті колегіальних рішень (більшістю від загального кількісного складу комісії, а в окремих випадках – не менше двох третин голосів); є) діяльність КРАІЛ забезпечує апарат цього Уповноваженого органу і територіальні управління; ж) при КРАІЛ на громадських засадах створюється постійно діючий дорадчий орган – Консультаційно-експертна рада [7].

На відміну від принципу єдиноначальності, колегіальність, як вважають М. Ковалів та І. Стахура, дозволяє правильно вирішувати найскладніші питання керівництва за участю фахівців, із використанням їх досвіду [11, с. 25].

Компетенційний блок. Повноваження КРАІЛ під час реалізації державної політики у відповідній сфері визначають Закони України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор», «Про державні лотереї в Україні», «Про ліцензування видів господарської діяльності», «Про адміністративну процедуру», Кодекс України про адміністративні правопорушення, Положення про Комісію з регулювання азартних ігор та лотерей, затверджене Постановою КМУ від 23.09.2020 р. № 891 та Регламент Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей, затверджене Рішенням КРАІЛ від 16.02.2021 р. № 55.

Виходячи із завдань цього ЦОВВ, К. Профатіло виокремлює такі основні функції комісії: нормотворчу, установчу, правозастосовну (керівництва, організації, координації, ліцензування, планування і т. ін.), контрольну та інші функції [12, с. 200–201]. З свого боку, на підставі аналізу нормативно-правових актів,

спробуємо власними силами систематизувати повноваження КРАІЛ. За нашим переконанням, для кращого розуміння їх доцільно розподілити на: основні та додаткові.

1. Група основних повноважень: 1.1) *нормотворчі повноваження* (внесення до органів державної влади пропозиції щодо проектів законів; видання нормативних актів з питань, що належать до власної компетенції, наприклад, затвердження Рішенням від 14.11.2023 р. № 383 Інструкції з оформлення КРАІЛ матеріалів про адміністративні правопорушення тощо); 1.2) *розпорядчі (дозвільні) повноваження* (прийняття в межах своєї компетенції рішень, що є обов'язковими для виконання організаторами азартних ігор; ліцензування господарської діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор, випуску і проведення лотерей; видача власникам приміщень дозволу, що підтверджує відповідність такого приміщення встановленим вимогам до приміщення для грального закладу); 1.3) *установчі повноваження* (утворення та ліквідація територіальних управлінь для здійснення своїх повноважень; здійснення внутрішнього аудиту, спрямованого на удосконалення системи управління); 1.4) *обліково-реєстраційні повноваження* (ведення реєстрів, передбачених законодавством; ведення переліку суб'єктів сертифікації; визначення переліку грального обладнання, що підлягає сертифікації); 1.5) *регуляторні повноваження* (забезпечення рівних умов господарської діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор; встановлення порядку проведення інспектування грального обладнання і т. ін.); 1.6) *моніторингові повноваження* (адміністрування Державної системи онлайн-моніторингу; здійснення моніторингу діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор); 1.7) *контрольно-наглядові повноваження* (організація та здійснення державного контролю за організацією та проведенням азартних ігор; проведення планових та позапланових перевірок операторів лотерей; виявлення порушень ліцензійних умов складання та направлення організаторам азартних ігор обов'язкових до виконання приписів

щодо усунення таких порушень; контроль в режимі реального часу електронної системи прийняття ставок оператора державних лотерей); 1.8) *адміністративно-юрисдикційні повноваження* (застосування санкцій до організаторів азартних ігор та інших суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сфері організації та проведення азартних ігор у випадках, передбачених законодавством; розгляд скарг гравців та інших осіб на дії організаторів азартних ігор; оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 164 КУпАП).

2. Група додаткових повноважень: 2.1) *повноваження інформаційного забезпечення та методичного супроводження* (затвердження порядку інспектування гральних закладів; опис ідентифікаційної картки гравця; надання інформації з ліцензійних справ; здійснення інформаційного та методичного супроводження ліцензування); 2.2) *представницькі повноваження* (у випадках, визначених законом, звернення до суду; співробітництво з відповідними органами регулювання у сфері організації та проведення азартних ігор інших держав); 2.3) *організаційні повноваження* (отримання безоплатно від інших органів публічного адміністрування документи, матеріали, статистичну та іншу визначену законодавством інформацію, необхідну для виконання своїх повноважень); 2.4) *превентивні повноваження* (здійснення заходів щодо запобігання та виявлення порушень законодавства у сфері організації та проведення азартних ігор; встановлення вимог щодо боротьби з вираженою ігровою залежністю (лудоманією)); 2.5) *комунікативні повноваження* (взаємодія з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та іншими організаціями під час здійснення своїх повноважень; розгляд звернень громадян та організації особистого прийому громадян); 2.6) *обліково-статистичні повноваження* (отримання відповідно до закону від оператора лотерей інформації щодо проведення державної лотереї, а також балансу і звіту про фінансові результати).

Слід наголосити, що суттєвою відмінністю правового статусу КРАІЛ від інших ЦОВВ зі спеціальним статусом є відсутність спеціального закону (як то, Закони України «Про Антимонопольний комітет України», «Про Фонд державного майна України»). Названі закони спрямовані на визначення правових та організаційних засад діяльності названих державних органів. У них окремо визначені, статус, структура, повноваження цих ЦОВВ, що є центральним елементом їх функціонування та вирішення спеціальних завдань в окремій сфері державної політики. Діяльність КРАІЛ на законодавчому рівні, у першу чергу, регулюється первинними законами у сфері державного регулювання господарської діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор та лотерейної сфери в Україні. Визначення у цих законах статусу Уповноваженого органу є похідним завданням зазначених правових актів. Тому, як недолік подібного регулювання, слід констатувати, відсутність, наприклад, закріплених у законодавстві гарантії здійснення повноважень цього ЦОВВ зі спеціальним статусом тощо.

Висновки. За низкою ознак правовий статус КРАІЛ задовольняє основним рисам ЦОВВ зі спеціальним статусом, але відповідність не є абсолютною. Можна констатувати наявність особливих завдань цього державного колегіального органу – реалізація державної політики у сфері організації та проведення азартних ігор та лотерейної сфери. Колегіальний формат прийняття рішення можливо не є таким оперативним, втім мінімізує ризики суб'єктивізму, корупції та є гарантією прийняття не лише об'єктивного, а й правильного рішення. Законодавство висуває спеціальні умови утворення, реорганізації та ліквідації цього ЦОВВ. У сукупності наведені основні та додаткові повноваження здатні забезпечити реалізацію особливих державних завдань у вказаній сфері.

Вважаємо, що подібні дослідження розширюють теоретичне уявлення про адміністративно-правовий статус ЦОВВ зі спеціальним статусом, на прикладі конкретних органів дозволяють окреслити окремі вади їх правового регулювання.

Література

1. Теорія держави та права : навч. посіб. / За заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
2. Дрозд О. Ю., Сорока Л. В. Загальнотеоретичні основи концепту «адміністративно-правовий статус державної служби» з оглядом його особливостей на прикладі органів державної виконавчої служби. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 506–508. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/126>.
3. Стадник Р. І. Правовий статус органів виконавчої влади України як розпорядників публічної інформації: теоретико-правові та нормативно-правові засади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. Вип. 46. Т. 2. С. 33–38.
4. Борисочева Н. Теоретичні підходи до розуміння системи органів виконавчої влади. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 111–116. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.6.18>.
5. Людькова І. Щодо особливостей правового статусу центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 67–71.
6. Лавренова О. Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 115–119.
7. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор : Закон України від 14.07.2020 р. № 768-IX. Дата оновлення: 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20#n2> (дата звернення: 25.07.2024).
8. Про державні лотереї в Україні : Закон України від 06.09.2012 р. № 5204-VI. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5204-17#n5> (дата звернення: 25.07.2024).
9. Про Комісію з регулювання азартних ігор та лотерей : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.09.2020 р. № 891. Дата оновлення: 01.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/891-2020-%D0%BF#n12> (дата звернення: 25.07.2024).
10. Цвіркун Ю. І. Колегіальний суб'єкт публічної адміністрації в адміністративному судочинстві як учасник справи: концептуалізація поняття. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 6. С. 139–147.
11. Ковалів М. В., Стахура І. Б. Особливості адміністративно-правового статусу органів виконавчої влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 807. С. 22–26.
12. Профатіло К. В. Адміністративно-правові засади діяльності Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей : дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 237 с.

References

1. Husariva, S.D., & Tykomyrova, O.D. (eds.). (2017). *Teoriia derzhavy ta prava [Theory of the state and law]*. Kyiv : NAVS, Osvita Ukrainy, 320 p. [in Ukrainian].
2. Drozd, O.Yu., & Soroka, L.V. (2023). Zahalnoteoretychni osnovy kontseptu «administratyvno-pravovyi status derzhavnoi sluzhby» z ohliadom yoho osoblyvostei na prykladi orhaniv derzhavnoi vykonavchoi sluzhby [General theoretical foundations of the concept «administrative-legal status of civil service» with an overview of its features on the example of bodies of the state executive service]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 5, pp. 506–508. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/126> [in Ukrainian].
3. Stadnyk, R.I. (2017). Pravovyi status orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy yak rozporiadnykiv publichnoi informatsii: teoretyko-pravovi ta normatyvno-pravovi zasady [The legal status of the executive authorities of Ukraine as managers of public information: theoretical and legal and regulatory principles]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia Pravo*, 46/2, pp. 33–38 [in Ukrainian].
4. Borysocheva, N. (2021). Teoretychni pidkhody do rozuminnia systemy orhaniv vykonavchoi vlady [Theoretical approaches to understanding the system of executive authorities]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 6, pp. 111–116. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.6.18> [in Ukrainian].
5. Liudkova, I. (2014). Shchodo osoblyvostei pravovoho statusu tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady zi spetsialnym statusom [Regarding the peculiarities of the legal status of central executive bodies with special status]. *Yurydychnyi visnyk*, 6, pp. 67–71 [in Ukrainian].
6. Lavrenova, O. (2016). Tsentralni orhany vykonavchoi vlady zi spetsialnym statusom [Central bodies of executive power with special status]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 8, pp. 115–119 [in Ukrainian].
7. Pro derzhavne rehuliuвання diialnosti shchodo orhanizatsii ta provedennia azartnykh ihor : Zakon Ukrainy vid 14.07.2020 r. № 768-IX [On state regulation of activities related to the organization and conduct of gambling : Law of Ukraine dated 07/14/2020 No 768-IX]: Data onovlennia: 31.12.2023. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20#n2> [in Ukrainian].

8. Pro derzhavni loterei v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 06.09.2012 r. № 5204-VI [On state lotteries in Ukraine : Law of Ukraine dated 08/06/2012 No 5204-VI]. Data onovlennia: 01.01.2024. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5204-17#n5> [in Ukrainian].

9. Pro Komisiuu z rehuliuвання azartnykh ihor ta loterei : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.09.2020 r. № 891 [About the Commission for the Regulation of Gambling and Lotteries: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 09/23/2020 No 891]. Data onovlennia: 01.12.2023. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/891-2020-%D0%BF#n12> [in Ukrainian].

10. Tsvirkun, Yu.I. (2018). Kolehialnyi sub'iekt publichnoi administratsii v administratyvnomu sudochynstvi yak uchasnyk spravy: kontseptualizatsiia poniattia [Collegial subject of public administration in administrative proceedings as a party to the case: conceptualization of the concept]. *Yurydychnyi biuleten*, 6, pp. 139–147 [in Ukrainian].

11. Kovaliv, M.V., & Stakhura, I.B. (2014). Osoblyvosti administratyvno-pravovoho statusu orhaniv vykonavchoi vlady [Peculiarities of the administrative and legal status of executive authorities]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha»*. *Yurydychni nauky*, 807, pp. 22–26 [in Ukrainian].

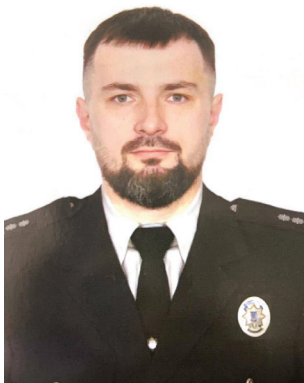
12. Profatilo, K.V. (2023). Administratyvno-pravovi zasady diialnosti Komisii z rehuliuвання azartnykh ihor ta loterei [Administrative and legal principles of activity of the Gambling and Lottery Regulation Commission]. Doctor's thesis. Kharkiv, 237 p. [in Ukrainian].

УДК 343.983
DOI 10.32782/cuj-2024-3-5

Вітвіцький Сергій Сергійович

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, ректор
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-4884-1883

Отришко Артем Олегович

аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0005-4584-9168

ДОПИТ СВИДКІВ І ПІДОЗРЮВАНИХ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ПОВОДЖЕННЯ ЗІ ЗБРОЄЮ, БОЙОВИМИ ПРИПАСАМИ АБО ВИБУХОВИМИ РЕЧОВИНАМИ

Статтю присвячено вивченню засад і специфіки проведення допиту при розслідуванні незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. Зазначено, що основним завданням допиту є отримання і фіксація свідчень від осіб, які є учасниками кримінального провадження або яким відомі обставини щодо підготовки, вчинення або приховування злочину.

Розглянуто етапи проведення допиту, до яких належать організаційно-підготовчий, робочий та заключний етап. На кожному етапі важливо здійснювати комплекс заходів з метою успішного проведення цієї СРД та отримання повної і детальної інформації про вчинене протиправне діяння від допитуваної особи.

Зазначається, що розроблені у криміналістиці тактичні прийоми допиту направлені на налагодження спілкування між слідчим і допитуваним, встановлення психологічного контакту, а також отримання максимально точної інформації та збереження її об'єктивності.

Визначено тактичні прийоми, які доцільно використовувати у конфліктних ситуаціях. Під час допиту злочинця слідчий повинен застосовувати такі тактичні прийоми допиту, які зможуть створити уявлення особи про обізнаність слідчого щодо обставин вчинення злочину, невідворотність покарання та наявність достатніх доказів, що підтверджують його винуватість у незаконному поводженні зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. Для цього пред'являються речові докази та зачитуються показання інших учасників кримінального провадження, створюється напруга та змінюється темп допиту, слідчий надає злочинцю інформацію щодо подальшого розвитку розслідування та пропонує викласти показання власноручно, після чого ставить уточнюючі запитання.

Зуважено на тому, що в безконфліктних ситуаціях виникають труднощі при допиті осіб, коли останні допускають помилки, перебільшують значення тих чи інших подій або не можуть надати об'єктивну інформацію, що має значення для розслідування. В такому випадку застосовуються тактичні прийоми, спрямовані на активізацію пам'яті допитуваного, деталізація показань та постановка уточнюючих запитань, використання речових доказів та показань інших учасників кримінального провадження.

Ключові слова: допит свідка, допит підозрюваного, слідчі (розшукові) дії, зброя, незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами.

Vitvitskyi S. S., Otryshko A. O. Interrogation of a witness, interrogation of a suspect, investigative (search) actions, weapons, illegal handling of weapons, ammunition or explosives

The article is devoted to the study of the basic principles and specifics of interrogation in the investigation of illegal handling of weapons, ammunition or explosives. The main task of the interrogation is to obtain and record testimony from persons who are participants in criminal proceedings or who are aware of circumstances related to the preparation, commission or concealment of a crime, which are important for the investigation.

The stages of interrogation are considered, which include the organizational and preparatory, working and final stages. At each stage, it is important to carry out a set of measures in order to successfully conduct this SRD and obtain complete and detailed information about the committed illegal act from the interrogated person.

It is noted that the tactical methods of interrogation developed in criminology are aimed at establishing communication between the investigator and the interrogated, establishing psychological contact, as well as obtaining the most accurate information and preserving its objectivity.

Tactical techniques that are advisable to use in conflict situations are defined. When interrogating a criminal, the investigator must use such tactical interrogation techniques that can create a person's perception of the investigator's awareness of the circumstances of the crime, the inevitability of punishment, and the presence of sufficient evidence confirming his guilt in the illegal handling of weapons, ammunition or explosives. For this, physical evidence is presented and statements of other participants in the criminal proceedings are read, tension is created and the tempo of the interrogation changes, the investigator provides the criminal with information about the further development of the investigation and offers to give a statement in his own hand, after which he asks clarifying questions.

It is noted that in non-conflict situations there are difficulties in interrogating persons when the latter make mistakes, exaggerate the importance of certain events or cannot provide objective information relevant to the investigation. In this case, tactical techniques aimed at activating the memory of the interrogated person, detailing the testimony and asking clarifying questions, using physical evidence and testimony of other participants in the criminal proceedings are used.

Key words: *interrogation of a witness, interrogation of a suspect, investigative (search) actions, weapons, illegal handling of weapons, ammunition or explosives.*

Вступ. Допит є різновидом СРД, що полягає у фіксації відомостей, які відомі допитуваній особі і мають доказове значення у кримінальному провадженні. У ході досудового розслідування здійснюється допит свідків, потерпілих, підозрюваних, а також експертів.

Зважаючи на те, що підозрювана особа, а інколи і свідки не завжди бажають надавати достовірні показання, а також нерідко допускають помилки у свідченнях, слідчий має викрити недостовірну інформацію і переконати допитувану особу надати правдиві відомості про вчинений злочин. З метою отримання повних і достовірних показань від учасників кримінального провадження, слідчими використовуються різноманітні тактичні прийоми допиту, які спрямовані на подолання конфліктних ситуацій у ході допиту. Саме тому актуальним є дослідження специфіки допиту свідків і підозрюваних при розслідуванні незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, а також тактичних прийомів, які застосовуються слідчим з метою усунення бар'єрів

у спілкуванні і подолання конфліктних ситуацій у ході допиту.

Метою статті є дослідження тактики допиту свідків і підозрюваних при розслідуванні незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами; використання тактичних прийомів у конфліктних ситуаціях при проведенні допиту.

Матеріали та методи. Тактика проведення допиту досліджувалась у роботах В.П. Бахіна, В.Д. Берназа, А.Ф. Волобуєва, В.А. Журавля, В.О. Коновалової, В.П. Коржа, Г.А. Матусевича, М.В. Салтевського, В.В. Тіщенка, В.Ю. Шепітька, А.П. Шеремета та ін. Окремі питання тактики допиту при розслідуванні незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами розглянуті Д.В. Андрєєвим, К.Л. Бугайчуком, С.С. Вітвіцьким, О.О. Волобуєвою, А.О. Волобоєвим, І.В. Горою, В.В. Кікінчуком, В.А. Колесником, В.О. Маляровою, Т.П. Матюшковою, Р.В. Мовчаном, К.О. Чаплинським, М.Г. Щербаківським та ін.

Методологічну основу дослідження складають загальнонаукові методи пізнання, зокрема аналіз, синтез, узагальнення, а також логіко-семантичний, формально-логічний та соціологічний методи наукового пізнання.

Результати. Допит слід розглядати в кількох аспектах: а) як процесуальну СРД; б) як метод одержання інформації про ідеальне відображення людини; в) як керований слідчим процес спілкування. Тактичні прийоми допиту слугують засобами управління спілкуванням та отриманням об'єктивної інформації. В безконфліктних ситуаціях слідчий ставить питання, які допомагають пригадати забуте з метою поживлення пам'яті [2, с. 176]. А в конфліктних ситуаціях слідчим застосовуються комбінації тактичних прийомів, направлені на отримання достовірних даних. Допит є способом фіксації ідеальних слідів – запам'ятовування очевидцем побачених обставин вчинення протиправних дій або відомих йому фактів щодо особи злочинця, механізму вчинення кримінального правопорушення або предмету кримінально-протиправного посягання. Розроблені у криміналістиці тактичні прийоми допиту направлені на налагодження спілкування між слідчим і допитуваним, встановлення психологічного контакту, а також отримання максимально точної інформації та збереження її об'єктивності.

Допит є центральною СРД, яка дозволяє: 1) встановити обставини кримінального правопорушення; 2) вчасно висунути слідчі версії; 3) отримати відомості про членів злочинного угруповання та їх лідерів; 4) визначити послідовність й тактику проведення інших процесуальних дій [6, с. 182]. Загальними завданнями допиту є: отримання доказів за кримінальним провадженням; встановлення об'єктивної істини; перевірка слідчих версій, висунутих на початковому етапі розслідування; встановлення фактичних даних про підготовку, вчинення та приховання кримінальних правопорушень; встановлення обставин, що сприяли або перешкоджали вчиненню протиправних дій; збирання відомостей про особу правопорушника, злочинця та його зв'язки; вжиття заходів профілак-

тичного характеру та ін. [3, с. 309]. На нашу думку, основним завданням допиту є отримання і фіксація свідчень від осіб, які є учасниками кримінального провадження або яким відомі обставини щодо підготовки, вчинення або приховування кримінального правопорушення, які мають значення для розслідування.

До процесуальних засад проведення допиту, визначених ст. 224 КПК України слід віднести:

1) допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати;

2) кожний свідок допитується окремо, без присутності інших свідків;

3) допит не може продовжуватися без перерви понад дві години, а в цілому – понад вісім годин на день;

4) у разі допиту свідка він попереджається про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілий – за давання завідомо неправдивих показань;

5) у разі відмови підозрюваного відповісти на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви;

6) під час допиту може застосовуватися фотозйомка, аудіо- та/або відеозапис;

7) допитувана особа має право використовувати під час допиту власні документи і нотатки, якщо її показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті;

8) за бажанням допитуваної особи вона має право викласти свої показання власноручно. За письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання;

9) особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують НСРД, та осіб,

які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування;

10) слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. На початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають між собою;

11) оголошення показань, наданих учасниками допиту на попередніх допитах, дозволяється лише після давання ними показань [5].

Науковці умовно поділяють допит на такі етапи: організаційно-підготовчий, робочий та заключний етап. На кожному етапі важливо здійснювати комплекс заходів з метою успішного проведення цієї СРД та отримання повної і детальної інформації про вчинене протиправне діяння від допитуваної особи.

Під час підготовки до проведення допиту слідчий повинен здійснювати відповідний комплекс організаційно-підготовчих заходів:

1) повне, всебічне та ретельне вивчення матеріалів кримінального провадження;

2) визначення предмета допиту та сформованої слідчої ситуації;

3) визначення кола осіб, які підлягають допиту;

4) визначення послідовності проведення допитів;

5) вивчення особи злочинця полягає у з'яванні його соціально-психологічної характеристики, рівня інтелекту, схильностей, характеру, способу життя та мислення;

6) добір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному;

7) визначення часу проведення допиту;

8) визначення способу виклику на допит;

9) визначення місця проведення допиту;

10) визначення тактичних прийомів, що будуть застосовуватися при допиті та підготовка науково-технічних засобів його фіксації;

11) визначення учасників проведення допиту;

12) забезпечення сприятливих умов для проведення допиту з урахуванням необхідності гарантування безпеки його учасників;

13) планування допиту [3, с. 310–314].

КПК України визначено, що перед допитом встановлюється особа, роз'яснюються її права, а також порядок проведення допиту. У разі якщо вік особи не встановлено, але є підстави вважати, що особа є малолітньою або неповнолітньою, до встановлення віку такої особи її допит проводиться за правилами, передбаченими для допиту малолітньої або неповнолітньої особи [5].

Безпосереднє одержання показань складається із вільної розповіді, постановки питань та відповідей на них. Під час вільної розповіді: слід уважно вислухати розповідь допитуваної особи, не рекомендується у цей час перебивати розповідь, але можливо спрямовувати її у необхідному для слідства напрямку. В цей час слідчий продовжує вивчати особу, яка допитується та моделює вірогідний розвиток СРД, корегує план подальшого допиту, здійснює заходи по встановленню та розвитку психологічного контакту. В процесі розповіді не рекомендується вести протокол, а можливо тільки робити короткі помітки так як неумовно, формальне ставлення до допитуваного не сприяє встановленню психологічного контакту та бажанню продовжити спілкуватися. Тільки після того як особа, яка допитується завершила свою розповідь можливо починати ставити заплановані запитання і, при необхідності, використовувати тактичні засоби та методи подолання неправдивих свідчень [2, с. 174–175]. Важливою є правильна постановка запитань, які мають передбачати точну відповідь і сприяти пригадуванню окремих фактів.

Відповідно до ст. 224 КПК України за бажанням допитуваної особи вона має право викласти свої показання власноручно [5]. За письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання. Також, такий метод застосовується у разі, якщо особа дає неправдиві показання або замінює раніше надані показання з метою фіксації її свідчень і подальшого їх уточнення.

Складання протоколу допиту є заключним етапом цієї СРД і здійснюється слідчим на основі наданих допитуваною особою показань. Після складання протоколу особа озна-

йомлюється з його текстом, у разі необхідності вносить доповнення і підписує його.

Під такою допитом розуміють сукупність заснованих на кримінальних процесуальних нормах криміналістичних рекомендацій, які визначають найбільш доцільні прийоми та способи встановлення психологічного контакту з допитуваним, надання йому допомоги у відтворенні події, методи і прийоми правомірного психологічного впливу для одержання правдивих показань, що мають значення для розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Застосування тактичних прийомів носить вибірковий характер, що передбачає вибір й використання тих із них, які сприяють одержанню об'єктивних, правдивих та повних показань. Тактичні прийоми не повинні бути ізольованими один від одного. Майстерність й професіоналізм слідчого полягає у тому, щоб, використовуючи усі прийоми і засоби, правильно спланувати їх, вміти варіювати ними під час допитів, відмовляючись від одних і переходячи до інших [3, с. 314–315]. Слідчий обирає необхідні тактичні прийоми зважаючи на наявну інформацію про допитувану особу та її статус у кримінальному провадженні (свідок, потерпілий, підозрюваний, експерт); ситуації, яка склалась під час допиту (конфліктна, безконфліктна); слідчої ситуації на момент проведення допиту (хід розслідування, отримані докази і показання інших учасників); обставини, які слід встановити (підтвердження вчинення протиправних дій ймовірним злочинцем, спростування показань інших учасників кримінального провадження тощо).

До основних тактичних прийомів допиту, що використовуються у правоохоронній практиці, належать такі:

- встановлення психологічного контакту;
- викладання показань у формі вільної розповіді;
- постановка запитань;
- створення напруги;
- використання різних темпів допиту;
- спостереження за поведінкою допитуваного;
- пред'явлення доказів;
- використання фактору раптовості;

- актуалізація забутого у пам'яті допитуваних;
- створення уявлення про інформованість слідчого;
- розповідь слідчим версій про ймовірний розвиток злочинної події;
- приховування меж інформованості слідчого;
- використання конфліктів у злочинній групі;
- застосування науково-технічних засобів [3, с. 315].

Перед слідчим завжди стоїть проблема вибору тактичних прийомів допиту, які б дали позитивний результат [4, с. 294]. Але більш важливим є вдале комбінування тактичних прийомів і перехід від одного до іншого. Тактичні прийоми допиту можуть полягати у такому: влучному формулюванні та черговості постановки запитань (з визначенням їх спрямованості, послідовності тощо); емоційному забарвленні питань і допиту в цілому (емоційний фон допиту може створюватися по-різному й виражати співчуття, жаль, обурення тощо); поясненні окремих положень кримінального та кримінального процесуального закону та наслідків поведінки допитуваної особи з їх урахуванням; пред'явленні доказів (речових доказів, висновків експерта, оголошення свідчень інших осіб тощо); пропонуванні допитуваній особі власноручно написати свої свідчення; виборі слідчим темпу ведення допиту, стилю поведінки тощо; повідомленні інформації, яка має безпосереднє відношення до кримінального провадження [4, с. 294].

Науковці зауважують, що з усіх типових завдань допиту найбільшу складність та інтерес з точки зору практичної реалізації мають саме ті, які виходять з конфліктних ситуацій допиту. Найчастіше конфліктні ситуації при допиті виникають, якщо суб'єкт володіє вихідною інформацією, але навмисно перекручує її або відмовляється від давання показань. Так, неправдиві показання можуть бути породжені відчуттям безвихідності, продиктовані прагненням свідка захистити родича чи близьку людину, викликані бажанням підозрюваного уникнути відповідальності за

більш тяжкий злочин, зменшити свою вину або приховати негативну роль співучасників та ін. Головним завданням слідчого в таких ситуаціях є викриття неправди у показаннях допитуваної особи та збереження психологічного контакту. У зв'язку з цим метою дій слідчого з перевірки необґрунтованого посилення на алібі є максимальна деталізація показань з подальшою можливістю їх перевірки, у тому числі при провадженні повторних допитів [7, с. 136–137]. В таких випадках, слідчий повинен бути ознайомлений з усіма матеріалами кримінального провадження, а саме показаннями свідків, висновками судових експертиз, результатами огляду та обшуку, а також інших СРД для того, щоб вчасно виявити неправдиві показання та за допомогою окремих тактичних прийомів вказати на це допитуваному та отримати об'єктивні і достовірні дані.

Окремої уваги потребує допит особи, яка вчинила злочин досліджуваної категорії. Це пояснюється тим, що правопорушники зазвичай намагаються уникнути кримінальної відповідальності або отримати менш суворе покарання, а тому нерідко вигадують алібі, надають неправдиві показання, змінюють показання у ході розслідування або обмовляють інших осіб.

У конфліктній ситуації під час допиту злочинця слідчий повинен застосовувати такі тактичні прийоми допиту, які зможуть створити уявлення особи про обізнаність слідчого щодо обставин вчинення злочину, невідворотність покарання та наявність достатніх доказів, що підтверджують його винуватість у незаконному поводженні зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. Для цього нерідко пред'являються речові докази та зачитуються показання інших учасників кримінального провадження, створюється напруга та змінюється темп допиту, слідчий надає злочинцю інформацію щодо подальшого розвитку розслідування та пропонує викласти показання власноручно, після чого ставить уточнюючі запитання. При цьому слідчий може спростовувати неправдиві аргументи і викривати невідповідності у показаннях допитуваного правопорушника.

При плануванні допиту, слідчий визначає його предмет та формує орієнтовний перелік питань, які необхідно встановити у ході цієї СРД.

М.Г. Щербаковський та Д.В. Андрєєв зазначають, що предмет допиту охоплює факти, що підлягають встановленню при розслідуванні, та визначаються двома чинниками: переліком обставин, які підлягають з'ясуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України), та даними, які відомі особам, що мають відношення до події кримінального правопорушення [7, с. 128]. У ході допиту слідчий повинен чітко орієнтуватися в інформації, яка має значення для розслідування і не фіксувати відомості у протоколі, які є не суттєвими у кримінальному провадженні.

Під час розслідування незаконного обігу зброї незалежно від особи допитуваного науковці виділяють такі блоки фактичних даних, які необхідно встановити:

- зброя: кількість, система, вид, модель та ін.; найменування, модель; кількість (число, вага, обсяг); стан і зовнішній вигляд; індивідуальні ознаки – номер, маркування, комплектність, упаковка та інше;
- особа злочинця: зовнішній вид, професійні навички, мотив вчинення злочину;
- обставини придбання зброї: привласнення, розкрадання, вимагання, крадіжка, виготовлення, покупка;
- особливості транспортування зброї: особи маскуваня, вид транспорту, маршрут, час та ін.;
- обставини збуту зброї: ким і куди була реалізована зброя, спосіб, місце, особа покупця, час та ін.;
- зв'язок з іншими злочинами, під час вчинення яких використовувалась зброя;
- вчинення злочину одноособово чи групою осіб; встановлення характеру злочинної діяльності кожної з таких осіб [7, с. 129].

На нашу думку, у ході розслідування злочинів щодо незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами під час допиту підлягають встановленню:

- 1) відомості щодо особи злочинця (ознаки, дані, характеристика, місце роботи, місце

мешкання, освіта, спосіб життя, навички, звички, особливі прикмети);

2) відомості щодо механізму злочину (спосіб набуття зброї та мета, знаряддя злочину, спосіб підготовки, вчинення і приховування злочину);

3) відомості, що характеризують зброю, бойові припасі, вибухові речовини (вид, модель, калібр, спосіб зберігання, особливості, кількість);

4) відомості щодо обстановки вчинення злочину (час, місце, навколишня обстановка);

5) відомості щодо потерпілого (характеристика, сума завданої шкоди в результаті вчинення злочину);

6) відомості щодо свідків (очевидці або особи, яким було відомо про вчинення кримінального правопорушення).

Під час допиту особи, яка була затримана зі зброєю встановлюються такі обставини: з якого джерела отримана зброя (хто її продав чи передав); ким і де зброя була виготовлена (якщо виявлена зброя саморобного виробництва); де зберігалася зброя; чи має особа дозвіл на володіння зброєю; з якою метою носить або володіє зброєю; чи є у особи ще зброя, де вона зберігається; чи здійснювала затримана особа раніше злочини з використанням цієї зброї, коли саме, де і у який спосіб; чи належить затримана особа до організованої злочинної групи, яку функцію вона там виконує, хто є її організатором і керівником [7, с. 130–131]. У тому разі, якщо особа придбала зброю, слід встановити дані та характеристику особи збувача, яким шляхом відбувався збут зброї (при зустрічі або через мережу Інтернет). Важливою є і мета отримання зброї, бойових припасів або вибухових речовин.

Під час допиту підозрюваного у виготовленні, переробці, ремонті зброї, слід встановити: з якою метою виготовлювалася, перероблялася, ремонтувалася зброя; з якого джерела, від кого конкретно було отримано комплектуючі для зброї (чи інші матеріали) і за яку ціну; хто конкретно займався виготовленням зброї, якими знаннями (кваліфікацією) ці особи володіють; яка технологія виготовлення і ремонту зброї; як давно це триває; де саме виготовлено зброю, які при цьому

використовувалися матеріали і комплектуючі деталі, інструменти та обладнання і де (у кого) вони придбані; скільки одиниць зброї було виготовлено; кому конкретно збувалася зброя, за якою ціною, чи був посередник; що відомо про факти використання проданої зброї покупцями; наявність співучасників (їх імена, прикмети), роль кожного з них, а також тих, хто знає про вчинення злочину; яка сума винагороди за виготовлення, ремонт зброї і хто за це розплачувався; чи здійснював підозрюваний раніше подібні злочини; чи є у допитуваного інша зброя, комплектуючі деталі до неї, де вони зберігаються; чи використовувалася зброя для вчинення інших злочинів тощо [7, с. 130–131].

Під час допиту особи, яка незаконно зберігала зброю слід встановити: коли, де, у кого і за яких обставин зброя була придбана, за яку ціну; з якою метою купувалася зброя; чи передавалася зброя тимчасово комусь у користування, коли, на який термін, на яких умовах, чи була вчасно повернута; що відомо про використання цієї особою переданої зброї; чи використовувала сама особа цю зброю, коли, де, за яких обставин, з якою метою; чи не піддавалася зброя переробці, якій саме; чи не перебували на зброї номери, хто саме це робив, з якою метою [7, с. 130–131]. У такому разі слід встановити де саме зберігалася зброя і яким чином правопорушник її зберігав, а також кому було відомо про зберігання зброї.

У процесі допиту слідчому доцільно використовувати низку тактичних прийомів, спрямованих на активізацію діяльності допитуваного та утримання психологічного контакту, а саме: здійснювати поділ теми вільної розповіді або деталізацію за окремими епізодами (78,21 %); ставити питання, що уточнюють, конкретизують і деталізують інформацію (83,01 %); спостерігати за поведінкою допитуваного та його невербальними реакціями (56,73 %); створювати напруження (50 %); знімати напруження (43,91 %); відволікати увагу (51,6 %); здійснювати інерцію допиту (28,85 %); використовувати фактор раптовості (64,1 %); пред'являти речові й письмові докази (45,51 %); оголошувати окремі фрагменти показань інших осіб (53,53 %); вико-

ристовувати асоціативні зв'язки (67,95 %); демонструвати поінформованість про обставини вчинення кримінального правопорушення (41,03 %); змінювати темп допиту (20,51 %) [1, с. 96].

Результати опитування слідчих та працівників оперативних підрозділів свідчать про те, що у ході розслідування кримінальних проваджень за фактом незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами при виникненні конфліктних ситуацій у ході допиту свідків або підозрюваних (відмова від надання показань, надання хибних показань, зміна раніше наданих показань) доцільно використовувати такі тактичні прийоми:

- 1) встановлення психологічного контакту – 56,7 %;
- 2) постановка запитань – 100 %;
- 3) створення напруги – 65,1 %;
- 4) використання різних темпів допиту 34,3 %;
- 5) спостереження за поведінкою допитуваного 98,6 %;
- 6) пред'явлення доказів – 33,9 %;
- 7) використання фактору раптовості – 31,7 %;
- 8) створення уявлення про інформованість слідчого – 78,2 %;
- 9) розповідь слідчим версій про ймовірний розвиток злочинної події 68,5 %;
- 10) приховування меж інформованості слідчого – 71,8 %.

Акцентуємо увагу на тому, що тактичні прийоми застосовуються слідчим за його рішенням з метою отримання повних і достовірних доказів. У тому випадку, коли особа бажає надавати показання і вже надані свідчення не суперечать наявним у кримінальному провадженні матеріалам, допит може відбуватись у вигляді вільної розповіді, в ході якої слідчий ставить уточнюючі запитання і фіксує показання допитуваного.

Безконфліктна ситуація характеризується повним або частковим збігом інтересів учасників взаємодії, відсутністю протиріч в цілях, для досягнення яких спрямовані їхні зусилля на даному етапі розслідування. У безконфліктній ситуації основне тактичне

завдання слідчого полягає в детальному й вичерпному з'ясуванні і фіксації в протоколі показань допитуваного [7, с. 135]. Проте і в безконфліктних ситуаціях виникають труднощі при допиті осіб, коли останні допускають помилки, перебільшують значення тих чи інших подій або не можуть надати об'єктивну інформацію, що має значення для розслідування. В такому випадку застосовуються тактичні прийоми, спрямовані на активізацію пам'яті допитуваного, деталізація показань та постановка уточнюючих запитань, використання речових доказів та показань інших учасників кримінального провадження.

З метою активізації пам'яті добросовісних свідків та потерпілих використовуються такі прийоми: а) деталізація розповіді; б) розповідь в різній послідовності; в) зміна ролей коли свідку пропонують представити що він потерпілий і розказати, що в цій ролі він бачив; г) розповідь про подію в зворотній послідовності (принцип прокручування відеокадрів у зворотному порядку); д) демонстрування оригіналів засобів вчинення протиправних дій; е) допит на місці злочину; ж) допит під час відтворення обставин та обстановки події; з) використання асоціацій пам'яті: за суміжністю, за подібністю, за контрастом [2, с. 175]. Використання таких прийомів сприяє побудові психологічного контакту та конструктивного діалогу, що забезпечить ефективне отримання повної і точної інформації від допитуваного.

Висновки. Тактичні прийоми допиту застосовуються слідчим на власний розсуд з метою встановлення психологічного контакту і усунення бар'єрів у спілкуванні з допитуваною особою. Тактичні прийоми можуть бути використані як окремо, так і комбінуватися з метою спонукання особи до надання правдивих і об'єктивних свідчень, а постановка уточнюючих запитань, демонстрація речових доказів і показань інших учасників здійснюється слідчим з метою активізації діяльності допитуваного і актуалізації забутого. Також, слідчий може спростовувати неправдиві аргументи і викривати невідповідності у показаннях допитуваної особи. При допиті підозрюваного доцільно застосовувати тактичні прийоми,

які зможуть створити уявлення особи про обізнаність слідчого щодо обставин вчинення злочину, невідворотність покарання та наявність достатніх доказів, що підтверджують його винуватість у незаконному поводженні зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. Для цього нерідко пред'являються

речові докази та зачитуються показання інших учасників кримінального провадження, створюється напруга та змінюється темп допиту, слідчий надає злочинцю інформацію щодо подальшого розвитку розслідування та пропонує викласти показання власноручно, після чого ставить уточнюючі запитання.

Література

1. Вітвіцький С. С., Волобуєва О. О., Волобоєв А. О. Методика розслідування незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2021. 308 с.
2. Криміналістика : навч. пос. / В.Д. Берназ, М.В. Салтевський. Одеса : ОДУВС, 2010. 460 с.
3. Криміналістика : підручник для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський та ін. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро : ДДУВС ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
4. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / А. Ф. Волобуєв та ін. Харків, 2018. 384 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
6. Тарасенко О. С. Розслідування незаконного поводження з вогнепальною зброєю, що вчиняється злочинними об'єднаннями : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпро, 2017. 283 с.
7. Щербаківський М. Г., Андреев Д. В. Розслідування незаконного обігу зброї: монографія. Харків, 2021. 192 с.

References

1. Vitvitskyi, S. S., Volobuieva, O. O., & Voloboiev, A. O. (2021). *Metodyka rozsliduvannia nezakonnoho povodzhennia zi zbroieiu ta boiovymy prykasamy [Methods of investigation of illegal handling of weapons and military supplies]* : monohrafiia. Kyiv : VD «Dakor». 308 s. [in Ukrainian].
2. Kryminalistyka [Forensics] : navch. pos. / V.D. Bernaz, M.V. Saltevskiy (2010). Odesa : ODUVS. 460 s. [in Ukrainian].
3. Kryminalistyka [Forensics] : pidruch. dlia stud. vyshch. navch. zakl. / K. O. Chaplynskyi ta in. (2017). 2-e vyd, pererob. i dop. Dnipro : DDUVS ; Lira LTD. 480 s. [in Ukrainian].
4. Kryminalistyka [Forensics]: pidruchnyk : u 2 t. T. 1 / A. F. Volobuiev ta in. (2018). Kharkiv 384 s. [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. Zakonodavstvo Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
6. Tarasenko, O. S. (2017). *Rozsliduvannia nezakonnoho povodzhennia z vohnepalnoiu zbroieiu, shcho vchyniaietsia zlochynnymy obiednanniamy [Investigation of illegal handling of firearms committed by criminal associations]*. *Candidate's thesis*. Dnipro. 283 s. [in Ukrainian].
7. Shcherbakovskyi, M. H., & Andrieiev, D. V. (2021). *Rozsliduvannia nezakonnoho obihu zbroi [Investigation of illegal arms trafficking]* : monohrafiia. Kharkiv. 192 s. [in Ukrainian].

УДК 346.14

DOI 10.32782/cuj-2024-3-6

Герасимчук Єлизавета Андріївна

аспірант Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-9277-7372

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ТА КОМПЕТЕНЦІЇ МІЖВІДОМЧОЇ КОМІСІЇ З МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Статтю присвячено проблематиці статусу і компетенції Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі (далі – Комісія). Автором проаналізовано законодавство України щодо торговельного захисту та зроблено висновок про застарілість законодавства, оскільки воно почало формуватися у 90-х роках минулого століття та є чинним станом на сьогодні.

Автор наводить аналіз основних законів у сфері торговельного захисту, як загальних, так і спеціальних та зосереджується на положеннях, що регулюють діяльність органів, що проводять торговельні розслідування та приймають рішення за їхніми результатами.

Зроблено висновок, що Закон України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» не визначає статусу Комісії, Комісія не є юридичною особою, що на практиці викликає ряд складнощів в порядку судового оскарження рішень Комісії. Автор описує, чому необхідне затвердження статусу органу як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом.

Окрема увага присвячена аналізу положень щодо повноважень Комісії. Проаналізовано, що Комісія володіє дискреційними повноваженнями, а широке викладення повноважень в спеціальному законі має своїм наслідком широке тлумачення своїх прав та обов'язків зазначеним органом. Автор пропонує прийняти окремий нормативно-правовий акт про Комісію, в якому більше детально визначити норми, які є важливими в контексті проведення торговельних розслідувань та прийняття рішень за їх результатами, систематизувати положення про орган, більш чітко регламентувати повноваження.

У статті також аналізується питання відсутності відповідальності членів Комісії за неявку на засідання без поважних причин та очевидну протиправність при голосуванні. Автор пропонує передбачити відповідні норми в окремому нормативно-правовому акті, а також збільшити кворум для правомочності Комісії до 2/3.

Ключові слова: торговельне розслідування, зовнішньоекономічна діяльність, торгівля, дискреційні повноваження, Світова організація торгівлі, антидемпінгові заходи, захисні заходи, компенсаційні заходи, торговельний захист, конкуренція.

Herasymchuk Ye. A. On defining the status and competence of the Interdepartmental Commission on International Trade under the legislation of Ukraine

The article focuses on the issues of the status and competence of the Interdepartmental Commission on International Trade (hereinafter the Commission). The author analyses the Ukrainian legislation on trade defence and concludes that the legislation is outdated since it began forming in the 90s of the last century and remains in force today.

The author analyses the main laws in the field of trade defence, both general and special, and focuses on the provisions governing the activities of the authorities conducting trade investigations and making decisions based on their results.

The author concludes that the Law of Ukraine “On Protection of the National Producers against Dumped Imports” does not define the status of the Commission, and the Commission is not a legal entity, which in practice causes a number of difficulties in the procedure for judicial appeal of the Commission's decisions. The author describes why the government needs to approve the status of the body as a central executive body with a special status.

The author concludes that the Law of Ukraine “On Protection of the National Producer against Dumped Imports” does not define the status of the Commission, and the Commission is not a legal entity, which in practice causes numerous difficulties in the procedure for judicial appeals of the Commission's decisions. The author describes why the government needs to approve the status of the body as a central executive body with a special status.

The author pays special attention to analyzing the provisions on the Commission's powers. They analyze that the Commission has discretionary powers, and a broad statement of powers in a special law leads to a broad interpretation of its rights and obligations by the said body. The author suggests adopting a separate legal act on the Commission, which would define in more detail the rules important for conducting trade investigations and making decisions based on their results, systematize the provisions on the body, and regulate its powers more clearly.

The article also addresses the issue of the lack of liability of the Commission members for failing to attend meetings without valid reasons and for obvious illegality in voting. The author proposes including relevant provisions in a separate legal act, as well as increasing the quorum for the Commission's competence to 2/3.

Key words: trade investigation, foreign economic activity, trade, discretionary powers, World Trade Organization, anti-dumping measures, safeguard measures, countervailing measures, trade defence, competition.

Вступ. Україна доєдналась до Світової організації торгівлі через досить тривалий час з дня набуття незалежності, однак робота у напрямку врегулювання відносин імпорту, захисту національного товаровиробника розпочалась задовго до 2008 року. Українське законодавство щодо торговельного захисту почало формуватися у 90-х роках минулого століття та є чинним станом на сьогодні. Враховуючи, що законодавство щодо торговельного захисту не оновлювалось досить тривалий час, воно містить ряд неточностей, є не комплексним та на практиці спричиняє його вільне тлумачення, у більшій мірі з боку державних органів. З цього впливає проблематика визначення статусу та обсягу повноважень головного органу, що приймає рішення щодо торговельних розслідувань – Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі (далі – Комісія). Так, невизначений статус Комісії впливає на можливість захисту права заінтересованих осіб в судовому порядку у разі оскарження рішень Комісії, а чітко не визначений перелік повноважень щодо прийняття рішень спричиняє ризик зловживання Комісією своїми повноваженнями.

Матеріали та методи. Дослідженню теми визначення статусу та повноважень Міжвідомчої комісії з міжнародної регулювання у своїх працях приділяли увагу такі вчені, як А. Барікова [9], А. Колесник [8], В. Пасічник [5], С. Юшина та інші, проте воно недостатньо досліджене в українській науковій літературі. В статті було використано метод аналізу, а також описовий, діалектичний та порівняльно-правовий методи.

Результати. Система законів щодо регулювання торговельного захисту в Україні включає такі Закони України, як Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність», Закон України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», Закон України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту», Закон України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну». Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність», який був доповнений в 1998 році, лише фрагментарно регулює торговельний захист в Україні. Завданням цього закону є встановлення понятійного апарату, визначення сутності, видів, суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, органів влади, що здійснюють діяльність у цій сфері тощо, тобто закон встановлює основи регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Зокрема, зазначений закон містить загальну статтю 31 про заходи проти недобросовісної конкуренції та зростаючого імпорту при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, яка декларує, що є недобросовісною конкуренцією і які заходи застосовуються як реакція на неї та що є зростаючим імпортом.

Не менш важливим в Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» є положення про органи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Закон встановлює, що рішення про порушення і проведення антидемпінгових, антисубсидійних або спеціальних розслідувань та застосування відповідно антидемпінгових, компенсаційних або спеціальних захо-

дів приймаються Міжвідомчою комісією з міжнародної торгівлі. Фактично, в законі лише декларується, що прийняття рішень за результатами торговельних розслідувань віднесено до компетенції Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі, натомість статус, повноваження, порядок формування цього органу не деталізується.

Переходячи до спеціальних законів, що стосуються торговельного захисту, перш за все, варто відзначити, що поділ законів відбувся логічним способом: кожен закон регулює окремий вид торговельних розслідувань:

1) Закон України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» – визначає механізм захисту національного товаровиробника від демпінгового імпорту з інших країн; він регулює засади і порядок порушення та проведення антидемпінгових розслідувань і застосування антидемпінгових заходів [1];

2) Закон України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» – визначає механізм захисту національного товаровиробника від субсидованого імпорту з інших країн; регулює засади і порядок порушення та проведення антисубсидійних розслідувань, а також застосування компенсаційних заходів [2];

3) Закон України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну» – регулюються засади і порядок порушення та проведення спеціальних розслідувань фактів зростання імпорту в Україну незалежно від країни походження та експорту, за результатами яких можуть застосовуватися спеціальні заходи [3].

Натомість, Закон України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» є дещо ширшим, оскільки охоплює також питання формування та компетенції основного органу, що приймає рішення щодо торговельних розслідувань – Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі (далі – Комісія). В зазначеному законі цьому органу присвячена стаття 5, яка визначає персональний склад Комісії, форма роботи, перелік питань, що відносяться до компетенції цього органу, порядок прийняття рішень тощо.

Стаття 5 цього закону визначає, що персональний склад Комісії затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням Голови Комісії, яким за посадою є Міністр економіки України. Перший склад Комісії був затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1999 р. N 634. Практично кожного року склад Комісії змінювався, що відображає загальну тенденцію становлення та реформування системи центральних органів виконавчої влади в Україні.

Разом з цим, Закон України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» не визначає статусу Комісії. Фактично, Комісія не є юридичною особою. Відповідно до Цивільного кодексу України [4] юридичною особою є організація, що створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, наділяється цивільною правосудністю і дієздатністю, виступає від свого імені, може бути позивачем та відповідачем у суді та відповідає за свої дії/бездіяльність. Комісія має передбачений Цивільним кодексом України обсяг прав і обов'язків, тобто, вона виступає від свого імені, має право приймати рішення, брати участь в судових провадженнях тощо. Проте, невизначений правовий статус цього органу викликає ряд складнощів в порядку судового оскарження рішень Комісії. До прикладу, Міністерством проводилось антидемпінгове розслідування та за результатами розслідування було підготовлено висновки про існування демпінгу, шкоди вітчизняній промисловості, причинно-наслідкового зв'язку, а національні інтереси потребують застосування антидемпінгового мита, а Комісія прийняла рішення не запроваджувати антидемпінгове мито. Національний товаровиробник оскаржує рішення Комісії про завершення антидемпінгового розслідування без застосування антидемпінгових заходів, і суд приймає рішення про незаконність рішення Комісії, оскільки воно є протиправним та прийнятим з порушенням законодавства, та скасовує його. Оскільки склалась така практика, що суд не може втручатися в дискреційні повноваження Комісії та зобов'язувати вчиняти чи не вчиняти певні дії, а в цьому конкретному випадку – зобов'язати Комісію прийняти

рішення про застосування антидемпінгових заходів – національний товаровиробник змушений повторно звертатись до Міністерства зі скаргою та брати участь у тривалому розслідуванні. У цій ситуації національний товаровиробник витратить додаткові ресурси для захисту свого права. Власне, виникають питання, чи несе Комісія відповідальність за свої дії перед національним товаровиробником і чи можна притягнути членів Комісії до відповідальності. Відповідь – ні, що, в першу чергу, спричинене відсутністю статусу юридичної особи Комісії.

Погоджуємось з позицією С. Юшиної, що варто Міжвідомчу комісію з міжнародної торгівлі визнати діючою при Кабінеті Міністрів України, а також більш детально регламентувати її правовий статус в окремій постанові Кабінету Міністрів України [5, 86]. На думку Пасічник В.В. Міжвідомча комісія має бути створена КМ України як новий орган влади з наданням їй статусу центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, діяльність якої має спрямовуватися і координуватися Урядом України безпосередньо [6, с. 106]. Науковець пропонує правовий статус та повноваження новоутвореної Міжвідомчої комісії визначити в окремому положенні, затвердженому постановою КМ України [6, с. 107]. Викладення положень щодо складу та повноважень в окремому нормативно-правовому акті дозволить більше детально визначити норми, які є важливими в контексті проведення торговельних розслідувань та прийняття рішень за їх результатами, систематизувати положення про орган, більш чітко регламентувати повноваження.

Комісія приймає рішення на своїх засіданнях, які проводяться на вимогу Голови Комісії, на письмову обґрунтовану вимогу члена Комісії, яка подається Голові Комісії, та в інших випадках з дотриманням строків відповідно до цього Закону [1]. Перелік підстав для проведення засідання Комісії невичерпний. Таким чином, ініціатором для скликання засідання можуть виступати також і зацікавлені сторони, зокрема, вітчизняні виробники, експортери, імпортери, споживачі тощо. Разом з тим, будь-які матеріали стосовно

розслідувань подаються або є у розпорядженні лише Міністерства економіки України (далі – Міністерство). До прикладу, скарга про порушення і проведення антидемпінгового розслідування має подаватись до Міністерства відповідно до частини першої статті 12 Закону України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту», а відповідно до частини п'ятої статті 16 цього закону антидемпінгове розслідування припиняється, як правило, відповідно до рішення Комісії про застосування остаточних антидемпінгових заходів, якщо Міністерство зробило остаточний позитивний висновок щодо наявності демпінгу та шкоди, яка є наслідком цього демпінгу, та відповідно до статті 36 цього Закону національні інтереси потребують застосування антидемпінгових заходів. Отже, аналізуючи різні можливі рішення, які може приймати Комісія, можна дійти висновку, що Міністерство відіграє велику роль у вирішенні питань, що стосуються торговельного захисту, на своєму рівні, та засідання Комісії не проводяться без висновків Міністерства. Ймовірно, будь-яке засідання Комісії проводиться на вимогу саме Міністерства, і практика в Україні не має випадків звернень вітчизняних виробників, експортерів, імпортерів тощо напряму до Комісії.

З огляду на те, що закон чітко не встановлює можливості зацікавлених сторін торговельних розслідувань чи учасників ринку бути ініціаторами скликання Комісії і, відповідно, розгляду тих чи інших питань, такі сторони та учасники фактично позбавлені можливості формувати порядок денний засідання Комісії та пропонувати питання, що є актуальними для них. Враховуючи зазначене, вважаємо, що в законі має бути чітко передбачено, що зацікавлені сторони також мають право висувати вимогу до Комісії про скликання засідання. Таке право набирає особливої актуальності, коли Міністерство, здійснюючи дискреційні повноваження, зловживає ними.

Частиною шостою статті 5 цього закону визначено, що на засіданнях Комісії приймаються рішення про порушення антидемпінгового розслідування, про позитивні або нега-

тивні висновки стосовно наявності демпінгу та методи, що дають можливість визначити демпінгову маржу, про застосування антидемпінгових заходів тощо [1], однак порядок прийняття, критерії для прийняття рішень цим законом не визначені. Комісія має дискреційні повноваження, що означає право глави держави, голови уряду, інших посадових осіб органів державної влади діяти за певних умов на власний розсуд у межах закону [7].

Таким чином, хоч і дискреційні повноваження означають певну свободу дій, проте вони мають бути вчинені в рамках закону. В. А. Колесник зазначає, що дискреційне повноваження надається у спосіб його закріплення в оціночному понятті, відносно-визначеній нормі, альтернативній нормі, нормі із невизначеною гіпотезою [8, с. 143]. Тобто, дискреційні повноваження мають певний елемент оціночності, незважаючи на те, що можуть здійснюватися в рамках закону. За існування норм, що є досить загальними або широкими по відношенню до конкретних специфічних правовідносин, рівень оціночності рішень може сягати свого максимуму. Додаток до Рекомендації № Р(80)2 Комітету Міністрів Ради Європи визначає поняття "дискреційне повноваження" як повноваження, які залишають адміністративному органу певний ступінь свободи щодо прийняття рішення, дозволяючи йому обирати з-поміж кількох юридично допустимих рішень те, яке він вважає більш відповідним [9, с. 2].

Слушною є думка А. Барікової, що у формулюванні критеріїв дискреції Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі за нормами матеріального (фінансового) права має застосовуватися «трискладовий тест», поширений у наднаціональному праві Європейського Союзу: 1) відповідно до легітимної мети; 2) на підставі вимог щодо якості закону (доступності, передбачуваності, чіткого визначення меж дискреційних повноважень) за результатами оцінки обставин та нормативного регулювання; 3) зважаючи на принципи пропорційності, «необхідності в демократичному суспільстві» [10, с. 154]. Кожному органу, як і Комісії, варто застосовувати такий трискладо-

вий тест при прийнятті рішень в рамках дискреційних повноважень.

Окрему увагу варто приділити питанню відсутності відповідальності членів Комісії за присутність/відсутність та голосування на засіданнях. Єдина стаття 5 Закону України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» не містить норм щодо відповідальності членів Комісії у випадку відсутності на засіданні з поважних причин, більше того, норми статті дозволяють членам Комісії бути не присутніми на засіданні, оскільки частиною п'ять визначено, що засідання Комісії є правомочним, якщо на ньому присутні не менше половини членів Комісії [1]. З зазначеного вбачається наступна проблематика:

1) Відповідно до чинної Постанови КМУ № 310 від 18 квітня 2012 р. «Про затвердження складу Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі» до складу Комісії входять представники різних органів державної влади, що представляють різну компетенцію. Наприклад, членами Комісії станом на дату цієї статті є перший заступник Міністра аграрної політики та продовольства, заступник Голови Держмитслужби, державний уповноважений Антимонопольного комітету України, заступник Міністра економіки – Торговий представник України тощо. Закон дозволяє приймати рішення на засіданнях, якщо членів буде більше половини, це означає, що на засіданні може бути нерепрезентативний склад, оскільки багато функцій держави не будуть представлені на засіданні, що потенційно знижує ефективність та всебічність прийняття рішень;

2) Законом не передбачена відповідальність, якщо член Комісії не з'явиться на засідання, так само як і не існує персональної відповідальності за голосування на засіданнях. Відсутність такої відповідальності членів Комісії може бути чинником корупції чи безвідповідальності.

Висновки. Таким чином, вважаємо, що потрібно прийняти окремий нормативно-правовий акт, в якому визначити статус Комісії, а саме як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, а також визначити

перелік повноважень, порядок прийняття рішень, методи оцінки висновків Міністерства, щоб уникнути вільного тлумачення та прийняття необґрунтованих рішень. Також варто передбачити відповідальність членів Комісії за (1) неявку на засідання без поважних причин та (2) очевидну протиправність при голосуванні. Стосовно останнього, то це питання потребує доопрацювання та вио-

креслювання меж протиправності. Окрім цього, вважаємо за необхідне внести зміни до Закону України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» в частині правомочності Комісії та визначити кворум не менше 2/3 від повного складу Комісії. Це, в свою чергу, дозволить врахувати інтереси всіх органів при прийнятті рішень Комісії.

Література

1. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту : Закон України від 22 грудня 1998 року № 330-XIV / Верховна рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 9. Ст. 65.
2. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту : Закон України від 22 грудня 1998 року № 331-XIV / Верховна рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1999 р. № 12. Ст. 80.
3. Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну : Закон України від 22 грудня 1998 року № 332-XIV / Верховна рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1999 р. № 11. Ст. 78.
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV / Верховна рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003 р. № 40. Ст. 356.
5. Юшина С. І. Державне регулювання зовнішньої торгівлі в Україні : монографія. Київ : Київський національний торговельно-економічний університет, 2007. 149 с.
6. Пасічник В.В. Адміністративно-правове забезпечення економічної конкуренції в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 20 с.
7. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученка (голова редкол.) та ін. Київ : «Укр. Енциклопедія», 1998. Т. 2: Д – Й. – 744 с.
8. Рекомендація № R (80) 2 Державам-членам, прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 11 березня 1989 р. стосовно здійснення адміністративними органами влади дискреційних повноважень. *Рада Європи* : веб-сайт. URL: <https://rm.coe.int/16804f22ae> (дата звернення: 31.07.2024).
9. Колесник В. А. Дискреційні повноваження органів державної влади як предмет розгляду публічно-правових спорів. *Журнал «Інвестиції: практика та досвід»*. 2020. № 5–6. С. 141–146. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.5-6.141
10. Барікова А. Дискреція Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі. *Журнал «Підприємництво, господарство і право»*. 2021. № 2 (300). С. 153–157.

References

1. Pro zakhyst natsionalnoho tovarovyrobnyka vid dempinhovoho importu : Zakon Ukrainy vid 22 hrudnia 1998 roku № 330-XIV [Law of Ukraine «On Protection of the National Producer against Dumped Imports» from December 22 1998, № 330-XIV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 9, p. 65 [in Ukrainian].
2. Pro zakhyst natsionalnoho tovarovyrobnyka vid subsydovanoho importu : Zakon Ukrainy vid 22 hrudnia 1998 roku № 331-XIV [Law of Ukraine «On Protection of the National Producer against Subsidized Imports» from December 22 1998, № 331-XIV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 12, p. 80 [in Ukrainian].
3. Pro zastosuvannia spetsialnykh zakhodiv shchodo importu v Ukrainu : Zakon Ukrainy vid 22 hrudnia 1998 roku № 332-XIV [Law of Ukraine «On the Application of Safeguard Measures on Imports into Ukraine» from December 22 1998, № 321-XIV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 11, p. 78 [in Ukrainian].
4. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV [Law of Ukraine from January 16 2003, № 435-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 40, p. 356 [in Ukrainian].
5. Yushyna, S. I. (2007). *Derzhavne rehuliuivannia zovnishnoi torhivli v Ukraini [State regulation of foreign trade in Ukraine]*. Kyiv: KNTEU [in Ukrainian].

6. Pasichnyk, V.V. (2021). Administratyvno-pravove zabezpechennia ekonomichnoi konkurentsii v Ukraini [Administrative and legal support of economic competition in Ukraine]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv: NAU [in Ukrainian].

7. Shemshuchenko, Y.S. (Ed.) (1998). *Yurydychna entsyklopediia [Legal encyclopaedia]*. (Vols. 1-6) Kyiv: «Ukrainska Entsyklopediia» [in Ukrainian].

8. Recommendation No. R (80) 2 to Member States, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 11 March 1989 concerning the exercise of discretionary powers by administrative authorities. *Council of Europe : website* Retrieved from: <https://rm.coe.int/16804f22ae> (date of appeal: 31.07.2024) [in English]

9. Kolesnyk, V. A. (2020). Dyskretsiini povnovazhennia orhaniv derzhavnoi vlady yak predmet rozghliadu publichno-pravovykh sporiv [Discretionary powers of public authorities as a subject of public law disputes]. *Zhurnal «Investytsii: praktyka ta dosvid» – Journal «Investments: Practice and Experience»*, 5–6, 141–146 [in Ukrainian].

10. Barikova, A. (2021). Dyskretsiia Mizhvidomchoi komisii z mizhnarodnoi torhivli [Discretion of the interdepartmental commission on international trade]. *Zhurnal «Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo» – Journal of Business, Entrepreneurship and the Law*, 2 (300), 153–157 [in Ukrainian].

УДК 378.014.6:351.74
DOI 10.32782/cuj-2024-3-7

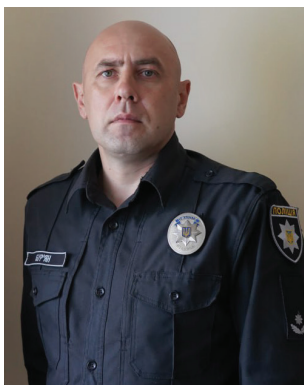
Головков Олександр Миколайович

кандидат юридичних наук,
викладач кафедри тактико-спеціальної
підготовки факультету №2
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0005-4649-539X

Коваленко Віктор Леонідович

старший викладач кафедри тактико-спеціальної
підготовки факультету №2
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0000-0087-9615

Бур'ян Ігор Володимирович

старший викладач кафедри спеціальних дисциплін та
професійної підготовки
факультету підготовки фахівців для підрозділів поліції
Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0007-3473-0166

ОРГАНІЗАЦІЯ СЛУЖБОВОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

В статті здійснено аналіз процесу організації службової підготовки поліцейських. Зроблено висновок про те, що сучасний процес організації службової підготовки поліцейських в Україні потребує часткового переформатування шляхом її оптимізації, поліпшення організації та адаптації до нових викликів. Серед основних проблемних моментів в організації службової підготовки авторами наголошено на таких: недостатня ефективність традиційних форм навчання, відсутність систематичної оцінки якості підготовки, обмеженість ресурсів, як матеріальних, так і людських, наявність потреби до подальшої інтеграції з міжнародними стандартами. Запропоновано розширити спектр форм навчального процесу шляхом запровадження додаткових занять, а також сертифікатних програм, які є ефективним інструментом для підвищення кваліфікації та спеціалізації поліцейських у різних напрямках поліцейської діяльності. Зроблено висновок про доцільність створення кадровим підрозділом центрального органу управління поліції Каталогу тьюторів, у вигляді систематизованого переліку фахових осіб, які можуть і готові залучатися до процесу організації службової підготовки територіальними підрозділами, а також Каталогу додаткових навчально-тренувальних баз, до переліку якого можуть включатися спеціально обладнанні об'єкти, навчальні платформи, наявні у партнерів. Виокремлено принципи, з дотриманням яких повинно здійснюватися формування тематичного плану службової підготовки, до яких автором віднесено такі: ефективності, доцільності, пропорційності, маневреності,

науковості. Наголошено на необхідності проведення оцінювання рівня задоволеності поліцейських організацією службової підготовки отримання зворотного зв'язку від осіб, які проходили навчання, що, на думку автора, стане одним із дієвих заходів, спрямованих на удосконалення її організації та підвищення ефективності її заходів. Запропоновано внесення ряду змін до норм Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України, затверджене наказом МВС України від 26 січня 2016 року №50..

Ключові слова: поліція, службова підготовка, організація, планування, форми службової підготовки.

Holovkov O. M., Kovalenko V. L., Burian I. V. Organisation of police service training

The article analyses the process of organisation of police service training. It is concluded that the current process of organising police service training in Ukraine requires partial reformatting by optimising it, improving its organisation and adapting to new challenges. Among the main problematic issues in the organisation of in-service training, the authors emphasise the following: insufficient effectiveness of traditional forms of training, lack of systematic assessment of the quality of training, limited resources, both material and human, and the need for further integration with international standards. The author suggests expanding the range of forms of the educational process by introducing additional classes and certificate programmes, which are an effective tool for advanced training and specialisation of police officers in various areas of police activity. The author concludes that it is expedient for the personnel unit of the central police authority to create a Catalogue of Tutors, in the form of a systematic list of professionals who can and are ready to be involved in the process of organising in-service training by territorial units, as well as a Catalogue of additional training bases, which may include specially equipped facilities and training platforms available from partners. The author identifies the principles which should be followed when forming a thematic training plan, which include the following: efficiency, expediency, proportionality, manoeuvrability, and scientificity. The author emphasises the need to assess the level of police officers' satisfaction with the organisation of service training and to receive feedback from those who have undergone training, which, in the author's opinion, will be one of the effective measures aimed at improving its organisation and increasing the effectiveness of its activities. The author proposes to introduce a number of amendments to the provisions of the Regulation on the Organisation of Service Training of Employees of the National Police of Ukraine, approved by the Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 50 dated 26 January 2016.

Key words: police, service training, organisation, planning, forms of service training.

Вступ. Ефективне виконання службових обов'язків вимагає від поліцейських не тільки глибоких теоретичних знань, але й високого рівня практичних навичок, готовності діяти в екстремальних умовах та адекватно реагувати на будь-які загрози. Зважаючи на постійні зміни в правовому середовищі, зростання рівня злочинності, розвиток нових технологій та інновацій у злочинній діяльності, питання підготовки поліцейських стає критично важливим і забезпечується шляхом реалізації форм професійного навчання поліцейських, особливе місце серед яких займає службова підготовка, зміст якої відповідає сутності концепції «lifelong learning» («навчання протягом життя»). Службова підготовка має бути організована таким чином, щоб забезпечити безперервний процес професійного розвитку та відповідати сучасним вимогам і викликам. В умовах реформування поліції в Україні та підвищення вимог до її діяльності, ефективна організація службової підготовки є основою для забезпечення надійного та професійного

виконання службових завдань, зміцнення довіри суспільства до правоохоронних органів, а також гарантією дотримання прав та свобод громадян.

Крім того, перегляд підходів до організації службової підготовки, її змісту, завдань, спричинений також змінами в поліцейській діяльності, обумовлених запровадженням правового режиму воєнного стану в Україні і залученням поліцейських до невластивому до цього часу функціоналу, який потребує формування, закріплення нових знань, умінь та навичок працівників поліції та оновлення існуючих компетентностей з урахуванням викликів сьогодення для ефективного виконання завдань поліції [1, с. 186].

Матеріали та методи. Дослідження організації службової підготовки поліцейських наразі являє собою надзвичайно актуальне питання, якому вже було присвячено увагу в дослідженнях багатьох українських вчених, а саме: Л.С. Лапіної та І.М. Охріменка в частині виокремлення напрямів підвищення ефектив-

ності службової підготовки поліцейських; О.П. Цуркана та О.М. Мердової в аспекті дослідження адміністративно-правових засад зазначеного різновиду професійного навчання поліцейських; Д.В. Швеця, який висвітлював проблемні питання навчання в процесі практичної діяльності (службової підготовки поліцейського); А.В. Танька, який дослідив службову підготовку як основу підвищення рівня компетентності поліцейських у сфері забезпечення прав і свобод людини та інших.

Не зменшуючи значущості вже опублікованих праць у цій сфері наукових досліджень, слід підкреслити, що це питання залишається актуальним, адже організація службової підготовки є динамічним процесом, який повинен постійно змінюватися, розвиватися, удосконалюватися з метою задоволення потреб поліцейських в професійному зростанні з урахуванням змін в поліцейській діяльності, пріоритетів діяльності Національної поліції України. Враховуючи це, вважаємо проведення аналізу процесу організації службової підготовки поліцейських в умовах сьогодення є актуальним та своєчасним.

Методологічну основу дослідження складає сукупність методів та прийомів наукового пізнання, як загальнонаукових, так і спеціальних, серед яких логічний метод, метод моделювання, порівняльно-правовий та системно-структурний методи.

Мета дослідження полягає у здійсненні аналізу процесу організації службової підготовки поліцейських та виробленні пропозицій, спрямованих на удосконалення цієї діяльності з урахуванням потреб сьогодення.

Результати. В юридичній літературі існує позиція, що на сьогодні система навчання в процесі практичної діяльності працює за застарілою, неефективною системою, через що якість навчання в процесі службової діяльності залишається на незадовільному рівні, але за допомогою запровадження необхідних змін до цього процесу ми зможемо значно підвищити якість підготовки поліцейських. Для цього Д.В. Швець – автор такої позиції, пропонує здійснити рішуче та глибоке реформування цього виду навчання поліцейських, перетворити його з «надокучливої формаль-

ності» на ефективний спосіб підвищення знань, умінь і майстерності поліцейських [2, с. 157]. Не будучи настільки радикальними зазначимо, що дійсно система службової підготовки потребує часткового переформатування і, перш за все, її якість залежить від належного рівня організації такої діяльності в Національній поліції України.

На сьогодні, організація службової підготовки поліцейських здійснюється відповідно до вимог Закону України «Про Національну поліцію», а також Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України, затвердженого наказом МВС України від 26 січня 2016 року №50.

Досліджуючи питання службової підготовки поліцейських, О.М. Мердова та О.П. Цуркан зазначають, що в процесі організації службової підготовки працівників Національної поліції України можна виділити такі етапи:

1. Планування службової підготовки на навчальний рік.
2. Безпосереднє навчання поліцейських.
3. Оцінювання видів службової підготовки.
4. Підведення підсумків за результатами навчання.
5. Облік службової підготовки [3, с. 141].

Слід відзначити, що контроль за організацією службової підготовки в межах компетенції покладається на:

- 1) структурний підрозділ центрального органу, що забезпечує реалізацію в Національній поліції України державної політики з питань кадрової роботи;
- 2) структурний підрозділ кадрового підрозділу центрального органу, що забезпечує виконання завдань з організації та розвитку в Національній поліції України системи професійного навчання поліцейських;
- 3) підрозділи міжрегіональних територіальних органів Національної поліції України, територіальних органів Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві, що забезпечують організацію системи професійного навчання поліцейських в органах (підрозділах) поліції, у тому числі із залученням тренінгових центрів органів поліції, що у своїй

діяльності підпорядковуюються керівникам підрозділів професійного навчання;

4) посадових осіб структурних підрозділів центрального органу, органів (підрозділів) поліції, закладів, установ поліції, які наказом керівника призначені відповідальними за цей напрям діяльності [4].

В юридичній літературі справедливо зазначається про те, що ефективно вирішення завдань із службової підготовки поліцейських можливе лише у випадку реалізації таких умов:

- регулярність проведення занять;
- висока професійна і методична підготовка осіб, які організують і проводять заняття в підрозділах;
- наявність добре обладнаної навчально-матеріальної бази;
- правильний вибір форми проведення навчального заняття тощо [5, с. 83].

Усвідомлюючи це, в Положенні про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України, затвердженого наказом МВС України від 26 січня 2016 року №50, визначено основні форми її організації, зокрема в ньому зазначено, що орієнтованими формами є такі:

- навчальні заняття в групах за місцем служби;
- навчальні збори – це форма організації службової підготовки поліцейських, яка передбачає підвищення їх професійної готовності до виконання службових завдань, що проводиться на базі тренінгового центру, а в разі його відсутності – у закладі, установі поліції або в територіальному (відокремленому) підрозділі органу поліції, навчально-тренувальна база якого дозволяє організувати вказаний захід на належному рівні;
- дистанційна підготовка – індивідуалізований процес набуття знань, умінь та навичок, який переважно відбувається за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу в спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі інформаційно-комунікаційних технологій, яка проводиться з використанням інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»;

- самостійне навчання (проводиться впродовж усього строку служби поліцейського з метою безперервного, систематичного поповнення та поглиблення знань, умінь і навичок, необхідних для успішного виконання службових завдань) [2].

Зазначаючи про те, що наведений перелік форм службової підготовки є орієнтовним, про що безпосередньо наголошено самим законодавцем, вважаємо за доцільне розглянути й інші їх різновиди, які, на нашу думку, сприятимуть підвищенню ефективності організації цього виду професійного навчання поліцейських.

Ми вважаємо, що наведений вище перелік форм цілком доречним доповнити такою формою як додаткові заняття із службової підготовки, адже, враховуючи норми розділу II «Планування, облік та звітність у системі службової підготовки» Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України, затвердженого наказом МВС України від 26 січня 2016 року №50, стає очевидним, що саме ця форма визнається поряд з іншими у процесі службової підготовки.

Як приклад, в п. 6 розділу II зазначеного положення наголошується, що «з метою отримання поліцейськими необхідних знань, умінь і навичок та вдосконалення їх рівня професійної майстерності керівникам органів (підрозділів) поліції, закладів, установ поліції на місцях дозволяється планувати проведення додаткових занять зі службової підготовки», а в п. 7 цього ж розділу зазначається, що «опанування поліцейськими додаткової тематики зі службової підготовки може здійснюватися шляхом організації додаткових занять або за допомогою Освітнього порталу» [2]. Вказівка на можливість проведення додаткових занять простежується і в інших нормах Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України, затвердженого наказом МВС України від 26 січня 2016 року №50.

У зв'язку із цим вважаємо за доцільне внести зміни до п. 7 розділу I «Загальні положення» абзацом такого змісту «додаткові заняття».

Службова підготовка поліцейських вимагає безперервного розвитку, адаптації до нових умов та оновлення знань. Зарубіжний досвід організації службової підготовки поліцейських [6–8] свідчить про активне запровадження у якості окремої форми її організації сертифікатних програм, які є ефективним інструментом для підвищення кваліфікації та спеціалізації поліцейських у різних напрямках правоохоронної діяльності. Зважаючи на швидкі зміни в суспільстві та появу нових загроз, поліцейські повинні бути готовими до роботи в умовах, які суттєво відрізняються від тих, що існували кілька років тому. Сертифікатні програми можуть забезпечити швидке і цільове навчання за конкретними напрямами з урахуванням актуальних викликів та тенденцій у сфері правоохоронної діяльності, що дозволяє поліцейським залишатися обізнаними щодо новітніх методик і технологій. Крім того, як показує існуючий закордонний досвід, як правило сертифікатні програми базуються на міжнародних стандартах, що дозволяє поліцейським інтегрувати світовий досвід та кращі практики у свою роботу. На нашу думку, запровадження сертифікатних програм повинно стати пріоритетом в удосконаленні форм організації службової підготовки поліцейських.

Цілком погоджуємося з позицією А.В. Танько, який пише: «Варіативність організаційних форм службової підготовки реалізується у межах навчальних занять в групах за місцем служби або навчальних зборів у тренінгових центрах або інших навчально-тренувальних базах структурних підрозділів. Слід наголосити, що в сучасних умовах наявність спеціальних приміщень для навчальних заходів та їх модернізоване обладнання підвищують ефективність підготовки працівників поліції. Так, наприклад, наявність спеціальних манекенів-симуляторів зумовлює можливість досконалого відпрацювання поліцейськими дій із надання першої медичної допомоги громадянам, обладнання комп'ютерами та мультимедійним обладнанням забезпечує проведення вебінарів та онлайн-лекцій з провідними науковцями та практиками, що мають великий досвід роботи у сфері захисту прав і

свобод людини на лише у межах України, а й зарубіжжям» [9, с. 219]. Цілком погоджуємося із позицією автора і вважаємо за доцільним до навчального процесу в системі службової підготовки залучати не лише наявні в поліції людські ресурси та навчально-матеріальну базу, а й можливості зовнішніх експертів, у тому числі міжнародних.

Наведемо декілька прикладів суб'єктів, можливості яких, на нашу думку, можуть бути використані в процесі організації службової підготовки поліцейських.

Наприклад, освітня платформа ГО «Всеукраїнський громадський центр «Волонтер», яка містить відкриті безкоштовні онлайн-курси для фахівців, які працюють з дітьми, підлітками та молоддю [10], а також публікації навчально-методичного характеру, розраховані на поліцейських [11].

Ще одним прикладом може слугувати платформа знань GBV Knowledge Studio, яка надає доступ до онлайн-курсів, симуляційних ігор, вебінарів, документальних фільмів, гайдів та інших інтелектуальних продуктів Фонду ООН у галузі народонаселення (UNFPA) з тематики запобігання та протидії домашньому та гендерно зумовленому насильству, серед яких у тому числі є спеціально розроблений Курс для поліції з питань запобігання та протидії домашньому насильству [12]. Враховуючи гендерну політику Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України, можливості вищеназваної платформи набувають особливої актуальності.

Саме тому, на нашу думку, доцільним було створення кадровим підрозділом центрального органу управління поліції Каталогу тьюторів, у вигляді систематизованого переліку фахових осіб, які можуть і готові залучатися до процесу організації службової підготовки територіальними підрозділами. Існування такої мережі фахівців значно полегшило б їх пошук та залучення до проведення занять. Крім того, доцільним є розгляд існування й Каталогу додаткових навчально-тренувальних баз, до переліку якого можуть включатися спеціально обладнанні об'єкти, навчальні платформи, наявні у партнерів, що залуча-

тимуться до процесу службової підготовки, адже доволі часто вони мають нестандартні, інноваційні методи навчання, у тому числі розраховані на поліцейських, або можуть бути пристосовані для потреб їх професійного навчання.

Відповідно до вимог п. 7 розділу II «Планування, облік та звітність у системі службової підготовки» Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України, затвердженого наказом МВС України від 26 січня 2016 року №50, для проведення службової підготовки складається тематичний план з урахуванням розподілу годин за видами службової підготовки та орієнтовної тематики, яка розробляється спеціально визначеними суб'єктами відповідальними за її організацію [4].

На нашу думку, до його змісту можуть включатися різні заходи, такі як:

- теоретична підготовка, яка передбачає вивчення правових аспектів, поліцейської етики, процедур роботи, аналізу кримінальної ситуації тощо;

- тренування для покращення фізичної витривалості, сили, координації та інших фізичних якостей, необхідних для виконання поліцейських завдань;

- навчання коректному та безпечному використанню різних видів спеціальних засобів, спеціальної техніки, вогнепальної зброї, що знаходиться на озброєнні Національної поліції України;

- навчання ефективній взаємодії з населенням шляхом розвитку комунікаційних компетентностей працівників поліції, навичок вирішення конфліктів, психологічній стійкості у стресових ситуаціях тощо;

- проведення практичних тренувань для навчання реагуванню на різні ситуації, включаючи надзвичайні ситуації, перевірки документів, затримання, допит тощо.

Ми вважаємо, що формування плану службової підготовки поліцейських повинно здійснюватися на таких принципах:

- ефективності, що передбачає включення до його змісту найбільш ефективних заходів, що відповідають сучасним поліцейським стандартам;

- доцільності, що передбачає включення актуальної та адаптованої до змін в поліцейській діяльності тематики;

- пропорційності, що передбачає дотримання вимог до розподілу годин між видами службової підготовки;

- маневреності, що передбачає можливість внесення змін до тематичного плану з урахуванням різних обставин оперативно-службової діяльності поліцейських;

- науковості, що означає, що формування тематичного плану повинно спиратися на наукові досягнення в правоохоронній сфері, урахувати різного роду зміни.

Підсумовуючи зазначимо, що в цілому процес організації службової підготовки достатньо повно регламентований у Положенні про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України, затвердженому наказом МВС України від 26 січня 2016 року №50, проте, на нашу думку, в його положеннях не достатньо приділено уваги питанням оцінювання якості та ефективності її організації.

Так, в розділі XI «Перевірка рівня службової підготовленості» зазначено, що «перевірка рівня службової підготовленості проводиться з метою оцінювання як окремого поліцейського, так і органу (підрозділу) поліції, закладу, установи поліції в цілому та здійснюється відповідно до організаційно-розпорядчих актів Національної поліції України», а також те, що «при здійсненні перевірки визначається якість та ефективність навчання в системі службової підготовки» [4]. Зазначене реалізується шляхом проведення різних заходів, визначених у п. 7 вказаного нормативно-правового акту, проте всі вони орієнтовані на оцінювання рівня службової підготовленості поліцейських. В свою чергу, оцінювання рівня задоволеності поліцейських організацією службової підготовки на жаль не здійснюється, що, на нашу думку, є суттєвим недоліком, оскільки отримання зворотного зв'язку від осіб, які проходили навчання, є одним із дієвих заходів, спрямованих на удосконалення її організації та підвищення ефективності її заходів. Враховуючи зазначене, пропонуємо

Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України, затверджене наказом МВС України від 26 січня 2016 року №50, доповнити розділом ХХ. «Порядок оцінки ефективності організації службової підготовки» такого змісту:

1. Оцінка ефективності організації службової підготовки здійснюється шляхом проведення незалежного анонімного опитування поліцейських.

2. Основними завданнями проведення оцінки є отримання інформації про оцінку поліцейськими якості організації службової підготовки, про відповідність її заходів очікуванням поліцейських, виявлення негативних факторів, що впливають на її ефективність та вироблення дієвих заходів щодо удосконалення її організації і проведення.

3. Індикатори, за якими здійснюється проведення оцінки, визначаються Національною поліцією України.

4. Оцінка проводиться:

на загальнодержавному рівні – кадровим підрозділом центрального органу не рідше одного разу на рік;

на територіальному рівні підрозділами професійного навчання – не рідше одного разу на пів роки.

5. За результатами проведення анонімного опитування поліцейських готується звіт про результати проведення оцінки, який у подальшому використовується для удосконалення організації службової підготовки.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що сучасний процес організації службової підготовки поліцейських в Україні потребує часткового реформатування шляхом її оптимізації, поліпшення організації та адаптації до нових викликів. На нашу думку, основними

проблемними моментами в її організації є недостатня ефективність традиційних форм навчання, відсутність систематичної оцінки якості підготовки, обмеженість ресурсів, як матеріальних, так і людських, наявність потреби до подальшої інтеграції з міжнародними стандартами. У зв'язку із чим нами пропонується:

- розширення спектру форм навчального процесу шляхом запровадження додаткових занять, а також сертифікатних програм, які є ефективним інструментом для підвищення кваліфікації та спеціалізації поліцейських у різних напрямках поліцейської діяльності;

- визначення можливості залучення зовнішніх експертів до навчального процесу в системі службової підготовки, саме тому пропонується створення кадровим підрозділом центрального органу управління поліції Каталогу тьюторів, у вигляді систематизованого переліку фахових осіб, які можуть і готові залучатися до процесу організації службової підготовки територіальними підрозділами, а також Каталогу додаткових навчально-тренувальних баз, до переліку якого можуть включатися спеціально обладнанні об'єкти, навчальні платформи, наявні у партнерів;

- вдосконалення системи оцінки ефективності організації службової підготовки.

Впровадження запропонованих заходів дозволить підвищити рівень професійної підготовки поліцейських, забезпечити їх готовність до виконання складних завдань у динамічному середовищі, а систематична робота над вдосконаленням організації службової підготовки дозволить підвищити ефективність діяльності Національної поліції України та зміцнити її авторитет в суспільстві.

Література

1. Головков О.М., Олексієнко С.В., Скрипка О.М. Актуальні питання удосконалення різновидів службової підготовки поліцейських. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Випуск 83. Ч. 2. С. 183–192.

2. Швець Д.В. Навчання в процесі практичної діяльності (службова підготовка поліцейського) як втілення еволюційного характеру формування особистості поліцейського в Україні. *Право і безпека*. 2017. №4 (67). С. 149–159.

3. Мердова О.М., Цуркан О.П. Адміністративно-правові засади професійного навчання поліцейських : монографія. Київ: ВД «Дакор», 2020. 186 с.

4. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України: наказ МВС України від 26 січня 2016 року № 50. *Офіційний вісник України*. 2016. № 22. Ст. 861.

5. Лапіна Л. С., Охріменко І. М. Напрями підвищення ефективності службової підготовки поліцейських. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України*: збірник наукових праць / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. спец. фіз. підготовки ф-ту № 2. Харків : ХНУВС, 2018. С. 82–84.

6. Best Police Officer certifications. URL: <https://www.zippia.com/police-officer-jobs/certifications/> (дата звернення: 01.09.2024).

7. Certificate in Police Leadership. URL: <https://registeratcontinuingeducation.dal.ca/public/category/courseCategoryCertificateProfile.do?method=load&certificateId=2361239> (дата звернення: 01.09.2024).

8. NJSACOP Certificate Programs. URL: <https://www.njsacop.org/certificates> (дата звернення: 01.09.2024).

9. Танько А.В. Організація службової підготовки працівників поліції як чинник підвищення компетентності органів Національної поліції України у сфері забезпечення прав і свобод людини. *Юридична наука*. 2019. №3(93). С. 212–223.

10. Платформа дистанційного навчання ВГЦ «Волонтер». URL: <https://elearning.volunteer.kiev.ua/> (дата звернення: 01.09.2024).

11. Публікації / Освітня платформа ГО «Всеукраїнський громадський центр «Волонтер». URL: <https://volunteer.kyiv.ua/education-platform> (дата звернення: 01.09.2024).

12. Курс для поліції з питань запобігання та протидії домашньому насильству. URL: <https://knowledgestudio.org.ua/md/enrol/index.php?id=32> (дата звернення: 01.09.2024).

References

1. Holovkov, O.M., Oleksiienko, S.V., & Skrypka, O.M. (2024)ю Aktualni pytannia udoskonalennia riznovydiv sluzhbovoi pidhotovky politseiskykh [Actual issues of improvement of types of official training of police officers]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii Pravo*. Vypusk 83. Ch. 2. S. 183–192 [in Ukrainian].

2. Shvets, D.V. (2017). Navchannia v protsesi praktychnoi diialnosti (sluzhbova pidhotovka politseiskoho) yak vtilennia evoliutsiinoho kharakteru formuvannia osobystosti politseiskoho v Ukraini [Training in the process of practical activity (service training of a police officer) as the embodiment of the evolutionary nature of the formation of the personality of a police officer in Ukraine]. *Pravo i bezpeka*. №4 (67). S. 149–159 [in Ukrainian].

3. Merdova, O.M., & Tsurkan, O.P. (2020). *Administratyvno-pravovi zasady profesiinoho navchannia politseiskykh [Administrative and legal principles of professional training of police officers]*: monohrafiia. Kyiv: VD «Dakor». 186 s. [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu sluzhbovoi pidhotovky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy [On the approval of the Regulation on the organization of official training of employees of the National Police of Ukraine]: nakaz MVS Ukrainy vid 26 sichnia 2016 roku № 50. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2016. № 22. St. 861 [in Ukrainian].

5. Lapina, L.S., & Okhrimenko, I.M. (2018). Napriamy pidvyshchennia efektyvnosti sluzhbovoi pidhotovky politseiskykh [Areas of increasing the efficiency of official training of police officers]. *Pidhotovka politseiskykh v umovakh reformuvannia systemy MVS Ukrainy*: zbirnyk naukovykh prats / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t внутр. справ, Kaf. spets. fiz. pidhotovky f-tu № 2. Kharkiv : KhNUVS. S. 82–84 [in Ukrainian].

6. Best Police Officer certifications. Retrieved from: <https://www.zippia.com/police-officer-jobs/certifications/> (data zvernennia: 01.09.2024) [in English].

7. Certificate in Police Leadership. Retrieved from: <https://registeratcontinuingeducation.dal.ca/public/category/courseCategoryCertificateProfile.do?method=load&certificateId=2361239> (data zvernennia: 01.09.2024) [in English].

8. NJSACOP Certificate Programs. Retrieved from: <https://www.njsacop.org/certificates> (data zvernennia: 01.09.2024) [in English].

9. Tanko, A.V. (2019). Orhanizatsiia sluzhbovoi pidhotovky pratsivnykiv politsii yak chynnyk pidvyshchennia kompetentnosti orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy u sferi zabezpechennia prav i svobod liudyny [The organization of official training of police officers as a factor in increasing the competence of the National Police of Ukraine in the field of ensuring human rights and freedoms]. *Yurydychna nauka*. 2019. №3(93). S. 212–223 [in Ukrainian].

10. Platforma dystantsiinoho navchannia VHTs «Volonter» [Distance learning platform of AUCC «Volunteer»]. Retrieved from: <https://elearning.volunteer.kiev.ua/> (data zvernennia: 01.09.2024) [in Ukrainian].

11. Publikatsii / Osvitnia platforma HO «Vseukrainskyi hromadskyi tsentr «Volonter» [Publications/Educational platform of the NGO "All-Ukrainian Community Center "Volunteer"]. Retrieved from: <https://volunteer.kyiv.ua/education-platform> (data zvernennia: 01.09.2024) [in Ukrainian].

12. Kurs dlia politsii z pytan zapobihannia ta protydii domashnomu nasyilstvu [A course for the police on prevention and combating domestic violence]. Retrieved from: <https://knowledgestudio.org.ua/md/enrol/index.php?id=32> (data zvernennia: 01.09.2024) [in Ukrainian].

УДК 343.982

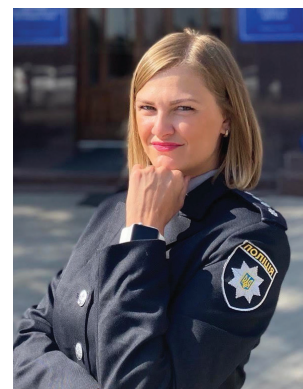
DOI 10.32782/cuj-2024-3-8

Градун Світлана Анатоліївна

ад'юнкнт

Донецького державного університету внутрішніх справ

ORCID: 0000-0003-3153-3865

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано міжнародний досвід застосування поліграфа та виконано систематичний аналіз положень чинних нормативно-правових актів, що регламентують використання поліграфа в секторі безпеки і оборони України.

Зазначено, що діяльність, пов'язана з використанням поліграфа, регулюється окремими підзаконними актами, наказами та відомчими інструкціями, які переважно належать до компетенції сектору безпеки і оборони України та поширюються виключно на дослідження співробітників цих установ.

Водночас підкреслюється відсутність основного закону, який би регламентував застосування поліграфа на загальнодержавному рівні. Проте не існує заборони на використання поліграфа, що дозволяє його застосування на загальноприйнятих правових засадах – лише за згодою опитуваної особи, без порушення прав і свобод.

Наголошено, що під час досудового розслідування поліграф може використовуватися тільки під час проведення психологічних експертиз, а результати його застосування офіційно вважаються значимими орієнтуючими інформаційними даними для кримінальних, цивільних, адміністративних, господарських та інших проваджень, а також для забезпечення запитів зацікавлених фізичних та юридичних осіб.

Обґрунтовано необхідність ухвалення єдиного законодавчого акту про поліграф, який би легалізував його використання, зокрема Закону України «Про застосування поліграфа та захист прав осіб, які проходять дослідження». Викладено позицію щодо окремих аспектів нормативно-правового регулювання проведення опитувань із використанням поліграфа.

Ключові слова: доказування, дослідження, експерт, поліграф, психологічна експертиза, тестування.

Hradun S. A. Legal regulation of the use of a polygraph in the activities of law enforcement agencies of Ukraine

The article analyses the international experience of polygraph use and provides a systematic analysis of the provisions of the current legal acts regulating the use of polygraph in Ukraine.

It is noted that the activities related to the use of a polygraph are regulated by separate by-laws, orders and departmental instructions, which mainly fall within the competence of the country's law enforcement agencies and apply exclusively to the examination of employees of these institutions.

At the same time, it is emphasised that there is no basic law that would regulate the use of polygraphs at the national level. However, there is no prohibition on the use of a polygraph, which allows its use on generally accepted legal principles – only with the consent of the person being interviewed, without violating his or her privacy and other rights and freedoms.

The author emphasises that in criminal proceedings, a polygraph may be used only during psychological examinations, and the results of its use are officially considered to be significant orientation information data for criminal, civil, administrative, economic and other proceedings, as well as for satisfying the requests of interested individuals and legal entities.

The author substantiates the need to adopt a single legislative act on polygraph which would legalise its use, in particular, the Law of Ukraine 'On the Use of Polygraph and Protection of the Rights of Persons Undergoing Examination'. The author presents the position on certain aspects of regulatory and legal regulation of conducting surveys with the use of polygraphs.

Key words: evidence, research, expert, polygraph, psychological examination, psychophysiological examination, testing.

Вступ. На сьогодні в Україні державні служби виявляють інтерес до використання поліграфа завдяки його ефективності в різних напрямках роботи. Це стало підґрунтям до прийняття внутрішніх відомчих положень щодо його застосування. З одного боку, це обумовлено усвідомленням практичної цінності використання поліграфа, з іншого боку, виникають питання щодо доцільності його застосування. Це призводить до протистояння, яке перешкоджає повноцінній інституціоналізації сфери поліграфічних досліджень у законодавче поле. Необхідність забезпечення правової регламентації та врегулювання процесу використання поліграфа залишається актуальною, що вимагає подальших зусиль для створення відповідної нормативно-правової бази.

Матеріали та методи. Методологічною основою дослідження є загальний діалектичний метод наукового пізнання дійсності, який дозволяє розглянути використання поліграфа в діяльності правоохоронних органів з урахуванням різних точок зору, представлених у літературі. Як наукові інструменти використовуються методи логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія та інші) для дослідження нормативних актів, концепцій, а також позицій авторів з окремих питань. Порівняльно-правовий метод застосовано для аналізу нормативно-правових актів, що регламентують використання поліграфа в кримінальному провадженні.

Нормативно-правову основу дослідження складають Конституція України, рішення Європейського суду з прав людини, кримінальне процесуальне законодавство України та інших держав, постанови Пленуму Верховного Суду України, а також відомчі нормативні акти.

Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали праці: А.І. Богатирьова, В.І. Василичука, В.К. Весельського, А.Ф. Волобуєва, В.І. Галагана, В.А. Журавля, Д.В. Затенацького, І.І. Когутича, О. І. Козаченка, В.С. Кузьмічова, В.К. Лисиченка, О.Р. Малхазова, В.В. Матвійчука, О.І. Мотляха, Т.Р. Морозової, С.І. Ніколаюка, Д.Й. Никифорчука, Ю.Ю. Орлова, М.А. Погорецького,

В.В. Поливоди, М.Я. Сегая, Л.Д. Удалової, В.Ю. Шепітька, М.Є. Шумила та інші.

Мета статті – визначення правових підстав використання поліграфа в сфері безпеки і оборони України в сучасних умовах, аналіз міжнародного досвіду його застосування, а також аналіз чинних нормативно-правових актів щодо використання поліграфа в Україні з метою формулювання пропозицій щодо їх удосконалення.

Результати. Використання поліграфа в розслідуванні злочинів є розповсюдженою та стандартною практикою як в Україні, так і за її межами.

США – це лідер у проведенні психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа, оскільки перший поліграф був запатентований американцем Л. Кілером у 1928 році. Крім того, перший поліграфолог на державній службі, Е.П. Коффі, започаткував федеральну програму з дослідження можливостей застосування поліграфа в органах державної влади. Після впровадження практики використання поліграфа в США, цей метод обстеження, перевірки та експертизи знайшов застосування в діяльності правоохоронних органів у численних країнах Північної та Латинської Америки, Європи та Азії. Наприклад, його впровадили у Китаї в 1943 році, в Індії в 1948 році, в Японії в 1951 році, у Канаді на початку 1950-х років ХХ століття, в Ізраїлі та Хорватії у 1959 році, у Південній Кореї в 1960 році, у Польщі в 1960-х роках ХХ століття, у Румунії в 1974 році, у Сербії в 1977 році, у Угорщині та Південно-Африканській Республіці в 1978 році, та у Чеській Республіці в 1981 році [1, с. 256–262].

Зареєстровано перелік професійних поліграфологічних організацій, які забезпечують контроль за розвитком теоретичних та методологічних основ цього процесу. До них належать: Американська асоціація поліграфологів, Американська асоціація поліцейських поліграфологів, Ізраїльська організація поліграфологів, Європейська організація поліграфологів та Британська асоціація поліграфологів. Основною метою діяльності цих організацій є сприяння співпраці та обміну досвідом у застосуванні та використанні методів оцінки

достовірності свідчень, що сприяє підвищенню ефективності роботи з персоналом, виявленню корупції та інших посадових злочинів, а також боротьбі з тероризмом і міжнародною злочинністю.

Від рівня нормативно-правового регулювання використання поліграфа у світі розподіляють чотири групи країн:

– країни без чіткого нормативного врегулювання використання поліграфа;

– країни, де використання поліграфа має чітке нормативне врегулювання через окремий закон;

– країни, де застосування поліграфа регламентується окремими правовими нормами закону, який визначає широке коло суспільних відносин;

– країни, де використання поліграфа регулюється підзаконними нормативно-правовими актами [1, с. 256–262].

До першої групи країн, де використання поліграфа нормативно не врегульоване, відносяться такі країни, як Латвія, Естонія, Сінгапур, Фінляндія, Японія.

До другої групи країн, де використання поліграфа має чітке нормативне врегулювання через окремий закон відносяться такі країни як США, Литва та Молдова.

До третьої групи країн, де застосування поліграфа регламентується окремими правовими нормами закону, який визначає широке коло суспільних відносин відносяться такі країни, як: Індія, Македонія, Польща, Туреччина, Сербія, Словенія, Канада, Угорщина, Чорногорія.

До четвертої групи країн, де використання поліграфа регулюється підзаконними правовими актами належать: Велика Британія, Бельгія, Болгарія, Ізраїль, Південна Корея, Чеська Республіка.

В Україні ця діяльність також регулюється окремими підзаконними актами, наказами та відомчими інструкціями [2, с. 28–34].

Проведення психологічного дослідження з використанням поліграфа завжди передбачає психологічний вплив на досліджувану особу, тому даний тип діяльності вимагає наявності офіційного документа єдиного зразка, який підтверджує отримання спеціальної освіти та

практичних навичок, а також суворого дотримання методик, регламентованих законодавчою базою. Основним зобов'язанням поліграфолога є дотримання законодавства України та морально-етичних норм. Проте слід зазначити, що в Україні наразі відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би врегулював усі питання використання поліграфа, включаючи отримання дозволу або ліцензії на його придбання та застосування. Правове регулювання цього питання носить переважно відомчий характер і є досить фрагментарним.

Слід зауважити, що перевірка на поліграфі є цілком добровільною процедурою, тому кожне дослідження має проводитися за наявності письмової згоди, завіреної підписом особи. Крім того, обладнання, на якому здійснюється тестування, повинно бути сертифікованим і відповідати державному стандарту технічних умов для поліграфів, а методики, що застосовуються під час дослідження, мають бути суворо регламентованими. Це ґрунтується на статті 28 Конституції України, яка встановлює: «Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідженням» [3]. Таким чином, цей принцип є основоположним у проведенні будь-яких досліджень стосовно обстежуваної особи.

Ці положення базуються на принципах, закріплених у статті 5 Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 року, статтях 7 і 10 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16.12.1966 року, статті 3 Європейської конвенції з прав людини від 04.11.1950 року, а також у ряді інших міжнародних правових актів [4].

Основними міжнародними нормативно-правовими актами, які регулюють зазначені положення, є Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання від 10.12.1984 року. Цю конвенцію Українська РСР підписала 27.02.1986 року в Нью-Йорку і ратифікувала Президією Верховної Ради Української РСР 26 січня 1987 року [5]. Також важливою є Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або

такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, підписана від імені України 02.05.1996 року в Страсбурзі і ратифікована Верховною Радою України Законом від 24.01.1997 року [6].

Дані, отримані за результатами тестування на поліграфі, є приватними і підпадають під правовий захист. У статті 32 Конституції України закріплено: «Збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди не допускається, за винятком випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» [3]. О. Мотлях підкреслює, що захист прав досліджуваних осіб є основою забезпечення об'єктивності висновку поліграфолога за результатами проведеного ним психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа. Це досягається дотриманням принципів законності, добровільності, гласності та правомірності, а також забезпеченням прав людини і громадянина, методичних норм, вимог і правил процедури дослідження [2, с. 210]. Ми підтримуємо позицію автора, інформація, отримана під час поліграфного опитування, може бути віднесена до категорії "поліграфної таємниці". Це зобов'язує спеціалістів-поліграфологів дотримуватися положень Закону України "Про захист персональних даних" від 01.06.2010 р. № 2297-VI, що регулює правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, і спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних [7].

На сьогодні в Україні психологічні дослідження з використанням поліграфа проводяться в таких напрямках: застосування поліграфа в кадровій роботі, у психологічних експертизах для розслідування злочинів. У цьому контексті результати таких експертиз, разом з іншими фактами можуть використовуватися як докази в судових процесах.

Міністерство внутрішніх справ України стало першим, яке почало використовувати опитування з використанням поліграфа для відбору кандидатів на службу. Для удоско-

налення методик професійного та психологічного відбору персоналу МВС України видало наказ «Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ» від 28.08.2001 року № 743 [8]. На основі цього наказу були інтегровані комп'ютерні технології з використанням поліграфа в систему МВС України, зокрема, з розширеними можливостями для їх впровадження в оперативно-розшукову діяльність.

Оскільки результати експериментального впровадження, що передбачалося першим наказом, виявилися позитивними, це стало основою для прийняття наступного наказу в системі МВС України – «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України» від 28.07.2004 року № 842 [9], зареєстрованого в Міністерстві юстиції України за № 1365/9964 27.11.2004 року (наказ втратив чинність на підставі Наказу Міністерства внутрішніх справ № 88 від 06.02.2019 року [10]). Метою цього наказу було офіційне закріплення використання поліграфа для кадрового скринінгу під час прийому на роботу кандидатів, а також для проведення службових перевірок осіб, які претендують на навчання у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських.

У липні 2015 року Верховна Рада України ухвалила Закон № 580-VIII «Про Національну поліцію», який набрав чинності 7 листопада 2015 року. У цьому законі знайшло відображення використання поліграфа, зокрема в статті 50 : «Громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліції, за їхньою згодою проходять тестування на поліграфі» [11] 13 листопада 2017 року Наказом МВС України № 920 була затверджена Інструкція щодо порядку використання поліграфів у Національній поліції України [12].

Іншим ключовим нормативно-правовим актом, став наказ Міністерства доходів і зборів України «Про використання поліграфів у діяльності Міністерства доходів і зборів України та його територіальних органів» № 329 від 2 серпня 2013 року, зареєстрова-

ний у Міністерстві юстиції України 11 жовтня 2013 року за № 1748/24280. На основі цього наказу була розроблена та затверджена «Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі Міністерства», яка визначає основні завдання, напрями і принципи застосування поліграфа в діяльності Міністерства доходів і зборів та його територіальних органів [13].

Інше визначення правових основ організації та діяльності Державного бюро розслідувань, 12.11.2015 року прийнято Закон України №794-VIII «Про Державне бюро розслідувань». Відповідно до статті 26 цього Закону, проведення психофізіологічних інтерв'ю з використанням поліграфа є обов'язком підрозділу внутрішнього контролю Державного бюро розслідувань під час вступу на службу та проходження служби в Державному бюро розслідувань. Відмова кандидата на зайняття посади від участі в психофізіологічному дослідженні з використанням поліграфа є підставою для відмови в розгляді його кандидатури. 11 травня 2017 року постановою Кабінету Міністрів України № 449 затверджено Порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа у Державному бюро розслідувань. Цей Порядок визначає принципи, напрями, загальні умови, процедуру проведення дослідження; оформлення матеріалів дослідження, зберігання і використання результатів дослідження, а також особливості проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа під час початкового етапу формування Бюро [14].

Іншим важливим відомчим нормативно-правовим актом став наказ Міністерства оборони України та Збройних сил України «Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення опитування персоналу з використанням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних силах України» № 164 від 14.04.2015 року [15]. На основі цього наказу була розроблена «Інструкція про порядок організації та проведення опитування персоналу з використанням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних силах України», зареєстрована в Міністерстві

юстиції України 29 квітня 2015 року за № 477/26922. Інструкція визначає основні принципи, напрями, умови та порядок організації проведення опитування персоналу з використанням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних силах України, з урахуванням специфіки військової сфери діяльності та відповідної компетенції.

15 листопада 2016 року Державне підприємство «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості», яке виконує функції Національного органу зі стандартизації в Україні, наказом № 378 вперше прийняло та затвердило національний стандарт України ДСТУ 8692:2016 «Поліграфи. Технічні умови» [16]. Цей нормативний документ встановлює технічні вимоги, яким має відповідати комп'ютерний поліграф, процес його використання, та визначає процедури, за допомогою яких можуть бути встановлені чи дотримані такі вимоги. Це сприяло подальшому розвитку, вдосконаленню, уніфікації та стандартизації використання поліграфа в Україні.

17 вересня 2021 року наказом Офісу Генерального прокурора України № 293 затверджено «Інструкцію про порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа в органах прокуратури України» [17].

Видання наказу Міністерства внутрішніх справ України № 1285 від 08.12.2016 року «Про затвердження Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 19 січня 2017 року за № 80/29948 [18], стало безперечно важливим кроком в регулюванні діяльності з використанням поліграфа в правоохоронних органах.

Поліграф може використовуватися під час проведення психологічних експертиз у процесі розслідування кримінальних справ. Слід підкреслити, що результати, отримані під час психологічної експертизи із застосуванням поліграфа, мають таке ж значення, як і результати інших експертиз (криміналістичних, інженерно-технічних, економічних тощо). Це ґрунтується на положеннях статті 84 Кримі-

нального процесуального кодексу України, яка передбачає, що доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у встановленому порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів [19].

Відповідно до наказу № 1350/5 «Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08.10.1998 року № 53/5», що стосується Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень, затвердженого згідно зі статтями 7 і 8 Закону України «Про судову експертизу» [20], поліграф може використовуватися під час проведення психологічних експертиз. Цим наказом Міністерство юстиції України доповнило Розділ VI «Психологічна експертиза» новим пунктом 6.8, в якому зазначено: «З метою отримання орієнтуючої інформації можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа». Це означає, що результати застосування науково-технічного приладу поліграфа офіційно набули ваги значимих орієнтуючих інформаційних даних для кримінальних, цивільних, адміністративних, господарських та інших проваджень, а також для забезпечення запитів зацікавлених фізичних та юридичних осіб.

У підпункті 6.8.1 цього розділу Міністерство юстиції визначило предмет опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа. У підпункті 6.8.2 також наголошено, що такі опитування можуть проводитись лише за наявності письмової згоди особи, яка проходитиме опитування [20].

Отже, внесення змін до наказу Міністерства юстиції України офіційно закріпило можливість використання поліграфа в судовій експертизі, що підвищує рівень достовірності та об'єктивності експертних досліджень. Учасники судового процесу мають чітке розуміння, що діють чинні нормативні акти і

закони, які на правовому рівні регламентують проведення судових психологічних експертиз із застосуванням поліграфа.

Таким чином, аналізуючи чинні нормативні акти, що регламентують використання поліграфа в секторі безпеки та оборони України, доцільно дійти висновку, що відомчі накази та розроблені на їх основі інструкції регулюють застосування поліграфа лише в межах окремих служб (правоохоронні органи, збройні сили, розвідка тощо) і не враховують, на наш погляд, важливі морально-етичні аспекти цього процесу загалом, а також діяльності поліграфолога зокрема.

На нашу думку нагальна потреба полягає у розробці єдиного Стандарту, який включатиме кодекс етики поліграфологів та встановлюватиме вимоги для всіх осіб, які проводять дослідження з використання поліграфа, з обов'язковим дотриманням цих засад на добровільній основі. Метою такого документа є запобігання ситуаціям, коли рішення, прийняті з орієнтацією на громадську свідомість, можуть бути нав'язані соціумом або певною його групою. Необхідність створення такого кодексу обумовлена відсутністю вітчизняного законодавства, яке б регулювало діяльність, пов'язану з використанням поліграфа.

Вітчизняний науковець О. І. Мотлях визначає такі вимоги до морально-етичних норм у поліграфологічній діяльності. Важливе місце в цьому процесі має відводитися етиці спілкування поліграфолога як складовій вербальної комунікації. Якісно організоване спілкування, особливо під час передтестової бесіди, значно полегшує вирішення завдання. В етиці поліграфолога важливу роль відіграють дикція, наголоси та паузи між словами і фразами під час проведення дослідження. Ці елементи можна розглядати з різних точок зору: як засіб акцентування уваги, підказки або застереження. Підвищення тону чи голосу на досліджувану особу є абсолютно неприпустимим як і порушення етичних норм невербальної комунікації, яке може проявлятися через міміку, жестикуляцію та інші невербальні сигнали [21, с. 11–12].

Морозова Т.Р. вважає, що якщо підсумувати, то такої кількості нормативних доку-

ментів, які б забезпечували використання поліграфа, як в Україні, немає в жодній іншій європейській країні. Розмови про відсутність закону як чинника, що перешкоджає використанню поліграфа, очевидно безпідставні: сама по собі відсутність закону не означає обов'язковість його запровадження. Використання поліграфа не суперечить жодному чинному закону України [22, с. 92]. Проте, на нашу думку, беручи до уваги вітчизняний досвід та досвід зарубіжних країн, для всебічного застосування поліграфа як у державних та комунальних підприємствах, так і у відповідних силових відомствах та структурах, зокрема в кадровій та правоохоронній діяльності, Україні необхідно прийняти єдиний законодавчий акт про поліграф, який би легалізував його використання. Ми вважаємо, що цей Закон має визначати механізм використання поліграфа, включаючи його ключові аспекти, до яких слід віднести: **організаційні, нормативно-правові, психологічні.**

Наприклад, **організаційний аспект** сприятиме вирішенню питань щодо:

– загального застосування поліграфа та використання отриманих результатів. У ньому має обґрунтовуватися організація і проведення комплексного дослідження на поліграфі, яке включатиме інші тести та методики під час службових розслідувань та кадрових перевірок. При оцінці інформації, отриманої за допомогою поліграфа, виникає питання, чи є цього достатньо для висновків про особу, або необхідно додатково застосовувати інші способи перевірки інформації;

– обмеження сфери застосування поліграфа та його використання у позадержавному секторі. На нашу думку, необхідно ввести суттєві обмеження на використання поліграфа у бізнес-сфері, з чітким визначенням галузей приватного підприємництва та переліком ситуацій, у яких такі перевірки є допустимими. Це може бути досягнуто шляхом реалізації програм практичного обміну досвідом з провідними країнами. Наприклад, у 1988 році президент США підписав Закон «Про захист працівників від поліграфа» [23]. Діяльність цього закону поширювалася лише на приватний сектор і визначила, що тесту-

вання на поліграфі в комерційних компаніях може проводитися в конкретних випадках (стосовно співробітників, які обґрунтовано підозрюються у причетності до інциденту на робочому місці; при прийомі на роботу співробітників охоронних фірм; при прийомі на роботу співробітників фармацевтичних та інших компаній, уповноважених виробляти, розповсюджувати або розподіляти наркотичні контрольовані речовини, які матимуть прямий доступ до таких контрольованих речовин; стосовно працюючих співробітників, які мали доступ до осіб або власності, що є предметом незавершеного кримінального розслідування) [24];

– порядку проведення психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа (вимоги та обмеження до цієї процедури, правила її проведення, та оформлення результатів).

Нормативно-правовий аспект має вирішувати наступні правові проблеми:

– юридичні підстави для застосування поліграфа: визначення законних підстав для використання поліграфа у різних сферах, включаючи умови, за яких його застосування є допустимим. У законі має бути прописана необхідність тестування на поліграфі, з чітким переліком посад діючих співробітників, а також кандидатів на певні категорії посад. Це можуть бути посади, що передбачають виконання функцій, пов'язаних з державною таємницею, значними матеріальними цінностями, забезпеченням безпеки та обороноздатності держави, а також виконанням функцій державного або місцевого самоврядування, та систематично організовувати повторне тестування на поліграфі через певний час.

Проте виникає питання, як діяти у випадку, якщо результати тестування виявляють неблагонадійність або звинувачувальний характер? На нашу думку, такі нормативно-правові моменти мають суто локальний характер і схильні до змін залежно від ситуації, у якій застосовується поліграф. Вирішення цієї важливої правової проблеми в єдиному законі є досить складним, оскільки передбачити всі можливі ситуації в законодавчому акті часто неможливо.

Так, у наукових статтях обговорюються правові засади застосування поліграфа з метою недопущення порушення прав людини [25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 32], що є цілком актуальною темою. На нашу думку, залежно від цілей і завдань, це питання може вирішуватися конкретними відомствами та міністерствами самостійно в рамках чинного законодавства. Адже міністерства та відомства України вже здійснили перші кроки до оптимізації нормативно-правового регулювання поліграфологічних технологій [10; 13; 14; 15; 17; 18; 33], зосередившись на вирішенні питань локального характеру в межах конкретних установ. Наприклад, стаття 31 пункт 2 підпункт 8 Закону України «Про розвідку» [32] визначає, що співробітником розвідувального органу не може бути особа, яка відмовилася від проходження перевірки, пов'язаної з призначенням на посади співробітників розвідувальних органів, або не пройшла таку перевірку, включаючи відмову від психофізіологічного дослідження із застосуванням технічних засобів фіксації реакцій людини, до яких належить і поліграф. Також це стосується випадків відмови від оформлення допуску до державної таємниці або відмови в наданні такого допуску, якщо для виконання службових обов'язків необхідний цей допуск. Пункт 3 тієї ж статті зазначає, що перед призначенням на посаду в розвідувальному органі особа, а також у визначених актами розвідувального органу випадках співробітник такого органу проходять психофізіологічне дослідження із застосуванням технічних засобів фіксації реакцій людини, тобто поліграфу. Це підкреслює необхідність проходження опитування на поліграфі для певних посад, функції яких пов'язані із забезпеченням безпеки та обороноздатності держави, особливо під час воєнного стану. Хоча процедурі опитування має передувати добровільна згода особи, яка проходить перевірку на поліграфі, як гарантія дотримання особистих прав, проте в даному випадку, в межах конкретно даної установи, захист суспільного інтересу має перевищувати приватні інтереси публічних осіб [33 с. 35].

У приватному секторі роботодавці повинні законним способом укласти з кандидатами на роботу або діючими працівниками договір, у якому мають бути визначені підстави для проведення, а також частота проходження психофізіологічного обстеження з використанням поліграфа.

– Права і свободи громадян: забезпечення захисту прав і свобод громадян, а також право на приватність, при проведенні психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа. Загальні позиції цього Закону мають визначати адміністративно-правове врегулювання відносин між поліграфологом, ініціатором проведення психофізіологічних досліджень з використанням поліграфа та особою, яка проходить обстеження (юридичні і фізичні особи, установи, організації та державні органи). Крім того ч.1 ст. 87 КПК України передбачено, що недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини.

Так, у вироку Дніпровського районного суду міста Києва від 28.09.2019 (справа № 755/10943/17) суд зазначив: «...за результатами судового розгляду даного кримінального провадження, колегія суддів приходить до висновку, що вказаний висновок експерта психофізіологічного дослідження достовірності показів ОСОБА_1 з ціллю виявлення наявності прихованої інформації у зв'язку з кримінальним провадженням №12017100040005475 від 19.04.2017 року, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 ст.115 КК України, зібраний під час досудового розслідування слідчими органами Дніпровського управління поліції Головного управління Національної поліції в м. Києві, є недопустимим у відповідності до п.3 ч.2 ст. 87 КПК України... як вбачається із матеріалів кримінального провадження, експерт-поліграфолог ОСОБА_11 провела психофізіологічне дослідження, згідно вка-

заної постанови слідчого з ОСОБА_1 у приміщенні СВ Дніпровського управління поліції Головного управління Національної поліції в м. Києві 20.04.2017 року, тобто до винесення постанови про призначення експертизи та захисника» [35].

У разі порушення прав досліджуваної особи слід розробити механізм їх відновлення, який включатиме можливість оскарження або перевірки законності дій у судовому порядку. Це також повинно передбачати судовий захист, включаючи право суду вирішувати питання про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Крім того, необхідно забезпечити звільнення позивача від сплати судового збору за позовами, пов'язаними з порушенням його прав. Такий механізм має бути чітко визначений у законодавстві, щоб гарантувати ефективний захист прав досліджуваної особи та забезпечити справедливість і законність процедури використання поліграфа.

– Регламентация процедур: розробка чітких алгоритмів та стандартів проведення тестування на поліграфі, включаючи етичні норми та методики.

– Використання результатів: визначення правил зберігання, використання та інтерпретації результатів тестування на поліграфі, а також їхньої юридичної значущості.

– Відповідальність та контроль: встановлення відповідальності за порушення норм використання поліграфа та механізмів контролю за дотриманням законодавства у цій сфері. Встановлення відповідальності за порушення правил проведення процедури дослідження з використанням поліграфа має стосуватися як поліграфолога, так і до ініціатора проведення досліджень.

Для поліграфолога це може означати накладення заборони на виконання функцій. Зауважимо, що оцінювання професійних знань і дисциплінарної відповідальності поліграфологів має здійснювати спеціально створена кваліфікаційно-дисциплінарна комісія і у разі порушення стандартів і правил проведення дослідження ця комісія може накладати відповідні санкції.

Для ініціатора проведення досліджень – відповідальність може включати покарання за

перевищення своєї компетенції, безпідставне ініціювання перевірки або розголошення конфіденційної інформації.

– Ліцензування та кваліфікація: введення вимог щодо ліцензування та кваліфікації осіб, які проводять тестування на поліграфі, для забезпечення їхньої професійної компетентності, а також визначення поняття поліграфа та технічних вимог до нього (з посиланням на ДСТУ 8692 : 2016) [16].

Оскільки поліграф сам по собі не визначає, чи говорить людина правду, а лише реагує на певні стимули та подразники, результати тестування є суб'єктивним висновком поліграфолога, що впливає на рішення ініціатора дослідження. Відтак, рівень об'єктивності таких результатів залежить від кваліфікації спеціаліста. Тому вирішення питання адміністративно-правового регулювання підготовки поліграфологів в Україні є вкрай важливим. Необхідно запровадити якісну освіту на державному рівні в галузі поліграфології, забезпечуючи видачу документів державного зразка про її закінчення.

Психологічний аспект має вирішувати питання щодо ефективності методик тестування із використанням поліграфа, враховуючи психофізіологічні закономірності, явища та процеси, покладені в їх основу. Це забезпечує відповідність законності та валідності результатів. Важливо також враховувати індивідуальні психологічні характеристики досліджуваних осіб, оскільки ці фактори можуть значно впливати на інтерпретацію результатів та їх достовірність.

В прикладній психофізіології зазначається, що сила та обсяг психофізіологічної реакції залежать не лише від подразника, а й від впливу на організм людини та її психіку інших факторів, які не завжди можуть бути враховані під час дослідження. Методи оцінки достовірності інформації, отриманої поліграфологами, зазвичай базуються на першій закономірності: сила та обсяг психофізіологічної реакції у певних межах пропорційні чинному подразнику. Друга закономірність, яка враховує вплив інших факторів на організм, часто ігнорується через її невизначальний характер. Використання лише першої закономірності

під час розробки методик може призводити до отримання не зовсім достовірної інформації. Рівень неточності залежить від ступеня ігнорування впливу на організм людини другої закономірності. Організм людини, навіть під час перевірки на поліграфі, продовжує функціонувати незалежно від очікуваних результатів, що може впливати на точність отриманих даних [34, с. 12].

Висновки. На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що в Україні відсутній єдиний правовий підхід до регулювання використання поліграфа в різних сферах діяльності, включаючи суб'єкти та об'єкти дослідження, а також порядок проведення таких досліджень. Поліграфічна діяльність регулюється окремими підзаконними актами, наказами та відомчими інструкціями, але цього явно недостатньо для забезпечення комплексного врегулювання. Ми вважаємо, що ефективне застосування поліграфа та коректне використання результатів, отриманих за його допомогою, вимагає розробки та прийняття єдиного законодавчого акта – Закону України «Про застосування

поліграфа та захист прав осіб, які проходять дослідження», в якому необхідно передбачити:

1) визначення поняття поліграфа та технічних вимог до нього (з посиланням на ДСТУ 8692 : 2016);

2) визначення видів використання поліграфа з вказівкою на їх відмінності (при застосуванні одного і того ж технічного обладнання методики дослідження мають істотні відмінності) та значущість результатів:

– тестування з використанням поліграфа, які проводяться фахівцем за ініціативою державних чи приватних структур з метою підбору і розстановки кадрів, розслідування дисциплінарних правопорушень, з'ясування приватних питань тощо;

– експертні дослідження з використанням поліграфа учасника кримінального провадження (цивільного, адміністративного, господарського), висновки яких можуть використовуватися як джерела доказів;

3) визначення прав осіб, які проходять дослідження з використанням поліграфа, та умов, при яких таке дослідження є можливим.

Література

1. Мовчан Д. А. Питання імплементації в Україні зарубіжних підходів до нормативно-правового регулювання застосування поліграфа у процесі розкриття та розслідування злочинів. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 5. С. 256–262.
2. Мотлях О.І. Поліграфологія : підручник. Київ : Освіта України, 2022. 550 с.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 28.08.2024)
4. Загальна декларація прав людини Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 28.08.2024)
5. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (Конвенцію ратифіковано із застереженнями Указом Президії ВР N 3484-XI (3484-11) від 26.01.87) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 28.08.2024)
6. Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню Страсбург, 26.11.1987 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text (дата звернення: 28.08.2024)
7. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 12.08.2024).
8. Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ України : наказ МВС України від 28.08.2001 № 743. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main>. (дата звернення: 03.08.2024)
9. Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України: наказ МВС від 28.07.2004 р. № 842 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1365-04> (дата звернення: 15.08.2024)

10. Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських: наказ МВС від 06.02.2019 р. № 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text> (дата звернення: 12.08.2024)
11. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII URL: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення: 12.08.2024)
12. Інструкція про порядок використання поліграфів у Національній поліції України: Наказ МВС України від 13.11.2017 № 920 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17> (дата звернення: 12.08.2024)
13. Про використання поліграфів у діяльності Міністерства доходів і зборів України та його територіальних органів: Наказ Міністерства Доходів і зборів України від 02.08.2013 р. № 329 URL: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1748-13 (дата звернення: 12.08.2024)
14. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794- VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/794-19> (дата звернення: 12.08.2024)
15. Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення опитування персоналу з використанням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних сил України: Наказ МОУ та ЗС України від 14.04 2015 р. № 164 URL: search.ligazakon.ua/l_doc2.ncf/link1/RE26922.html (дата звернення: 12.08.2024)
16. ДОВІДКА про ПРОБЛЕМИ в роботі національного стандарту в Україні – ДСТУ 8692:2016 «Поліграфи. Технічні умови». URL: <https://cutt.ly/CFH7XW0> (Дата звернення 23.08.2024 р.)
17. Про затвердження Інструкції про порядок проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа в органах прокуратури України: Наказ від 17.09.2021 р. № 293 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0293905-21#Text> (Дата звернення 23.08.2024 р.)
18. Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України: Наказ МВС України від 08.12.2016 р. №1285 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0080-17#Text> (Дата звернення 23.08.2024 р.)
19. Кримінальний процесуальний кодекс України 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (Дата звернення 28.08.2024 р.)
20. Про внесення змін в наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 року № 53/5: наказ Мініюсту України від 27.07.2015 р. № 1350/5 URL: gov.ua/news/47479 (Дата звернення 28.08.2024 р.)
21. Мотлях О.І. Морально-етичні засади в діяльності спеціаліста-поліграфолога. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021 № 1 (21). С. 7–14.
22. Морозова Т.Р., Морозов О.М. Суб'єктність як передумова якісного розвитку поліграфології в Україні. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2020. №1–3 (28–30). С. 90–98.
23. Employee e Polygraph Protection Act. URL: <https://www.dol.gov/agencies/whd/polygraph> (data zvernennia: 15.08.2024) [in English].
24. Вже 30 років у США діє Закон, який обмежує використання поліграфа в комерційних компаніях, як нагадування про минулу низьку освітню підготовку поліграфологів та неетичні дії роботодавців з результатами поліграфа в країні. URL: <http://surl.li/nznnfo> (дата звернення: 12.01.2024).
25. Мотлях І.О. Психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа як можливе джерело доказів. *Репозитарій Національного авіаційного університету*. 2013. С. 117–121. URL: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/12585> (Дата звернення 21.08.2024)
26. Мотлях О. І. Окремі засади використання поліграфа під час розслідування кримінальних правопорушень. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. Київ, 2015. № 1 (9). С. 250–259.
27. Симоненко Н.О. Використання поліграфа під час досудового розслідування згвалтувань минулих років. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2(99). С. 265.
28. Мотлях О. І. Правова регламентація діяльності, пов'язаної з використанням поліграфа в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1 (98) С. 110–119.
29. Рогатюк І. В. Використання поліграфа у кримінальному судочинстві: вітчизняний і закордонний досвід. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2(22) С. 85–90.
30. Шевчук В.М. Психофізіологічні дослідження із використанням поліграфа та їх доказове значення. *Розвиток правової системи України в умовах сьогодення: тези доп. X Міжнар. наук-практ. конф., (м. Харків, 4–5 травня 2018 р)*. Східноукраїнська наукова юридична організація, 2018. С. 106–109.
31. Кузенко Д.В. Правовий статус ініціатора проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019 №1(17). С. 54–61.
32. Про розвідку: Закон України від 17.09.2020 року № 912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text> (дата звернення: 17.08.2024).

33. Здебський Д. В., Ісмаїлов К. Ю. До питання імплементації в правову систему України досвіду правозастосування поліграфа в США. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 1(86). С. 32–38
34. Деркач Л.М., Спіріна І.Д., Татарінов В.І., Пеньков С.В. Критерії оцінювання ефективності психофізіологічних досліджень з використанням поліграфу та організація моніторингу якості їх проведення: метод. рекомен. Дніпро: ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2022. 48 с.
35. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 28.09.2019 у справі No 755/10943/17 URL: <http://iplex.com.ua/web/doc-view/index.html?vers=15.4&external=1722868673002> (дата звернення: 17.08.2024).

References

1. Movchan, D. (2009). Pytannia implementatsii v Ukraini zarubizhnykh pidkhodiv do normatyvno-pravovoho rehuliuвання zastosuvannya polihrafa u protsesi rozkryttia ta rozsliduvannya zlochyniv [The issue of implementation in Ukraine of foreign approaches to the normative and legal regulation of the use of the polygraph in the process of uncovering and investigating crimes]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Vyp. № 5. S. 256–262 [in Ukrainian].
2. Motliakh, O.I. (2022). *Polihrafolohii: pidruchnyk [Polygraphology: textbook]*. Kyiv : Osvita Ukrainy. 550 s. [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. [Constitution of Ukraine as of 28.06.1996]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (data zvernennia: 28.08.2024) [in Ukrainian].
4. Zahalna deklaratsiia prav liudyny Pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10 hrudnia 1948 roku [Universal Declaration of Human Rights Adopted and proclaimed by UN General Assembly resolution 217 A (III) of 10 December 1948]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (data zvernennia: 28.08.2024) [in Ukrainian].
5. Konventsiiia proty katuvan ta inshykh zhorstokykh, neliudskykh abo takykh, shcho prynyzhuiut hidnist, vydiv povodzhennia i pokarannia (Konventsiiu ratyfikovano iz zasterezhenniamy Ukazom Prezydii VR N 3484-XI (3484-11) vid 26.01.87) [The Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (ratified with reservations by Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada N 3484-XI (3484-11) of 26.01.87)]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (data zvernennia: 28.08.2024) [in Ukrainian].
6. Yevropeiska konventsiiia pro zapobihannia torturam ta neliudskomu abo takomu, shcho prynyzhuie hidnist, povodzhenniu chy pokaranniu Strasburh, 26.11.1987 roku. [European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment Strasbourg, 26.11.1987]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text (data zvernennia: 28.08.2024) [in Ukrainian].
7. Pro zakhyst personalnykh danykh [About the protection of personal data]: Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 r. № 2297-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (data zvernennia: 12.09.2023) [in Ukrainian].
8. Pro provedennia eksperymentu shchodo vykorystannia kompiuternykh polihrafiv u diialnosti orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy : nakaz MVS Ukrainy vid 28.08.2001№ 743. [On conducting an experiment on the use of computerized polygraphs in the activities of the internal affairs bodies of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of 28.08.2001 No. 743.] Retrieved from: URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/main>. (Data zvernennia 04.03.2024 r.) [in Ukrainian].
9. Ppo podalshyi pozvytok cluzhby psykholohichnoho zabezpechennia opepatyvno-cluzhbovoi diialnosti ophaniv vnutpishnikh cprav Ukpainy: nakaz MVC vid 28.07.2004 p. № 842 [On Further Development of the Service of Psychological Support of Operational and Service Activities of the Internal Affairs Agencies of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of 28.07.2004 No. 842]. Retrieved from: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z1365-04> (data zvernennia: 15.08.2024) [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii systemy psykholohichnoho zabezpechennia politseiskykh, pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy ta kursantiv (slukhachiv) zakladiv vyshchoi osvity iz spetsyfichnymy umovamy navchannia, yaki zdiisnuiut pidhotovku politseiskykh: nakaz MVS vid 06.02.2019 r. № 88. [On Approval of the Procedure for Organising the System of Psychological Support for Police Officers, Employees of the National Police of Ukraine and Cadets (Students) of Higher Education Institutions with Specific Training Conditions that Provide Police Training: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine No. 88 of 06.02.2019]. Retrieved from: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text> (data zvernennia: 12.08.2024) [in Ukrainian].
11. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. № 580-VSh [On the National Police: Law of Ukraine of 02.07.2015 No. 580-VIII]. Retrieved from: URL: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19 (data zvernennia: 12.08.2024) [in Ukrainian].

12. Instruktiiia pro poriadok vykorystannia polihrafov u Natsionalnii politsii Ukrainy: Nakaz MVS Ukrainy vid 13.11.2017 № 920 r. [Instruction on the Procedure for the Use of Polygraphs in the National Police of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of 13.11.2017 No. 920.] Retrieved from: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17> (data zvernennia: 12.08.2024) [in Ukrainian].

13. Pro vykorystannia polihrafov u diialnosti Ministerstva dokhodiv i zboriv Ukrainy ta yoho terytorialnykh orhaniv: Nakaz Ministrestva Dokhodiv i zboriv Ukrainy vid 02.08.2013 r. № 329 [On the use of polygraphs in the activities of the Ministry of Incomes and Fees of Ukraine and its territorial bodies: Order of the Ministry of Revenue and Duties of Ukraine of 02.08.2013 No. 329] Retrieved from: URL: zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1748-13 (data zvernennia: 12.08.2024) [in Ukrainian].

14. Pro Derzhavne biuro rozsliduvan : Zakon Ukrainy vid 12.11.2015 № 794- VIII [On the State Bureau of Investigation: Law of Ukraine of 12.11.2015 No. 794-VIII] Retrieved from: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/794-19> (data zvernennia: 12.08.2024) [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia Instruktii pro poriadok orhanizatsii ta provedennia opytuvannia personalu z vykorystanniam polihrafa u Ministerstvi oborony Ukrainy ta Zbroinykh syl Ukrainy: Nakaz MOU ta ZS Ukrainy vid 14.04 2015 r. № 164 [On Approval of the Instruction on the Procedure for Organising and Conducting Personnel Interviews with the Use of Polygraph in the Ministry of Defence of Ukraine and the Armed Forces of Ukraine: Order of the Ministry of Defence and the Armed Forces of Ukraine of 14.04.2015 No. 164] Retrieved from: URL: search.ligazakon.ua/l_doc2.ncf/link1/RE26922.html (дата звернення: 12.08.2024) [in Ukrainian].

16. DOVIDKA pro PROBLEMY v roboti natsionalnoho standartu v Ukraini – DSTU 8692:2016 «Polihrafy. Tekhnichni umovy»[REFERENCE on PROBLEMS in the work of the national standard in Ukraine – DSTU 8692: 2016 "Polygraphs. Specifications"]. URL: <http://surl.li/cgpeg> (Data zvernennia 04.03.2024 r.) [in Ukrainian].

17. Pro zatverdzhennia Instruktii pro poriadok provedennia psykhoфизиологичного doslidzhennia iz zastosuvanniam polihrafa v orhanakh prokuratury Ukrainy: Nakaz vid 17.09.2021 r. № 293 [On Approval of the Instruction on the Procedure for Conducting Psychophysiological Examination with the Use of a Polygraph in the Prosecutor's Office of Ukraine: Order No. 293 of 17.09.2021]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0293905-21#Text> (Data zvernennia 23.08.2024 r.) [in Ukrainian].

18. Polozhennia pro psykholohichne zabezpechennia v Natsionalnii hvardii Ukrainy: Nakaz MVS Ukrainy vid 08.12.2016 r. №1285[Regulation on psychological support in the National Guard of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of 08.12.2016 No. 1285]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0080-17#Text> (Data zvernennia 23.08.2024 r.) [in Ukrainian].

19. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, st.88 [Criminal Procedure Code of Ukraine, 2013, No. 9-10, No. 11-12, No. 13, Art. 88]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (Data zvernennia 28.08.2024 r.) [in Ukrainian].

20. Pro vnesennia zmin v nakaz Ministerstva yustytisii Ukrainy vid 08.10.1998 roku № 53/5: nakaz Miniustu Ukrainy vid 27.07.2015 r. № 1350/5 [On Amendments to the Order of the Ministry of Justice of Ukraine No. 53/5 dated 08.10.1998: Order of the Ministry of Justice of Ukraine No. 1350/5 dated 27.07.2015] Retrieved from: gov.ua/news/47479 (Data zvernennia 28.08.2024 r.) [in Ukrainian].

21. Motliakh, O.I. (2021). Moralno-etychni zasady v diialnosti spetsialista-polihrafohoh [Moral and ethical principles in the work of a polygraph examiner.] *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 1 (21), S. 7–14 [in Ukrainian].

22. Morozova, T.R., & Morozov, O.M. (2020). Subiektnist yak peredumova yakisnoho rozvytku polihrafohohii v Ukraini [Subjectivity as a prerequisite for the qualitative development of polygraphy in Ukraine] *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy*. №1–3 (28–30). S. 90–98 [in English].

23. Employe e Polygraph Protection Act. Retrieved from: <https://www.dol.gov/agencies/whd/polygraph> (data zvernennia: 15.08.2024) [in English].

24. Vzhe 30 rokov u SShA diie Zakon, yakyi obmezhuie vykorystannia polihrafa v komertsiiynykh kompaniiakh, yak nahaduvannia pro mynulu nyzku osvitiu pidhotovku polihrafohohiv ta neetychni dii robotodavtsiv z rezultatamy polihrafa v kraini [For 30 years, the USA has had a law restricting the use of polygraphs in commercial companies, as a reminder of the country's past low educational training of polygraph examiners and unethical actions by employers with polygraph results]. Retrieved from: <https://expertize-journal.org.ua/all-news/856-30-let-nazad-v-iyune-1988-goda-v-ssha-by-l-prinyat-zakon-ogranichivayushchij-ispolzovanie-poligrafa-v-kommercheskikh-kompaniyakh-po-prichine-nizkoj-obrazovatelnoj-podgotovki-poligrafologov-i-neeticheskikh-dejstviiy-rabotodatelej-s-rezultatami-poligrafa-v-strane> (data zvernennia: 12.01.2024) [in Ukrainian].

25. Motliakh, I.O. (2013). *Psykhoфизиологична ekspertyza z vykorystanniam polihrafa yak mozhyve dzherelo dokaziv [Psychophysiological examination using a polygraph as a possible source of evidence]*. Repozytarii Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Naukovi statti [in Ukrainian].

26. Motliakh, O.I. (2015). Okremi zasady vykorystannia polihrafa pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen [Some principles of using a polygraph in the investigation of criminal offences]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav.* № 1 (9). S. 250–259 [in Ukrainian].

27. Symonenko, N.O. (2016). Vykorystannia polihrafa pid chas dosudovoho rozsliduvannia zgvaltuvan mynulykh rokiv [Use of a polygraph during the pre-trial investigation of rapes in previous years]. *Naukovyi visnyk natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav.* № 2(99). S. 265 [in Ukrainian].

28. Motliakh, O.I. (2016). Pravova rehlamentatsiia diialnosti, poviazanoi z vykorystanniam polihrafa v Ukraini [Pravova rehlamentatsiia diialnost', kaziazanoi z vykorystanniam polyhrafa v Ukraini]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav.* № 1 (98) S. 110–119 [in Ukrainian].

29. Rohatiuk, I.V. (2014). Vykorystannia polihrafa u kryminalnomu sudochynstvi: vitchyzniani i zakordonnyi dosvid [The use of polygraph in criminal proceedings: domestic and foreign experience]. *Kryminalistychnyi visnyk.* № 2(22) S. 85–90 [in Ukrainian].

30. Shevchuk, V.M. (2018). Psykhofiziologichni doslidzhennia iz vykorystanniam polihrafa ta yikh dokazove znachennia. Rozvytok pravovoi systemy Ukrainy v umovakh sohodennia [Psychophysiological studies using polygraph and their evidential value. The development of the legal system of Ukraine in the current conditions] tezy dop. Kh Mizhnar. nauk-prakt. konf., (m. Kharkiv, 4–5 travnia 2018 r). Skhidnoukrainska naukova yurydychna orhanizatsiia, S. 106–109 [in Ukrainian].

31. Kuzenko, D.V. (2019). Pravovyi status initsiatora provedennia psykhofiziologichnykh doslidzhen iz zastosuvanniam polihrafa. [The legal status of the initiator of psychophysiological examinations with the use of a polygraph.] *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav.* №1 (17). S. 54–61 [in Ukrainian].

32. Pro rozvidku: Zakon Ukrainy vid 17 veresnia 2020 roku № 912-IX [On intelligence: Law of Ukraine dated September 17, 2020 No. 912-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text> (data zvernennia: 12.01.2024) [in Ukrainian].

33. Zdebskyi, D.V., & Ismvailov, K.Yu. (2024). Do pytannia implementatsii v pravovu systemu Ukrainy dosvidu pravozastosuvannia polihrafa v SShA [On the issue of implementing the experience of polygraph enforcement in the United States into the legal system of Ukraine]. *Pravovyi chasopys Donbasu.* № 1(86). S. 32–38 [in Ukrainian].

34. Derkach, L.M., Spirina I.D., Tatarinov V.I., Penkov S.V. (2022). Kryterii otsiniuvannia efektyvnosti psykhofiziologichnykh doslidzhen z vykorystanniam polihrafu ta orhanizatsiia monitorynhu yakosti yikh provedenniametod. rekomend. [Criteria for assessing the effectiveness of psychophysiological research using a polygraph and organisation of monitoring the quality of their implementation: methodological recommendations]. Dnipro: VNPZ «Dniprovskiyi humanitnyi universytet», 48 s. [in Ukrainian].

35. Vyrok Dniprovskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 28.09.2019 u spravi No 755/10943/17 [Verdict of the Dniprovsky raionnoho sudu m. Kyieva vid 28.09.2019 in case No 755/10943/17] Retrieved from: <http://iplex.com.ua/web/doc-view/index.html?vers=15.4&external=1722868673002> (data zvernennia: 17.08.2024) [in Ukrainian].

УДК 347.962.2:174 (045)
DOI 10.32782/cuj-2024-3-9

Гудима Мирослава Мирославівна

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальних юридичних дисциплін
Приватного вищого навчального закладу «Буковинський університет»
ORCID: 0000-0001-6242-3445

ЗНАЧЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК КАНДИДАТІВ НА ШЛЯХУ ФОРМУВАННЯ ЯКІСНОГО СУДДІВСЬКОГО КОРПУСУ

Належне обрання представників суддівської професії, визнання носіями судової влади професійних кваліфікованих кадрів з високим морально-етичним потенціалом є справді актуальним завданням для нашої держави, вдале вирішення якого на пряму корелює з якістю та ефективністю вітчизняного судочинства. В даній публікації сфокусовано увагу на науковому осмисленні та аналізі правової регламентації морально-етичних якостей кандидатів на посаду судді, як умови якісного формування суддівського корпусу в Україні.

В роботі відзначено ряд позитивних законодавчих зрушень в аспекті здійснення регламентації вимог до кандидатів на посаду судді, які визначатимуть морально-етичний фундамент їх майбутньої професійної діяльності, приміром закріплення вимоги добросовісності як умови обіймання посади судді, передбачення умови наявності високих морально-ділових та професійних якостей для обрання суддею, уповноваженим здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, встановлення положення щодо проведення перевірки особистих морально-психологічних якостей кандидатів на посаду судді (у разі визначення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України такої необхідності), тощо.

Схвально оцінено позиції дослідників, які досліджуючи проблематику цензу на посаду судді, важливе місце відводили об'єктивним показникам моральних якостей претендента і обґрунтовано, що морально-етичні характеристики носіїв судової влади є фундаментом для ефективного здійснення ними правосуддя, вони ж виступаючи внутрішніми імперативами, що формують основу взаємодії суддів з іншими учасниками судового процесу, дозволяють судді залишатися стійким до спокус поставити свої власні інтереси або інтереси інших вище за престиж суддівської професії, завдання та принципи судочинства.

Цілком поділяючи погляди дослідників та погоджуючись з підходом законодавця щодо необхідності наявності морально-етичного потенціалу у претендентів на посаду судді, в публікації встановлено, що практична реалізація цих положень є проблематичною через розмитість та відсутність чіткого визначення морально-етичних вимог та ряду особистих якостей кандидатів. Обґрунтовано потребу нормативного розкриття змісту основних категорій, які визначають особисті властивості людини, на кшталт, порядність, чесність, справедливість і т.д., що сприятиме ефективному застосуванню відповідних положень в практиці здійснення суддівського добору та у випадках притягнення судді до відповідальності на підставі відходу від зазначених моральних орієнтирів. В роботі також встановлено потребу визначення чітких методик перевірки особистих та моральних якостей претендентів на посаду судді, які наразі відсутні, задля формування якісного суддівського корпусу.

Ключові слова: суддя, відбір суддів, формування суддівського корпусу, особисті та моральні якості претендента на посаду судді, добросовісність судді, моральний потенціал кандидата на суддівську посаду.

Gudyma M. M. The value of moral and ethical characteristics of candidates on the path to a quality judicial corps

The proper election of representatives of the judicial profession, recognition of professional qualified personnel with high moral and ethical potential as the holders of judicial power is a truly urgent task for our country, the successful solution of which directly correlates with the quality and efficiency of domestic judicial proceedings. This publication focuses on the scientific understanding and analysis of the legal regulation of moral and ethical qualities of candidates for the position of a judge as a condition for the qualitative formation of the judiciary in Ukraine.

The paper highlights a number of positive legislative changes in terms of regulating the requirements for candidates for the position of a judge, which will determine the moral and ethical foundation of their future professional activity. Examples include the enshrinement of the requirement of integrity as a condition for holding the position of a judge, the provision for the condition of having high moral and professional qualities for election as a judge authorized to conduct criminal proceedings against minors, the establishment of a provision for checking the personal moral and psychological qualities of candidates for the position of a judge (if such a need is determined by the High Qualification Commission of Judges of Ukraine), etc.

The positions of researchers who, in studying the problem of censorship for the position of a judge, assigned an important place to objective indicators of the moral qualities of the applicant, were positively evaluated. It was substantiated that the moral and ethical characteristics of the bearers of judicial power are the foundation for their effective administration of justice. They act as internal imperatives that form the basis of judges' interaction with other participants in the judicial process, allowing the judge to remain resistant to the temptation to put their own interests or the interests of others above the prestige of the judicial profession, the tasks and principles of the judiciary.

Fully sharing the views of researchers and agreeing with the legislator's approach to the need for moral and ethical potential in judicial candidates, the publication establishes that the practical implementation of these provisions is problematic due to the vagueness and lack of a clear denition of moral and ethical requirements and a number of personal qualities of candidates. The author substantiates the need for regulatory disclosure of the content of the main categories which define personal qualities of a person, such as decency, honesty, justice, etc., which would facilitate the effective application of the relevant provisions in the practice of judicial selection and in cases of bringing a judge to justice on the basis of deviation from the specified moral guidelines. The work also establishes the need to define clear methods for verifying the personal and moral qualities of judicial candidates, which are currently absent, in order to form a high-quality judiciary.

Key words: *judge, selection of judges, formation of the judiciary, personal and moral qualities of a judicial candidate, judicial integrity, moral potential of a candidate for a judicial position.*

Вступ. Формування якісного суддівського корпусу є актуальним завданням на шляху розбудови демократичної правової держави та серйозним викликом для нашої держави в ключі потреби узгодження відповідних приписів національного законодавства з міжнародними та європейськими правовими нормами та стандартами. Водночас, належне формування корпусу суддів України є перманентною основою якісного здійснення судочинства, базисом гарантування справедливості в суспільстві. Як влучно зауважує В. А. Селезньов, проблематика формування корпусу суддів в Україні набуває особливої актуальності на сучасному етапі, що пов'язано із тим, що саме суддя виступає «інструментом» відновлення справедливості, оскільки від його рішення залежить належний захист прав, свобод та законних інтересів фізичної особи та прав і законних інтересів юридичної особи [1, с. 216]. Необхідно враховувати, що професійна придатність судді виступає «уособленням як професійних навичок, досвіду, так і високих морально-етичних якостей» [2, с. 308], і додамо, що останні є не просто приємним бонусом до компетент-

ності представника суддівської професії, а вагомим умовою для ефективності його професійної діяльності, відсутність якої може звести нанівець весь професійний потенціал правника. Не в останню чергу і громадська повага до органу судової влади пов'язана з моральною культурою її носіїв: «повага громадян до суду, пише В. М. Чебан, залежить від того, наскільки суспільство вірить у чесність, непідкупність, незалежність суддів та наскільки воно впевнене у моральному авторитеті суддів» [3, с. 38]. Вказане засвідчує потребу наукового осмислення та правової регламентації морально-етичних якостей кандидатів на посаду судді, як умови якісного формування суддівського корпусу в Україні.

Проблема формування корпусу суддів України не є новою для вітчизняної юриспруденції, вона не втрачала своєї актуальності на різних історичних етапах здійснення вітчизняного правосуддя. Зокрема, вказана проблема перебувала в центрі наукової уваги В. В. Городовенка, С. В. Ківалова, В. М. Кравчука, І. Є. Марочкіна, С. В. Прилуцького, Д. М. Притики, В. А. Селезньова, А. О. Селіванова, Л. В. Скоморохи, М.С. Сьомої,

В. Я. Тація та інших дослідників. Проте існуючі наукові доробки не висвітлювали всіх аспектів окресленої проблематики, і видається коректним змістити центр ваги на морально-етичні характеристики кандидатів на посаду суддів як важливу умову формування якісного суддівського корпусу.

Тому в рамках публікації нашу увагу буде сфокусовано на аналізі морально-етичного потенціалу кандидатів на посаду суддів як важливій умові формування якісного суддівського корпусу, правильному встановленню проблемних аспектів суддівського добору в цьому аспекті та пошуку шляхів їх вирішення.

Матеріали та методи. При підготовці публікації було використано низку загальних та спеціальних методів наукового пізнання, що забезпечило досягнення поставленої мети здійснення відповідного дослідження. Так, логіко-семантичний метод забезпечив узагальнення теоретичних категорій, використаних в даній публікації. Системно-структурний метод допоміг визначити місце морально-етичних характеристик в системі вимог до кандидатів на посаду судді. Аналітичний метод дозволив охарактеризувати вимоги до моральної культури кандидатів на суддівські посади, їх особистих та професійних якостей. Формально-юридичний метод і метод прогнозування дали можливість з'ясувати та виокремити напрямки вдосконалення формування суддівського корпусу, сформулювати пропозиції щодо здійснення законодавчих змін, спрямованих на удосконалення процесу суддівського відбору.

Науково-теоретичне підґрунтя дослідження становили наукові праці фахівців у галузі психології, етики, теорії держави і права, конституційного права, інших галузевих правових наук. Нормативну основу склали Конституція України, закони та підзаконні нормативно-правові акти, в яких прямо чи опосередковано визначено вимоги до кандидатів на посаду судді та порядок здійснення суддівського відбору.

Результати. Належне обрання представників суддівської професії, визнання носіями судової влади професійних кваліфікованих кадрів з високим морально-етичним потен-

ціалом є справді актуальним завданням для нашої держави, ефективне вирішення якого напряму корелює з якістю та ефективністю вітчизняного правосуддя. Під «формуванням суддівського корпусу» В. А. Селєзньов розуміє взаємопов'язану сукупність визначених чинним законодавством України процедур, пов'язаних із добором осіб на посаду суддів на підставі аналізу відповідності встановленим критеріям професійно-особистісних якостей особи-кандидата на посаду судді [1, с. 217]. І чітка визначеність на законодавчому рівні основних вимог, які висувуються до кандидатів на посаду судді є важливим чинником становлення України як правової держави [4, с. 156].

Відповідно до ст. 127 ч. 3 Конституції України на посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, добросовісним та володіє державною мовою. Законом можуть бути передбачені додаткові вимоги для призначення на посаду судді. А частина четверта цієї ж статті Основного Закону встановлює, що для суддів спеціалізованих судів відповідно до закону можуть бути встановлені інші вимоги щодо освіти та стажу професійної діяльності [5].

Не вдаючись в поглиблений аналіз кожного зі встановлених цензів, у рамках даної публікації зосередимося на категорії «добросовісності» – конституційній новелі, закріплення якої не містилося в попередній редакції відповідної норми. Розширеним і досить повним видається тлумачення категорії «добросовісність», сформульоване О. Глущенко, під якою дослідниця розуміє морально-етичний фундамент діяльності судді, який визначає межу і спосіб його поведінки, яка має ґрунтуватися на принципах добровідносин із громадянами, суспільством та державою, а також чесності у способі життя, виконанні професійних обов'язків та розпорядженні матеріальними ресурсами [6, с. 78].

Нам видаються прогресивними та важливими означені конституційні зміни, які

закріпили серед інших вимог на посаду судді вимоги «компетентності та добросовісності» (ст. 127 Конституції України [5], а також інші законодавчі положення, які акцентували на важливості не лише формальних вимог до кандидата на посаду судді, а і його особистих, в тому числі моральних якостей. Зокрема, в ч. 6 ст. 18 ЗУ «Про судоустрій та правовий статус суддів» згадано про умови наявності «високих морально-ділових та професійних якостей» для обрання суддею, уповноваженим здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх [7]; у ст. 76 ЗУ «Про судоустрій та правовий статус суддів» закріплено положення щодо проведення перевірки особистих морально-психологічних якостей кандидатів на посаду судді (у разі визначення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України такої необхідності) [7], тощо. Такий підхід вважаємо вдалим, і зауважимо, що питання моральних якостей як умови обіймання посади судді неодноразово підіймалося дослідниками, ще до внесення відповідних законодавчих змін.

С. В. Прилуцький досліджуючи проблематику «цензу на посаду судді», включав в нього загальні та особливі вимоги і серед загальних вимог на перший план відводив практичний досвід роботи та високі ділові і моральні якості, а до особливих – відніс спеціальне навчання за програмою підготовки суддів та обов'язкове професійне стажування [8, с. 8]. Погоджуємося з В. І. Чебан з приводу того, що в силу надзвичайної важливості професії суддів як носіїв судової влади до них пред'являються додаткові вимоги не статусного характеру, які охоплюють об'єктивні показники моральних якостей людини – претендента на посаду судді [9, с. 57–60]. Так само мислить Л. В. Скомороха, стверджуючи, що особи, відібрані для судових посад, повинні мати високі моральні якості і здібності, а також відповідну підготовку і кваліфікацію в галузі права [10, с. 70–78].

Основні морально-етичні принципи та установки судді формують фундамент його взаємодії з іншими учасниками судового процесу, відношення до професійної діяльності, тож їх дотримання відобразатиметься в ефек-

тивній практичній діяльності суддів, забезпечуючи справедливість у судочинстві та зміцнюючи довіру суспільства до судової системи. Наявність певного морального потенціалу дозволяє судді залишатися стійким до спокус поставити свої власні інтереси або інтереси інших вище за престиж суддівської професії, завдання та принципи судочинства.

Повністю поділяючи доктринальні погляди та законодавчий підхід з приводу закріплення потреби наявності морального та ділового особистісного потенціалу претендента на посаду судді, зауважимо, що практична реалізація вказаних положень є досить проблематичною, що пов'язано з розмитістю та відсутністю чіткого визначення багатьох категорій, що розкривають особисті властивості людини, на кшталт, порядність, чесність, справедливість і т.д. Тому видається, що нормативне закріплення правових орієнтирів їх розуміння та тлумачення значно б спростило застосування в практичній площині як на етапі формування суддівського корпусу, так і та етапі здійснення суддівської діяльності як підстава для їх відповідальності у випадку відходу від означених моральних орієнтирів.

Саме удосконалення розширення та тлумачення змісту кваліфікаційних вимог до кандидата на посаду судді, в тому числі, вимог щодо морально-етичних якостей є одним з важливих напрямів подолання проблеми недостатнього рівня кваліфікації та компетентності суддів, – пише Д. Ю. Шпенюв [11, с. 205]. Для зручності перевірки кандидата на посаду судді на предмет його відповідності вимогам щодо належного рівня морально-етичних та особистих якостей останні необхідно умовно поділити на такі групи: 1) моральні якості; 2) етичні вимоги до поведінки; 3) інтелектуальні здібності; 4) комунікативні вміння; 5) технічні навички; 6) організаторські здібності [11, с. 205]. І якщо вимоги до етичності поведінки судді досить повно викладені в Кодексі суддівської етики, то на думку дослідника, вимоги до моральних якостей судді потребують закріплення в ньому, віднівши до них добропорядність – розважливе та розумне ставлення до інших осіб, не допущення образливих або таких, що принижую-

ють честь та гідність особи дій та висловів; справедливість – наявність внутрішнього відчуття переконання та потреби в збереженні рівноваги між правами та обов'язками кожного члена суспільства та усвідомлення їх рівності; чесність – відкрите та розумне вираження своїх дійсних намірів, збереження власної гідності та достоїнства у взаємовідносинах з іншими особами; непідкупність – поведінка особи, яка відкидає будь-яку можливість неправомірного впливу на неї із корисливих мотивів та яка не допускає провокацію хабарництва та хабарництва; толерантність – доброзичливе та розумне ставлення до інших осіб, усвідомлення індивідуальності кожної людини тощо). Дослідження психологічних засад професійного відбору суддів дало можливість Ю. Ірхіну зробити висновок, що на посаді судді люди хотіли б бачити людину, наділену багатьма чеснотами: особистою чесністю, високим інтелектом і культурним рівнем, принциповістю, енергійністю, цілеспрямованістю, ввічливістю, доброзичливістю, неупередженістю, урівноваженістю, стресостійкістю, тактовністю, вдумливістю, працьовитістю, витриманістю, комунікабельністю, здатністю застосовувати судову владу виважено та мудро. Водночас необхідно виключити можливість доступу до суддівської посади осіб, яким притаманні негативні особистісні та моральні якості, такі, як зарозумілість, пихатість, грубість, жорстокість і недбалість, некомунікабельність, низький рівень інтелекту та культури, схильність до стереотипного мислення, нездатність до ясного викладення усної мови і письмових текстів, корислива орієнтація на престижне становище судді [12, с. 36].

Проблему складає також відсутність законодавчого регулювання механізмів перевірки особистих та моральних якостей кандидата на посаду судді. Водночас етап добору кандидатів на посаду судді, реалізація якого спрямована на формування якісного суддівського корпусу, потребує аналізу всесторонніх факторів та чинників, що можуть вплинути на якість судочинства, здійсненого майбутнім суддею. Згідно ст. 70 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» кваліфікаційний іспит полягає у вияв-

ленні належних теоретичних знань та рівня професійної підготовки кандидата на посаду судді, ступеня його готовності здійснювати правосуддя з питань юрисдикції відповідного суду, а також особистих і моральних якостей кандидата. Проте надалі законодавець не розкриває механізмів виявлення моральних якостей кандидата на посаду судді, не здійснює цього і Положення про порядок складення кандидатами на посаду судді анонімного тестування (іспиту) та методичку його оцінювання, яке затверджено рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України 05.11.2012 року [13]. Все це свідчить про потребу подальших розробок проблематики моральних якостей осіб, що виявили бажання обіймати посаду судді на теоретичному, законодавчому та практичному рівнях.

Висновки. Отже, підсумуємо, що наявність морального та ділового особистісного потенціалу претендента на посаду судді є принциповою умовою його професійної придатності, гарантією ефективності та високої якості здійснення ним судочинства. Високий рівень моральної культури судді, дотримання ним основоположних принципів суддівської етики є внутрішніми імперативами, що формують фундамент його взаємодії з іншими учасниками судового процесу, в тому числі гарантуючи його стійкість до спокус поставити свої власні інтереси або інтереси інших вище за престиж суддівської професії, завдання та принципи судочинства. Дотримання цих принципів відображається в ефективній практичній діяльності суддів, забезпечуючи справедливість у судочинстві та зміцнюючи довіру суспільства до судової системи. І хоча законодавець здійснив закріплення вимог до кандидатів на посаду судді, які вибудовують морально-етичний фундамент їх майбутньої професійної діяльності, все ж чимало категорій, які визначають відповідні властивості претендентів не мають однозначного тлумачення та чітких законодавчих кордонів, що створює серйозні перешкоди на шляху ефективного застосування відповідних законодавчих положень на практиці. Ще однією серйозною проблемою на етапі формування якісного суддівського корпусу з

високою моральною культурою є відсутність чітких методик перевірки необхідних характеристик претендентів на суддівські посади. Тому видається, що нормативне закріплення правових орієнтирів розуміння та тлумачення

основоположних морально-етичних характеристик, якостей кандидатів на посаду судді та розробка чітких методик їх перевірки створила б необхідні умови для формування якісного суддівського корпусу в нашій державі.

Література

1. Селезньов В. А. Формування корпусу суддів України: проблеми, шляхи їх вирішення та перспективи розвитку. *Актуальні проблеми політики*. 2017. Вип. 59. С. 216–223.
2. Слободяник Н. Зарубіжний досвід формування суддівського корпусу. *Проблеми сучасного права*. 2015. № 2(12). С. 300–310.
3. Чебан В.М. Оновлення Кодексу суддівської етики. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*. Чернівці: Технодрук, 2017. С. 38–40.
4. Лагнюк О. М. Основні вимоги до кандидатів на посаду судді через призму внесення змін до Конституції України щодо правосуддя. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки. 2016. Вип. 3. Том. 2. С. 156–159.
5. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Глущенко С. В. Новели судової реформи: поняття професійної етики та добросовісності в контексті кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді). *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 6. С. 70–83.
7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 24.07.2024).
8. Прилуцький С. В. Формування корпусу професійних суддів України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2003. 19 с.
9. Чебан В. І. Міжнародно-правовий аспект регламентації етичних вимог до суддів. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 660: Правознавство. С. 57–60.
10. Скомороха Л. В. Конкурсний добір кандидатів на посади суддів, міжнародний досвід і вітчизняні реалії. *Право України*. 2009. № 4. С. 70–78.
11. Шпенюк Д. Ю. Шляхи підвищення рівня кваліфікації та компетентності суддів в Україні. *Форум права*. 2017. № 1. С. 205–211.
12. Ірхін Ю. Психологічні засади професійного відбору суддів України. *Слово Національної школи суддів України*. 2014. № 1. С. 29–37.
13. Про порядок складення кандидатами на посаду судді анонімного тестування (іспиту) та методу його оцінювання: Положення затверджено Рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України 05.11.2012 № 1316/пп-12. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr131695-12#Text> (дата звернення: 24.07.2024).

References

1. Seleznov, V.A. (2017). Formuvannia korpusu suddiv Ukrainy: problemy, shliakhy yikh vyrishennia ta perspektyvy rozvytku [Formation of the corps of judges of Ukraine: problems, ways to solve them and prospects for development]. *Aktualni problemy polityky – Actual problems of politics*. Vyp. 59. S. 216–223 [in Ukrainian].
2. Slobodianyuk, N. (2015). Zarubizhnyi dosvid formuvannia suddivskoho korpusu [Foreign experience in the formation of the judicial corps]. *Problemy suchasnoho prava – Problems of modern law*. № 2(12). S. 300–310 [in Ukrainian].
3. Cheban, V.M. (2017). Onovlennia Kodeksu suddivskoi etyky [Update of the Code of Judicial Ethics]. *Suchasni vyklyky ta aktualni problemy sudovoi reformy v Ukraini – Modern challenges and actual problems of judicial reform in Ukraine*. Chernivtsi: Tekhnodruk, 2017. S. 38–40 [in Ukrainian].
4. Lahniuk, O.M. (2016). Osnovni vymohy do kandydativ na posadu suddi cherez pryzmu vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy shchodo pravosuddia [Basic requirements for candidates for the position of judge through the prism of amendments to the Constitution of Ukraine regarding justice]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Yurydychni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series Legal Sciences*. Vyp. 3. T. 2. S. 156–159 [in Ukrainian].
5. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine dated 28.06.1996, № 254k/96-BP]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text> [in Ukrainian].

6. Hlushchenko, S.V. (2016). Novely sudovoi reformy: poniattia profesiinoi etyky ta dobrochesnosti v konteksti kvalifikatsiinoho otsiniuvannya suddi (kandydata na posadu suddi) [Novels of judicial reform: concepts of professional ethics and integrity in the context of qualification evaluation of a judge (candidate for the position of judge)]. *Chasopys tsyvilnoho i kryminalnoho sudochynstva – Journal of civil and criminal justice*. № 6. S. 70–83 [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» vid 02.06.2016 № 1402-VIII [Law of Ukraine «On the judicial system and the status of judges» dated June 2, 2016]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].

8. Prylutskyi, S.V. (2003). Formuvannya korpusu profesiinykh suddiv Ukrainy [Formation of the corps of professional judges of Ukraine]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv. 19 s. [in Ukrainian].

9. Cheban, V.I. (2013). Mizhnarodno-pravovyi aspekt rehlamentatsii etychnykh vymoh do suddiv [International legal aspect of regulation of ethical requirements for judges]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu – Scientific Bulletin of Chernivtsi University*. Vyp. 660: Pravoznavstvo. S. 57–60 [in Ukrainian].

10. Skomorokha, L.V. (2009). Konkursnyi dobir kandydativ na posady suddiv, mizhnarodnyi dosvid i vitchyzniani realii [Competitive selection of candidates for the positions of judges, international experience and domestic realities]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*. № 4. S. 70–78 [in Ukrainian].

11. Shpenov, D.Yu. (2017). Shliakhy pidvyshchennia rivnia kvalifikatsii ta kompetentnosti suddiv v Ukraini [Ways to improve the level of qualification and competence of judges in Ukraine]. *Forum prava – Law forum*. № 1. S. 205–211 [in Ukrainian].

12. Irkhin, Yu. (2014). Psykholohichni zasady profesiinoho vidboru suddiv Ukrainy [Psychological principles of professional selection of judges of Ukraine]. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy – Word of the National School of Judges of Ukraine*. № 1. S. 29–37 [in Ukrainian].

13. Pro poriadok skladennia kandydatamy na posadu suddi anonimnoho testuvannya (ispytu) ta metodyku yoho otsiniuvannya [About the procedure for anonymous testing (examination) by candidates for the post of judge and the method of its evaluation]: Polozhennia zatverdzheno Rishenniam Vyschoi kvalifikatsiinoi komisii suddiv Ukrainy 05.11.2012 № 1316/pp-12 – The provision was approved by the Decision of the Higher Qualification Commission of Judges of Ukraine dated November 5, 2012 № 1316/pp-12. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr131695-12#Text> [in Ukrainian].

УДК 347.9
DOI 10.32782/cuj-2024-3-10

Клубань Марія Володимирівна

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права та економіко-фінансової безпеки
Закладу вищої освіти «Академія рекреаційних технологій і права»
ORCID: 0000-0003-3622-5263

Іванов Антон Олександрович

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правоохоронної діяльності та поліціїстики факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-2269-9062

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОВОРОТУ ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Визначальним чинником для виконання статті 55 Конституції України та частини 1 статті 6 Європейської конвенції з прав людини від 04 листопада 1950 року задля реалізації права на судовий захист прав та інтересів особи слугує відповідний механізм виконання актів правосуддя.

Справедливість, об'єктивність та неупередженість судового розгляду забезпечується постановленням судами відповідних процесуальних рішень, в тому числі тих, що стосуються повороту виконання судових рішень в цивільному процесі. Питання законності таких процесуальних рішень зумовлює розвиток не тільки самого цивільного процесу, оскільки ефективність їх виконання має прямий вплив на захист прав та свобод людини органами правосуддя.

При наявності підстав для повороту виконання судових рішень та їх реалізації на практиці має бути забезпечено не тільки втілення такого конституційного принципу, як обов'язковість судових рішень, а й здійснено комплексне правове дослідження процедури повороту виконання судових рішень в цивільному процесі задля формування однорідної судової практики.

В процесуальній науці питання повороту виконання судового рішення в цивільному процесі, що є складовою права на справедливий суд, вивчено в не достатній мірі.

Проблематика повороту виконання судового рішення в цивільному процесі зумовлена потребою правового дослідження процедури виконання судових рішень з метою внесення відповідних змін до процесуального законодавства, враховуючи останні досягнення в цивільно-процесуальній науці.

У статті проаналізовано визначальні погляди науковців-процесуалістів до проблем повороту виконання судового рішення в цивільному процесі.

Після здійснення наукового досліджено було виявлено прогалини у законодавстві, що призводить до обмеження прав особи на належний захист своїх порушених прав та приведення правовідносин у попередній стан. Під час проведення наукового дослідження автор прийшов до власного формулювання наведеного юридичного визначення. Проаналізувавши наявну судову практику автор запропонував внести зміни до чинного Цивільно-процесуального кодексу України задля покращення правового механізму регулювання повороту виконання судових рішень в цивільному процесі.

Ключові слова: *судове рішення, поворот виконання рішення суду, цивільне судочинство, виконання рішення суду, виконання заочного рішення суду.*

Kluban M. V., Ivanov A. O. Relevant problems of reversal of execution of a court decision in civil process

The determining factor for the implementation of Article 55 of the Constitution of Ukraine and Article 6(1) of the European Convention on Human Rights of November 4, 1950, for the purpose of realization of the right to judicial protection of rights and interests of a person, is the appropriate mechanism for enforcement of acts of justice.

The justice, objectivity and impartiality of court proceedings are ensured by the courts' issuance of relevant procedural decisions, including those related to the reversal of the execution of court decisions in civil proceedings. The issue of legality of such procedural decisions determines the development of not only the civil process itself, since the effectiveness of their implementation has a direct impact on the protection of human rights and freedoms by the judiciary.

In the event that there are reasons to reverse the execution of court decisions and implement them in practice, not only should the constitutional principle of mandatory nature of court decisions be implemented, but also a comprehensive legal study of the procedure for reversing the execution of court decisions in civil proceedings should be carried out to form a uniform court practice.

The author emphasizes that the issue of reversal of judgment enforcement in civil proceedings is driven by the need for a legal study of the judgment enforcement procedure with a view to introducing appropriate amendments to procedural legislation, taking into account the latest developments in civil procedure science. The author identifies gaps in the legislation which lead to restriction of a person's rights to proper protection of his/her violated rights and restoration of legal relations to their previous state. In the course of the research, the author came up with his own formulation of the above legal definition.

The author proposes to amend the current Code of Civil Procedure of Ukraine based on the analysis of current case law in order to improve the legal mechanism for regulating the reversal of execution of court decisions in civil proceedings.

Key words: *court decision, reversal of execution of a court decision, civil proceedings, execution of a court decision, execution of a court decision in absentia.*

Вступ. Виконання рішення суду є такою ж важливою стадією цивільного процесу, як і сам судовий розгляд у суді. Рішення суду має не тільки захищати права позивача на папері, але й в реальності бути виконаним належним чином. Досить часто, позивачі отримавши заочне судове рішення поспішають виконати його якнайшвидше, проте рішення суду в подальшому може бути скасовано, як самим судом, який його прийняв так і в суді вищої інстанції. Дослідження питання повороту виконання рішення суду є актуальною темою та такою, що потребує дослідження.

Оскільки, відповідно до норм ст. 444 Цивільного процесуального кодексу України суду надано повноваження вирішувати питання про поворот виконання судового рішення, якщо воно після його виконання скасовано і справу повернуто на новий розгляд.

Національне законодавство передбачає випадки негайного виконання судових рішень (ст. 430 Цивільного процесуального кодексу України), що тягне за собою його виконання, в тому числі примусово, ще до реалізації права на його оскарження. Також при розгляді справи в суді касаційної інстанції рішення

суду вже є таким, яке набрало законної сили (ст. 384 Цивільного процесуального кодексу України), а отже, його виконання може здійснюватися в примусовому порядку. Також рішення суду може бути таким, яке виконується в примусовому порядку під час його перегляду за нововиявленими обставинами. Тому цілком логічним та закономірним є те, що на етапі оскарження та перегляду рішення суду воно вже може бути виконаним повністю чи частково, водночас за підсумками такого оскарження та перегляду є велика вірогідність скасування судового рішення, що вже виконане повністю чи частково, та тягне за собою залишення позову без розгляду, закриття провадження у справі, відмову у задоволенні позовних вимог або задоволення позовних вимог частково. Беручи до уваги вищевикладене, своєрідної актуальності в цивільному процесі набуває проблема повороту виконання судового рішення, який є засобом повернення до того стану, що був присутнім до виконання вже скасованого чи зміненого рішення суду.

Матеріали і методи. Дослідженням повороту виконання судового рішення займалися такі науковці, як: С. Фурса, Є. Фурса, Ю. Біло-

усов, С. Бичкова, Є. Харитонов, І. Харитонova, О. Верба-Сидор, І. Бірюков, В. Забарський, В. Богатир.

Л. Мелех зазначала, що законна сила судового акта становить собою правовий зв'язок юридичної дії та остаточності, що спричиняють для сторін правові наслідки, пов'язані зі зміною їх прав, обов'язків а також ті, що забезпечують визначеність встановлених [1].

Н. Грабар акцентувала увагу на тому, що підстави негайного виконання рішення суду передбачені ст. 430 ЦПК України та містять у собі імперативний характер, тому підлягають негайному виконанню після їх прийняття і містять для суду законодавчо закріплені обов'язки для можливості визначити рішення таким, що підлягає негайному виконанню [2].

Проте, на даний час спірними лишаються питання суті та змісту повороту виконання судового рішення в цивільному процесі, суб'єктний склад правовідносин, що є наслідком вирішення питання про поворот виконання судового рішення.

Для досягнення поставленої мети вперше на сучасному етапі розвитку юридичної науки в галузі цивільного процесу було здійснено системну правову характеристику процедури повороту виконання судового рішення в цивільному процесі, визначено юридичну природу правовідносин на стадії повороту виконання судового рішення в цивільному процесі. Встановлено, що на стадії повороту виконання судового рішення в цивільному процесі, між судом та учасниками цивільного процесу виникають комплексні правовідносини (цивільно-правові, процесуальні, процедурні та інші правовідносини), пов'язані із практичним виконанням рішень суду, які набрали законної сили.

У дослідженні здійснено аналіз та узагальнення ключових позицій науковців до проблем суті та змісту повороту виконання судових рішень, суб'єктний склад правовідносин, що виникають при розв'язанні даного питання; розроблення власного формулювання повороту виконання судового рішення в цивільному процесі; розроблення рекомендацій змін до нормативно-правових актів задля поліпшення нормативного регулювання

повороту виконання судових рішень у цивільному процесі.

Було застосовано також спеціально-правові методи (формально-юридичний, порівняльно-правовий) та загальнонаукові методи (структурно-функціональний та дескриптивний).

Результати. Інститут повороту виконання судового рішення в цивільному процесі спрямований саме на гарантування виключення несприятливих результатів після виконання вже скасованого чи зміненого рішення суду [3].

Враховуючи вищенаведене, можна обґрунтовано піддати критиці нормативні положення про поворот виконання як обов'язок позивача повернути відповідачеві безпідставно стягнене з нього за скасованим судовим рішенням.

При чому варто зазначити, що під час здійснення виконавчого провадження стягувачами не завжди є позивачі, так як задоволенню може підлягати не лише первісний, але і зустрічний позов, тому в такому випадку позивач має необережність стати боржником. А у випадку відмови в задоволенні позовних вимог на позивача також можуть покладатись судові витрати, тягар яких поніс відповідач. У тому випадку, коли буде задоволено позовні вимоги третьої особи з самостійними вимогами щодо предмета спору до однієї чи обох сторін судової справи, то вона також може набути статус стягувача під час виконавчого провадження.

Згідно з рішенням Конституційного Суду України від 2.11.2011 р. у справі № 1-25/2011, поворот виконання рішення – це цивільна процесуальна гарантія захисту майнових прав особи, яка полягає у поверненні сторін виконавчого провадження в попереднє становище через скасування правової підстави для виконання рішення та повернення стягувачем відповідачу (боржнику) всього одержаного за скасованим (зміненим) рішенням [4].

Водночас дану дефініцію через призму права можна піддавати критиці, оскільки в ній проведено чітку паралель «відповідач – боржник» (при чому не завжди відповідач у судовій справі трансформується в статус

боржника при здійсненні виконавчого провадження), хоча така характеристика повороту виконання судового рішення як поновлення порушених майнових прав, приведення їх до стану, що існував на момент вчинення дії, досить чітко підкреслена. Таким чином сутність повороту виконання судового рішення полягає саме в тому, щоб сторони в цивільному процесі повертались до такого стану, нібито власне скасоване чи змінене рішення суду не було зовсім виконано.

Поворот виконання судового рішення в цивільному процесі характеризується поверненням боржнику стягувачем всього, що було отримано ним на підставі скасованого з часом рішення суду, та ставить за мету відшкодування збитків саме боржнику, що були завдані самим виконанням судового рішення. Інститут повороту виконання судового рішення є саме тією цивільно-процесуальною формою для поновлення порушених прав боржника судом, яка надає можливість для зворотного стягнення всього отриманого за скасованим судовим рішенням зі стягувача [5].

За своєю правовою природою поворот виконання рішення суду є результатом усунення правового підґрунтя, внаслідок якого було отримано від боржника певні ресурси саме стягувачем.

У цивільно-процесуальній науці має підтримку та є доволі поширеним «вузький» підхід до власне розуміння та визначення повороту виконання судового рішення, а саме під цим інститутом розуміють стягнення на користь боржника або повернення йому певних ресурсів, що були стягнуті чи вилучені в нього при виконанні рішення суду, яке було з часом скасоване або змінене [6].

При дослідженні питання інтерпретації та застосування норм законодавства, які визначають поворот виконання судового рішення в цивільному процесі, варто звертати увагу на затребуваність саме поширювального визначення нормативно-правового змісту повороту виконання, а саме «стягнення з відповідача на користь позивача». Під даним виразом «стягнення з відповідача на користь позивача» варто осмислювати не тільки повернення коштів чи інших об'єктів власності саме від

відповідача та одержання таких позивачем, оскільки воно повинно розповсюджуватись на всі несприятливі результати, які виникають з безсумнівного зобов'язання будь-якого суб'єкта цивільного процесу виконувати та дотримуватись скасованого судового акту. Наведена дефініція дуже точно підкреслює можливість не лише майнових стягнень з боржника саме за умов виконання скасованого судового рішення, а також допускається ризик настання несприятливих наслідків при виконанні такого судового рішення іншими суб'єктами цивільного процесу.

Водночас даний висновок про вимагання повороту виконання судового рішення не тільки зі сторони боржника, але й іншим учасником цивільного процесу, права якого за відсутності вказаного повороту порушуються, може викликати також дискусії та заперечення, так як поворот виконання судового рішення є окремим засобом захисту прав та законних інтересів сторін, що здійснюється при подачі відповідної заяви до суду про поворот виконання, а не шляхом пред'явлення нової позовної заяви. Поворот виконання судового рішення в цивільному процесі є доволі своєрідним засобом захисту, що характерний саме боржнику щодо стягувача, так як з боржника в користь стягувача відбувається реалізація скасованого рішення суду [7].

Поворот виконання судового рішення характеризується таким способом захисту прав боржника в цивільному процесі, що зводиться до повернення йому стягувачем всього одержаного за скасованим судовим рішенням [8]. Таким чином поворот виконання судового рішення є так званим зворотним виконанням, оскільки в судовій практиці є відображеною реституційна складова повороту виконання судового рішення [9].

Колегія суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у своїй ухвалі від 25 вересня 2013 року у справі №6-21917св13 вказала, що поворот виконання рішення – це повернення сторін виконавчого провадження в первісне становище у зв'язку із скасуванням виконаного рішення суду з метою поновлення їхніх прав [10].

Поширювальне розуміння повороту виконання судового рішення варто розглядати не тільки як майнове повернення до стану, що був присутнім до виконання скасованого чи зміненого судового рішення, але і поворот виконання, коли предметом виконання було певне благо нематеріального характеру. При винесенні рішення про зобов'язання вчинити певні дії або утриматись від їх вчинення, суб'єкти цивільного процесу повернуться до того первинного стану, який існував до виконання судового рішення. Водночас дані висновки не повинні поширюватися на випадки, коли виконання судового рішення пов'язане з відбиранням дитини, поновленням на роботі, виселенням боржника, примусовим обміном, вселенням стягувача [11].

На законодавчому рівні не вирішено питань, що мають регулювати порядок повороту виконання судового рішення з метою повернення до стану, що був присутнім до реалізації вже скасованого чи зміненого судового рішення щодо об'єктів цивільних прав, які містять немайновий характер. Таким чином застосування більш ширшого тлумачення повороту виконання судового рішення в цивільному процесі, враховуючи положення національного законодавства, є недоцільним.

Водночас охарактеризований вище напрямок захисту прав і законних інтересів суб'єктів цивільного процесу, що зачіпались виконанням скасованого чи зміненого рішення суду, можна розглядати через призму актуальності внаслідок його оперативності, адже клопотання про поворот виконання судового рішення вирішується в рази швидше, ніж вирішується справа при поданні нової позовної заяви. Зазначене свідчить, що подальші дослідження відповідного напрямку матимуть перспективу.

Слід також звернути належну увагу, що законодавством не врегульовано, на які наслідки слід очікувати особі-боржнику, який поніс тягар стягнення при виконанні скасованого чи зміненого судового рішення, та який виконав обов'язок по відшкодуванню витрат виконавчого провадження. Також під час виконання скасованого чи зміненого судового рішення суду особа-боржник має ризик зазна-

вати як матеріальних, так і моральних втрат, водночас через інститут повороту виконання судового рішення не вирішується питання щодо їхнього відшкодування.

Таким чином, такий суб'єкт цивільного процесу з метою захисту своїх майнових прав та законних інтересів має право на підставі ч. 5 ст. 1176 Цивільного кодексу України в загальному порядку пред'явити позов про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок постановлення судом незаконного рішення в цивільній справі до стягувача або держави.

При виконанні скасованого чи зміненого рішення суду може мати місце заподіяння негативних наслідків також іншим особам, що не мають статусу боржника, тому в такому випадку такі особи мають право на захист своїх прав та законних інтересів шляхом звернення до суду в загальному порядку.

Таким чином при повороті виконання судового рішення особі-боржнику підлягають поверненню лише ті об'єкти цивільних прав, що були стягнуті з нього при виконанні згодом скасованого чи зміненого рішення суду.

Якщо ж особою-боржником було понесено збитки, що пов'язані з реалізацією скасованого чи зміненого в майбутньому судового рішення, за ним залишається право на подання відповідного позову щодо їхнього відшкодування. Тому необхідно розрізняти саме безпідставно отримане (це й підлягає поверненню при повороті виконання судового рішення, наприклад, Московський районний суду м. Харкова в ухвалі від 01 лютого 2024 у справі №643/7603/21 при задоволенні заяви про поворот виконання рішення Московського районного суду м. Харкова від 13 січня 2022 року по справі №643/7603/21 стягнув з позивача – Комунального підприємства «Харківводоканал» на користь особи грошові кошти у розмірі 8232,20 грн.) та збитків, що заподіяні в системному зв'язку із безпідставно вилученням в боржника (підлягає відшкодуванню шляхом подання відповідної позовної заяви).

Виконавчий документ, в тому числі виконавчий лист, про поворот виконання судового рішення видається у випадку скасування чи зміни судового рішення, що слугувало підста-

вою для видачі первісного виконавчого документу.

При чому буквальне тлумачення положень ст. 431 Цивільного процесуального кодексу України вказує на те, що виконавчий лист про поворот виконання судового рішення можливо видати лише щодо судового рішення як виконаного акту правосуддя.

Є очевидним, що таке формулювання зумовлюється тим, що даний акт правосуддя є відображенням кінцевого результату вирішення спору. Водночас актуальною та нагальною являється проблема, що стосується застосування повороту виконання судового рішення не тільки судових актів, а й виданих актів другорядних правозастосовчих органів. Тут варто зацентувати увагу на тому, що в Законі України «Про виконавче провадження» передбачено, крім судових, також інші виконавчі документи, що видаються компетентними органами. Якщо на підставі рішення вказаних органів було здійснено стягнення, а в майбутньому ці рішення були скасовані на підставі, у порядку та у спосіб, передбачений чинним законодавством, в тому числі в судовому порядку, то з'являється потреба у відновленні порушених прав боржника [12].

Висновки. На підставі вищенаведених аргументів, доцільно зробити висновок, що застосована в ст. 444 Цивільного процесуального кодексу України побудова визначення повороту виконання судового рішення може розглядатись як зворотня віддача суб'єктом

цивільного процесу, в користь якого здійснено виконання в майбутньому скасованого чи зміненого судового рішення, тому суб'єкту цивільного процесу, з якого було здійснено вказане виконання.

Тому пропонуємо внести зміни та доповнення в ст. 444 Цивільного процесуального кодексу України, доповнивши новими пунктами такого змісту:

1) «Суд, ухвалюючи рішення, повинен зобов'язати особу, на користь якої відбулось виконання шляхом стягнення згодом скасованого чи зміненого рішення, повернути все стягнуте особі, з якої було здійснено таке стягнення»;

2) «Якщо скасовано виконавчий документ, передбачений Законом України «Про виконавче провадження», боржник повертається все те, що з нього стягнуто на користь стягувача за вказаним видом виконавчого документу»;

3) «Особи, що не були учасниками справи та не набули статусу боржника, мають право на захист своїх прав та законних інтересів шляхом подачі відповідної заяви відповідно до цієї статті».

У подальшому перспективними є дослідження відновлення немайнових прав та інтересів суб'єктів цивільного процесу в порядку повороту виконання судових рішень, вдосконалення питань щодо повороту виконання як судових рішень, так і виконавчих документів інших уповноважених органів.

Література

1. Мелех Л.В. Законна сила ухвал суду в цивільному та господарському процесі України, як умова виконання судового акта. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 8 (14). С. 502–515.
2. Грабар Н.М. Судові рішення як підстава здійснення виконавчого провадження в Україні. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 7 (13). С. 284–294.
3. Цивільне процесуальне право України : підруч. С.С. Бичкова, І. А. Бірюков, В.І. Бобрик та ін. К. : Атіка, 2009. С. 780.
4. Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2011 року у справі № 1-25/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 88. С. 3209.
5. Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 т. К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2009. Т. 2. 816 с.
6. Чорноченко С. І. Цивільний процес : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : Центр навчальної літератури, 2005. 472 с.
7. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14.11.2013 року у справі № 6-30502св13 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/35732209>.
8. С.С. Бичкова, Ю.В. Білоусов, В.І. Бірюков та ін. *Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практ. Коментар*. К. : Атіка, 2008. С. 840.

9. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 20.11.2013 року у справі № 6-36922св13. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/35902369>.
10. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25.09.2013 року у справі № 6-21917св13. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/33805440>.
11. Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, Н.Ю. Голубева. *Цивільний процес України : підруч.* К. : Істина, 2011. С. 560.
12. Верба-Сидор О.Б. Вирішення судом питання про поворот виконання в цивільному процесі. *Вісник Львівського університету ім. Івана Франка : зб. наук. праць.* Львів, 2011. С. 180–189.

References

1. Melech, L.V. (2023). Zakonna syła ukhval sudu v tsyvilnomu ta hospodarskomu protsesi Ukrainy, yak umova vykonannya sudovoho akta. [The legal force of court decisions in the civil and economic process of Ukraine, as a condition for the execution of a judicial act]. *Aktualni pytannia u suchasni nauksi - Current issues in modern science.* 8 (14). 502–515 [in Ukrainian].
2. Grabar, N.M. (2023). Sudovi rishennia yak pidstava zdiisnennia vykonavchoho provadzhennia v Ukraini [Court decisions as a basis for enforcement proceedings in Ukraine]. *Aktualni pytannia u suchasni nauksi - Current issues in modern science.* 7 (13). 284–294 [in Ukrainian].
3. Bychkova, S.S., Biryukov, I.A., & Bobryk, V.I. et al. (2009). *Tsyvilne protsesualne pravo Ukrainy : pidruch. [Civil procedural law of Ukraine: textbook].* 780 p. [in Ukrainian].
4. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 02.11.2011 roku u spravi № 1-25/2011 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated November 2, 2011 in case No. 1-25/2011]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine.* No. 88. P. 3209 [in Ukrainian].
5. Fursa, S.Ya. (2009). *Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar [Civil procedural code of Ukraine: scientific and practical commentary: in 2 volumes].* 2. 816 p. [in Ukrainian].
6. Chornoochenko, S.I. (2005). *Tsyvilnyi protses : navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. [Civil process: teaching. manual for students higher education closing].* Center of educational literature. 472 p. [in Ukrainian].
7. Ukhvala Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav dated November 14, 2013 in case No. 6-30502св13 [Decision of the Higher Specialized Court of Ukraine for consideration of civil and criminal cases]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/35732209> [in Ukrainian].
8. Bychkova, S.S., Bilousov, Yu.V., & Biryukov, V.I. et al. (2008). *Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: naukovo-prakt. Komentar [Civil procedural code of Ukraine: scientific and practical. Comment].* K.: Atika, 840. [in Ukrainian].
9. Ukhvala Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 20.11.2013 roku u spravi № 6-36922св13 [Decision of the Higher Specialized Court of Ukraine on consideration of civil and criminal]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/35902369> [in Ukrainian].
10. Ukhvala Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 25.09.2013 roku u spravi № 6-21917св13 [Decision of the Higher Specialized Court of Ukraine on consideration of civil and criminal cases dated September 25, 2013 in case] No. 6-21917св13. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/33805440> [in Ukrainian].
11. Kharitonov, E.O., Kharitonova, O.I., & Golubeva, N.Yu. (2011). *Tsyvilnyi protses Ukrainy : pidruch. [Civil process of Ukraine: textbook].* K.: Istyna, 560 p. [in Ukrainian].
12. Verba-Sydor, O.B. (2011). Vyrishennia sudom pytannia pro povорот vykonannya v tsyvilnomu protsesi [The decision of the court on the issue of reversal of execution in the civil process]. *Visnyk Lvivskoho universytetu im. Ivana Franka – Bulletin of the Lviv University named after Ivan Franko: coll. of science papers.* Lviv, 180–189 [in Ukrainian].

УДК 341.2

DOI 10.32782/cuj-2024-3-11

Леонідова Олена Олексіївна

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та соціально-гуманітарних дисциплін
Льотної академії Національного авіаційного університету
ORCID: 0000-0002-4423-6862

НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГАЛУЗІ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ УКРАЇНИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У даній статті досліджений міжнародно-правовий аспект регулювання галузі цивільної авіації України на сучасному етапі. Вивчена та уточнена система джерел нормативної регламентації галузі (національні та міжнародні правові норми у формі відповідних актів), а також досліджені особливості правовідносин в ній. Зокрема відмічено, що правовідносин в галузі цивільної авіації являють собою специфічний різновид соціальних взаємовідносин між учасниками галузі, що виникають у зв'язку із здійсненням повітряної авіаційної діяльності (в першу чергу, пасажирських і вантажних перевезень повітряним транспортом). Вказаний вид відносин регулюються нормами повітряного права і включають в себе права і обов'язки учасників та визначає умови безпеки, власності, відповідальності й інші аспекти, пов'язані з експлуатацією повітряних транспортних засобів та використанням повітряного простору. З'ясовано, що чинна нормативно-правова база в галузі цивільної авіації України складає на сьогодні більше сімдесяти законодавчих та підзаконних актів, з яких понад тридцять – акти міжнародно-правового характеру (конвенції, регламенти керівництва, резолюції тощо). Окремо відзначена ключова роль міжнародних організацій в галузі цивільної авіації (ICAO, IATA, ACI, CANSO, ICCAIA, ATAG, EASA, ECAC, EUROCONTROL та інших) в становленні та активному розвитку міжнародного повітряного права та нормативному забезпеченні міжнародної і національної авіаційної практики. В результаті проведеного дослідження автор дійшов висновків про те, що гармонізація та конвергенція національного та міжнародного законодавства в галузі цивільної авіації відбувається, передусім, за такими напрямками як спільні європейські правила цивільної авіації, безпека повітряних польотів, єдині стандарти техніки безпеки та експлуатації, авіаційна техніка безпеки та високі екологічні вимоги. Також, в подальшому, перспективним вбачається дослідження конкретного впливу ратифікованих міжнародно-правових норм на стан юридичного забезпечення галузі цивільної авіації України з різних теоретико-правових кутів (господарсько-правового, цивільно-правового, адміністративно-правового тощо).

Ключові слова: цивільна авіація, комерційна авіаційна галузь, міжнародно-правове регулювання, єдина транспортна система України, повітряне право, авіаційний транспорт, правовий режим міжнародних повітряних перевезень.

Leonidova O. O. Normative regulation of the civil aviation industry of Ukraine: international legal aspect

This article examines the international legal aspect of regulation of the civil aviation industry in Ukraine at the current stage. The author examines and clarifies the system of sources of regulatory regulation of the industry (national and international legal norms in the form of relevant acts), and also studies the peculiarities of legal relations in it. In particular, it is noted that legal relations in the field of civil aviation are a specific type of social relations between industry participants arising in connection with the implementation of air transportation activities (primarily, passenger and cargo transportation by air). This type of relationship is governed by the rules of air law and includes the rights and obligations of participants and defines the conditions of safety, ownership, liability and other aspects related to the operation of aircraft and the use of airspace. It is found that the current regulatory framework in the field of civil aviation of Ukraine currently includes more than seventy legislative and by-laws acts, of which more than thirty are acts of international legal nature (conventions, management regulations, resolutions, etc.). The author also emphasizes the key role of international organizations in the field of civil aviation (ICAO, IATA, ACI, CANSO, ICCAIA, ATAG, EASA, ECAC, EUROCONTROL and others) in the establishment and active

development of international air law and regulatory support of international and national aviation practice. As a result of the study, the author concludes that harmonization and convergence of national and international civil aviation legislation is taking place primarily in the following areas: common European civil aviation rules, air safety, uniform safety and operational standards, aviation safety and high environmental requirements. Also, in the future, it seems promising to study the specific impact of the ratified international legal norms on the state of legal support of the civil aviation industry of Ukraine from various theoretical and legal angles (economic law, civil law, administrative law, etc.). Such research is still lacking in the domestic scientific field.

Key words: *civil aviation, commercial aviation industry, international legal regulation, unified transportation system of Ukraine, air law, air transport, legal regime of international air transportation.*

Вступ. Повітряна галузь є важливим сектором економіки у всьому світі та в Україні зокрема (до початку широкомасштабної агресії РФ у 2022 р.), оскільки сприяє зближенню ринків і людей. Справедливо вважається, що вона є ключовим фактором глобального економічного розвитку, «двигуном глобалізації» [1, с. 8]. Так, відповідно до даних Міжгалузевої групи дій з повітряного транспорту (АТАГ), загальний прямий і непрямий економічний вплив світової авіаційної галузі в останні роки досяг 2,7 трлн доларів США або близько 3,5% світового ВВП, близько 2 млрд пасажирів на рік і 40% міжрегіонального експорту товарів перевозиться авіаційним транспортом [2]. Цивільна авіація забезпечує світову швидкісну транспортну мережу; сукупно створює 29 млн робочих місць по всьому світу; 25% продажів усіх компаній залежать від авіатранспорту. Отже, цивільна комерційна авіація здійснює потужний вплив на глобальну економіку, бізнес і соціальні зв'язки та глибоко інтегрована в більшість національних економік сучасних авіаційних держав.

Інституалізація цивільної авіаційної галузі в нашій державі відбулась після прийняття у 1993 р. Повітряного кодексу України та у 1994 р. Закону України «Про транспорт», а міжнародно-правова інтеграція – з ратифікації Конвенції про міжнародну цивільну авіацію (Чиказької конвенції) 1944 р., що набула чинності для України 09.09.1992 р., підписання Угоди між Україною та ЄС «Про Спільний авіаційний простір», ратифіковану Законом № 2067-IX від 17.02.2022, а також приєднання до 39 міжнародних та європейських організацій цивільної авіації, зокрема Міжнародної організації цивільної авіації (ICAO), Міжнародної асоціації авіаперевізників

(IATA) та Міжнародної ради аеропортів (ACI). При цьому, наша держава поки що не є членом таких авторитетних в галузі авіації організацій як Європейська конференція цивільної авіації (ECAC), Європейська організація з гарантування безпеки аеронавігації (EUROCONTROL) та Асоціації авіакомпаній для Європи (A4E).

На сьогодні Україна ще не може вважатись повноцінним учасником єдиного ринку повітряного транспорту, в першу чергу через недостатньо повну імплементацію актів ЄС у сфері цивільної авіації до національного законодавства.

У зв'язку із зазначеним актуальним є науково-теоретичне дослідження міжнародно-правового аспекту нормативного регулювання галузі цивільної авіації нашої держави.

Матеріали та методи. Загальний стан та окремі аспекти (адміністративний, господарський та інші) нормативно-правової регламентації в галузі цивільної (комерційної та державної) авіації України висвітлені в працях Авер'янова В., Алексеєва С., Битяка Ю., Булгакова І., Гіжевського В., Гончарука С., Демського Е., Калюжного Р., Колпакова В., Скакун О., Рабіновича П., Сурілова О., Шелухіна М. та іншими.

Правовому регулюванню міжнародних пасажирських авіаперевезень присвячені наукові праці Маркуш Д., Моїсеєвої Д., Островська І., Радчук О., Радченко О. та деяких інших.

Розгляд вітчизняної авіаційної галузі як складової частини єдиної транспортної системи України (ЄТСУ) здійснено Андрєєвою О., Бичковим А., Філіпповим А., Черновим В. та рядом інших науковців-правників.

Попри наявність у вітчизняному науковому полі значного числа теоретичних робіт, при-

свячених правовому регулюванню авіаційної галузі, досліджень, об'єктом вивчення яких є саме міжнародно-правовий аспект вказаної проблеми, все ще недостатньо, що актуалізує проблематику нашої статті.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз сучасного стану міжнародно-правового регулювання галузі цивільної авіації в Україні.

Результати. Правовідносини у вище зазначеній галузі є предметом окремої юридичної підгалузі – повітряного права, що встановлює норми для регулювання діяльності національної цивільної авіації, яка охоплює внутрішні польоти в межах території України, міжнародні польоти у повітряному просторі інших держав та за їх межами (відкритий повітряний простір), внутрішні перевезення пасажирів і вантажів в межах України, польоти іноземних повітряних суден над державною територією України, а також виконання цивільною авіацією робіт і спеціальних послуг у сфері матеріального виробництва та в інших сферах, включаючи використання повітряного простору України [3, с. 90–91; 4, с. 47]. Отже, особливостями правовідносин в галузі цивільної авіації є те, що взаємовідносини між їх учасниками виникають у зв'язку із здійсненням повітряної авіаційної діяльності, передусім пасажирських та вантажних перевезень повітряним транспортом. Ці відносини регулюються відповідними нормами повітряного права та включають в себе права і обов'язки учасників, а також визначають умови безпеки, власності, відповідальності та інші аспекти, пов'язані з експлуатацією повітряних транспортних засобів та використанням повітряного простору [5, с. 14]. Водночас, як справедливо зазначає Н. Кирилюк, об'єктивні чинники розвитку суспільства закономірно викликають до життя нові відносини та їх відповідне правове регулювання, що опосередковує вже існуючі суспільні відносини [6, с. 73].

На даний час регулювання діяльності галузі цивільної авіації України здійснюється на підставі норм і положень національного та міжнародного законодавства (джерела правового регулювання зазначеного предмету), що включає наступні нормативно-правові акти:

1. Національні норми (акти, прийняті Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України та профільними міністерствами і відомствами):

1.1. Закони та кодекси України (Повітряний кодекс України 2011 р. (зі змінами); Кримінальний кодекс України 2001 р. (зі змінами); Кодекс України про адміністративні правопорушення 1984 р. (зі змінами); Закон України «Про державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації» 2017 р. (зі змінами));

1.2. Укази Президента України (від 25.12.2003 р. №1488 «Про заходи щодо впорядкування діяльності з міжнародних повітряних перевезень товарів військового призначення та подвійного використання»; від 15.01.1998 р. №17 «Про невідкладні заходи щодо забезпечення безпеки цивільної авіації в Україні»);

1.3. Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України (від 09.06.2021 р. №594 «Деякі питання Міжвідомчої комісії з авіаційної безпеки цивільної авіації»; від 23.10.2019 р. №915 «Про визнання такою, що втратила чинність, постанови Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. №723»; від 08.10.2014 р. №520 «Про затвердження Положення про Державну авіаційну службу України»; від 15.08.2007 р. №1051дск «Про затвердження Положення про єдину державну систему запобігання, реагування і припинення терористичних актів та мінімізації їх наслідків»; від 26.09.2007 р. №1172 «Про введення посад державних інспекторів з авіаційного нагляду у Державній авіаційній службі та умови оплати їх праці»; від 28.09.1993 р. №819 «Про створення Державного спеціалізованого фонду фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність та участь України у міжнародних авіаційних організаціях»);

1.4. Чинні накази Міністерства транспорту України / Міністерства інфраструктури України (від 17.06.2020 р. №356 «Про затвердження Інструкції з оцінки рівня загрози безпеці цивільної авіації України»; від 26.12.2011 р. №637 «Про затвердження Порядку накладення і стягнення штрафів за порушення вимог законодавства на

повітряному транспорті»; від 09.02.2010 р. №68 «Про затвердження Положення про державного інспектора з авіаційного нагляду у Державній авіаційній службі країни»; від 26.03.2010 р. №159 «Про затвердження Положення про розслідування авіаційних подій та інцидентів»; від 02.11.2010 р. №804 «Про затвердження Правил проведення службового розслідування актів незаконного втручання в діяльність цивільної авіації»; від 17.06.2008 р. №48/ДСК «Про затвердження Інструкції щодо дій екіпажу у разі виникнення надзвичайних ситуацій на борту повітряного судна під час виконання пасажирських авіаперевезень»; від 20.04.2007 р. №329 «Про затвердження Програми контролю якості безпеки авіаційних суб'єктів»; від 18.06.2007 р. №508 «Про затвердження Програми підготовки персоналу з авіаційної безпеки»; від 22.12.2006 р. №1179 «Про затвердження Правил організації та виконання авіаційних робіт у сільському та лісовому господарстві»; від 08.04.2003 р. №269 «Про затвердження Положення про організацію та виконання демонстраційних польотів»);

1.5. Чинні накази Укравіатрансу, Укравіації, Державіаадміністрації та Державіаслужби (від 25.05.2021 р. №826 «Про затвердження Змін до деяких наказів Державної авіаційної служби України»; від 05.02.2020 р. №218 «Про затвердження Авіаційних правил України «Правила сертифікації служб авіаційної безпеки суб'єктів авіаційної діяльності»; від 14.09.2020 р. №1276 «Про затвердження Авіаційних правил України «Правила сертифікації та затвердження зареєстрованих агентів, відомих вантажовідправників»; від 05.11.2020 р. №1762 «Про затвердження Авіаційних правил України «Положення про службу авіаційної безпеки суб'єкта авіаційної діяльності»; від 15.03.2019 р. №322 «Про затвердження Інструкції з організації та здійснення контролю на безпеку в аеропортах України»; від 07.08.2019 р. №1017 «Про затвердження Авіаційних правил України «Правила охорони повітряних суден та інших важливих об'єктів цивільної авіації, забезпечення контролю доступу до них»; від 13.05.2018 р. №682 «Про затвердження Авіаційних правил

України «Технічні вимоги та адміністративні процедури щодо льотної експлуатації цивільної авіації»; від 19.12.2018 р. №1339 «Про затвердження Авіаційних правил України «Правила сертифікації технічних засобів захисту цивільної авіації від актів незаконного втручання»; від 30.05.2012 р. №386 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку взаємного інформування під час перевезення пасажирськими повітряними судами озброєних співробітників УДО України»; від 02.11.2012 р. №759 «Про затвердження Інструкції щодо призначення на посади державних інспекторів Державіаслужби України»; від 23.02.2006 р. №143 «Про забезпечення авіаційної безпеки, посилення контролю та обмеження польотів українських повітряних суден у країнах з нестабільним становищем»; від 11.04.2006 р. №260 «Про затвердження порядку взаємодії структурних підрозділів Державіаслужби при виникненні авіаційної події, інциденту, надзвичайної події та пошкодження повітряного судна на землі»; від 05.07.2006 р. №482 «Про затвердження Положення про взаємодію в контрольованій зоні авіаційних суб'єктів служб авіаційної безпеки з підрозділами центральних органів виконавчої влади, щодо забезпечення авіаційної безпеки»; від 18.03.2005 р. №199 «Про затвердження Інструкції про порядок перевезення зброї та боєприпасів пасажирськими рейсами авіаційного транспорту»; від 09.12.2005 р. №936 «Про затвердження Правил сертифікації навчально-тренувальних центрів з підготовки персоналу з авіаційної безпеки»; від 18.01.2004 р. №188 «Про затвердження Правил розслідування надзвичайних подій та пошкоджень цивільних повітряних суден в Україні»; від 01.12.2004 р. №205 «Правила допуску до експлуатації злітно-посадкових майданчиків для польотів легких повітряних суден»; від 18.07.2003 р. №374 «Про порядок узгодження Керівництва з виконання польотів»; від 04.12.2002 р. №635 «Про затвердження Інструкції про підготовку Керівництва з виконання польотів повітряних суден експлуатанта цивільної авіації України»).

2. Міжнародно-правові норми (міжнародні нормативно-правові акти, ратифіковані Вер-

ховною Радою України та включені до національного законодавства України):

2.1. Конвенції (Конвенція про Міжнародну цивільну авіацію (Чикаго, 1944 р.); Конвенція про злочини та інші акти, вчинені на борту повітряних суден (Токіо, 1963 р.); Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден (Гаага, 1970 р.); Конвенція про боротьбу з незаконними актами, що спрямовані проти безпеки цивільної авіації (Монреаль, 1971 р.); Конвенція про маркування пластичних вибухових речовин з метою їх виявлення (Монреаль, 1991 р.);

2.2. Регламенти (Імплементаційний Регламент Комісії (ЄС) №103/2019 від 23.01.2019 р. про внесення змін до Імплементаційного Регламенту Комісії (ЄС) 2015/1998 в частині, що стосується роз'яснення, узгодження, спрощення, а також посилення деяких заходів авіаційної безпеки; Імплементаційний Регламент Комісії (ЄС) 2015/1998 від 05.11.2015 р. про встановлення детальних заходів із впровадження загальних базових стандартів авіаційної безпеки; Регламент Комісії (ЄС) №1254/2009 від 18.12.2009 р. про встановлення критеріїв, що дозволяють державам-членам відступати від загальних базових стандартів авіаційної безпеки цивільної авіації та приймати альтернативні заходи безпеки; Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) №300/2008 від 11.03.2008 р. про спільні правила у сфері авіаційної безпеки цивільної авіації та про скасування Регламенту (ЄС) № 2320/2002);

2.3. Керівництва (Керівництво з авіаційної безпеки (Документ 8973 ICAO, 13-те вид., 2022 р.); Керівництво щодо безперервного моніторингу в рамках універсальної програми перевірок у сфері авіаційної безпеки (ICAO, Doc 9807, 3-тє вид., 2021 р.); Керівництво по дистанційно пілотованим авіаційним системам (ДПАС) (ICAO, Doc 10019, AN/507, 1-ше вид. 2015 р.); Керівництво з виконання положень з авіаційної безпеки Додаток 6 ICAO (Doc. 9811, 1-ше вид., 2002 р.);

2.4. Резолюції (Резолюція 2309 (2016), ухвалена Радою Безпеки ООН на 7775 засіданні 22.09.2016 р.);

2.5. Інші документи (Політика ЄКЦА в сфері авіаційної безпеки (Документ

№ 30 ЄКЦА (частина II), 13-тє вид., 2023 р.); Додаток 17 «Міжнародні стандарти та рекомендована практика. Авіаційна безпека. Захист міжнародної цивільної авіації від актів незаконного втручання» (12-тє вид., 2022 р.); Людський фактор в системі заходів безпеки ЦА (ICAO, Doc 9808, AN/765, 1-ше вид., 2002 р.); Протокол про боротьбу з незаконними актами насильства у міжнародних аеропортах цивільної авіації (Монреаль, 1988 р.) [7].

Окремою суттєвою частиною чинної нормативної бази міжнародного повітряного права, що поширюється і на Україну, є регіональні угоди (багатостороння Угода про комерційні права при нерегулярних повітряних сполученнях в Європі 1956 р.; Угода про порядок встановлення тарифів при регулярних повітряних сполученнях між членами Європейської конференції цивільної авіації (ЄКЦА) 1967 р., Угода про комерційні права при нерегулярних повітряних сполученнях членів Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) 1971 р.; Угода про процедури встановлення тарифів внутрішньоєвропейських регулярних перевезень між членами ЄКЦА 1987 р.; Угода про розподіл ємності на внутрішньоєвропейських регулярних повітряних сполученнях між членами ЄКЦА 1987 р. [8, с. 444–445].

Таким чином, чинна нормативно-правова база в галузі цивільної авіації України нараховує на сьогодні більше 70 законодавчих та підзаконних актів (документів), обов'язкових до виконання учасниками правовідносин галузі. З них – понад 30 актів міжнародно-правового характеру, що свідчить про: по-перше, активну роботу України з імплементації національного законодавства до норм, положень і принципів міжнародного профільного законодавства; по-друге, послідовний курс держави до світової авіаційної спільноти та по-третє, необхідність посиленої роботи щодо адаптації вітчизняної системи авіаційного транспорту до вимог передових авіаційних держав світу і глобальної цивільної авіаційної галузі.

Аналіз спеціальних джерел з проблематики даного дослідження дозволяє віднести до основних завдань міжнародно-право-

вого регулювання у сфері цивільної авіації наступні:

- перехід до активної політики регулювання у сфері цивільної авіації;
- визначення основних напрямів державної політики у сфері цивільної авіації, передусім, правового регулювання забезпечення безпеки;
- забезпечення здійснення перетворень в авіаційній сфері шляхом налагодження ефективної протидії правопорушенням та злочинам в даній галузі;
- створення взаємної зацікавленості держави і приватних компаній щодо забезпечення безпеки перевезень;
- підвищення рівня правових гарантій у сфері цивільної авіації.

Міжнародно-правове регулювання цивільно-авіаційної діяльності веде свій початок з першої половини ХХ ст. Так, першим міжнародним нормативним актом, норми якого зафіксували вимогу про суверенітет держави над своїм повітряним простором, була Паризька конвенція про регулювання повітряної навігації 1919 р., відповідно до якої: 1) встановлені правила повітряної навігації між державами; 2) створена Міжнародна комісія по аеронавігації (CINA) з функцією по внесенню змін в технічні правила, встановлені Конвенцією; 3) юридично закріплений принцип виключного суверенітету держав над своїм повітряним простором, що розповсюджений над їх сухопутною і водною територією; 4) держави-підписанти прийняли національні законодавчі акти, що визначили правовий режим повітряного простору над своєю територією [9].

На сьогоднішній день базовою міжнародно-правовою основою діяльності галузі цивільної авіації є Конвенція про міжнародну цивільну авіацію (Чиказька конвенція) 1944 р., яка набула чинності для України 09.09.1992 р. Конкретними напрямками правового регулювання цивільно-авіаційної діяльності держав-членів ІКАО (станом на 01.01.2024 р. – 193 держави світу) відповідно до норм і положень Чиказької конвенції та інших визнаних і чинних міжнародно-правових актів є:

- розробка та виконання стандартів і правил для забезпечення безпеки польотів, літаків, аеропортів, повітряного простору та пасажирів;
- регулювання діяльності авіакомпаній, включаючи процедури обслуговування пасажирів, багажу та вантажу, планування маршрутів та часів польотів;
- розробка стандартів індустрії для зменшення впливу авіаційної діяльності на довкілля, включаючи емісії шкідливих речовин та шум;
- гарантування прав пасажирів та встановлення мінімальних стандартів обслуговування та компенсації у разі затримок, скасування або інших непередбачуваних обставин;
- розвиток та управління інфраструктурою (аеропорти та пов'язані з ними послуги);
- контроль за цінами та конкуренція у авіаційній індустрії з метою забезпечення рівних умов для авіакомпаній і сприяння стабільності ринку [10].

Вище зазначена нормативно-правова база галузі цивільної авіації містить як публічно-правову, так і приватноправову складові.

Публічноправова складова механізму правового забезпечення галузі цивільної авіації являє собою систему угод у сфері повітряних перевезень у рамках міжнародного публічного права, а відносини, що врегульовано ними, виникають між державами з приводу організації міжнародного сполучення та використання повітряного простору, загальних питань організації міжнародних польотів повітряних суден та діяльності ІКАО.

Приватноправова складова містить норми права, що регулюють приватноправові відносини між перевізниками та клієнтами з приводу перевезення пасажирів, багажу та вантажів, а також містять уніфіковані цивільноправові норми, що стосуються умов договорів переміщення вантажів і пасажирів; визначають правовий режим міжнародних повітряних перевезень; правил складання транспортної документації, розмір відповідальності повітряного перевізника за небезпечення життя і здоров'я пасажирів, багажу і вантажів та порядок пред'явлення вимог до нього, у зв'язку з чим регулюються на націо-

нальному рівні Законом України «Про міжнародне приватне право» [11, с. 221–222].

Відповідно до рекомендацій Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО) правове регулювання повітряного транспорту повинно здійснюватися на трьох рівнях – національному, двосторонньому та багатосторонньому [10]. У зв'язку з цим, на підставі вивчення науково-теоретичної розробки даного питання [12, с. 123; 13, с. 135], ми пропонуємо наступну схему міжнародно-правового регулювання галузі цивільної авіації (рис. 1).

Висновки. Таким чином, під міжнародно-правовим регулюванням галузі цивільної авіації доцільно розуміти комплекс створення умов для діяльності суб'єктів і об'єктів управління у зазначеній галузі у формі системи міжнародних юридичних засобів (норм, положень, принципів, а також «м'яких» норм), за допомогою яких здійснюється скоординований та цілеспрямований вплив на розвиток галузі в інтересах суспільства і сталого розвитку.

Джерелами міжнародно-правового регулювання цивільної авіації є зовнішня форма існу-

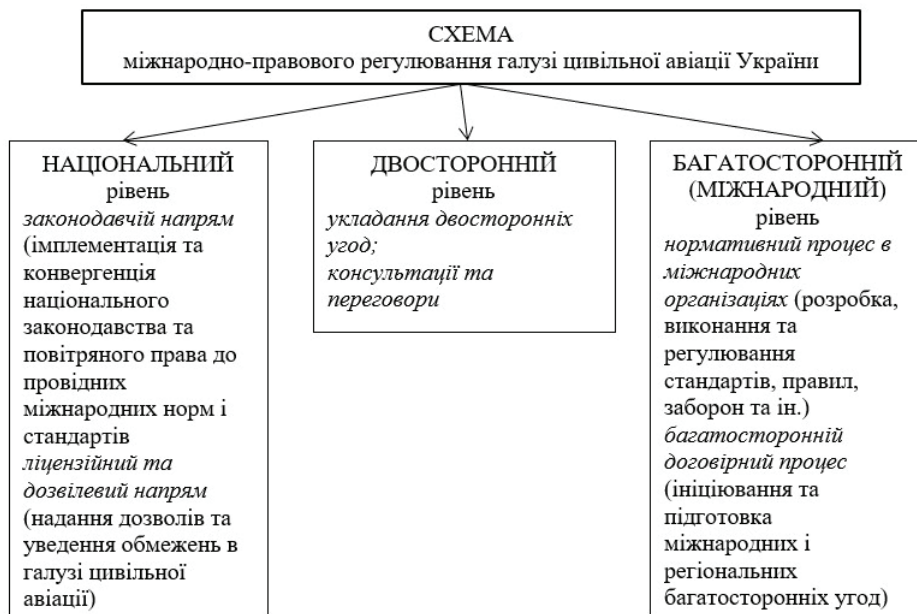

Рис. 1. Схема міжнародно-правового регулювання галузі цивільної авіації України (складено автором)

вання норм права у вигляді письмових документів, виданих в межах повноважень суб'єктів правотворчості згідно спеціальної процедури, має юридичну силу та обов'язковість до виконання для суб'єктів авіаційної діяльності в частині, що їх стосується, а також спрямовані на регулювання та охорону суспільних відносин в галузі цивільної авіації.

Міжнародні організації в світовій галузі цивільної авіації (ICAO, IATA, ACI, CANSO, ICCAIA, ATAG, EASA, ECAC, EUROCONTROL та інші) на сьогодні є ключовим творцем повітряного права, зокрема, в частині встановлення стандартів авіаперельотів, регулюванні та сприянні співпраці між державами для забезпечення безпеки та ефективності цивільної авіації тощо.

Зближення національного та міжнародного законодавства в галузі цивільної авіації відбувається за такими ключовими напрямками як спільні європейські правила цивільної авіації, безпека повітряних польотів, єдині стандарти техніки безпеки та експлуатації, авіаційна техніка безпеки, високі екологічні вимоги.

Література

1. Вікторова Є. О. Роль авіаційної галузі в розвитку світової економіки. *Сучасні проблеми науки : тези доповідей XXII Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених* (м. Київ, 14 жовтня 2022 р.) Київ, 2022. С. 8–10.
2. Air Transport Action Group. The economic & social benefits of air transport. URL: <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economicreports/aviation-economic-benefits/> (дата звернення: 05.09.2024).
3. Доденко І.В. Правове регулювання інвестування авіаційних (повітряних) перевезень : дис... докт. філоф. : 081 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2023. 187 с.
4. Доденко І. В. Основні засоби регулюючого впливу на суб'єктів господарювання у сфері авіаційних (повітряних) перевезень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 54. Т. 2. С. 46–49. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.54.2.10>.
5. Григоров О. М. Міжнародно-правові засади регулювання відносин у сфері цивільної авіації: становлення та розвиток: монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 440 с.
6. Кирилюк Н. Д. Особливості механізму адміністративно-правового регулювання у сфері цивільної авіації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. С. 71–76. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i90.3209>.
7. Верховна рада України : офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 06.09.2024).
8. Alshamsi K., Sipos, A. International aviation law – regulations in three dimensions. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2024. 7(3). 439–460. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-7.3-a000321>.
9. Convention Relating to the Regulation of Aerial Navigation. Signed At Paris, October 13, 1919. *League of Nations Treaty Series*. 1922. No. 297. P. 173. URL: https://library.arcticportal.org/1580/1/1919_Paris_convention.pdf (дата звернення: 07.09.2024).
10. ICAO : офіційний вебсайт. URL: <https://www.icao.int/Pages/default.aspx> (дата звернення: 06.09.2024).
11. Матвеева А. В. Міжнародні угоди у сфері повітряного права: до питання правової визначеності. *Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє* : II Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2021 р.). Харків. 2021. С. 221–223.
12. Марінцева К. В. Класифікація методів державного регулювання міжнародних авіаційних перевезень. *Збірник наукових праць ДЕГУТ. Серія «Економіка і управління»*. 2021. Вип. 17. С. 117–123.
13. Матійко С. А. Напрями вдосконалення законодавчої бази у сфері регулювання розвитку транспортної системи. *Економіка та держава*. 2019. №10. С. 133–135.

References

1. Viktorova, Ye.O. (2022). Rol aviatsiinoi haluzi v rozvytku svitovoi ekonomiky [The role of the aviation industry in the development of the world economy]. *Suchasni problemy nauky: tezy dopovidei XXII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. zdobuvachiv vyshchoi osvity i molodykh uchenykh* (m. Kyiv, 14 zhovtnia 2022 r.) Kyiv, 8–10 [in Ukrainian].
2. Air Transport Action Group. The economic & social benefits of air transport. Retrieved from: <https://www.iata.org/en/iata-repository/publications/economicreports/aviation-economic-benefits/> (application date: 05.09.2024) [in English].
3. Dodenko, I.V. (2023). Pravove rehuliuвання investuvannya aviatsiinykh (povitrianykh) perevezen [Legal regulation of investment in aviation (air) transportation]. *Doctor's thesis*. Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Dodenko, I.V. (2021). Osnovni zasoby rehuliuivannia u sferi aviatsiinykh (povitrianykh) perevezen [The main means of regulatory influence on business entities in the field of aviation (air) transportation]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*, 54, 2, 46–49. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2021.54.2.10> [in Ukrainian].
5. Hryhorov, O.M. (2020). *Mizhnarodno-pravovi zasady rehuliuвання vidnosyn u sferi tsyvilnoi aviatsii: stanovlennia ta rozvytok [International legal principles of regulation of relations in the field of civil aviation: formation and development]*: monohrafiia. Odessa : Feniks [in Ukrainian].
6. Kyryliuk, N.D. (2021). Osoblyvosti mekhanizmu administratyvno-pravovoho rehuliuвання u sferi tsyvilnoi aviatsii [Features of the mechanism of administrative and legal regulation in the field of civil aviation]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 71–76. DOI: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i90.3209> [in Ukrainian].
7. Verkhovna rada Ukrainy : ofitsiynyi vebportal parlamentu Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine: official web portal of the Parliament of Ukraine]. (2024). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/> (data zvernennia: 06.09.2024) [in Ukrainian].

8. Alshamsi, K., & Sipos, A. (2024). International aviation law – regulations in three dimensions. *Access to Justice in Eastern Europe*. 7(3). 439–460. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-7.3-a000321/> [in English].
9. Convention Relating to the Regulation of Aerial Navigation. Signed At Paris, October 13, 1919. League of Nations Treaty Series. 1922. No. 297. P. 173. Retrieved from: https://library.arcticportal.org/1580/1/1919_Paris_conevention.pdf (application date: 07.09.2024) [in English].
10. ICAO : ofitsiyni vebsait [ICAO: official website]. Retrieved from: <https://www.icao.int/Pages/default.aspx> (data zvernennia: 06.09.2024) [in Ukrainian].
11. Matvieieva, A.V. (2021). Mizhnarodni uhody u sferi povitrianoho prava: do pytannia pravovoi vyznachenosti [International agreements in the field of air law: to the issue of legal certainty]. *Prava liudyny v Ukraini: mynule, sohodennia, maibutnie* : II Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 10 hrud. 2021 r.). Kharkiv, 221–223 [in Ukrainian].
12. Marintseva, K.V. (2021). Klasyfikatsiia metodiv derzhavnoho rehuliuвання mizhnarodnykh aviatsiinykh perevezen [Classification of methods of state regulation of international air transportation]. *Zbirnyk naukovykh prats DETUT. Seriia «Ekonomika i upravlinnia»*, 17, 117–123 [in Ukrainian].
13. Matiiko, S.A. (2019). Napriamy vdoskonalennia zakonodavchoi bazy u sferi rehuliuвання rozvytku transportnoi systemy [Directions of improvement of the legislative framework in the field of regulation of the transport system development]. *Ekonomika ta derzhava*, 10, 133–135 [in Ukrainian].

УДК 343.851:343.221:351.746.1(477)(045)
DOI 10.32782/cuj-2024-3-12

Малюк Василь Васильович
кандидат юридичних наук
ORCID: 0009-0002-0383-8557

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАТЕГІЇ ПРОТИДІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИМ ОРГАНІЗОВАНИМ ЗЛОЧИННИМ ОБ'ЄДНАННЯМ, ЩО ЗАГРОЖУЮТЬ ДЕРЖАВНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто особливості нормативно-правового забезпечення стратегії протидії транснаціональним організованим злочинним об'єднанням, що загрожують державній безпеці України. Зазначено, що процес прийняття, зміни або скасування нормативно-правових актів різної юридичної сили, що визначають державну політику, спрямовану на нейтралізацію та мінімізацію впливу транснаціональної організованої злочинності, регламентують функціонування державних, правоохоронних органів у процесі виявлення, документування, забезпечення кримінального судочинства та реалізації механізму позапроцесуального впливу на учасників злочинних об'єднань, які створюють загрозу для державної безпеки України – повинен ґрунтуватися на певній стратегії, яка визначається з врахуванням досвіду інших країн, обстановці, яка вимагає застосування певних заходів, конституційності зазначених заходів, тобто відповідності вимогам Конституції. Зроблено висновок, що нормативно-правове забезпечення стратегії протидії транснаціональним організованим злочинним об'єднанням, що загрожують державній безпеці України, складається з певних рівнів, кожний з яких являє собою систему відносно відособлених правових норм, регулюючих однорідну групу суспільних відносин у різних галузях права, характеризується специфічністю засобів правового регулювання, які мають різний ступінь ефективності, а саме: перший рівень – конституційний, дозволяє обмежувати конституційні права громадян у виключних випадках, зокрема у випадку вчинення кримінальних правопорушень у складі злочинних об'єднань; другий рівень – міжнародний (договори, угоди, протоколи, статuti, меморандуми, рішення семінарів – резолюції, рекомендації, конвенції) регулює відносини з іншими країнами у питаннях протидії транснаціональній організованій злочинності; третій рівень – системоутворююче законодавство, яке формує політику держави у питаннях протидії транснаціональній організованій злочинності.

Ключові слова: транснаціональні організовані злочинні об'єднання, загроза державній безпеці, протидія, стратегія, нормативно-правове забезпечення.

Maliuk V. V. Features of regulatory and legal support of the strategy of countering transnational organized criminal groups that threaten the state security of Ukraine

The article examines the peculiarities of the regulatory and legal provision of the strategy of countering transnational organized criminal groups that threaten the state security of Ukraine. It is noted that the process of adopting, changing or canceling normative legal acts of different legal force, which determine the state policy aimed at neutralizing and minimizing the influence of transnational organized crime, regulate the functioning of state, law enforcement bodies in the process of identifying, documenting, ensuring criminal justice and implementing the mechanism of extra-procedural influence on members of criminal organizations that pose a threat to the state security of Ukraine – should be based on a certain strategy, which is determined taking into account the experience of other countries, the situation that requires the application of certain measures, the constitutionality of the specified measures, i.e. compliance with the requirements of the Constitution. It was concluded that the regulatory and legal support of the strategy of countering transnational organized criminal groups that threaten the state security of Ukraine consists of certain levels, consists of certain levels, each of which represents a system of relatively separate legal norms regulating a homogeneous group of social relations in various branches of law, is

characterized by the specificity of means of legal regulation, which have a different degree of effectiveness, namely: the first level – constitutional, allows limiting the constitutional rights of citizens in exceptional cases, in particular in the case of criminal offenses committed as part of criminal associations; the second level – international (treaties, agreements, protocols, statutes, memoranda, seminar decisions – resolutions, recommendations, conventions) regulates relations with other countries in matters of combating transnational organized crime; the third level is system-forming legislation that forms the state policy in matters of combating transnational organized crime.

Key words: *transnational organized criminal groups, threat to state security, countermeasures, strategy, regulatory and legal support.*

Вступ. Для демократичного та економічного розвитку світового співтовариства на початку XXI століття значну небезпеку становить організована злочинність, домінуючою загрозою при цьому є підвищення рівня суспільної небезпеки інтеграції злочинних формувань в державні інститути за умови послаблення соціально-правового контролю. У світі відбувається зрощення криміналу та економіки, зокрема є численні приклади такого роду симбіозу кримінальної та легальної економік, який стає все більш характерним. Західні аналітики відзначають ряд загроз з боку організованої злочинності у її різних формах, але пов'язують їх в основному з інфільтрацією злочинних об'єднань в економіку різних країн та контроль ними ринків нелегальних послуг, заняття «традиційними» видами злочинних промислів, наголошуючи також на загостренні корупційної складової у діях транснаціональних організованих злочинних об'єднань. Остання аналітична довідка (EUROPOL. EC. SOCTA) 2021 року вже відзначала суттєвий вплив, проникнення всередину, підрив європейської економіки та суспільства організованою злочинністю [1]. Розвиток злочинних об'єднань, рівень їх впливу на суспільство має чітко виражену хвильову тенденцію. Саме таким шляхом рухається і розуміння організованої злочинності, як специфічного кримінального явища. Тільки за останні декілька років воно пройшло шлях від поглядів на злочинні спільноти як на сталі об'єднання осіб, які організувалися для спільної злочинної діяльності [2, с. 15], до розгляду цього соціального явища як складної системи організованих злочинних формувань [3, с. 93–108]. У суспільстві існує думка, що держава втратила контроль за транснаціональною злочинністю, оскільки

негативні процеси нівелюють окремі положення національного законодавства, яке не діє та й не може ефективно діяти за умов відсутності належного контролю з боку держави, відсутності можливості реально вплинути на її стан та динаміку [3, с. 380]. Виклики національній безпеці, передусім агресія РФ, стали випробуванням на міцність правоохоронної системи, спонукали до її оновлення, і практика в окремих аспектах випередила теорію, що обумовлює необхідність швидкого створення нормативно-правової бази для протидії злочинності, як шляху стабілізації криміногенної ситуації в країні. Основним засобом протидії злочинам є право, що ставить перед законотворчістю ряд послідовних системних завдань, спрямованих на: аналіз ефективності чинних правових норм, виокремлення їх недоліків, визначення потреби у законодавчому (нормативно-правовому) регулюванні суспільних відносин, що складаються у процесі протидії транснаціональним організованим злочинним об'єднанням, які загрожують державній безпеці України [4, с. 3], так і стосовно впливу держави на ці процеси, висуває перед державою та її правоохоронними органами актуальні питання щодо створення дієвої правової системи протидії транснаціональній організованій злочинності, у контексті змін обстановки [5, с. 392].

Матеріали та методи. Науковці епізодично розглядали механізм нормативного забезпечення стратегії держави щодо протидії транснаціональним організованим злочинним об'єднанням, що загрожують державній безпеці України у контекстах власних тематик досліджень.

Г.П. Жаровська зазначає, держава має змогу впливу на транснаціональну організовану злочинність виключно за умов наявності рішень

та дій, які мають ґрунтуватися не на ситуативних та декларативних заходах, а на системній боротьбі з цим явищем, заснованій на політичній волі держави, закріпленої в реальних законодавчих актах [3, с. 380]. О.С. Доценко вважає, що нині система нормативно-правових актів з протидії організованій злочинності є досить розгалуженою, куди входять норми конституційного, адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального й інших галузей права [6, с. 33–37]. І.М. Леган обґрунтувала необхідність удосконалення нормативно-правового механізму міжнародного співробітництва запобігання та протидії транснаціональній злочинності шляхом прийняття Закону України «Про запобігання та протидію транснаціональній злочинності» [7, с. 26]. М. А. Погорецький, застосував критерії поділу структури правових засад з точки зору протидії злочинності а саме: Конституція України; міжнародно-правові угоди й договори, учасником яких є Україна; закони України за функціональним призначенням; закони України стосовно суб'єктів здійснення та нагляду) інші законодавчі, підзаконні та відомчі нормативні акти [8, с. 11]. У контексті визначення та нормативного обґрунтування стратегії протидії транснаціональним організованим злочинним об'єднанням, що загрожують державній безпеці України, наукові дослідження не здійснювались.

Метою статті є визначення особливостей нормативного забезпечення стратегії протидії транснаціональним організованим злочинним об'єднанням, що загрожують державній безпеці України.

Результати. Транснаціональність організованих злочинних об'єднань означає, що сферою їх впливу є не одна країна а декілька. Тому Україна, у процесі вибудовування механізму протидії транснаціональним організованим злочинним об'єднанням, повинна створити та нормативно обґрунтувати стратегію, яка враховує досвід інших країн стосовно протидії організованій злочинності, що виражений у ряді міжнародних нормативних актів (до яких приєдналася Україна). Процес прийняття, зміни або скасування нормативно-правових актів різної юридичної сили,

що визначають державну політику спрямовану на нейтралізацію та мінімізацію впливу транснаціональної організованої злочинності, регламентують функціонування державних, правоохоронних органів у процесі виявлення, документування, забезпечення кримінального судочинства та реалізації механізму позапроцесуального впливу на учасників злочинних об'єднань, які створюють загрозу для державної безпеки України – повинен ґрунтуватися на певній стратегії, яка визначається з врахуванням досвіду інших країн, обстановці, яка вимагає застосування певних заходів, конституційності зазначених заходів, тобто відповідності вимогам Конституції.

Закріплений у ч. 2 ст. 19 Конституції України спеціально-дозвільний принцип зобов'язує державні органи діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Саме тому правова визначеність є необхідною передумовою ефективної протидії організованій злочинності. Окрім цього Конституція України, опосередковано регламентує умови проведення оперативно-розшукової та контр розвідувальної діяльності оперативними підрозділами, наприклад, ст. 30 гарантує недоторканність житла, проникнення до нього, проведення огляду за вмотивованим рішенням суду, ст. 31 гарантує таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції за умови встановлення лише судом винятків, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо [9]. Наявність міжнародних, міждержавних угод створює базу для визначення стратегічних напрямків протидії організованій злочинності, оскільки дозволяє врахувати досвід інших країн, а уніфікація вітчизняного законодавства (з вже розробленими та узгодженими міжнародними угодами), дозволяє протидіяти саме транснаціональним злочинним об'єднанням інтернаціоналізуючи зусилля правоохоронних органів у боротьбі з ними.

Міжнародні нормативні акти у зазначеній сфері представлені:

– Договорами – зокрема, Договір про співробітництво між МВС України та МВС Італійської Республіки в боротьбі із незаконною торгівлею наркотичними засобами та психотропними речовинами та з організованою злочинністю від 28 травня 1993 р.); Договір про принципи відносин і співробітництво між Україною і Сполученим Королівством Великобританії та Північної Ірландії (ратифіковано Законом № 112/94-ВР від 15.07.1994), згідно зі ст. ст. 15, 18 якого «Сторони ... заохочуватимуть контакти і обмін досвідом у галузі державного управління, в судочинній сфері і між правовими органами...»; «Сторони тісно співпрацюватимуть у боротьбі з тероризмом, злочинністю, включаючи організовану злочинність»;

– Угодами – зокрема, Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 (ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014), (передбачає співробітництво у боротьбі з незаконною торгівлею зброєю, зокрема стрілецькою і легкою (ст. 12), тероризмом (ст. 13), легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму (ст. 20); кримінальною та незаконною організованою чи іншою діяльністю (ст. 22)); Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво (ратифіковано Законом № 2129-VIII від 12.07.2017), в якій предмет співробітництва визначено через тероризм та ряд злочинів, що вчинюються транснаціональними організованими групами, а також визначено коло уповноважених на співробітництво інституцій (компетентних органів). Варто відзначити, що Стратегією Ради Європи з питань боротьби з тероризмом на 2018–2022 роки проблему зв'язку тероризму та організованої злочинності визначено одним з викликів у сфері боротьби з тероризмом (п. 2.5 Стратегії, схваленої Комітетом міністрів Ради Європи на 1321 засіданні 4 липня 2018 року);

– Статутами, що є основоположними під час створення та регулюванні діяльності

міжурядових організацій, наприклад, Статут Міжнародної організації кримінальної поліції Інтерпол від 13 червня 1956 р.;

– Меморандумами – зокрема, Меморандум про взаєморозуміння між МВС України та Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ від 5 липня 2012 р.; Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством внутрішніх справ, Генеральною прокуратурою, Службою безпеки, Державною митною службою, Державною податковою адміністрацією України та Асоціацією начальників поліції, Королівською службою прокуратури Англії та Уельсу, Митницею та Акцизом Ї Величності, Національною службою кримінальної розвідки щодо співробітництва у боротьбі з тяжкими злочинами, організованою злочинністю, нелегальною торгівлею наркотиками та інших питаннях, що становлять спільний інтерес від 16.01.1998 р. (передбачає можливість міждержавного обміну запитами на рівні голів відомств).

– рішеннями семінарів, зокрема – регіональний семінар на рівні міністрів з обговорення заходів у зв'язку з Політичною декларацією і Глобальним планом дій проти організованої транснаціональної злочинності, що відбувся в Буенос-Айресі (Аргентина) 27–30 листопада 1995 р. (документ E/CN.15/1996/2/ Add.1); регіональний семінар на рівні міністрів держав Африки з організованої транснаціональної злочинності та корупції, що проходив у Дакарі (Сенегал) 21–23 липня 1997 р. (документ E/CN.15/1998/6/Add.1); регіональний семінар на рівні міністрів країн Азії з організованої транснаціональної злочинності та корупції, що відбувся в Мілані (Італія) 23–25 березня 1998 р. (документ E/CN.15/1998/6/Add.2);

– резолюціями, зокрема результатом Всесвітньої конференції міністрів з питань боротьби з транснаціональної злочинністю, що проходила в листопаді 1994 року у м. Неаполі (Італія) стала Неапольська політична декларація та Світовий план дій проти організованої транснаціональної злочинності, які згодом були затверджені резолюцією № 49/159 Генеральної Асамблеї ООН від 23 грудня 1994 року.

– рекомендаціями, зокрема – Рекомендація ПАРЄ № 1402 (1999 р.) передбачає, що спецслужби залучаються до протидії організованій злочинності у випадках, «коли вона несе явну небезпеку вільному демократичному порядку країни». Зміст поняття «вільний демократичний порядок» включає, зокрема, конституційний лад, дотримання основних прав людини, розподіл влади, незалежність судових органів тощо; у Рекомендації ПАРЄ № 1713 (2005 р.) зазначено, що деякі з сьогоденних загроз, такі як міжнародна організована злочинність, міжнародний тероризм та розповсюдження зброї, все більше завдають шкоди внутрішній та зовнішній безпеці і тому потребують уваги з боку служб безпеки.

– Конвенціями, зокрема Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, представлена й відкрита для підписання 12 грудня 2000 р. в Палермо, Італія (документ А/49/748), яка увібрала в себе позитивний досвід міжнародно-правових документів, що існують у цій сфері, і спрямувала його на якомога ширше і більш повноцінне використання в боротьбі з організованою злочинністю. Саме в цій Конвенції було запропоновано нормативне визначення транснаціональної злочинної діяльності; Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 р. (ратифікована із заявами і застереженнями Законом № 44/98-ВР від 16.01.1998); Додатковий Протокол (ратифіковано із заявами і застереженнями Законом № 44/98-ВР від 16.01.1998 р.) та Другий додатковий протокол (ратифіковано із заявами та застереженнями Законом № 3449-VI від 01.06.2011 р.) до неї. Серед іншого Конвенція передбачає можливість здійснення контрольованих поставок, зокрема, силами підрозділів МВС, СБУ і ДПСУ (ст. 18 Другого додаткового протоколу до Конвенції, заява до статті у законі про ратифікацію) та захист свідків (ст. 23 Другого додаткового протоколу до Конвенції).

Тобто, багатосторонні конвенції, які спрямовані на боротьбу з транснаціональною організованою злочинністю, класифікуються як ті, що: спрямовані на боротьбу зі злочинами транснаціонального характеру (міжна-

родними злочинами і злочинами міжнародного характеру); спрямовані на боротьбу з організованими формами злочинності, у т.ч. транснаціональною; спрямовані на боротьбу з незаконною діяльністю щодо підтримки та розвитку деяких видів транснаціональної злочинності. Усі перелічені конвенції тією чи іншою мірою регламентують діяльність правоохоронних органів держав у боротьбі з транснаціональною організованою злочинністю. Вказані конвенції передбачають загальні заходи боротьби з транснаціональною організованою злочинністю та загальний суб'єкт такої боротьби, а саме правоохоронні органи держав тощо [10, с. 340].

Положення зазначених міжнародних нормативно-правових актів реалізуються як у відповідно до ст. 542 КПК України, яка регламентує міжнародне співробітництво під час кримінального провадження полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та виконання вироків. Міжнародним договором України можуть бути передбачені інші, ніж у цьому Кодексі, форми співробітництва під час кримінального провадження [11] (п. 1 ч. 1 ст. 541 КПК України визначено, що міжнародна правова допомога являє собою проведення компетентними органами однієї держави процесуальних дій, виконання яких необхідне для досудового розслідування, судового розгляду або для виконання вироку, ухваленого судом іншої держави або міжнародною судовою установою). Здійснення цих дій у межах міжнародного співробітництва можливе не лише у зв'язку з кримінальним провадженням, а й з метою перевірки заяв і повідомлень про вчинені злочини чи злочини, що готуються, для подальшого використання отриманої інформації при вирішенні питання про проведення досудового розслідування [3, с. 412–413].

Пропозиції щодо укладення міжнародних договорів України вносяться до Кабінету Міністрів України у порядку, встановленому

Законом України «Про міжнародні договори України» [12].

Системоутворююче законодавство [13; 14; 15; 16; 17], представлене нормативними актами, які визначають і закріплюють систему цінностей, цілей, завдань і заходів із забезпечення національної безпеки, у тому числі у сфері боротьби з організованою злочинністю, а також кваліфікують наявні й потенційні загрози. Воно є своєрідним правовим «дороговказом» у сфері забезпечення національної безпеки і регулює питання від доктрини національної безпеки, концепції, стратегії до планів дій суб'єктів забезпечення національної безпеки в конкретних умовах конкретного періоду за конкретними напрямками. Таким чином, діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки утворює систему, охоплену єдиним задумом щодо цілей, завдань і заходів у сфері забезпечення національної безпеки [18, с. 74–75]. Підсистемою доктрини національної безпеки виступає у контексті нашого дослідження доктринальні концепції систем державної безпеки та протидії організованій злочинності. Вони представлені:

– Стратегією національної безпеки України (затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020) у п. 19 визначає як безпекову умову те, що спеціальні служби іноземних держав, насамперед РФ, продовжують розвідувально-підривну діяльність проти України, намагаються підживлювати сепаратистські настрої, використовують організовані злочинні угруповання і корумпованих посадових осіб, прагнуть зміцнити інфраструктуру впливу [19];

– Стратегією забезпечення державної безпеки (затверджена Указом Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022 [20]);

– Стратегією боротьби з організованою злочинністю (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1126-р [21]) серед іншого констатує: «організована злочинність є інструментом, що використовується спецслужбами іноземних держав для дестабілізації ситуації в Україні та завдання шкоди національній безпеці». Стратегія, зокрема, визначає керівні принципи боротьби з організованою злочинністю, наприклад

принцип забезпечення участі в боротьбі з організованою злочинністю інших державних органів, інститутів громадянського суспільства, громадян, підвищення рівня поінформованості громадськості про небезпеку організованої злочинності, а головне регламентує створення міжвідомчої комісії – координаційного органу (Національного координатора), який затверджуватиме пріоритети щодо боротьби з організованою злочинністю, проводитиме моніторинг і даватиме оцінку стану реалізації Стратегії, а також зазначає, що за результатами проведення оцінки загроз організованої злочинності будуть зроблені аналітичні висновки, що сформулюють політичні пріоритети, які трансформуються у стратегічні цілі, які у свою чергу є основою для розроблення комплексних планів заходів [18, с. 76].

Таким чином, зазначені нормативні акти у яких передбачені «політичні пріоритети», «стратегічні цілі» та «комплексні плани заходів» як у сфері забезпечення державної безпеки так і стосовно протидії організованим злочинності (у тому числі і транснаціональній) складають частину (підсистему) системоутворюючого законодавства у сфері забезпечення національної безпеки.

На фоні неповного та недостатньо чіткого визначення суб'єктів протидії організованим злочинності проявляються недоліки визначення їх повноважень, дублювання компетенції, оскільки чинні законодавчі акти частково містять у собі нечітке й непослідовне визначення завдань та функцій зазначених суб'єктів, відповідні норми підміняються констатацією наявності певних прав, без зазначення умов їх реалізації, зокрема це стосується відсутності переліку оперативно-розшукових заходів та контррозвідувальних заходів, що у свою чергу відображається на ідентичну проблему у відомчих підзаконних нормативних актах, які регламентують оперативно-розшукову та контррозвідувальну діяльність спеціалізованих суб'єктів. Також це відображається на якості підзаконних нормативних актів, які кожний з суб'єктів протидії формує для власного користування без врахування юридичної термінології (за визначеннями та їх змістом), яка значена у

Законах, тобто правових актах вищої юридичної сили.

Усунення цих проблем забезпечується шляхом:

– створенням загальнодержавної системи протидії організованій злочинності на підставі Стратегії боротьби з організованою злочинністю);

– виокремлення суб'єкта – державного органу відповідного статусу з контрольними повноваженнями щодо інших суб'єктів боротьби з організованою злочинністю, органів виконавчої влади. Наявність такого суб'єкта, та надання йому відповідних владних повноважень щодо розподілу компетенції між державними органами дозволить протидіяти системним загрозам, які генерують як транснаціональна організована злочинність взагалі так і злочинні об'єднання, що загрожують державній безпеці зокрема;

– законодавчого визначення компетенції окремих органів – суб'єктів протидії організованій злочинності на підставі їх об'єднання у єдину систему суб'єктів реалізації з визначенням завдань для кожного, структури, напрямків діяльності, порядок взаємодії з іншими державними і недержавними установами тощо з врахуванням того, що організована злочинність визнається як міжнародним, так і національним правом як загроза безпеці держави і тому, зважаючи на невійськовий її характер, протидія цій загрозі має здійснюватися силами сектору безпеки, а саме, – правоохоронними, розвідувальними органами та державними органами з правоохоронними функціями;

– законодавче встановлення параметрів функціонування механізму протидії транснаціональній організованій злочинності, порядок використання суб'єктами відповідних форм і методів діяльності; порядок застосування інструментарію правоохоронної діяльності – оперативно-розшукових, контррозвідувальних та позапроцесуальних заходів впливу, спрямованих на вирішення поставлених завдань протидії організованій злочинності.

– розробка та уведення у дію відомчих підзаконних нормативних актів, що регламентують окремі напрямки протидії транснаціональній організованій злочинності.

Висновки. Таким чином, нормативно-правове забезпечення протидії транснаціональним організованим злочинним об'єднанням, що загрожують державній безпеці України – це процес прийняття, зміни або скасування нормативно-правових актів різної юридичної сили, що визначають державну політику спрямовану на нейтралізацію та мінімізацію впливу транснаціональної організованій злочинності, регламентують функціонування державних, правоохоронних органів (спеціальних суб'єктів оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності) у процесі виявлення, документування, забезпечення кримінального судочинства та реалізації механізму позапроцесуального впливу на учасників злочинних об'єднань, які створюють загрозу для державної безпеки України. Нормативно-правове забезпечення стратегії протидії транснаціональним організованим злочинним об'єднанням, що загрожують державній безпеці України складається з певних рівнів, кожний з яких являє собою систему відносно відособлених правових норм, регулюючих однорідну групу суспільних відносин у різних галузях права, характеризується специфічністю засобів правового регулювання, які мають різний ступінь ефективності, а саме: перший рівень – конституційний, дозволяє обмежувати конституційні права громадян у виключних випадках, зокрема у випадку вчинення кримінальних правопорушень у складі злочинних об'єднань; другий рівень – міжнародний (договори, угоди, протоколи, статuti, меморандуми, рішення семінарів – резолюції, рекомендації, конвенції) регулює відносини з іншими країнами у питаннях протидії транснаціональній організованій злочинності; третій рівень – системоутворююче законодавство, яке формує політику держави у питаннях протидії транснаціональній організованій злочинності.

Література

1. Оцінка загроз з боку особливо небезпечної та організованої злочинності. Вплив корупції: проникнення всередину та підрив європейської економіки та суспільства організованою злочинністю. EUROPOL. ЄС. SOCTA. 2021. 59 с.
2. Серватко Т. Проблеми боротьби з організованою злочинністю в Польщі та в Україні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 207 с.
3. Жаровська Г. П. Теорія та практика протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2019. 595 с.
4. Давиденко Л. М. Питання боротьби зі злочинністю та зміцнення правопорядку. *Вісник університету внутрішніх справ*. 2000. Вип. 10. С. 3–11.
5. Семенишин М. О. Концептуальні засади запобігання корисливо-насильницьким злочинам органами та підрозділами Національної поліції України (за матеріалами операції об'єднаних сил): монографія. Київ, 2020. 553 с.
6. Доценко О. С. Окремі питання нормативно-правового забезпечення протидії організованій злочинності в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 1. С. 33–37.
7. Леган І. М. Теоретико-правові засади міжнародного співробітництва щодо запобігання та протидії транснаціональній злочинності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Житомир, Ірпінь, 2021. 458 с.
8. Погорецький М. А. Оперативно-розшукова діяльність: правові основи (структурно-логічні схеми): навч. посіб. / за ред. проф. Ю. М. Грошевого. Харків: Право України, 2003. 192 с.
9. Конституція України: Закон України від 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Вербенський М. Г. Транснаціональна злочинність: кримінологічна характеристика та шляхи запобігання: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2010. 460 с.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Голос України*. 2012. № 90-91. 19 травня.
12. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.
13. Державна антикорупційна програма на 2023-2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 р. № 220 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.
14. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 р. № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)»: Указ Президента від 21.05.2021 р. № 203/2021.
16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25.02.2017 р. № 47/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text>.
17. Стратегія інформаційної безпеки: Указ Президента України від 28.12.2021 р. № 685/2021.
18. Гавдьо Ю. Р, Гриненко І. М., Малюк В. В. та ін. Служба безпеки України як складова системи протидії організованій злочинності та корупції: монографія / за заг. ред. проф. Г. В. Новицького. Київ: НА СБ України, 2021. 144 с.
19. Стратегія забезпечення державної безпеки: Указ Президента України від 16.02.2022 р. № 56/2022.
20. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни»: Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
21. Стратегія боротьби з організованою злочинністю: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 р. № 1126-р.

References

1. Otsinka zahroz z boku osoblyvo nebezpechnoi ta orhanizovanoi zlochynnosti. Vplyv koruptsii: pronyknennia vsередynu ta pidryv yevropeiskoi ekonomiky ta suspilstva orhanizovanoi zlochynnistiu (2021). [Assessment of threats from particularly dangerous and organized crime. The impact of corruption: the penetration and undermining of European economies and societies by organized crime]. EUROPOL. YeS. SOCTA [in Ukrainian].
2. Servatko, T. (2002). Problemy borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu v Polshchi ta v Ukraini [Problems of fighting organized crime in Poland and Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Zharovska, H.P. (2019). Teoriia ta praktyka protydii transnatsionalnii orhanizovanoi zlochynnosti v Ukraini [Theory and practice of combating transnational organized crime in Ukraine]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

4. Davydenko, L.M. (2000). Pytannia borotby zi zlochynnistiu ta zmitsnennia pravoporiadku [The issue of fighting crime and strengthening law and order]. *Visnyk universytetu vnutrishnikh sprav*. Vyp. 10. S. 3–11 [in Ukrainian].

5. Semenushyn, M.O. (2020). *Kontseptualni zasady zapobihannia koryslyvo-nasylnytskym zlochynam orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy (za materialamy operatsii obiednanykh syl)* [Conceptual principles for the prevention of selfish and violent crimes by the bodies and units of the National Police of Ukraine (based on the materials of the operation of the joint forces)]: monohrafiia. Kyiv [in Ukrainian].

6. Dotsenko, O.S. (2020). Okremi pytannia normatyvno-pravovoho zabezpechennia protydii orhanizovanii zlochynnosti v Ukraini [Separate issues of regulatory and legal protection against organized crime in Ukraine]. *Pivdenoukrajnskyi pravnychi chasopys*. № 1. S. 33–37 [in Ukrainian].

7. Lehan, I.M. (2021). Teoretyko-pravovi zasady mizhnarodnoho spivrobotnytstva shchodo zapobihannia ta protydii transnatsionalnii zlochynnosti [Theoretical and legal principles of international cooperation in preventing and countering transnational crime]. *Doctor's thesis*. Zhytomyr, Irpin [in Ukrainian].

8. Pohoretskyi, M.A. (2003). *Operatyvno-rozshukova diialnist: pravovi osnovy (strukturno-lohichni skhemy)* [Operational investigative activity: legal foundations (structural and logical schemes)]: navch. posib. / za red. prof. Yu. M. Hroshevoho. Kharkiv: Pravo Ukrainy [in Ukrainian].

9. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 30. St. 141 [in Ukrainian].

10. Verbenskyi, M.H. (2010). Transnatsionalna zlochynnist: kryminolohichna kharakterystyka ta shliakhy zapobihannia [Transnational crime: criminological characteristics and ways of prevention]. *Doctor's thesis*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

11. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. (2012). *Holos Ukrainy*. № 90-91. 19 travnia [in Ukrainian].

12. Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy [About international treaties of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 29.06.2004 r. № 1906-IV. (2004). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. №50. St. 540 [in Ukrainian].

13. Derzhavna antykoruptsiina prohrama na 2023-2025 roky [State anti-corruption program for 2023-2025]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04.03.2023 r. № 220. (2023). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show> [in Ukrainian].

14. Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky na 2021-2025 roky [On the foundations of the state anti-corruption policy for 2021-2025]: Zakon Ukrainy vid 20.06.2022 r. № 2322-IX. (2022). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].

15. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 travnia 2021 roku «Pro zastosuvannia personalnykh spetsialnykh ekonomichnykh ta inshykh obmezhuvalnykh zakhodiv (sanktsii)» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 14, 2021 "On the application of personal special economic and other restrictive measures (sanctions)"]: Ukaz Prezydenta vid 21.05.2021 r. № 203/2021 [in Ukrainian].

16. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29 hrudnia 2016 roku «Pro Doktrynu informatsiinoi bezpeky Ukrainy» [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated December 29, 2016 "On the Information Security Doctrine of Ukraine"]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.02.2017 r. № 47/2017. (2017). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text> [in Ukrainian].

17. Stratehiia informatsiinoi bezpeky [Information security strategy]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 28.12.2021 r. № 685/2021 [in Ukrainian].

18. Havdo, Yu.R., Hrynenko, I.M., & Maliuk, V.V. et al. (2021). *Sluzhba bezpeky Ukrainy yak skladova systemy protydii orhanizovanii zlochynnosti ta koruptsii* [The Security Service of Ukraine as a component of the system of combating organized crime and corruption]: monohrafiia / za zah. red. prof. H. V. Novytskoho. Kyiv: NA SB Ukrainy [in Ukrainian].

19. Stratehiia zabezpechennia derzhavnoi bezpeky [Strategy for ensuring state security]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 16.02.2022 r. № 56/2022 [in Ukrainian].

20. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy «Bezpeka liudyny – bezpeka krainy» [National security strategy of Ukraine "Human security – country security"]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14.09.2020 r. № 392/2020. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].

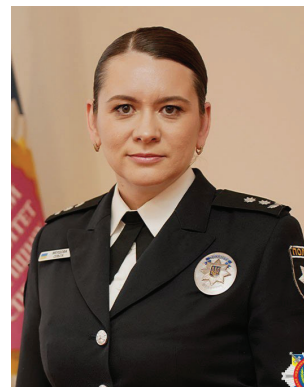
21. Stratehiia borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu [Strategy to fight against organized crime]: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.09.2020 r. № 1126-r [in Ukrainian].

УДК 342.95

DOI 10.32782/cuj-2024-3-13

Мердова Ольга Миколаївна

кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративно-правових
дисциплін факультету №2
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-0769-2364

Кривонос Максим Васильович

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри поліцейської діяльності факультету
підготовки фахівців для підрозділів поліції
Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-5252-0663

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ НОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ (ЦЬКУВАННЮ)

Статтю присвячено проблемним питанням застосування нового законодавства у сфері протидії булінгу (цькуванню), в ній здійснено аналіз та доктринальне тлумачення його положень, виявлено ряд проблемних питань його застосування та вироблено авторські пропозиції щодо їх подолання. Зроблено висновок про те, що відсутність в положеннях нового законодавства типових ознак булінгу (цькування) призведе до проблем в правозастосовній практиці, з огляду на це, запропоновано авторське бачення щодо виокремлення типових його ознак в контексті новоприйнятих норм. Авторами надано характеристику нових сфер діяльності, в яких може вчинятися зазначене протиправне діяння, охарактеризовано, в залежності від проаналізованих сфер, учасників колективів, які потенційно можуть бути сторонами булінгу (цькування). Позитивно оцінюючи положення нового законодавства у сфері протидії булінгу (цькуванню), авторами наголошено на доцільності реалізації ряду заходів, серед яких: законодавче закріплення типових ознак булінгу (цькування) в Законі України «Про охорону дитинства»; термінове внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині прийняття оновленої редакції статті 173-4; здійснення моніторингу підзаконних нормативно-правових актів на предмет необхідності приведення їх положень до вимог нового законодавства у сфері протидії булінгу (цькуванню), зокрема, внесення відповідних змін до Порядку забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року №585 тощо; проведення відповідних навчань для суб'єктів реагування у разі настання випадку булінгу (цькування); подальше здійснення доктринального тлумачення законодавства у сфері протидії булінгу (цькуванню).

Ключові слова: булінг, цькування, діти, жорстоке поводження з дітьми, адміністративна відповідальність.

Merdova O. M., Krivonos M. V. Problematic issues of the application of new legislation in the field of anti-bullying

The article is devoted to the problematic issues of application of the new legislation in the area of combating bullying (harassment), and provides an analysis and doctrinal interpretation of its provisions, identifies a number of problematic issues of its application and develops the author's proposals for overcoming them. It is concluded that

the absence of typical signs of bullying (harassment) in the provisions of the new legislation will lead to problems in law enforcement practice, and the author's vision of the identification of such typical signs in the context of the newly adopted rules is proposed. The authors describe the new areas of activity in which the said unlawful act may be committed, including rehabilitation and recreation of children; provision of services in the field of physical culture and sports; cultural activities, and also emphasize that this list is not exhaustive. Depending on the areas analysed, the author describes the members of teams who may potentially be parties to bullying (harassment). While positively assessing the provisions of the new legislation in the field of combating bullying, the authors emphasise the expediency of implementing a number of measures, including: legislative consolidation of typical signs of bullying in the Law of Ukraine 'On Protection of Childhood'; urgent amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offences in terms of adopting an updated version of Article 173-4; monitoring of by-laws and regulations for the need to bring their provisions in line with the requirements of the new legislation in the field of combating bullying.

Key words: *bullying, harassment, children, child abuse, administrative responsibility.*

Вступ. Починаючи з 2018 року проблема запобігання та протидії булінгу (цькуванню) учасників освітнього процесу в Україні є однією з найбільш обговорюваних у сфері забезпечення та захисту прав дітей. За цей час всіма суб'єктами дотичними до цих питань напрацьовано певну правозастосовну практику, пов'язану з реагуванням у разі настання випадку булінгу (цькування), документуванням зазначеного різновиду правопорушень, притягненням винних до юридичної відповідальності, а також із реалізацією комплексу профілактичних заходів, спрямованих на запобігання таких правопорушень.

Усвідомлюючи те, що «з булінгом (цькуванням) стикаються не тільки в закладах освіти. Цькування часто відбувається також в колективах в інших сферах, де проводять свій час з різною метою діти, – у сферах фізичної культури і спорту, оздоровлення та відпочинку дітей, культури тощо» [1] у 2023 році було ініційовано прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми», норми якого передбачають механізми унеможливлення булінгу (цькування) в інших сферах поза освітнім процесом, який був прийнятий Верховною Радою України 06 червня 2024 року. Положення зазначеного нормативно-правового акту відрізняються своєю новизною для правозастосовної практики, яка склалася, проте не позбавлені і дискусійних положень, що обумовлює необхідність та своєчасні проведення його наукового опрацювання.

Матеріали та методи. Проблема булінгу (цькування) у сучасній науці розглядалася

в межах юридичної, педагогічної, психологічної доктрини. Різним аспектам проблеми запобігання та протидії булінгу (цькуванню) було приділено достатньо уваги провідними вченими-адміністративістами, серед яких слід відзначити роботи таких науковців, як О.В. Ковальова, В.Т. Комзюк, О.В. Луців, Р.В. Миронюк, Т.В. Миронюк, М.В. Приходько, С.Ю. Обрусна, Т.Б. Шаповал та інших, проте їх наукові праці стосувалися досліджень цього протиправного діяння в освітньому процесі, хоча деякими з них (О.В. Луців, Т.В. Миронюк) наголошувалося на некоректності звуження булінгу лише освітнім середовищем. Однак всі дослідження було проведено до прийняття нового законодавства щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми, що ще раз підтверджує актуальність та своєчасність запропонованого дослідження.

Методологічну основу дослідження перш за все складає метод контент-аналізу, який було застосовано при дослідженні положень нового законодавства у сфері протидії булінгу (цькування), порівняльно-правовий метод під час їх співставлення з існуючими нормами, а також формально-юридичний метод, як традиційний для юридичної науки метод наукового пізнання права.

Метою дослідження є здійснення аналізу та доктринального тлумачення положень нового законодавства у сфері протидії булінгу (цькуванню), виявлення проблемних питань його застосування та вироблення авторських пропозицій щодо їх подолання.

Результати. 06 жовтня 2024 року набуває чинності Закон України «Про внесення змін

до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми» від 06 червня 2024 року № 3792-IX (далі – Закон) [2], яким було внесені зміни до: Закону України «Про охорону дитинства», Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей», Закону України «Про фізичну культуру і спорт», Закону України «Про культуру» та Закону України «Про освіту».

Головною новелою зазначеного Закону є нове визначення булінгу (цькування), яке наразі буде закріплено не в Законі України «Про освіту», а в Законі України «Про охорону дитинства», а саме:

«булінг (цькування) – психологічне, фізичне, економічне чи сексуальне насильство, тобто будь-яке умисне діяння (дія або бездіяльність), у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, яке систематично вчиняється особою стосовно дитини, з якою вони є учасниками одного колективу, або дитиною стосовно іншого учасника одного колективу та яке порушує права, свободи, законні інтереси потерпілої особи та/або перешкоджає виконанню нею визначених законодавством обов'язків» [2].

При чому під колективом у вищезазначеному визначенні розуміється група з двох або більше осіб, які об'єднані (організовані) відповідно до законодавства з метою здобуття освіти, тренування, творчості, оздоровлення, відпочинку, лікування тощо та не перебувають між собою у трудових відносинах [2].

Доволі дивним, на нашу думку, є те, що надаючи нове визначення булінгу (цькуванню) і закріплюючи його у новому законодавчому акті, одночасно виключаючи пункт 3-1 частини першої статті 1 Закону України «Про освіту», законодавець не виокремлює типові ознаки булінгу (цькування), якими до прийняття Закону визнавалися:

«систематичність (повторюваність) діяння; наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);

дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпо-

рядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого» [3].

Зазначимо, що вищенаведені типові ознаки мали важливе значення для кваліфікації протиправного діяння, як булінг (цькування). І якщо щодо останньої типової ознаки булінгу (цькування), яка була наведена у Законі України «Про освіту» в контексті новоприйнятого Закону, її можна сформулювати виходячи із самого визначення булінгу (цькування), тобто наявність дії або бездіяльності кривдника, наслідком яких є порушення прав, свобод, законних інтересів потерпілої особи та/або перешкодження виконанню нею визначених законодавством обов'язків, то питання про визнання інших двох типових ознак булінгу (цькування) залишається відкритим.

На нашу думку, така ситуація є неприпустимою і в правозастосовній практиці спричинить проблеми, пов'язані із ідентифікацією протиправного діяння як булінг (цькування), реагуванням на такі випадки, а також подальшою його юридичною кваліфікацією. Саме тому, ми вважаємо за доцільне в абзаці 6 статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» поряд із визначенням булінгу (цькування) навести такі його типові ознаки:

– систематичність (повторюваність) діяння;

– наявність сторін – кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності), які є учасниками одного колективу, в якому перебувають діти;

– дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є порушення прав, свобод, законних інтересів потерпілої особи та/або перешкодження виконанню нею визначених законодавством обов'язків.

Аналізуючи нове поняття «булінг (цькування) та поняття «колектив», можна зробити висновок про те, що законодавцем розширено сфери діяльності, в яких може вчинятися булінг (цькування). Так, поряд із звичним для нас освітнім процесом булінг (цькування) може вчинятися:

– в процесі оздоровлення та відпочинку дітей;

- в процесі надання послуг у сфері фізичної культури і спорту;
- в процесі культурної діяльності.

Залишаючи у визначенні «колективу» мету його існування відкритою, про що свідчить формулювання «тощо», вважаємо, що булінг (цькування) може відбуватися і в інших сферах, окрім зазначених вище, за наявності його типових ознак, що ще раз свідчить про доцільність їх законодавчого визначення. Прикладом таких сфер діяльності може бути участь у дитячих громадських об'єднаннях (Закон України «Про основні засади молодіжної політики»), участь у пластових, скаутських громадських об'єднаннях (Закон України «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху») тощо.

Розглянемо більш детально нові сфери діяльності, в яких може вчинятися булінг (цькування), враховуючи бланкетність новоприйнятих норм.

Вчинення булінгу (цькування) в процесі оздоровлення та відпочинку дітей може здійснюватися в дитячих закладах оздоровлення та відпочинку, якими відповідно до частини 1 статті 1 Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» є постійно або тимчасово діючі, спеціально організовані або пристосовані заклади, призначені для оздоровлення, відпочинку, розвитку дітей, що мають визначене місце розташування, матеріально-технічну базу, кадрове забезпечення та технології для надання послуг з оздоровлення та відпочинку дітей відповідно до державних соціальних стандартів надання послуг з оздоровлення та відпочинку [4].

У свою чергу, такі заклади розподіляються на: дитячі заклади оздоровлення, до яких належать: дитячий заклад санаторного типу; дитячий центр; позаміський заклад оздоровлення та відпочинку, та дитячі заклади відпочинку: табір з денним перебуванням, дитячий заклад праці та відпочинку, наметове містечко.

Крім того, для оздоровлення та відпочинку дітей можуть використовуватися санаторно-курортні заклади, пансіонати, бази відпочинку, санаторії-профілакторії, оздоровчі

комплекси підприємств, установ та організацій, професійних спілок за умови надання зазначеними закладами послуг з оздоровлення та відпочинку відповідно до державних соціальних стандартів оздоровлення та відпочинку дітей [4].

Отже, всі перелічені заклади оздоровлення та відпочинку можуть розглядатися як місце вчинення булінгу (цькування).

Вчинення булінгу (цькування) в процесі надання послуг у сфері фізичної культури і спорту, на нашу думку, повинно розглядатися у випадку вчинення протиправних діянь під час організації та проведення суб'єктами сфери фізичної культури і спорту фізкультурно-оздоровчої діяльності та/або фізкультурно-спортивної реабілітації осіб з інвалідністю або підготовка спортсменів до змагань з видів спорту, визнаних в Україні [5].

У свою чергу, законодавцем визначено, що суб'єктами сфери фізичної культури і спорту є фізичні або юридичні особи, які здійснюють свою діяльність з метою розвитку фізичної культури і спорту. Суб'єктами сфери фізичної культури і спорту є: фізичні особи, які займаються фізичною культурою і спортом, у тому числі спортсмени; фахівці сфери фізичної культури і спорту; заклади фізичної культури і спорту; відповідні органи влади [5], проте в контексті вчинення (булінгу) вважаємо не доречним вести мову про органи влади, адже особи, які є учасниками їх колективів перебувають у трудових відносинах, а отже протиправні діяння у цій сфері розглядатимуться як мобінг (цькування).

Культурною діяльністю відповідно до пункту 4 частини 1 статті 1 Закону України «Про культуру» є творча, господарська, наукова, бібліотечна, інформаційна, музейна, освітня, культурно-дозвіллева та розважальна діяльність, спрямована на створення, тиражування, розповсюдження, демонстрування, популяризацію, збереження і використання культурних благ та культурних цінностей для задоволення культурних потреб громадян [6]. Враховуючи положення новоприйнятого Закону булінг (цькування) повинен вчинятися у закладі культури, яким визнається юридична особа, основною діяльністю якої є діяльність

у сфері культури, або структурний підрозділ юридичної особи, функції якого полягають у провадженні діяльності у сфері культури [6]. Такими закладами відповідно до частини 3 статті 9 Закону України «Про культуру» є театри, концертні організації, філармонії, культурні центри, продюсерські агентства, професійні мистецькі колективи, кіностудії, кіно-, відеопрокатні заклади, видавництва, музеї, архіви, заповідники, художні галереї (виставки), бібліотеки, клубні заклади, заклади освіти сфери культури, студії, кіно-театри, цирку, парки культури та відпочинку, архітектурні, дизайнерські, рекламні, реставраційні центри і майстерні тощо [6], проте не всі з них можуть розглядатися закладами культури, в яких може вчинятися булінг (цькування), а лише ті, в колективах яких перебувають діти.

За загальним правилом сторонами булінгу (цькування) учасника колективу можуть бути:

1) потерпілий – дитина / правопорушник – дорослий;

2) потерпілий – дитина / правопорушник – дитина;

3) потерпілий – дорослий / правопорушник – дитина.

Важливим для здійснення кваліфікації булінгу (цькування) є визначення сторін протиправного діяння, які залежно від процесу, під час якого вони здійснюються, можуть відрізнятися.

Так, як відомо, учасниками освітнього процесу відповідно до статті 52 Закону України «Про освіту» є: здобувачі освіти; педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники; батьки здобувачів освіти; фізичні особи, які провадять освітню діяльність; інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти [3].

Чітко визначеними є і учасники процесу оздоровлення та відпочинку дітей, якими відповідно до статті 29 Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» можуть бути: діти віком від 4 до 18 років; батьки або інші законні представники; працівники дитячого закладу оздоровлення та відпочинку дітей; представники підприємств, установ та

організацій – власників (засновників) закладу; представники профспілок та інших об'єднань громадян [4].

Натомість учасники процесу надання послуг у сфері фізичної культури і спорту законодавчо не визначені, проте Закон України «Про фізичну культуру і спорт» у ст. 1 оперує поняттям «суб'єкти сфери фізичної культури і спорту», якими є: фізичні особи, які займаються фізичною культурою і спортом, у тому числі спортсмени; фахівці сфери фізичної культури і спорту; заклади фізичної культури і спорту; відповідні органи влади [5].

На нашу думку, з цього визначення в контексті вчинення булінгу (цькування) такими особами є:

– діти, які займаються фізичною культурою і спортом, у тому числі спортсмени;

– інші фізичні особи, які займаються фізичною культурою і спортом, у тому числі спортсмени;

– фахівці сфери фізичної культури і спорту, якими відповідно до ч. 2 ст. 49 Закону України «Про фізичну культуру і спорт» є особи, що мають право проводити фізкультурно-оздоровчу та спортивну діяльність, фізкультурно-спортивну реабілітацію і мають спеціальну освіту та відповідний освітньо-кваліфікаційний рівень, а також тренери та спортивні судді;

– працівники закладів фізичної культури і спорту, а саме: спортивних клубів, дитячо-юнацьких спортивних шкіл, закладів спеціалізованої освіти спортивного профілю із специфічними умовами навчання, шкіл вищої спортивної майстерності, центрів олімпійської підготовки, центрів студентського спорту закладів вищої освіти, фізкультурно-оздоровчих закладів, центрів фізичного здоров'я населення, центрів фізичної культури і спорту осіб з інвалідністю.

Так само, законодавчо не визначеними є і учасники процесу культурної діяльності, у тому числі для з'ясування сторін, між якими може вчинятися булінг (цькування).

Аналіз положень Закону України «Про культуру» дозволяє стверджувати, що до них відносяться:

– діти, які перебувають в колективі закладу культури;

– інші особи, які перебувають в колективі закладу культури;

– працівники закладу культури та інші фізичні особи, які провадять діяльність у сфері культури. Відповідно до ч. 3 ст. 9 Закону України «Про культуру» в Україні гарантується можливість утворення різних за формою власності та видами діяльності у сфері культури закладів культури – театрів, концертних організацій, філармоній, культурних центрів, продюсерських агентств, професійних мистецьких колективів, кіностудій, кіно-, відеопрокатних закладів, видавництва, музеїв, архівів, заповідників, художніх галерей (виставок), бібліотек, клубних закладів, закладів освіти сфери культури, студій, кінотеатрів, цирків, парків культури та відпочинку, архітектурних, дизайнерських, рекламних, реставраційних центрів і майстерень тощо. Розглядаючи працівників закладу культури та інших фізичних осіб, які провадять діяльність у сфері культури, як одну із сторін булінгу (цькування), важливо пам'ятати, що цим правопорушенням вважатиметься умисне діяння (дія або бездіяльність) між особами, якщо вони є учасниками одного колективу.

Розглядаючи проблемні питання застосування нового законодавства у сфері протидії булінгу (цькуванню), на нашу думку, особливо гострою є проблема адміністративної відповідальності осіб за його вчинення, враховуючи те, що Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми» від 06 червня 2024 року № 3792-ІХ не було внесено змін до положень Кодексу України про адміністративні правопорушення, в якому наразі визначено склад адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-4 КУпАП «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу», а отже норми зазначеної статті не розповсюджуються на так звані «нові сфери» вчинення зазначеного протиправного діяння. З огляду на це, постає закономірне питання: яка відповідальність наступатиме за вчинення булінгу (цькування) в об'єднаному (організованому) відповідно до законодавства колективі, у якому перебувають діти, з метою тренування, творчості, оздоровлення, відпочинку, лікування тощо?

Наразі ми можемо вести мову лише про відповідальність батьків дитини або осіб, які їх замінюють, за ухилення їх від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо виховання малолітніх та/або неповнолітніх дітей, у випадку вчинення булінгу (цькування) між учасниками одного колективу поза межами освітнього процесу, яка передбачена частиною 1 статті 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Оскільки відповідно до частини 1 статті 150 Сімейного кодексу України батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, а відповідно до частини 2 цієї ж статті батьки зобов'язані піклуватися про її моральний розвиток [7]. Вчиняючи булінг (цькування), особа порушує права та свободи інших людей, а її поведінка суперечить нормам моралі, що є наслідком недостатнього виховання дитини її батьками.

В свою чергу, застосування адміністративної відповідальності для інших осіб взагалі є неможливою.

Враховуючи вищезазначене, першочерговим завданням суб'єктів законодавчої ініціативи є удосконалення окремих положень Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині розробки та внесення змін до статті 173-4.

Висновки. Позитивно оцінюючи положення нового законодавства у сфері протидії булінгу (цькуванню), адже його норми спрямовані на забезпечення та захист прав дітей, запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з ними, вважаємо за доцільне констатувати необхідність реалізації ряду заходів:

– законодавче закріплення типових ознак булінгу (цькування) в Законі України «Про охорону дитинства»;

– термінове внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині прийняття оновленої редакції статті 173-4;

– здійснення моніторингу підзаконних нормативно-правових актів на предмет необхідності приведення їх положень до вимог нового законодавства у сфері протидії булінгу (цькуванню), зокрема, внесення відповідних змін

до Порядку забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 року №585 тощо;

– проведення відповідних навчань для суб'єктів реагування у разі настання випадку булінгу (цькування);
– подальше здійснення доктринального тлумачення законодавства у сфері протидії булінгу (цькуванню).

Література

1. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми» / Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1817433> (дата звернення: 10.09.2024).
2. Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми: Закон України від 06 червня 2024 року № 3792-IX. *Офіційний вісник України*. 2024. №65. Ст. 3896.
3. Про освіту: Закон України від 05 вересня 2017 року № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38–39. Ст. 380.
4. Про оздоровлення та відпочинок дітей: закон України від 04 вересня 2008 року № 375-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 45. Ст. 313.
5. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24 грудня 1993 року № 3808-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 14. Ст. 80.
6. Про культуру: Закон України від 14 грудня 2010 року № 2778-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 24. Ст. 168.
7. Науково-практичний коментар до ст. 150 «Обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини» Сімейного кодексу України. URL: <http://surl.li/ofqmpx> (дата звернення: 10.09.2024).

References

1. Poiasniuvalna zapyska do proiektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zapobihannia nasyilstvu ta unemozhlyvlennia zhorstokoho povodzhennia z ditmy» [Explanatory note to the draft Law of Ukraine «On Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Prevention of Violence and the Impossibility of Cruelty to Children»] / *Ofitsiinyi portal Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1817433> (data zvernennia: 10.09.2024) [in Ukrainian].
2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zapobihannia nasyilstvu ta unemozhlyvlennia zhorstokoho povodzhennia z ditmy (2024). [On the introduction of amendments to some laws of Ukraine on the prevention of violence and the prevention of child abuse]: Zakon Ukrainy vid 06 chervnia 2024 roku № 3792-IX. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. №65. St. 3896 [in Ukrainian].
3. Pro osvitu (2017). [About education]: Zakon Ukrainy vid 05 veresnia 2017 roku № 2145-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. № 38–39. St. 380 [in Ukrainian].
4. Pro ozdorovlennia ta vidpochynok ditei [About the health and recreation of children]: zakon Ukrainy vid 04 veresnia 2008 roku № 375-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2008. № 45. St. 313 [in Ukrainian].
5. Pro fizychnu kulturu i sport (1994). [About physical culture and sports]: Zakon Ukrainy vid 24 hrudnia 1993 roku № 3808-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 14. St. 80 [in Ukrainian].
6. Pro kulturu (2011). [About culture]: Zakon Ukrainy vid 14 hrudnia 2010 roku № 2778-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 24. St. 168 [in Ukrainian].
7. Naukovo-praktychnyi komentar do st. 150 «Oboviazky batkiv shchodo vykhovannia ta rozvytku dytyny» Simeinoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary to Art. 150 «Obligations of parents regarding upbringing and development of a child» of the Family Code of Ukraine]. Retrieved from: <http://surl.li/ofqmpx> (data zvernennia: 10.09.2024) [in Ukrainian].

УДК 343.2./7:351.81(477)
DOI 10.32782/cuj-2024-3-14

Меркулова Валентина Олександрівна

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-9977-8861

Конопельський Віктор Ярославович

доктор юридичних наук, професор
завідувач кафедри кримінального права та кримінології
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-4068-3902

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ БЕЗПЕКИ РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ: СПІВВІДНОШЕННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ ПОСЯГАННЯ ТА ЗМІСТУ БЛАНКЕТНИХ ДИСПОЗИЦІЙ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ

Здійснення системно-правового аналізу доктринальних положень та особливостей чинного кримінального законодавства з питань об'єктивних ознак кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, елементи складу яких визначено у кримінально-правових нормах, що містяться у Розділі XI Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту» (ст.ст. 276-292 КК), доводить наступне. Визнання особливого значення видового об'єкту кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту дозволить більш чітко визначити сферу суспільних відносин, яка підлягає кримінально-правовій охороні, структуру та сутнісний зміст її елементів (а отже межі правового регулювання), призведе до більш чіткого визначення правового статусу певного кола суб'єктів специфічних суспільних (а отже і кримінально-правових) відносин уже всередині транспортної системи. Відповідно позначиться на змісті тих правових положень, які є основою тлумачення об'єктивних та суб'єктивних ознак кримінального правопорушення, вчиненого у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту; мають запобігти певним правовим колізіям, сприяти розмежуванню суміжних кримінальних правопорушень. Чим вужче регульована сфера та межі певних кримінально-правових відносин, що передусім відтворюється у видовому об'єкті посягання, тим якісніше здійснюється кваліфікація діяння під час досудового розслідування.

Тож у випадку класифікації кримінальних правопорушень, що посягають на безпеку руху та експлуатацію транспорту, поряд із родовим, безпосереднім об'єктами посягання, значення набуває визначення видового об'єкту. Саме він має бути підставою для виокремлення наступних груп діянь:

діянь, ознаки складу яких містяться у кримінально-правових нормах узагальненого характеру та стосуються усієї транспортної системи (ст.ст. 277, 279, 280, 291 КК) – видовим об'єктом є безпека функціонування (порядок, організаційно-економічні основи) усієї транспортної системи;

діянь спеціального характеру, ознаки складу яких визначають спеціальні підстави відповідальності у конкретних галузях транспортної системи (видовий об'єкт – безпека руху та експлуатації залізничного,

повітряного, водного, трубопроводного та автомобільного виду транспорту). Щодо останньої групи діянь та співвідношення їх із кількістю кримінально-правових норм, що визначають підстави для відповідальності за їх вчинення, доцільним є виокремлення двох видових об'єктів, -безпека руху та експлуатації залізничного, повітряного, водного, трубопроводного транспорту (ст.ст. ст.ст. 276, 276-1, 278, 281, 282, 283, 284, 285, 292 КК) та безпека руху та експлуатації автомобільного виду транспорту (ст.ст. ст.ст. 286, 286-1, 287, 288 КК).

Щодо діянь, ознаки складу яких визначені у ст. ст. 289, 290 КК, визначення видового об'єкту обумовлюється тим, що саме буде визнане основним безпосереднім об'єктом, а що додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом: «право власності» чи «дезорганізація функціонування транспортної системи». Адже склалася ситуація, коли ці об'єкти за значенням є важливими та суттєво впливають на сферу використання транспортних засобів.

Саме визначення меж специфічності суспільних відносин, їхніх соціально-правових та організаційно-управлінських властивостей, меж правового статусу кола суб'єктів цих відносин (в чому відтворюється сутнісний зміст видового об'єкту), – сприятимуть більш чіткому визначенню і кола нормативно-правових актів, які мають стати основою для кваліфікації розглядуваного виду діянь. Бланкетний характер розглядуваних норм ставить у цілковиту залежність якість цього процесу та законність дії правоохоронних органів від ступеню врегульованості певної сфери відносин та відповідності сучасним реаліям. Тож проблеми, які виникають в частині уточнення предмета посягання (виду транспортного засобу), різновиду суспільно-небезпечної поведінки, ознак суб'єкта кримінального правопорушення, в більшій мірі залежать від повноти та чіткості регулювання різних сфер функціонування транспортної системи різними спеціальними правовими актами. Останнє свідчить про їхнє превалююче значення у процесі тлумачення кримінально-правових положень.

Ключові слова: безпека руху та експлуатації транспорту, об'єктивні ознаки діяння, видовий об'єкт, бланкетна диспозиція.

Merkulova V. O., Konopelsky V. Ya. Objective signs of criminal offenses against traffic safety and the operation of transport: the relationship between the classification of objects of infringement and the content of blanket dispositions of criminal law norms

Carrying out a systematic and legal analysis of the doctrinal provisions and features of the current criminal legislation on the issues of objective signs of criminal offenses against traffic safety and the operation of transport, the elements of which are defined in the criminal law norms contained in Chapter XI of the Special Part of the Criminal Code "Criminal offenses against safety traffic and operation of transport" (articles 276-292 of the Criminal Code), proves the following. Recognizing the special importance of the specific object of criminal offenses against the safety of traffic and the operation of transport will allow to more clearly define the sphere of social relations subject to criminal law protection, the structure and essential content of its elements (and therefore the limits of legal regulation), will lead to a clearer definition of the legal the status of a certain circle of subjects of specific social (and, therefore, criminal-legal) relations already within the transport system. Accordingly, it will affect the content of those legal provisions that are the basis of the interpretation of objective and subjective signs of a criminal offense committed in the field of traffic safety and transport operation; should prevent certain legal collisions, contribute to the demarcation of related criminal offenses. The more narrowly regulated the sphere and boundaries of certain criminal-legal relations, which is primarily reproduced in the specific object of encroachment, the more qualitatively the qualification of the act is carried out during the pre-trial investigation.

Therefore, in the case of the classification of criminal offenses affecting traffic safety and the operation of transport, along with generic, direct objects of encroachment, the definition of the specific object becomes important. It should be the basis for distinguishing the following groups of actions:

acts, the features of which are included in criminal law norms of a generalized nature and relate to the entire transport system (Articles 277, 279, 280, 291 of the Criminal Code) – the specific object is the safety of functioning (order; organizational and economic foundations) of the entire transport system systems;

acts of a special nature, the characteristics of which determine the special grounds of responsibility in specific branches of the transport system (specific object – the safety of traffic and operation of railway, air, water, pipeline and road modes of transport). Regarding the last group of acts and their correlation with the number of criminal law norms that determine the grounds for responsibility for their commission, it is appropriate to distinguish two types of objects, – the safety of movement and operation of railway, air, water, pipeline transport (Article Articles 276, 276-1, 278, 281, 282, 283, 284, 285, 292 of the Criminal Code) and the safety of movement and operation of motor vehicles (Articles 286, 286-1, 287, 288 of the Criminal Code).

Regarding acts, the features of which are defined in Art. Art. 289, 290 of the Criminal Code, the definition of a specific object is determined by what will be recognized as the main direct object, and what will be recognized as

an additional mandatory direct object: "ownership" or "disorganization of the functioning of the transport system." After all, a situation has arisen when these objects are important in terms of meaning and significantly affect the sphere of use of vehicles.

It is the definition of the limits of the specificity of social relations, their socio-legal and organizational-management properties, the limits of the legal status of the circle of subjects of these relations (in which the essential content of the species object is reproduced) – will contribute to a clearer definition of the circle of regulatory and legal acts, which should become the basis for the qualification of the considered type of actions. The blanket nature of the norms under consideration makes the quality of this process and the legality of the actions of law enforcement agencies completely dependent on the degree of regulation of a certain sphere of relations and compliance with modern realities. Therefore, the problems that arise in terms of specifying the subject of the offense (type of vehicle), the type of socially dangerous behavior, the signs of the subject of a criminal offense, depend to a greater extent on the completeness and clarity of the regulation of various spheres of the transport system's functioning by various special legal acts. The latter testifies to their prevailing importance in the process of interpretation of criminal law provisions.

Key words: *traffic safety and transport operation, objective signs of action, species object, blanket disposition.*

Вступ. Визначена нами проблематика дослідження обумовлена особливостями наукових публікацій з питань об'єктивних ознак кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, елементи складу яких визначено у кримінально-правових нормах, що містяться у Розділі XI Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту» (ст.ст. 276-292 КК). Невід'ємною складовою цього напрямку дослідження є визначення видів об'єктів посягання розглядуваних діянь. Зазвичай аналіз об'єктивних ознак будь-якого виду кримінального правопорушення здійснюється за схемою: родовий та безпосередній (основний та додатковий) об'єкти посягання. Не є виключенням в більшості випадків наукові підходи щодо дослідження особливостей вчинення діянь, передбачених Розділом XI Особливої частини КК. Доволі рідко аналізу піддається видовий об'єкт посягання.

Питання щодо доцільності виокремлення *видового об'єкта* набуває додаткової актуальності, якщо зважити на *особливості конструкції бланкетної* диспозиції кримінально-правових норм розглядуваних видів кримінальних правопорушень, спрямованих проти безпеки руху та експлуатації транспорту: ознаки складу кримінального правопорушення можуть бути встановлені лише шляхом звернення до інших законів та інших нормативно-правових актів, які не є кримінальним законодавством, можуть взагалі відноситися до інших галузей права. Особливістю розгля-

дуваних нами кримінально-правових норм є те, що в одних випадках в тексті диспозиції є пряме посилання на необхідний нормативно-правовий акт, наприклад, Правила дорожнього руху (ПДР), але в більшості випадків таке посилання відсутнє. Орієнтиром є вид транспорту, в сфері використання якого вчиняється суспільно небезпечне діяння (залізничний, повітряний, водний тощо).

Історично сталою є проблема правової нестабільності нормативно-правових актів, які є основою для тлумачення цих кримінально-правових положень. Інтенсивність, з якою вони піддаються змінам, доволі часто впливає на якість кваліфікації діяння, передбачає своєчасне врахування цих змін співробітниками правоохоронних органів. Особливо це важливо у випадках, коли ознаки об'єктивної сторони, коло суб'єктів діяння тощо, можуть бути встановлені лише виключно на підставі змісту положень додаткових нормативно-правових актів. Тож досить часто проблема правильного застосування статей Кримінального кодексу України з бланкетними диспозиціями, законність та ефективність правозастосування залежить цілковито від чітких нормативних і теоретичних орієнтирів, як застосовувати такі диспозиції.

Матеріали та методи. Аналіз спеціальних публікацій останніх років з розглядуваної проблеми доводить наявність суттєвих розбіжностей у тлумаченні даного питання. Співставлення доктринальних положень свідчить на користь того твердження, що підходи щодо критеріїв класифікації розглядуваного виду

діянь, визначення підстав для виокремлення специфічних груп кримінальних правопорушень тощо – є доволі різними, що додатково підтверджує актуальність обраної теми. Нами використовувалися результати досліджень як тих вчених, які сконцентрували свою увагу на загальних проблемах класифікації розглядуваних видів кримінальних правопорушень, визначенні видів об'єктів посягання (О.В. Авраменко, С.Я. Бурда, В.В. Безчастна, В.А. Мисливий, М.В. Сас), так і окремих результатах дослідження підстав застосування кримінальної відповідальності за вчинення конкретних діянь (В.С. Бондар, О.В. Бочковий, О.О. Дудоров, В.В. Ємельяненко, М.В. Кривонос, Р.А. Максимович, Д.В. Скляніченко).

Мета статті. На підставі системно-правового аналізу доктринальних положень та особливостей чинного кримінального законодавства визначитися із тенденціями класифікації суспільно небезпечних діянь, які посягають на безпеку руху та експлуатацію транспорту; обранням доцільного критерію такої класифікації; співвідношенням та ступенем взаємовпливу між різними видами об'єктів даних видів посягань; місцем видового об'єкту як більш вузької специфічної сфери функціонування транспортної системи серед інших видів об'єктів та його значенням у процесі тлумачення змісту бланкетної диспозиції розглядуваними нами кримінально-правових норм.

Результати. Проблема класифікації (кодифікації) кримінально-правових норм, які містяться у Розділі XI Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту», безпосередньо або ж опосередковано стосуються визначення теоретичного та законодавчого значення *різних видів об'єктів* посягання даних видів кримінальних правопорушень. Зважаючи на загальновизнане поняття та значення *родового об'єкту* як такої категорії що відтворює сукупність однорідних за своєю соціально-економічною сутністю суспільних відносин, які охороняються єдиним комплексом кримінально-правових норм та обумовлює той факт, що усі кримінально-правові норми

в Особливій частині КК об'єднані у певні окремі інститути, систематизовані за ознаками родового об'єкту, – цілком виправданою є типовість наукової позиції в цьому питанні. Родовим об'єктом кримінальних правопорушень, ознаки складу яких визначені в Розділі XI Особливої частини КК, виступає безпека руху та експлуатації транспорту. Тож до сьогодні не позбавлене актуальності твердження, що головною ознакою, за якою транспортні діяння об'єднані у одну групу, є родовий об'єкт – відносини, що забезпечують безпеку руху та експлуатації транспорту [1, с. 267].

На тлі узагальненого (в певних випадках абстрактного) розуміння *родового об'єкта* як доволі широкої однорідної за своєю соціально-економічною сутністю сфери суспільних відносин, що має охоронятися певною однорідною групою кримінально-правових норм, в правозастосуванні під час кваліфікації актуальності завжди набували проблеми більш вузької конкретизації тієї сфери, якій діянням спричинено шкоду, пізнання її особливостей та специфічності. Саме ця особливість відтворюється у видовому та безпосередньому об'єкті посягання.

Безумовно, найбільший рівень конкретизації сфери, що потерпає від суспільно небезпечного діяння, відтворюється у безпосередньому об'єкті посягання – конкретних суспільних відносинах, які поставлені під охорону певної статті Особливої частини КК і яким безпосередньо завдається шкода кримінальним правопорушенням. Законодавець шляхом криміналізації визнає окремі суспільні відносини об'єктом конкретного кримінально караного діяння, а завдання теорії кримінального права, правозастосування встановити ці відносини, розкрити повно і правильно їхній справжній зміст та сутність.

Щодо видового об'єкта, все виглядає складніше. Загалом погоджуючись із тим, що *видовим об'єктом* кримінальних правопорушень мають бути визнані суспільні відносини, на які «посягає група кримінально каранних діянь, що становить частину суспільних відносин, визнаних законодавцем як родовий об'єкт кримінальних правопорушень і передбачених відповідним розділом

Особливої частини КК» [2, с. 112–113], – тим не менш вважаємо це визначення узагальненим, що не відтворює особливості змістовних ознак. Даному визначенню бракує концентрації уваги саме на специфічності суспільних відносин, які, в свою чергу, відтворюються в особливостях об'єктивної та суб'єктивної сторони діяння, оскільки обумовлені певними соціально-правовими можливостями та межами поведінки суб'єктів цих відносин.

Особливе значення має зміст видового об'єкту в діяннях, які вчиняються в одній сфері життєдіяльності суспільства, проте суттєво відрізняються за ознаками об'єктивної сторони (способом та спрямованістю діяння, найчастіше предметом посягання). Саме такими є кримінальні правопорушення, що вчиняються проти безпеки руху та експлуатації транспорту, відповідальність за які передбачена кримінально-правовими нормами, що містяться у Розділі XI Особливої частини КК. Доволі значна кількість статей в цьому Розділі (Розділ містить дев'ятнадцять статей), обумовлена як комплексом проблем функціонування усієї транспортної системи України (залізничного, водного, повітряного, автомобільного транспорту), так і специфічними проблемами конкретної галузі транспортної системи.

В доктрині права зазвичай концентрується увага на тому, що різниця ознак посягання (що пов'язано із специфічністю виду транспорту) відтворюється саме у *основному безпосередньому об'єкті*. Тож про видовий об'єкт практично не згадується. Відповідно маємо розуміти, що класифікація усієї багаточисельної групи кримінальних правопорушень, що охоплюється Розділом XI, має здійснюватися саме на підставі цього виду об'єкта.

Однією із таких робіт, яка предметом аналізу обирає *проблеми класифікації* кримінальних правопорушень, ознаки складу яких визначені у Розділі XI «Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту», є колективна праця (Авраменко О.В., Бурда С.Я., Сас М.В), присвячена кримінально-правовій характеристиці цих діянь. В схематичному зображенні пропонується виокремити наступні групи видів криміналь-

них правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту: діяння, які вчиняються на залізничному, водному чи повітряному транспорті (ст.ст. 276, 276-1, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285 КК); діяння, які вчиняються на автомобільному та міському електротранспорті (ст.ст. 286, 287, 288, 289, 290 КК); діяння, що виражаються у порушенні чинних на транспорті правил та в пошкодженні магістральних трубопроводів (ст.ст. 291, 292 КК) [3].

Зазначене надає підстави визнати, що за основу класифікації береться вид транспорту, що з одного боку є зрозумілим і певним чином виправданим. Проте, з іншого, більш глибоке тлумачення змісту диспозицій кримінально-правових норм доводить те, що такий підхід не є бездоганим, оскільки доволі значна кількість норм, яка зазначена авторами в першій групі, може стосуватися безпеки руху та експлуатації транспорту усіх видів транспорту (ст.ст. 277, 279, 280, 291 КК), а отже і автомобільного також (у якості складової).

Відповідно є підстави для виокремлення цієї групи норм узагальненого характеру, що не може не відтворитися у класифікації. Так ст. 277 КК визначає відповідальність за пошкодження шляхів сполучення, споруд на них тощо; ст. 279 КК – за блокування транспортних комунікацій та захоплення транспортних підприємств; ст. 280 КК – за примушування працівників транспорту до невиконання своїх службових обов'язків; ст. 291 КК – за порушення чинних на транспорті правил. Усі ці діяння є кримінально-караними (за умови настання відповідних наслідків), не зважаючи на те на якому виді транспорту вони вчиняються. Для цієї групи посягань родовий та видовий об'єкти співпадають, оскільки стосуються безпеки руху та експлуатації усіх видів транспорту, проте з одним уточненням – кримінально-правовій охороні мають підлягати суспільні відносини, що стосуються порядку та організаційно-економічних основ транспортної системи як такої.

Окрема мова про особливості об'єкта посягання діяння, передбаченого ст. 291 КК «Порушення чинних на транспорті правил», яке у вище зазначеній колективній праці нада-

ється у поєднання із ст. 292 КК, що навряд чи є виправданим. Відповідно, до іншого наукового підходу ця стаття найчастіше аналізується поряд із кримінально-правовими нормами, які безпосередньо стосуються безпеки дорожнього руху. Це обумовлюється посиленням актуальності питання щодо збільшення випадків порушення чинних на транспорті правил з боку велосипедистів, водіїв мопедів, пішоходів (перехід вулиць у невстановлених місцях, на червоне світло світлофора тощо) [4, с. 2; 5, с. 123].

За результатами спеціального дисертаційного дослідження особливостей кримінальної відповідальності за порушення чинних на транспорті правил (ст. 291 КК), проведеного С.В. Бабаніним ще в 2008 р., у якості основного безпосереднього об'єкта даного діяння маємо розуміти суспільні відносини, що забезпечують функціонування залізничного, водного, повітряного, автомобільного (або електричного) транспорту, а отже усіх видів транспорту, що є більш правильним [6, с. 6].

Найменше ускладнень та протиріччя спостерігається щодо визначення безпосереднього об'єкта діянь, передбачених ст.ст. 286, 286-1, 287, 288 КК. В.В. Безчастна пропонує основним безпосереднім об'єктом діянь, передбачених ст.ст. 286 і 287 КК вважати безпеку дорожнього руху або експлуатації транспорту, не виокремлюючи вид предметів діяння (вид транспорту), а додатковим безпосереднім об'єктом – життя і здоров'я людей [5, с. 122]. О.В. Микитчик, аналізуючи об'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 268-1 КК, у якості *безпосереднього об'єкта* визначає «безпеку дорожнього руху або експлуатації автомобільного, міського, електротранспорту й деяких інших видів транспорту, перелік яких наведено у примітці до ст. 286 КК» [7, с. 20]. Тож використовується зміст примітки стосовно видів транспорту. Зважаючи на те, що безпосередній об'єкт діянь має як найглибше відтворювати специфіку діяння, доцільніше підкреслювати вид предмету посягання – механічні транспортні засоби (автомобілі, трактори, самохідні машини, трамваї, тролейбуси, мотоцикли та інший механічний транспорт).

Проте ця група діянь має привернути нашу увагу і ще тим, що саме на підставі аналізу ознак складу кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 286, 287, 288 КК, В.А Мисливий вперше у своєму докторському дисертаційному дослідженні доводить доцільність виокремлення групи діянь, пов'язаних з порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту. Запропоовано визнати видовим об'єктом суспільні відносини безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту щодо здоров'я, життя і власності учасників дорожнього руху [8, с. 4, 11–13]. Що є правильним, якщо брати до уваги безпосередню сутність та спрямування сфери суспільних відносин убезпечення дорожнього руху та експлуатації транспорту.

На окрему увагу заслуговують кримінально-правові норми, що містять ознаки діянь, які полягають у незаконному заволодінні транспортним засобом (ст. 289 КК), знищенні, підробці або заміні номерів вузлів тощо (ст. 290 КК). Певні ускладнення виникають у тлумаченні тих положень, які стосуються конкретних ознак цих діянь. Все частіше лунають висловлювання про те, що ці діяння дійсно вчиняються на автомобільному та міському електротранспорті, проте навряд чи впливають на безпеку руху. Проте, стосовно того, яка саме сфера суспільних відносин піддається негативному впливу (шкоді) в наслідок вчинення цих діянь, – думки різняться.

Від думки, що основним безпосереднім об'єктом є відносини власності [9, с. 264; 8, с. 15]. До визначення стосовно цих діянь доволі специфічного безпосереднього об'єкта – контрольоване використання транспортних засобів. Зокрема, йдеться про те, що той факт, коли власники (законні володільці) транспортних засобів позбавляються можливості реалізувати належні їм права, а відносинам власності завдається істотна шкода, слід розглядати як створення неконтрольованого використання транспортних засобів, вузлів та агрегатів [3, с. 28, 32; 10, с. 7].

Проте існує і наукова позиція, спрямована на виправдання включення ст. 289 КК в Розділ XI Особливої частини КК. Будується вона на

доведенні того, що суспільна небезпечність цього діяння полягає не в заподіянні шкоди відносинам власності, а в дезорганізації сфери функціонування транспортних засобів, в уможливленні неконтрольованого їхнього використання як джерел підвищеної небезпеки, а відповідно основним безросереднім об'єктом є суспільні відносини, які забезпечують безпеку дорожнього руху механічного транспорту [11, с. 29].

У будь-якому випадку, ці норми суттєво виокремлюються за ознаками вчиненого діяння і, відповідно, обумовлюють доцільність вирішення альтернативних питань, – або ж визначення їх в іншій системі кримінально-правових норм, або ж шляхом виокремлення видового об'єкта в межах існуючої системи діянь, спрямованих проти безпеки руху та експлуатації транспорту. А отже, виокремлення ще одного видового об'єкта – суспільні відносини щодо стану контрольованого використання механічного транспортного засобу. Він має поєднувати положення кримінально-правової норми, визначеної у ст. 289 КК «Незаконне заволодіння транспортним засобом» та ст. 290 КК «Знищення, підробка або заміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу». До речі, в проекті Кримінального кодексу Країни (станом на 10.01.2024 р.) у Розділі 7.4. «Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту» (Книга сьома) відповідальність за діяння, передбачені ст. 289 та ст. 290 КК не передбачена.

Безумовним є те, що класифікація об'єктів посягання впливає на особливості тлумачення змісту бланкетних диспозицій зазначених вище кримінально-правових норм, що визначають підстави кримінальної відповідальності за діяння проти безпеки руху та експлуатації транспорту. Зокрема, в частині переліку порушених правил, способів вчиненого діяння, предмету кримінального правопорушення, суб'єктів діяння тощо. Позначається на якості кваліфікації діяння. Той факт, що суди доволі часто «нехтують бланкетним характером диспозицій у статтях кримінального закону, не вказують на конкретні структурні частини джерел права, які були пору-

шені, чи взагалі не вказують на такі джерела, обмежуючись описом фактичних обставин справи» [12, с. 12], – є додатковим підтвердженням доцільності уточнення сфери кримінально-правового захисту певною групою кримінально-правових норм, а отже і переліку відповідних нормативно-правових джерел, що регулюють дану сферу функціонування транспортної системи.

Важливість саме цього аспекту пропонуємо розглянути на прикладі аналізу доктринальних положень щодо особливостей кримінальної відповідальності за посягання на безпеку дорожнього руху та порядок експлуатації автомобільного виду транспорту (ст.ст. 286, 286-1, 287, 288 КК). А отже на увагу заслуговують проблемні аспекти особливостей структури, сутності бланкетної диспозиції кримінально-правових норм, передбачених ст. 286 КК (визначає відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, особами, які керують транспортним засобом), ст. 286-1 КК (передбачає відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, особами, які керують транспортним засобом у стані сп'яніння), ст. 287 КК (відповідальність настає за випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення особами, які відповідальні за технічний стан та експлуатацію транспорту), ст. 288 КК (відповідно, за порушення нормативно-правових актів, норм і правил, що стосуються забезпечення дорожнього руху особами, які відповідальні за будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання автомобільних доріг тощо). В усіх цих нормах відповідальності піддається спеціальний суб'єкт.

Бланкетний характер диспозиції обумовлює певні складнощі у тлумаченні такої об'єктивної ознаки як предмет кримінального правопорушення. У ст. 286 КК міститься Примітка, в якій йдеться про те, що під транспортними засобами в цій статті та статтях 286-1, 287, 289 і 290 слід розуміти всі види автомобілів, трактори, інші самохідні машини, трамваї, тролейбуси, мотоцикли та інші механічні транспортні засоби [13, с. 18].

Проте в доктрині права справедливо наголошується на тому, що у ПДР внесено зміни у поняття «механічного транспортного засобу», яким є транспортний засіб, що приводиться в рух за допомогою двигуна, а отже і двигуна до 50 куб. см. Дані зміни значно розширюють розуміння предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст.ст. 286, 286-1, 287 тощо, оскільки додають до вище зазначеного переліку мопеди, моторолери, інші двоколісні транспортні засоби [14, с. 121]. Цей напрям дослідження набув подальшого поглиблення в наукових роботах останніх двох років, зокрема, у зв'язку із аналізом правових наслідків спеціальної криміналізації порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння (ст. 286-1 КК). Так О.В. Микитчик, здійснивши системно-правовий аналіз положень ПДР та відповідних роз'яснень Пленуму Верховного Суду України [15, с. 99–106], надав, як на наш погляд, найповніший перелік предметів кримінального правопорушення (усі види автобусів; усі види автомобілів, включаючи спеціалізовані; трактори; самохідні машини, призначені для виконання різних господарських робіт; трамваї; тролейбуси; мотоцикли; моторолери та мотоколяски; всюдиходи; причепа) [7, с. 20]. Тож постоїть питання, чи доцільно постійно вносити зміни у чинне кримінальне законодавство, чи обмежитися змістом відповідного нормативно-правового акту, який конкретно регулює сферу дорожнього руху і містить вичерпний перелік предметів транспорту. Відповідно, посилюються вимоги до якості таких норм, та своєчасного відтворення в них сучасних особливостей дорожнього руху.

Не менше питань виникає під час кваліфікації та визначення ознак об'єктивної сторони, а отже особливостей діяння та його наслідків: виду активної, або ж пасивної поведінки, способу його вчинення, виду та тяжкості наслідків. Серед найбільш поширених видів порушень безпеки дорожнього руху в останні роки виокремлюються перевищення швидкості руху, обгін транспортних засобів, порушення правил переїзду перехресть, керу-

вання транспортом у стані сп'яніння, управління несправним транспортним засобом тощо [16, с. 103]. Проте, знову ж таки, лише чіткість та повнота нормативно-правових положень, які є основою для розуміння ознак вчиненого діяння, дозволять здійснити його правильну кваліфікацію.

Значення якості змісту інших нормативно-правових положень, які є основою для тлумачення бланкетної диспозиції, доводять також проблеми щодо визначення переліку (доцільного кола) суб'єктів, які мають підлягати відповідальності за порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту.

Окрема увага в доктрині права приділяється особливостям та характеристикам суб'єкта правопорушення, передбаченого ст. 287 КК, що встановлює відповідальність за випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення особами, які відповідальні за технічний стан та експлуатацію транспорту. В одних випадках, підкреслюється те, що обов'язок відповідати покладається і на власників або водіїв індивідуальних транспортних засобів, які дозволяють іншій особі експлуатацію технічно несправних засобів або експлуатацію в стані сп'яніння [5, с. 122]. В інших публікаціях уточнюється те, що покаранню підлягають як особи, що обіймають посади, пов'язані з відповідальністю за технічний стан або експлуатацію транспортних засобів, так і власники приватних транспортних засобів та особи, які користуються ними за довіреністю чи з інших підстав [3, с. 25]. Отже, є певні відмінності у тлумаченні доцільного кола суб'єктів, які мають підлягати відповідальності за ст. 287 КК. Попередити наявність певних, навіть не суттєвих, розбіжностей в цьому питанні може лише його чітке та вичерпне формулювання у спеціальному нормативно-правовому акті.

Тож маємо погодитися із загальною визначенням твердженням, що бланкетна диспозиція більшості діянь, об'єктом посягання яких є безпека дорожнього руху або експлуатації транспорту, передбачає звернення до конкретних нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері дорожнього

руху та експлуатації транспорту. Відповідно, досконалість цих норм впливає на ефективність застосування кримінального законодавства. Проте проблема вбачається у тому, на які саме правові акти мають посилатися у правозастосовній практиці. В сучасних доктринальних джерелах обговорюється питання співвідношення та кримінально-правове значення таких нормативно-правових актів як Закон «Про дорожній рух» та Правила дорожнього руху.

Особливе значення мають Правила дорожнього руху (ПДР) [4], навіть за умови, що їхній зміст постійно змінюється, розширюється, стає складнішим. Проте все частіше вчені доводять доцільність більш чіткого та широкого визначення правової бази, на яку мають спиратися у правозастосуванні під час кваліфікації об'єктивних ознак кримінальних правопорушень, спрямованих проти безпеки руху та експлуатації транспорту, тлумачення понять та категорій, які містяться у відповідних кримінально-правових нормах. І серед основних правових актів називають Закон України «Про дорожній рух» [17], який має не лише регулювати суспільні відносини у сфері дорожнього руху, визначати права, обов'язки та відповідальність суб'єктів відносин, але й суттєво впливати на нормативні акти, які безпосередньо регулюють питання порядку дорожнього руху (ПДР). Так, В.А. Мисливий, спираючись на дані сучасного дослідження (щодо доволі рідкого посилення судами в своїх рішеннях на Закон України «Про дорожній рух» – у 2,5 % вироків), – пропонує, з метою врахування при кваліфікації діяння норм цього правового акту та уникнення подвійного ставлення в провину, визнати ПДР у якості відповідної частини зазначеного Закону [14, с. 120]. Проте такі ж питання мають постати і стосовно інших видових об'єктів, відповідно інших джерел права, що мають стати основою для кваліфікації діянь проти безпеки руху та експлуатації різних видів транспорту.

Висновки. Підсумовуючи вище зазначене маємо підкреслити наступне. Визнання *особливого значення видового об'єкта* кримінальних правопорушень проти безпеки руху

та експлуатації транспорту дозволить більш чітко визначити сферу суспільних відносин, яка підлягає кримінально-правовій охороні, структуру та сутнісний зміст її елементів (а отже межі правового регулювання), призведе до більш чіткого визначення правового статусу певного кола суб'єктів специфічних суспільних (а отже і кримінально-правових) відносин уже всередині транспортної системи. Відповідно позначиться на змісті тих правових положень, які є основою тлумачення об'єктивних та суб'єктивних ознак кримінального правопорушення, вчиненого у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту; мають запобігти певним правовим колізіям, сприяти розмежуванню суміжних кримінальних правопорушень. Чим вужче регульована сфера та межі певних кримінально-правових відносин, що передусім відтворюється у видовому об'єкті посягання, тим якісніше здійснюється кваліфікація діяння під час досудового розслідування.

Тож, зважаючи на зазначене, у випадку класифікації кримінальних правопорушень, що посягають на безпеку руху та експлуатацію транспорту, поряд із родовим, безпосереднім об'єктами посягання, значення набуває визначення видового об'єкта. Саме він має бути підставою для виокремлення наступних груп діянь:

діянь, ознаки складу яких містяться у кримінально-правових нормах узагальненого характеру та стосуються усієї транспортної системи (ст.ст.277, 279, 280, 291 КК) – видовим об'єктом є безпека функціонування (порядок, організаційно-економічні основи) усієї транспортної системи;

діянь спеціального характеру, ознаки складу яких визначають спеціальні підстави відповідальності у конкретних галузях транспортної системи (видовий об'єкт – безпека руху та експлуатації залізничного, повітряного, водного, трубопроводного та автомобільного виду транспорту). Щодо останньої групи діянь та співвідношення їх із кількістю кримінально-правових норм, що визначають підстави для відповідальності за їх вчинення, доцільним є виокремлення двох видових об'єктів, – безпека руху та експлуатації залізничного, пові-

тряного, водного, трубопроводного транспорту (ст.ст. 276, 276-1, 278, 281, 282, 283, 284, 285, 292 КК) та безпека руху та експлуатації автомобільного виду транспорту (ст.ст. 286, 286-1, 287, 288 КК).

Щодо діянь, ознаки складу яких визначені у ст. ст. 289, 290 КК, визначення видового об'єкту обумовлюється тим, що саме буде визнане основним безпосереднім об'єктом, а що додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом: «право власності» чи «дезорганізація функціонування транспортної системи». Адже склалася ситуація, коли ці об'єкти за значенням є важливими та суттєво впливають на сферу використання транспортних засобів.

Саме визначення меж специфічності суспільних відносин, їхніх соціально-правових та організаційно-управлінських властивостей, меж правового статусу кола суб'єктів цих відносин (в чому відтворюється сутнісний зміст видового об'єкту), – сприятимуть більш чіткому визначенню і кола нормативно-правових актів, які мають стати основою для кваліфікації розглядуваного виду діянь. Бланкетний характер розглядуваних норм ставить у цілковиту залежність якість цього процесу та законність дій правоохоронних органів від ступеню врегульованості певної сфери відносин та відповідності сучасним реаліям. Тож проблеми, які виникають в частині уточ-

нення предмета посягання (виду транспортного засобу), різновиду суспільно-небезпечної поведінки, ознак суб'єкта кримінального правопорушення, в більшій мірі залежать від повноти та чіткості регулювання різних сфер функціонування транспортної системи різними спеціальними правовими актами. Останнє свідчить про їхнє превалююче значення у процесі тлумачення кримінально-правових положень.

Якість кваліфікації розглядуваних відповідного виду діяння та справедливості покарання за нього (зважаючи на бланкетний характер диспозиції норми розглядуваних діянь) у значній мірі залежить від чіткості формулювань правових актів (особливо в частині понятійного апарату), відсутності суперечливих правових положень, дотримання системного співвідношення та взаємозв'язку як між загальноправовими нормативно-правовими актами, так і між ними та кримінальним, кримінальним процесуальним, адміністративним законодавствами. А дотримання таких вимог ускладнюється наявністю доволі різнобічної за класифікацією, сутністю та характером змісту нормативно-правової бази – нормативно-правових актів, які регулюють та визначають завдання, засоби функціонування, правовий статус суб'єктів такої складної системи як транспортна.

Література

1. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник. Київ: Юрінком Інтер; Харків: Право, 2002. 496 с.
2. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за заг. ред. В.Я Конопельського, В.О. Меркулової. Одеса: ОДУВС, 2021. 472 с.
3. Авраменко О.В., Бурда С.Я., Сас М.В. Кримінально-правова характеристика злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту: навч. посіб. у схемах. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 36 с.
4. Правила дорожнього руху: постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%DO%BF#Text>
5. Безчастна В.В. Відмежування порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, від суміжних складів злочинів та адміністративних правопорушень. *Наше право*. 2019. № 2. С. 121-127.
6. Бабанін С.В. Кримінальна відповідальність за порушення чинних на транспорті правил: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2008. 20 с.
7. Микитчик О.В. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права*. 2022. Вип. 2. С. 18-24.
8. Мисливий В.А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ: КНУВС, 2005. 36 с.

9. Максимович Р.А. Об'єкт складу злочину «Незаконне заволодіння транспортним засобом» (ст. 289 КК): *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогалини у кримінальному законодавстві*: Міжнар. симпозиум, 12-13 вересня 2008 р. Львів: ЛДУВС, 2008.

10. Протидія незаконному заволодінню транспортними засобами підрозділами Національної поліції України: практичний poradnik z elementami interaktywnykh tekhnolohii / Bondar V.S., Bochkovyi O.V., Dudorov O.O., Kriyono M.V., Sklyanichenko D.V. ta in. ; za red. d-ra iurid. nauk, prof., zasluženogo diacha nauky i tekhniki Ukrainy O.O. Dudorova. Sеверодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2020. 311 с.

11. Ємельяненко В.В. Кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння транспортним засобом: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2009.

12. Яремко Г.З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів: ЛДУВС, 2010. 20 с.

13. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповн. Станом на 8 листопада 2022 р.: Київ: ПАЛІВОДА А.В., 2022. 312 с.

14. Мисливий В. Кримінально-правове значення правил безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 118-125.

15. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також адміністративні правопорушення на транспорті: Постанова Пленуму Верховного суду України від 23 грудня 2005 р. № 14: Злочини проти громадського порядку та громадської безпеки хрестоматія: хрестоматія / укл. О.І. Плужник, М.В. Корнієнко; під заг. ред. А.О. Шелехова. Одеса : ОДУВС, 2017. 129 с.

16. Богатирьов І.Г. Кримінологічна характеристика та запобігання злочину, передбаченого ст. 286 КК України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Спец. Випуск. 2019. С. 103-108.

17. Про дорожній рух: Закон України від 30 червня 1993 року. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12>

References

1. Kryminalne pravo Ukrainy [Criminal law of Ukraine] : Osoblyva chastyna: pidruchnyk. (2002). Kyiv: Yurinkom Inter; Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

2. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal law of Ukraine. General part]: pidruchnyk / za zah. red. V.Ia Konopelskoho, V.O. Merkulovoi (2021). Odesa: ODUVS [in Ukrainian].

3. Avramenko, O.V., Burda, S.Ia., & Sas, M.V. (2019). *Kryminalno-pravova kharakterystyka zlochyv proty bezpeky rukhu ta ekspluatatsii transport [Criminal-legal characteristics of crimes against traffic safety and operation of transport]*: navch. posib. u skhemakh. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

4. Pravyla dorozhnoho rukhu [Traffic rules]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.10.2001 r. № 1306 (2001). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%DO%BF#Text> [in Ukrainian].

5. Bezchastna, V.V. (2019). Vidmezhuвання porushennia pravyl bezpeky dorozhnoho rukhu abo ekspluatatsii transportu osobamy, yaki keruiut transportnymy zasobamy, vid sumizhnykh skladiv zlochyv ta administratyvnykh pravoporushen [Separation of violation of traffic safety rules or transport operation by persons driving vehicles from related crimes and administrative offenses]. *Nashe pravo*. № 2. S. 121–127 [in Ukrainian].

6. Babanin, S.V. (2008). Kryminalna vidpovidalnist za porushennia chynnykh na transporti pravyl [Criminal liability for violation of the rules in force in transport] : *Extended abstract of Candidate's thesis*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

7. Mykytchuk, O.V. (2022). Kryminalna vidpovidalnist za porushennia pravyl bezpeky dorozhnoho rukhu abo ekspluatatsii transportu osobamy, yaki keruiut transportnymy zasobamy v stani spianinnia [Criminal liability for violations of road safety rules or transport operation by persons who drive vehicles while intoxicated]. *Chasopys Kyivskoho instytutu intelektualnoi vlasnosti ta prava*. Vyp. 2. S. 18–24 [in Ukrainian].

8. Myslyvyi, V.A. (2005). Zlochyv proty bezpeky dorozhnoho rukhu ta ekspluatatsii transportu (kryminalno-pravove ta kryminolohichne doslidzhennia) [Crimes against traffic safety and the operation of transport (criminal-legal and criminological research)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv: KNUVS [in Ukrainian].

9. Maksymovych, R.A. (2008). Obiekt skladu zlochyv «Nezakonne zavolodinnia transportnym zasobom» (st. 289 KK) [Object of the crime "Illegal possession of a vehicle" (Article 289 of the Criminal Code)] : *Kryminalnyi kodeks Ukrainy 2001 r.: problemy zastosuvannia i perspektyvy udoskonalennia. Prohalyny u kryminalnomu zakonodavstvi*: Mizhnar. symposium, 12–13 veresnia 2008 r. Lviv: LDUVS [in Ukrainian].

10. Protydiia nezakonnomu zavolodinniu transportnyy zasobamy pidrozdilamy Natsionalnoi politsii Ukrainy [Countering the illegal possession of vehicles by units of the National Police of Ukraine] : praktychnyi poradnyk z elementamy interaktyvnykh tekhnolohii / Bondar V.S., Bochkovy O.V., Dudorov O.O., Kryvonos M.V., Sklianichenko D.V. ta in. ; za red. d-ra yuryd. nauk, prof., zasluženoho diiacha nauky i tekhniky Ukrainy O.O. Dudorova (2020). Sievierodonetsk: RVV LDUVS im. E.O. Didorenka [in Ukrainian].

11. Yemelianenko, V.V. (2009). Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne zavolodinnia transportnym zasobom [Criminal liability for illegal possession of a vehicle]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

12. Yaremko, H.Z. (2010). Blanketni dyspozytsii v stattiakh Osoblyvoi chastyny Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Blanket dispositions in the articles of the Special part of the Criminal Code of Ukraine]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Lviv: LDUVS [in Ukrainian].

13. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]: chynne zakonodavstvo zi zminamy ta dopovn. Stanom na 8 lystopada 2022 r. (2022). Kyiv: PALYVODA A.V. [in Ukrainian].

14. Myslyvyi, V. (2020). Kryminalno-pravove znachennia pravyl bezpeky dorozhnoho rukhu ta ekspluatatsii transportu [Criminal law significance of road safety rules and transport operation]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3. S. 118–125 [in Ukrainian].

15. Pro praktyku zastosuvannia sudamy Ukrainy zakonodavstva u spravakh pro deiaki zlochyny proty bezpeky dorozhnoho rukhu ta ekspluatatsii transportu, a takozh administratyvni pravoporushennia na transporti: Postanova Plenumu Verkhovnoho sudu Ukrainy vid 23 hrudnia 2005 r. № 14: Zlochyny proty hromadskoho poriadku ta hromadsvoi bezpeky khrestomatii [On the practice of applying legislation by the courts of Ukraine in cases of certain crimes against road traffic safety and exploitation of transport, as well as administrative offenses in transport: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of December 23, 2005 No. 14: Crimes against public order and public safety chronology] : khrestomatii / ukl. O.I. Pluzhnik, M.V. Korniienko; pid zah. red. A.O. Shelekhova (2017). Odesa : ODUVS [in Ukrainian].

16. Bohatyrov, I.H. (2019). Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zlochinu, peredbachenoho st. 286 KK Ukrainy [Criminological characteristics and prevention of the crime provided for in Art. 286 of the Criminal Code of Ukraine]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. Spets. Vypusk. S. 103–108 [in Ukrainian].

17. Pro dorozhnii rukh [On road traffic] : Zakon Ukrainy vid 30 chervnia 1993 roku (2020). *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12> [in Ukrainian].

УДК 34:61+347.2+347.4+347.5
DOI 10.32782/cuj-2024-3-15

Музика Леся Анатоліївна

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри приватного права
Національного університету «Кієво-Могилянська академія»
ORCID: 0000-0001-8357-703X

Сєда Софія Володимирівна

магістр права факультету правничих наук
Національного університету «Кієво-Могилянська академія»
ORCID: 0009-0005-6349-4006

КОНЦЕПЦІЯ ПОСТНАТАТИВНИХ ПРАВ У КОНТЕКСТІ ПРАВОВІДНОСИН ЩОДО АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ

У статті розглянуто концепцію постнатативних прав, як суб'єктивних прав, що виникають або продовжують існувати внаслідок смерті особи, у контексті використання анатомічних матеріалів людини. З'ясовано, що певний перелік постнатативних прав міститься у чинному законодавстві України, зокрема, до них належать право на шанобливе ставлення до тіла людини, яка померла, право розпорядитися щодо передачі після її смерті органів та інших анатомічних матеріалів її тіла науковим, медичним або навчальним закладам, право на згоду чи незгоду на вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів, при цьому визначальне значення у розпорядженні тілом та органами померлого має його волевиявлення. Проаналізовано питання згоди на посмертне вилучення анатомічних матеріалів людини та у цьому контексті звернено увагу на дві концепції щодо вилучення анатомічних матеріалів людини – «презумпції згоди» і «презумпції незгоди», виокремлено певні переваги та недоліки існування цих концепцій. Установлено яким чином регулюється посмертне вилучення анатомічних матеріалів людини на вітчизняному рівні. Проаналізовано зарубіжний досвід та позиції Європейського суду з прав людини щодо підходів до регулювання цього питання. З'ясовано, що в Україні чинною є презумпція «незгоди», що в цілому є позитивним досвідом, усуває певні ризики та узгоджується з практикою Європейського суду з прав людини. Виявлено, що у зв'язку з наслідками російсько-української війни необхідним є посилення гарантій реалізації права на батьківство, що можна зробити, зокрема, закріпивши та врегулювавши поняття посмертальної репродукції, оскільки відносини які виникають з цих підстав наразі регулюються лише на договірному рівні. З'ясовано, що в чинному законодавстві України відсутнє належне правове регулювання явища посмертальної репродукції, що викликає, статусу дитини, що народжена таким шляхом.

Ключові слова: анатомічні матеріали людини, постнатативні права, посмертне вилучення анатомічних матеріалів, згода на вилучення анатомічних матеріалів, презумпція згоди, презумпція незгоди, посмертальна репродукція.

Muzyka L. A., Sieda S. V. The concept of post-mortem rights in the context of legal relations with human anatomical materials

The article analyzes the subjective civil rights arise or continue to exist as a result of a person's death and are covered by the term "post-mortem rights" in the context of the usage of human anatomical materials. It is found that when using human anatomical materials, two categories should be distinguished among the subjects of post-mortem rights – close relatives of the deceased person and other persons. It is discovered that a certain list of post-mortem rights is contained in the current legislation of Ukraine, in particular, they include the right to respect for the body of a deceased person, the right to order the transfer of organs and other anatomical materials of his/her body to scientific, medical or educational institutions after his/her death, the right to consent or disagree to the removal of anatomical materials for transplantation and/or manufacture of bioimplants, with the decisive role in the disposal of the deceased's body and organs being played by his/her will. The article focuses on the analysis of two concepts regarding the posthumous removal of human anatomical materials – the "presumption of non-consent" and the "presumption of consent". It is determined that in Ukraine the presumption of "non-consent" is in force, according to which the removal of anatomical materials from a person after his or her death requires consent to such removal. It is justified that this practice is generally a positive experience due to elimination of certain risks and consistency with the case law of the European Court of Human Rights. It is found that in connection with the consequences of the Russian-Ukrainian war, it is necessary to strengthen the guarantees of the right to parenthood, which can be done, in particular, by consolidating and regulating the concept of postmortem reproduction, which currently lacks proper legislative regulation and is regulated at the contractual level.

Key words: human anatomical materials, post-mortem rights, posthumous removal of anatomical materials, consent to the removal of anatomical materials, presumption of consent, presumption of non-consent, postmortem reproduction.

Вступ. Анатомічні матеріали не перестають бути об'єктами цивільних прав після смерті особи, крім того, більша частина операцій з трансплантації здійснюється від померлого донора. Тому у межах цієї статті ми плануємо детальніше розглянути проблеми використання анатомічних матеріалів людини, проаналізувавши концепцію посттативних прав.

Матеріали та методи. *Методологію дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання. Зокрема, історичний метод використовується під час аналізу еволюції підходів до правового регулювання анатомічних матеріалів людини. Діалектичний метод застосовується для з'ясування сутності поняття постмортальних прав. За допомогою герменевтичного методу здійснюється тлумачення законодавства, досліджуються доктринальні положення, що стосуються предмета дослідження. Для виявлення особливої правової природи анатомічних прав людини як об'єктів цивільних прав застосовується формально-логічний метод. Порівняльно-правовий метод – для зіставлення вітчизняного та зарубіжного досвіду, порівняння наукових концепцій, теорій та підходів. Метод класифікації – для виокремлення видів анатомічних матеріалів людини. Метод системно-струк-*

турного аналізу застосовується для з'ясування того, яке місце займають анатомічні матеріали людини серед системи об'єктів цивільних прав, визначення кола договорів щодо анатомічних матеріалів людини. Метод теоретичного моделювання – під час розробки пропозицій щодо внесення змін до законодавства. Метод синтезу використовується для формування висновків проведеного дослідження.

Науково-теоретичну базу дослідження складають праці таких вчених як: О. Р. Антонюк, С. Б. Булеци, М. С. Брюховецької, А. А. Герц, С. В. Гринчака, О. В. Губського, Ф. Є. Дзюби, Ю.-Я. Зборівського, К. О. Ільющенкової, Н. М. Квіт, Н. В. Коробцової, Г. Л. Крушельницької, М. М. Новицької, В. Я. Погребняка, І. Р. Пташника, І. Я. Сенюти, В. Л. Скрипника, С. О. Сліпченка, І. В. Спасибо-Фатеевої, А. М. Тіхонової, В. А. Філіпової, О. А. Халабуденка, В. В. Хамітової, Ю.Є. Ходики, В. І. Чечерського, У. Р. Шемета, О. Р. Шишки та інших.

Результати. Після смерті фізичної особи залишається ціла низка об'єктів [1]. До таких об'єктів можемо віднести анатомічні матеріали людини. Відділена від тіла частина вже не є частиною людини, втім вилучені органи, як і тіло померлого, є предметами матеріального світу [2, с. 224].

Щодо посттанативних прав, то вони розглядаються Посикалюком О. О. з трьох точок зору: посттанативні права пояснюються як суб'єктивні права родичів померлої особи; посттанативний захист особистих немайнових прав аргументується тим, що деякі з них не припиняються зі смертю особи-носія та переходять до її родичів; особисті немайнові права припиняють своє існування в момент смерті особи-носія, а посттанативний захист особистості заснований на обов'язку держави забезпечувати охорону пам'яті про померлого [1].

Стефанчук Р. О. як посттанативні права розглядає такі суб'єктивні цивільні права, які виникають або продовжують існування після смерті фізичної особи і нібито «переживають» своїх носіїв. З моменту смерті фізичної особи, тобто з моменту, коли встановлена смерть мозку, вона припиняє своє існування як учасник цивільних правовідносин, втрачає цивільну правоздатність та усі набуті нею права. З іншого ж боку, після смерті фізичної особи існує ціла низка посттанативних прав, які продовжують своє існування [3, с. 525].

Посттанативні особисті права фізичних осіб мають чітко визначений перелік суб'єктів – носіїв цих прав [3, с. 529]. Аналізуючи німецьку правову думку Посикалюк О. О. виділяє три категорії таких суб'єктів: близькі родичі померлої особи; спадкоємці померлої особи; інші особи, зокрема, юридичні, які мають інтерес щодо захисту тих чи інших посттанативних прав [1]. Оскільки анатомічні матеріали не можуть передаватися у спадок, у контексті аналізованої ситуації, ми вважаємо за доцільне говорити про дві категорії суб'єктів посттанативних прав – близьких родичів померлої особи та інших осіб.

На нашу думку, певний перелік посттанативних прав щодо використання анатомічних матеріалів людини вказаний у ст. 6 Закону України «Про поховання та похоронну справу» від 10.07.2003 р. № 1102-IV [4]: усі громадяни мають право на поховання їхнього тіла та волевиявлення про належне ставлення до тіла після смерті. Волевиявлення про належне ставлення до тіла після смерті може бути виражене зокрема у: згоді чи незгоді на

проведення патолого-анатомічного розтину; згоді чи незгоді на вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів; дорученні виконати своє волевиявлення певній особі; іншому дорученні, що не суперечить законодавству. Дії щодо тіла померлого повинні здійснюватися в повній відповідності з волевиявленням померлого, якщо не виникли обставини, за яких виконання волевиявлення померлого неможливе. Повнолітня дієздатна фізична особа має право розпорядитися щодо передачі після смерті її тіла чи анатомічних матеріалів науковим або навчальним закладам, закладам охорони здоров'я. Рішення щодо передачі тіла чи анатомічних матеріалів померлого може бути прийнято другим з подружжя або одним з близьких родичів, якщо це не суперечить волевиявленню померлого.

На рівні Цивільного кодексу України від 16.01.2003 № 435-IV (далі – ЦК України) [5] також закріплюються права та обов'язки пов'язані з анатомічними матеріалами людини, які виникають після її смерті. Наприклад, у ч. 1 ст. 298 ЦК України передбачено, що кожен зобов'язаний шанобливо ставитися до тіла людини, яка померла. Частина 4 ст. 289 ЦК України, надає фізичній особі право розпорядитися щодо передачі після її смерті органів та інших анатомічних матеріалів її тіла науковим, медичним або навчальним закладам.

Разом з тим, у випадку виникнення посттанативних прав щодо використання анатомічних матеріалів людини важливе значення має концепція згоди на вилучення анатомічних органів у разі смерті особи. Верейці О. вказує на існування в світі двох юридичних моделей щодо регулювання процедури отримання дозволу на вилучення анатомічних матеріалів померлих осіб. Перша (система згоди) – полягає у наявності вираженої згоди на вилучення анатомічних матеріалів у померлого. Така згода може бути надана як самим донором ще за життя, так і членами сім'ї після його смерті, якщо спеціальні розпорядження донора щодо власних анатомічних матеріалів відсутні. Система згоди передбачена законодавством США, Канади, Франції, Італії. Друга (система

незгоди) – полягає у тому, що анатомічні матеріали можуть вилучатися з тіла померлого, якщо він за життя не висловлював заперечень щодо цього або інші особи, близькі померлого не робили заяв у відповідний час про те, що померлий мав би заперечення проти такого вилучення після смерті. Ця система діє в Австрії, Бельгії, Данії [6, с. 29].

Можна сказати, що моделі «системи згоди» та «системи незгоди» відповідають наявності двох презумпцій «презумпції незгоди» та «презумпції згоди» відповідно. «Презумпцію незгоди» називають також принципом інформованої згоди, вона передбачає прижиттєве розпорядження донора особисто або членів сім'ї після настання його смерті. «Презумпція згоди» передбачає, що якщо особа за життя не повідомила, що не бажає стати донором органів, то після її смерті її органи можуть бути вилученні для трансплантації і при цьому не потрібна згода родичів [7, с. 90].

«Презумпція згоди» несе певні ризики, оскільки деякі держави впроваджують у своєму законодавстві таку презумпцію аби вирішити проблему нестачі донорських органів. Негативним прикладом застосування презумпції згоди став Китай, де проблему нестачі донорського матеріалу вирішують шляхом вилучення органів у страченого ув'язненого. Для цього необхідно три умови: по-перше, якщо не вимагається тіло ув'язненого; по-друге, якщо ув'язнений дав згоду; по-третє, якщо родичі ув'язненого теж дали згоду. Проте, є твердження, що Китай не дотримується цих умов. Страти заплановувались на день трансплантації, а держава отримувала дві-три тисячі органів в рік від страчених засуджених. Така практика не може слугувати зразком для інших держав, адже передусім мають бути дотримані та захищені права потенційних донорів незалежно від їх правового статусу [8, с. 50]. Прикладом є й опублікований 22 квітня 2024 року Державним департаментом США «Звіт про дотримання прав людини в країнах за 2023 рік». У ньому засуджується переслідування Фалуньгун компартією Китаю й злочин, пов'язаний з насильницьким вирізанням органів, у якому практикувальники Фалунь-

гун розглядаються як головне джерело постачання органів [9].

В цілому питання згоди на посмертне вилучення анатомічних матеріалів є дуже важливим, оскільки відібрані анатомічні матеріали з тіла померлої фізичної є основним джерелом органів під час трансплантації, а вибір презумпції згоди або незгоди є однією з найбільш дискусійних проблем у сфері донорства і трансплантації. Окрім різного ставлення країн до цього питання: наприклад в Україні діє презумпція незгоди, як і в США, Японії, Німеччині, Італії. З іншого боку, презумпція згоди діє у Франції, Австрії, Бельгії, Данії, в доктрині також існують абсолютно діаметральні позиції щодо цього питання. Одні вчені обґрунтовують необхідність збереження в основі трансплантаційного законодавства «презумпції незгоди» [10, с. 111]. Інші дослідники, наприклад, Олійник Р. В. переконані, що модель отримання згоди на донорство, яка діє в Україні гальмує розвиток трансплантації [11, с. 82].

Прибічники презумпції згоди стверджують, що її існування здатне збільшити кількість донорських органів, прискорить лікування хворих реципієнтів, життя яких можна врятувати лише трансплантацією анатомічних матеріалів [12, с. 7]. З іншого боку, деякі вчені вказують на те, що модель «презумпції згоди» для України в чистому вигляді існувати не може, з огляду на: побоювання громадськості щодо становлення легального ринку купівлі-продажу органів від померлої особи та можливостей зловживання лікарями своїм становищем для корисливих інтересів і наживи на таких анатомічних матеріалах; для більшості суспільства питання анатомічної цілісності тіла померлої особи співзвучне зі загальними морально-етичними цінностями – донорство як таке розглядається як вибір кожної свідомої особи; враховуючи корумпований, криміногенний характер сучасних суспільних процесів [13, с. 179].

Прибічники ж презумпції незгоди серед її переваг зокрема виділяють те, що «презумпція незгоди» більше відповідає широким поняттям про суверенітет людини над її тілом, що також стосується права на само-

визначення [14, с. 33]. Крім того, як свідчить практика різних країн, різниця у правовому регулюванні взяття анатомічних матеріалів у померлої людини на кількість пересадок органів суттєво не впливає. Наприклад, у США чинний такий самий принцип презумпції незгоди, як і в Україні, однак, завдяки чіткій організації всього процесу трансплантації, щороку виконується близько 23 тис. пересадок органів, з них близько 18 тис. – трупних і близько 5 тис. – від живих донорів [15, с. 39].

Визначаючись з питанням згоди на посмертне вилучення анатомічних матеріалів у будь-якому разі варто звернути увагу на позицію за якою, незалежно від виду системи, що застосовуватиметься у національному законодавстві, в першу чергу, вона повинна відповідати основним стандартам прозорості та безпеки, а також забезпечувати правову впевненість донорам, членам сім'ї й родичам. Що стосується більш суттєвих вимог, що воно має поважати принцип самовизначеності потенційного донора [11, с. 33].

Аналіз чинного законодавства України свідчить про існування в Україні «презумпції незгоди», що в цілому можна вважати позитивною практикою. Так, відповідно до ч. 3 ст. 290 ЦК України, фізична особа може дати письмову згоду на донорство своїх органів та інших анатомічних матеріалів у разі смерті або заборонити його.

Порядок надання згоди чи незгоди на вилучення анатомічних матеріалів у померлих осіб регулюється статтею 16 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» № 2427-VIII від 17.05.2018 [16]. Так, кожна повнолітня дієздатна особа має право надати у письмовій (електронній) формі згоду або незгоду на вилучення анатомічних матеріалів з її тіла для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів після визначення її стану як незворотна смерть. Таку згоду особа у будь-який час має право відкликати за письмовою заявою або надати нову письмову згоду чи незгоду. Разом з тим, ч. 11 статті 16 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» визначає можливість надання згоди на вилучення анатомічних мате-

ріалів іншими особами. Якщо померла особа не висловила за життя своєї згоди або незгоди на посмертне донорство, згода на вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів з тіла такої особи після її смерті може бути надана особисто другим з подружжя або в одному з близьких родичів цієї особи (діти, батьки, рідні брати та сестри). У разі відсутності другого з подружжя або близьких родичів, згода на вилучення анатомічних матеріалів може надаватися особою, яка зобов'язалася поховати померлу особу. У разі смерті особи віком до 18 років згода на вилучення анатомічних матеріалів цієї особи для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів може бути надана батьками або іншими законними представниками цієї особи.

Аналіз практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) також свідчить про те, що ЄСПЛ визнає наявність постнативних прав у контексті використання анатомічних матеріалів людини та важливості наявності згоди на вилучення анатомічних матеріалів людини. У справі *Elberte v Latvia* [17] Суд виходив з позицій, що у сфері трансплантації органів і тканин визнається необхідність шанобливого ставлення до тіла людини навіть після її смерті. Згідно з обставинами справи, після загибелі чоловіка заявниці внаслідок дорожньо-транспортної пригоди було проведено його розтин, під час якого з тіла чоловіка було вилучено тканини, які були відправлені для виготовлення біоімплантатів. В цьому рішенні ЄСПЛ констатував порушення ст. 8 та ст. 3 Конвенції. Суд вказав, що у законодавстві Латвії було недостатньо чітко визначено правові засади надання згоди або незгоди на вилучення органів чи тканин. Крім того, заявницю як найближчу родичку не було проінформовано про те, як і коли вона може здійснити свої права. Також ЄСПЛ наголосив на тому, що порушення відбулося й тому, що тканини було вилучено без згоди заявниці, і вона дізналася про це лише набагато пізніше. Суд констатував, що всі факти призвели до страждань, які виходять за рамки травми, яку людина зазнає через втрату близького родича.

Згідно з обставинами справи *Petrova v. Latvia* [18] дорослий син заявниці помер у лікарні внаслідок серйозних травм, отриманих у автомобільній аварії. В подальшому заявниця виявила, що нирки та селезінку її сина видалили одразу після його смерті без її відома чи згоди. У цій справі ЄСПЛ також наголосив на тому, що вилучення органів для трансплантації без відома чи згоди найближчих родичів становило порушення, а законодавство Латвії не було достатньо чітким та точним, щоб забезпечити належний правовий захист від свавілля. У справі *Polat v. Austria* [19], відбулося вилучення органів всупереч волі батьків та неповідомлення батьків про проведення розтину. ЄСПЛ дійшов висновку, що рішення про проведення розтину тіла дитини заявниці всупереч її волі та релігійним переконанням становило не виправдане втручання у її сімейне життя та право сповідувати свою релігію, тому було порушено вимоги ст.8 Конвенції.

Отже, зважаючи на зазначені вище переваги та недоліки презумпцій згоди та незгоди, враховуючи практику ЄСПЛ, ми дотримуємося позиції, що наразі існування презумпції незгоди у вітчизняному законодавстві є обґрунтованим. Такий підхід дозволяє забезпечити реалізацію права особи на визначення долі та вільного волевиявлення щодо розпорядження власним тілом після смерті та шанобливого ставлення до нього, дотримання права на повагу до людської гідності, максимально можливе урахування волі померлого та прав його близьких осіб. При цьому наразі варто приділити велику увагу формуванню позитивної громадської думки та ставлення до донорства та трансплантації, спростування міфів, посилення гарантій для донорів, чіткій організації процесу.

Разом з тим, російсько-українська війна призводить до жаклимих наслідків для України та актуалізує розгляд питання постмортальної репродукції. Особливо значущим воно є для військовослужбовців, які через великі ризики для життя і здоров'я потребують гарантій реалізації права на батьківство [20, с. 112].

Під поняттям «постмортальна репродукція» розуміється зачаття і народження дитини

після смерті одного з батьків [21]. Причини її використання можуть бути різними: психологічна мета – надія народити від близької людини; єдиний спосіб створення сім'ї за участю померлого; можливість продовження роду для іншого партнера, для родичів шанс мати нащадка [22, с. 10–11].

Спробою врегулювати питання зберігання анатомічного матеріалу для постмортальної репродукції був пп.3 п.2 Прикінцевих та перехідних положень проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)» [23], який передбачає, що у разі загибелі або визнання померлою в установленому порядку особи, репродуктивні клітини якої зберігаються, їх зберігання припиняється з подальшою утилізацією. Положення обґрунтовується неврегульованістю питання постмортальної репродукції національним законодавством [24].

Наразі законодавче регулювання зберігання репродуктивних клітин здійснюється Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 №787 Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні (далі – Порядок №787) [25]. Відповідно до п. 7.1. та п. 7.2. розділу VII Порядку №787, кріоконсервація біоматеріалу та його зберігання здійснюються за заявою на кріоконсервацію. Заклад охорони здоров'я забезпечує необхідний режим зберігання та використання біоматеріалу. Проте, в цьому Порядку відсутні вказівки на те, що відбуватиметься з кріоконсервованими анатомічними матеріалами після смерті особи.

Проаналізувавши чинне законодавство можна казати про відсутність належного правового регулювання постмортальної репродукції. Втім, ми не можемо погодитись з аргументацією про те, що відсутність регулювання тягне за собою необхідність утилізації біологічного матеріалу. Передусім, цивільні правовідносини ґрунтуються на принципі диспозитивності, що знаходить своє відображення у ч.1 ст.1 ЦК України, ці правовідносини засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні їх учасників, а п.3 ст.3 ЦК України як

одну з засад цивільного законодавства визначає свободу договору. Зазначені принципи поширюються на відносини щодо зберігання анатомічного матеріалу як цивільні правовідносини, що виникають у сфері здійснення медичної діяльності.

Квіт Н. М. зазначає, що договірне регулювання використання кріоконсервованих репродуктивних клітин наразі є єдиною можливістю чітко визначити права та обов'язки у цій сфері, з'ясувати межі правомірного використання біологічного матеріалу. Дослідниця розглядає договір зберігання біологічного матеріалу як договір про надання послуг, його укладення є необов'язковим, але застосовується для уникнення спорів [26, с. 281].

Незважаючи на відсутність регламентації, на практиці медичні центри не виключають можливості проведення постмортальної репродукції, надаючи рекомендації. Бажано, щоб чоловік, який планує кріоконсервувати сперму, перебував в шлюбі, за життя висловив згоду мати спільну дитину. Не видається довіреність, адже представництво припиняється у разі смерті особи, яка її видала (ст. 248 ЦК України). Необхідно оформити договір на кріоконсервацію і зберігання сперми, прописати умови її використання в майбутньому, та заяву щодо використання сперми після смерті особи, яку потрібно нотаріально посвідчити [27].

Загалом суб'єктом, який може використати анатомічний матеріал для постмортальної репродукції може бути другий з подружжя, проте ми погоджуємося з позицією, що особи (крім іншого з подружжя), які скористаються технологією постмортальної репродукції повинні відповідати цим критеріям: у них відсутні інші діти, вони не у змозі їх зачати, або таке зачаття суттєво ускладнено; вони усвідомлено зобов'язуються брати відповідальність, пов'язану з вихованням, належним забезпеченням дитини; метою є продовження роду; обґрунтованість вимоги перевіряється судом [21, с. 176].

У цьому контексті варто звернути увагу й на концепцію постнативних прав. Ми вважаємо, що такий підхід, має поширюватися й на застосування постмортальної репродукції

для якої необхідно буде встановити дійсну волю особи щодо розпорядження її анатомічним матеріалом шляхом надання згоди, оскільки згода є виявом бажання особи реалізувати право на біологічне батьківство у майбутньому і саме особа наділена правом вирішувати долю своїх репродуктивних клітин. При цьому, досвід зарубіжних країн, які дозволяють постмортальну репродукцію та регулюють це питання, свідчить про наявність такого елемента в нормативному регулюванні як вимога згоди померлого [28].

Цікавою є позиція, висловлена у постанові Верховного Суду (далі – ВС) від 19 жовтня 2022 року у справі № 420/5/22. Справа стосувалася визнання протиправним та скасування рішення пенсійного фонду про відмову у призначенні пенсії у зв'язку із втратою годувальника, обґрунтованого народженням дитини, зачатої шляхом постмортальної репродукції, після спливу 10-місячного строку з дня смерті годувальника. ВС вказав на те, що право пари зачати дитину, вдаватись до репродуктивної медицини захищене міжнародним правом, оскільки цей вибір є різновидом вияву приватного і сімейного життя. ВС зазначив, що до дитини, народженої після спливу строку, не може застосовуватись дискримінація за ознакою часу народження та способу запліднення [29]. Тобто суд прирівняв статус дитини народженої шляхом постмортальної репродукції до статусу народженої у шлюбі.

Зі свого боку, Святошинський районний суд міста Києва у рішенні по справі № 759/265/23 від 14.04.2023 зробив висновок, що оскільки використання штучного запліднення з посмертним використанням кріоконсервованого за життя репродуктивного матеріалу чоловіка торкається делікатних моральних та етичних питань, а правового механізму щодо такого розпорядження не має, межі оцінки можливості відновлення права позивачки судом мають бути настільки широкими задля можливості досягнення балансу приватних та публічних інтересів. Враховуючи той факт, що між сторонами був укладений договір про надання медичних послуг (проведення запліднення *in vitro*), чоловік позивачки за життя залишив заяву без дати, в якій зазна-

чив, що він свідомо і добровільно погоджується провести розморожування і використання в межах допоміжних репродуктивних технологій, вказаних у його заяві щодо застосування допоміжних репродуктивних технологій, його кріоконсервованого біологічного матеріалу, суд вважає, що позовні вимоги про зобов'язання відповідача надати позивачці медичні послуги за даним договором підлягають задоволенню [30].

Правове регулювання постмортальної репродукції в зарубіжних країнах суттєво відрізняється, одні країни встановлюють її заборону (Німеччина, Італія, Франція, Австралія), інші дозволяють (США, Ізраїль), в деяких регулювання відсутнє. В окремих країнах посмертна репродукція є однією з гарантій забезпечення права людини на продовження роду, у США та Ізраїлі солдати, які відправлялися на військові дії, могли заморозити власну сперму [31, с. 35].

Уніфікований закон США про батьківство передбачає, що особа є батьком або матір'ю дитини, зачатої за допомогою допоміжної репродукції, зокрема, якщо вона письмово дала згоду на батьківство щодо дитини у випадку здійснення допоміжної репродукції після її смерті або чіткі та переконливі докази свідчать про намір особи бути батьком або матір'ю цієї дитини. Для законного батьківства шляхом постмортальної репродукції, дитина повинна народилася не пізніше ніж через 45 місяців після смерті особи. Доцільно зазначити й про приклад Ізраїлю як країни, яка має досвід перебування у стані війни. Керівні принципи Генерального прокурора Ізраїлю щодо сперми після смерті та її використання допомагають судам приймати рішення щодо запитів на вилучення сперми у померлих чоловіків. Правила вимагають наявності: прохання партнерки вмираючого або померлого чоловіка про вилучення його сперми; дозволу суду на використання сперми, визначеного у кожному конкретному випадку, зважаючи на передбачувані бажання померлого чоловіка. Ізраїльські суди навіть дозволили батькам вилучати сперму у своїх померлих синів, використовуючи її для народження біологічних онуків [32]. У 2004 році сім'я Коєнів

виграла судову справу щодо права використувати сперму їхнього загиблого на війні сина для запліднення жінки, яка зголосилася стати матір'ю, оскільки за життя їхній син висловлював бажання мати дітей [33].

Враховуючи виклики воєнного стану доцільним є врегулювання питання постмортальної репродукції на законодавчому рівні, закріпивши можливість зберігання та використання репродуктивних клітин після смерті особи. З аналізу доктрини, зарубіжного досвіду, судової практики випливає, що до предмету регулювання слід включити такі аспекти: закріпити за особою право розпорядитися її репродуктивними клітинами та визначити долю зібраного анатомічного матеріалу після її смерті; передбачити порядок зберігання та використання матеріалу після смерті особи; встановити, що підставою для зберігання репродуктивних клітин після смерті особи є її письмово закріплена згода у формі заяви та укладений з закладом охорони здоров'я договір на зберігання матеріалів, в окремих випадках передбачити можливість встановлення згоди судом з врахуванням бажання особи мати дітей за життя; передбачити перелік суб'єктів, які можуть реалізувати право використати анатомічний матеріал (другий з подружжя, його родичі), їхні права та обов'язки. [20, с. 118].

Висновки. Внаслідок смерті особи виникають або продовжують існувати суб'єктивні цивільні права, які охоплюються терміном «посттанативні права». Посттанативні права є актуальними в контексті використання анатомічних матеріалів людини і в цьому випадку серед суб'єктів посттанативних прав слід виділяти дві категорії – близьких родичів померлої особи та інших осіб. Певний перелік посттанативних прав міститься у чинному законодавстві України, зокрема, до них належать право на шанобливе ставлення до тіла людини, яка померла, право розпорядитися щодо передачі після її смерті органів та інших анатомічних матеріалів її тіла науковим, медичним або навчальним закладам, право на згоду чи незгоду на вилучення анатомічних матеріалів для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів, при цьому

визначальне значення у розпорядженні тілом та органами померлого має його волевиявлення. Аналіз доктрини свідчить про наявність двох презумпцій «презумпції незгоди» та «презумпції згоди» щодо вилучення анатомічних матеріалів. В Україні законодавчо закріплена та діє «презумпція незгоди», за якою для вилучення анатомічних матеріалів у людини після її смерті необхідною умовою є наявність згоди на таке вилучення. За чинної правової регламентації вітчизняного підходу згоду на вилучення може надавати безпосередньо повнолітня дієздатна особа прижиттєво або інші особи після її смерті за відсутності висловленої згоди у цієї особи за життя (один із подружжя, близькі родичі померлої особи або особа, яка зобов'язалась її поховати, у випадку смерті неповнолітнього – його батьки або законні представники). Існування «презумпції незгоди» у законодавстві України в цілому є позитивним досвідом, оскільки усуває певні ризики «презумпції згоди» та узгоджується з практикою ЄСПЛ.

Проаналізувавши чинне законодавство можна казати про відсутність належного пра-

вового регулювання явища постмортальної репродукції, під якою розуміється зачаття і народження дитини після смерті одного з батьків, що викликає значні питання щодо збереження та використання відібраного для таких цілей анатомічного матеріалу. Незважаючи на відсутність регламентації, на практиці медичні центри не виключають можливості проведення постмортальної репродукції, надаючи перевагу договірному способу регулювання відносин. Відсутність законодавчого регулювання викликає й невизначеність у статусі дитини, народженої шляхом постмортальної репродукції, а вітчизняна судова практика переважно свідчить про прирівнювання таких дітей до статусу дітей народжених у шлюбі. Зважаючи на такий стан правового регулювання та у зв'язку з наслідками російсько-української війни необхідним є посилення гарантій реалізації права на батьківство, що можна зробити, зокрема закріпивши та врегулювавши поняття посмортальної репродукції, а також зберігання та використання анатомічного матеріалу для її цілей на законодавчому рівні.

Література

1. Посикалюк О. О. Посттанативні особисті немайнові права фізичних осіб. URL: http://old.univer.km.ua/statti/posikalyuk_o.o._posttanativni_osobisti_nemaynovi_prava_fizichnih_osib_porivnyalno-pravoviy_aspekt_6.pdf (дата звернення: 03.04.2024).
2. Сліпченко С. О., Шишка О. Р. Органи, вилучені з тіла померлої людини, як об'єкти цивільного обороту. Приватне право в сфері охорони здоров'я: виклики та перспективи: матеріали міжн. наук.-практ. конф. (Київ, 17 вересня 2020 р.). Львів: ЛОБФ, 2020. С. 224–231.
3. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія. К.: КНТ, 2008. 626 с.
4. Про поховання та похоронну справу: Закон України від 10 липня 2003 р. № 1102-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 7. Ст. 47.
5. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
6. Верейці О. Розпорядження особи стосовно власних анатомічних матеріалів на випадок своєї смерті (правове регулювання) за законодавством України. Мала енциклопедія нотаріуса. 2016. № 4 (88). С. 28–31.
7. Брюховецька М. С. Посмертне донорство в законодавстві іноземних країн: позитивний досвід правозастосування. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. 18 (2/2). С. 90–93.
8. Брюховецька М. С. Цивільно-правове регулювання посмертного донорства в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 230 с.
9. Country Reports on Human Rights Practices: China (Includes Hong Kong, Macau, and Tibet). 2023. URL: <https://www.state.gov/reports/2023-country-reports-on-human-rights-practices/china/> (дата звернення: 10.06.2024).
10. Дзюба А. Є. Цивільно-правове регулювання трансплантації органів і тканин: досвід України та Європейського Союзу: дис. ... докт. філос. у галузі права. Львів, 2023. 238 с.

11. Олійник Р. В. Цивільно-правове регулювання донорства в Україні: дис. ... докт. філософ. з права. Львів, 2021. 245 с.
12. Брюховецька М. С. Цивільно-правове регулювання посмертного донорства в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 21 с.
13. Ілюшик О.М., Баран М.В. Трансплантація органів від умерлої особи: проблеми правового регулювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2018. Випуск 2.. С. 174–184.
14. Ковальський М.М. Застосування «системи вибору» під час виникнення цивільно-правових відносин посмертного донорства в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 1(22) том 5, частина 2. С. 33–35.
15. Пашков В. Трансплантація органів померлої людини: господарсько-правова регламентація. Доктрина медичного права. *Медичне право*. 2014. № 1(13). С. 33–42.
16. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17 травня 2018 р. № 2427-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 28. Ст. 232.
17. Case of Elberte v Latvia (Application no. 61243/08) (2015) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-150234%22>} (дата звернення: 11.04.2024).
18. Case of Petrova v. Latvia (Application no. 4605/05) (2014) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22appno%22:%224605/05%22,%22itemid%22:%22001-144997%22>} (дата звернення: 11.04.2024).
19. Case of Polat v. Austria (Application no. 12886/16) (2021) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%22fulltext%22:%22Polat%20v.%20Austria%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-211365%22>} (дата звернення: 11.04.2024).
20. Седа С. В. Питання зберігання та використання анатомічного матеріалу людини для постмортальної репродукції в контексті російсько-української війни. Сучасні виклики приватного права в умовах війни: збірник наукових праць учасників круглого столу (Київ, 1 лют. 2024 р.). Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2024. с. 112–118.
21. Чечерський В. Постмортальна репродукція: актуальні проблеми правового регулювання та зарубіжний досвід. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. Vol.1. С. 172–177.
22. Марків А.С. Правовий аналіз постмортальної репродукції в аспекті прав людини: маг. роб. ... магістр. Київ, 2019. 103с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/707e7281-2c80-4dfa-a74b-e01475a9465c/content> (дата звернення: 28.01.2024).
23. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство): проект Закону України від 22.11.2023 № 3496-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3496-20?fbclid=IwAR1uz4-dAIFBUc0_In8Pj62HiehnyqgMCqFVHqNo2DI4xkrzQKvW2r1TiFI#n27 (дата звернення: 28.01.2024).
24. Порівняльна таблиця до проекту Закону України від 22.11.2023 № 3496-IX URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1982600> (дата звернення: 28.01.2024).
25. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 № 787. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#top> (дата звернення: 29.01.2024).
26. Квіт Н. М. Цивільно-правові форми створення та використання біобанків в Україні. дис. ... д-ра юрид. Наук. Львів. 2020. 494 с.
27. Yuzko Medical Center. Постмортальна репродукція. URL: <https://ivf.ua/novini/2375/> (дата звернення: 29.01.2024).
28. Shelly Simana. Creating life after death: should posthumous reproduction be legally permissible without the deceased's prior consent? 2018. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6121062/#fn35> (дата звернення: 29.01.2024).
29. Постанова Верховного Суду від 19 жовтня 2022 року, судова справа № 420/5/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106840444> (дата звернення: 29.01.2024).
30. Рішення Святошинського районного суду міста Києва від 14.04.2023, судова справа № 759/265/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111073607> (дата звернення: 21.02.2024).
31. Чечерський В. І. Використання криоконсервованих гамет та ембріонів як гарантія реалізації права людини на репродуктивне відтворення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 34–37. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2019/9.pdf (дата звернення: 29.01.2024)
32. Valerie Thomas. Life after death: regulating posthumous reproduction. 2019. URL: <https://www.howtoregulate.org/posthumous-reproduction-2/> (дата звернення: 11.03.2024)
33. Mother wins dead son sperm case. BBC. 2007. URL: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/6279061.stm?ls (дата звернення: 11.03.2024).

References

1. Posykaliuk, O.O. (2012). Posttatanatyvni osobysti nemainovi prava fizychnykh osib [Post-mortem personal non-property rights of individuals: a comparative legal aspect]. *Pryvatne pravo i pidpriumnytstvo. Zbirnyk naukovykh prats – Private law and entrepreneurship. Collection of scientific papers*, 11, 202–205. Retrieved from: http://old.univer.km.ua/statti/posikalyuk_o.o_posttatanatyvni_osobysti_nemaynovi_prava_fizichnih_osib_porivnyalno-pravoviy_aspekt_6.pdf (data zvernennia: 03.04.2024) [in Ukrainian].
2. Slipchenko, S.O., & Shyshka, O.R. (2020). Orhany, vylucheni z tila pomerloi liudyny, yak obiekty tsyvilnoho oborotu [Organs removed from the body of a deceased person as objects of civil turnover]. *Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia «Pryvatne pravo v sferi okhorony zdorovia: vyklyky ta perspektyvy»*. (pp. 224–231). Lviv: LOBF [in Ukrainian].
3. Stefanchuk, R.O. (2008). *Osobysti nemainovi prava fizychnykh osib (poniattia, zmist, systema, osoblyvosti zdiisnennia ta zakhystu) [Personal non-property rights of natural persons (concept, content, system, features of implementation and protection)]*. K.: KNT [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy Pro pokhovannia ta pokhoronnu spravu : pryiniaty 10 lyp. 2003 roku № 1102-IV [Law of Ukraine On burial and funeral from July 10 2003, № 1102-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. № 7. St. 47 [in Ukrainian].
5. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code Ukraine]: (2003, January 16). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. № 40-44. St.356 [in Ukrainian].
6. Vereitsi, O. (2016). Rozporiadzhennia osoby stosovno vlasnykh anatomichnykh materialiv na vypadok svoiei smerti (pravove rehuliuвання) za zakonodavstvom Ukrainy [Vereitsi O. Disposal of a person's own anatomical materials in case of his/her death (legal regulation) under the legislation of Ukraine]. *Mala entsyklopediia notariusa – Small encyclopaedia of the notary*, 4 (88), 28–31 [in Ukrainian].
7. Briukhovetska, M.S. (2016). Posmertne donorstvo v zakonodavstvi inozemnykh krain: pozytyvnyi dosvid pravozastosuvannia [Posthumous donation in the legislation of foreign countries: positive experience of law enforcement]. *Jurnalul juridic national: teorie si practică*, 18 (2/2), 90–93 [in Ukrainian].
8. Briukhovetska, M.S. (2017). Tsyvilno-pravove rehuliuвання posmertnoho donorstva v Ukraini [Civil law regulation of posthumous donation in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv: NAVS [in Ukrainian].
9. Country Reports on Human Rights Practices: China (Includes Hong Kong, Macau, and Tibet). (2023). Retrieved from: <https://www.state.gov/reports/2023-country-reports-on-human-rights-practices/china/> (data zvernennia: 10.06.2024) [in English].
10. Dziuba, A.Ye. (2023). Tsyvilno-pravove rehuliuвання transplantatsii orhaniv i tkanyn: dosvid Ukrainy ta Yevropeiskoho Soiuzu [Civil law regulation of organ and tissue transplantation: experience of Ukraine and the European Union]. *Doctor's thesis*. Lviv: LDUVS [in Ukrainian].
11. Oliinyk, R.V. (2021). Tsyvilno-pravove rehuliuвання donorstva v Ukraini [Civil law regulation of donation in Ukraine]. *Doctor's thesis*. Lviv: LNYIIF [in Ukrainian].
12. Briukhovetska, M.S. (2017). Tsyvilno-pravove rehuliuвання posmertnoho donorstva v Ukraini [Civil law regulation of posthumous donation in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: NAVS [in Ukrainian].
13. Iliushyk, O.M., & Baran, M.V. (2018) Transplantatsiia orhaniv vid umerloi osoby: problemy pravovoho rehuliuвання [Transplantation of organs from a deceased person: problems of legal regulation]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Legal series*, 2, 174–184 [in Ukrainian].
14. Kovalskyi, M.M. (2018). Zastosuvannia «systemy vyboru» pid chas vynykennia tsyvilno-pravovykh vidnosyn posmertnoho donorstva v Ukraini [Application of the "system of choice" in the emergence of civil law relations of posthumous donation in Ukraine]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk – Prykarpattya Legal Bulletin*, 1(22), T.5, 2, 33–35 [in Ukrainian].
15. Pashkov, V. (2014). Transplantatsiia orhaniv pomerloi liudyny: hospodarsko-pravova rehlamentatsiia [Transplantation of deceased person's organs: economic and legal regulation]. *Doktryna medychnoho prava. Medychne pravo – The doctrine of medical law. Medical law*, № 1(13), 33–42 [in Ukrainian].
16. Zakon Ukrainy Pro zastosuvannia transplantatsii anatomichnykh materialiv liudyni: pryiniaty 17 trav. 2018 roku № 2427-VIII [Law of Ukraine On the application of transplantation of anatomical materials to a person]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. № 28. St. 232. [in Ukrainian].
17. Case of Elberte v Latvia (Application no. 61243/08) (2015) Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-150234%22%5D%7D> (data zvernennia: 11.04.2024) [in English].
18. Case of Petrova v. Latvia (Application no. 4605/05) (2014) Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%224605/05%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-144997%22%5D%7D> (data zvernennia: 11.04.2024) [in English].

19. Case of Polat v. Austria (Application no. 12886/16) (2021) Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5D%2C%22documentcollectionid%22%3A%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%22001-211365%22%5D%7D> (data zvernennia: 11.04.2024) [in English].
20. Sieda, S.V. (2024). Pytannia zberihannia ta vykorystannia anatomichnoho materialu liudyny dlia postmortalnoi reproduktsii v konteksti rosiisko-ukrainskoi viiny [The issue of storage and usage of human anatomical material for postmortem reproduction in the context of the Russian-Ukrainian war]. *Suchasni vyklyky pryvatnoho prava v umovakh viiny: zbirnyk naukovykh prats uchastykiv kruhloho stolu – Modern Challenges of Private Law in the Time of War: Collection of Scientific Papers of the Roundtable Participants* (pp. 112–118). Kyiv: NaUKMA [in Ukrainian].
21. Checherskyi, V. (2019). Postmortalna reproduktsiia: aktualni problemy pravovoho rehuliuвання ta zarubizhnyi dosvid [Post-mortem reproduction: current issues of legal regulation and foreign experience]. *Visegrad Journal on Human Rights*, 1, 172–177 [in Ukrainian].
22. Markiv, A.S. (2019). Pravovyi analiz postmortalnoi reproduktsii v aspekti prav liudyny [Legal analysis of postmortem reproduction in terms of human rights]. *Master's thesis*. Kyiv: NaUKMA. Retrieved from: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/707e7281-2c80-4dfa-a74b-e01475a9465c/content> (data zvernennia: 28.01.2024) [in Ukrainian].
23. Proekt Zakonu Ukrainy Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zabezpechennia prava viiskovosluzhbovtziv ta inshykh osib na biolohichne batkivstvo (materynstvo) zareiestrovanyi 22 lystopada 2023 № 3496-IX. [Draft Law of Ukraine On Amendments to Certain Laws of Ukraine on ensuring the right of servicemen and other persons to biological from November 22 2023, № 3496-IX]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3496-20?fbclid=IwAR1uz4-dAIFBUc0_lN8Pj62HiehyqgMCqFVHqNo2DI4xkrzQKvW2r1TiFI#n27 (data zvernennia: 28.01.2024) [in Ukrainian].
24. Porivnialna tablytsia do proektu Zakonu Ukrainy vid 22 lystopada 2023 [Comparative table to the Draft Law of Ukraine from November 22 2023, № 3496-IX]. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1982600> (data zvernennia: 28.01.2024) [in Ukrainian].
25. Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy Pro zatverdzhennia Poriadku zastosuvannia dopomizhnykh reproduktyvnykh tekhnolohii v Ukraini vid 9 veresnia 2013 № 787 [Order of the Ministry of Health of Ukraine On approval of the procedure for the use of assisted reproductive technologies in Ukraine from September 9 2013, № 787] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#top> (data zvernennia: 29.01.2024) [in Ukrainian].
26. Kvit, N.M. (2020). Tsyvilno-pravovi formy stvorennia ta vykorystannia biobankiv v Ukraini [Civil law forms of creation and use of biobanks in Ukraine]. *Doctor's thesis*. Lviv: LNUiF [in Ukrainian].
27. Sait Yuzko Medical Center. Postmortalna reproduktsiia [Site of Yuzko Medical Center. Posthumous reproduction]. Retrieved from: <https://ivf.ua/novini/2375/> (data zvernennia: 29.01.2024) [in Ukrainian].
28. Shelly, S. (2018). Creating life after death: should posthumous reproduction be legally permissible without the deceased's prior consent? Retrieved from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6121062/#fn35> (data zvernennia: 29.01.2024) [in English].
29. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 19 zhovtnia 2022 roku, sudova sprava № 420/5/22. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106840444> (data zvernennia: 29.01.2024) [in Ukrainian].
30. Rishennia Sviatoshynskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 14.04.2023, sudova sprava № 759/265/23. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111073607> (data zvernennia: 21.02.2024) [in Ukrainian].
31. Checherskyi, V.I. (2019). Vykorystannia kriokonservovanykh hamet ta embrioniv yak harantiia realizatsii prava liudyny na reproduktyvne vidtvorennia [The use of cryopreserved gametes and embryos as a guarantee of the human right to reproductive reproduction]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 4, 34-37. Retrieved from: http://www.lsej.org.ua/4_2019/9.pdf (data zvernennia: 29.01.2024) [in Ukrainian].
32. Valerie, T. (2019). Life after death: regulating posthumous reproduction. Retrieved from: <https://www.howtoregulate.org/posthumous-reproduction-2/> (data zvernennia: 11.03.2024) [in English].
33. Mother wins dead son sperm case (2007). BBC. Retrieved from: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/6279061.stm?ls (data zvernennia: 11.03.2024) [in English].

УДК 342.9
DOI 10.32782/cuj-2024-3-16

Патерило Ірина Володимирівна

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
ORCID: 0000-0002-1782-0510

РОЛЬ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ У РЕГУЛЮВАННІ ПРОЦЕДУР БАНКРУТСТВА: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

У статті здійснено комплексний аналіз ролі державних органів у регулюванні процедур банкрутства, а також вивчено проблеми і перспективи адміністративно-правового впливу на цей процес. Основна увага зосереджена на функціональних аспектах діяльності державних органів, включаючи організаційний механізм, контроль, інформаційне забезпечення та планування. Автор обґрунтовує важливість державного регулювання процедур банкрутства як важливої складової економічної політики, що впливає на стабільність ринку та ефективність управлінських рішень. Виявлено ключові функції державних органів, які сприяють успішному функціонуванню системи банкрутства. В рамках статті досліджуються різні аспекти діяльності державних органів у сфері банкрутства. По-перше, розглянуто механізми прогнозування, організації і контролю, які забезпечують відповідність управлінських рішень і їх реалізацію. Відзначено, що ефективне управління процедурами банкрутства потребує ретельного прогнозування та планування, що забезпечує своєчасне виявлення та корекцію потенційних проблем. По-друге, детально проаналізовано роль організації в управлінні процедурами банкрутства, включаючи створення і підтримку органів управління, підбір кадрів та функціонування електронних систем. Вказано, що організаційний механізм є основою для забезпечення ефективного регулювання та реалізації процедур банкрутства, що підтверджується прикладом використання електронних торгових систем для проведення аукціонів. По-третє, акцентовано увагу на контролі та нагляді за процедурами банкрутства. Обговорено важливість проведення планових і позапланових перевірок, що забезпечують якість виконання управлінських рішень та прозорість процесу. Висвітлено норми, що регулюють контроль за діяльністю арбітражних керуючих і проведення перевірок. По-четверте, підкреслено значення інформаційного забезпечення для функціонування системи банкрутства.

Ключові слова: банкрутство, адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правовий вплив, державні органи, державна політика, процедура банкрутства.

Paterylo I. V. The role of state authorities in regulating bankruptcy procedures: problems and prospects of administrative and legal influence

The article provides a comprehensive analysis of the role of public authorities in regulating bankruptcy procedures, and also examines the problems and prospects of administrative and legal influence on this process. The main focus is on the functional aspects of the activities of state bodies, including the organizational mechanism, control, information support and planning. The author substantiates the importance of state regulation of bankruptcy procedures as an important component of economic policy which affects market stability and efficiency of management decisions. The author identifies the key functions of government agencies that contribute to the successful functioning of the bankruptcy system. The article examines various aspects of the activities of state authorities in the field of bankruptcy. Firstly, the author examines the mechanisms of forecasting, organization and control which ensure compliance of management decisions and their implementation. It is noted that effective management of bankruptcy procedures requires careful forecasting and planning, which ensures timely identification and correction of potential problems. Secondly, the author analyzes in detail the role of the organization in managing bankruptcy procedures, including the creation and support of governing bodies, recruitment and operation of electronic systems. It is pointed out that the organizational mechanism is the basis for ensuring effective regulation and implementation of bankruptcy procedures, which is confirmed by the example of using electronic trading systems for conducting auctions. Third, the author focuses on the control and supervision of bankruptcy procedures. The

importance of conducting scheduled and unscheduled inspections to ensure the quality of management decisions and transparency of the process is discussed. The rules governing the control over the activities of insolvency receivers and the conduct of inspections are highlighted. Fourth, the importance of information support for the functioning of the bankruptcy system is emphasized.

Key words: *bankruptcy, administrative and legal regulation, administrative and legal influence, state authorities, state policy, bankruptcy procedure.*

Вступ. Процедури банкрутства є важливим механізмом забезпечення економічної стабільності та регулювання фінансових криз, що виникають внаслідок неплатоспроможності підприємств. В Україні, як і в інших країнах, ефективність цього механізму безпосередньо залежить від функціонування державних органів, які здійснюють адміністративно-правове регулювання в цій сфері.

Незважаючи на численні законодавчі ініціативи та зміни, існує ряд проблем, що перешкоджають оптимальному функціонуванню системи банкрутства. По-перше, спостерігається недостатня інтеграція між різними елементами управлінської системи, що ускладнює координацію дій державних органів і створює затримки в процедурі банкрутства. По-друге, існує потреба в удосконаленні механізмів контролю і нагляду за діяльністю арбітражних керуючих та іншими учасниками процесу, що є критично важливим для забезпечення прозорості і справедливості процедур. По-третє, ефективність адміністративно-правового регулювання потребує покращення інформаційного забезпечення, яке включає ведення бухгалтерського обліку, статистичної та фінансової звітності. Неповнота або неточність таких даних можуть негативно вплинути на прийняття рішень і результати процедур банкрутства. По-четверте, важливим є розвиток і вдосконалення організаційного механізму, включаючи створення і підтримку органів регулювання, а також використання сучасних електронних систем для забезпечення ефективного проведення аукціонів і торгів.

Таким чином, актуальність проблеми визначається необхідністю створення комплексної і ефективної системи адміністративно-правового регулювання процедур банкрутства, яка б змогла адекватно реагувати на виклики сучасності, забезпечити справед-

ливість і прозорість процедур, а також сприяти відновленню платоспроможності підприємств.

Матеріали та методи дослідження є аналізу фактів (оцінка, зіставлення, порівняння) та вибір і обґрунтування наукових рекомендацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питань ролі державних органів у регулюванні процедур банкрутства та державною політикою у цій сфері загалом займалися багато видатних українських вчених, таких як А. Мельник, В. Малиновський, Ю. Битяк, І. Голосніченко, Ю. Чорна, Л. Сенченко, В. Радзивілюк та багато інших. Нещодавні дослідження, такі як роботи Б.В. Вольвача та К.М. Агеєвої, вказують на важливість внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства, спрямованих на адаптацію до міжнародних стандартів та вирішення проблем, пов'язаних із військовим станом та економічними кризами. Зокрема, акцентується на важливості спрощення процедур банкрутства та посилення контролю за діяльністю арбітражних керуючих. В останніх публікаціях, таких як дослідження Л.Т. Верховодова і Н.І. Матузова, розглядається роль державних органів у регулюванні процедур банкрутства. Вчені зазначають, що ефективність регулювання значною мірою залежить від координації між різними органами, а також від якості інформаційного забезпечення та організаційних механізмів. Загалом дослідження і публікації демонструють прогресивний підхід до аналізу і вдосконалення процедур банкрутства в Україні, акцентуючи на необхідності інтеграції міжнародних стандартів і адаптації до змінюваних умов економічного та правового середовища.

Метою є всебічний аналіз ролі державних органів у регулюванні процедур банкрутства, оцінка ефективності існуючих механізмів

адміністративно-правового впливу та виявлення проблемних аспектів у цій сфері.

Результати дослідження. Процедури банкрутства є критично важливими для забезпечення економічної стабільності та справедливого розподілу активів між кредиторами та боржниками. Державні органи відіграють ключову роль у формуванні та впровадженні правових рамок, що регулюють ці процедури.

Зміни в економічній ситуації, розвиток нових технологій, а також міжнародні стандарти вимагають постійного перегляду та адаптації правових норм, що регулюють банкрутство. Роль державних органів у цьому процесі стає ще важливішою в умовах економічних криз і реформ [1, с. 203].

Незважаючи на наявність законодавства, яке регулює банкрутство, існують проблеми з його ефективністю, що проявляється в затримках у процесі банкрутства, низькій якості судових рішень та недостатньому контролі за виконанням процедур.

Часто виникають ситуації, коли державні органи або їх посадові особи мають конфлікти інтересів, що може вплинути на об'єктивність і неупередженість у розгляді справ про банкрутство. Бюрократичні процедури та складність адміністративних процедур ускладнюють процес банкрутства, затримують його та іноді перешкоджають ефективному врегулюванню справ. Також виникають проблеми з неправильним тлумаченням і застосуванням законодавчих норм, що призводить до невірних рішень у справах про банкрутство і створює юридичну невизначеність.

Державна політика у сфері банкрутства повинна бути спрямована на забезпечення ефективного, справедливого і прозорого процесу банкрутства, що відповідає сучасним економічним і правовим вимогам [2, с. 389].

Державна політика повинна забезпечувати створення механізму для наукового прогнозування можливих змін у стані різних явищ під впливом управлінських рішень. Ця функція є критично важливою, оскільки вона надає можливість зазирнути в майбутнє, що забезпечує наукову обґрунтованість і перспективність регуляторного впливу. В результаті такого прогнозування форму-

ються рекомендації щодо впровадження конкретних дій, необхідних для ефективного виконання інших функцій адміністративно-правового регулювання, таких як планування, організація та контроль.

Прогнозування і наукове обґрунтування у державній політиці не лише допомагає передбачити ймовірні наслідки управлінських рішень, але й дає можливість оптимізувати регуляторні механізми, адаптуючи їх до змінюваних умов [3, с. 692]. Це забезпечує більш точне і своєчасне реагування на нові виклики, що з'являються в процесі управління. Таким чином, зокрема в сфері банкрутства, науково обґрунтовані прогнози можуть допомогти у розробці ефективних стратегій для врегулювання кризових ситуацій, підтримки фінансової стабільності підприємств і захисту прав усіх учасників процесу.

Державні органи передбачають формування ефективних взаємозв'язків між своїми елементами, що виражається через виконання конкретних завдань, які є сутнісною частиною їх діяльності. У плануванні також визначаються терміни, протягом яких реалізовуватимуться заходи (плановий період), описуються очікувані та потенційні результати, обґрунтовуються цілі, проводиться оцінка виконаних заходів за звітний період, а також визначаються конкретні практичні завдання. Наприклад, у контексті функції планування, стаття 5 Кодексу України з процедур банкрутства демонструє, як санація боржника здійснюється відповідно до плану санації, що розробляється до відкриття провадження у справі про банкрутство. В цьому плані обов'язково вказується розмір вимог кожної категорії кредиторів, які могли б бути задоволені у випадку введення процедури ліквідації боржника.

Процес планування у державних органах є критично важливим для забезпечення ефективного управління та реалізації політик. Крім формування та узгодження завдань, він включає в себе створення чітких і досяжних цілей, а також механізмів оцінки прогресу і корекції дій у випадку необхідності. Планування дозволяє не лише організувати роботу, але й адаптуватися до змінних

умов, забезпечуючи при цьому прозорість і відповідальність у виконанні завдань [4]. В контексті процедури банкрутства, ефективне планування забезпечує своєчасне виявлення проблем і розробку стратегій для їх вирішення, що є важливим для збереження економічної стабільності і захисту прав усіх зацікавлених сторін.

Державні органи відіграють ключову роль у забезпеченні координації між різними системами управління. Це передбачає узгодження не тільки дій керівників в межах однієї управлінської структури, але й між керівниками різних управлінських рівнів та органів. Наприклад, відповідно до статті 96 Кодексу України з процедур банкрутства, Кабінет Міністрів України зобов'язаний вживати заходів для запобігання банкрутству державних підприємств і підприємств, де частка державної власності перевищує 50%. Кабінет Міністрів визначає оптимальні стратегії для відновлення їх платоспроможності та координує діяльність відповідних органів виконавчої влади.

Додатково, ефективне управління та регулювання в сфері банкрутства потребує чіткої міжвідомчої координації та інтерсекторальної співпраці [5, с. 66]. Це включає створення механізмів для швидкого реагування на економічні та фінансові кризи, забезпечення правової визначеності для учасників процесу банкрутства та підтримку розвитку нових інструментів для управління ризиками. Інтеграція цих аспектів сприятиме стабільності економічної системи та зменшить ймовірність негативних наслідків для державних і приватних підприємств.

Державні органи, шляхом створення організаційного механізму, виконують критично важливу роль у забезпеченні інтеграції та ефективності всіх функцій управлінської системи. Ця функція є ключовою для створення та підтримки взаємозв'язків між різними елементами адміністративно-правового регулювання у сфері банкрутства. Основні аспекти цієї функції включають розробку і функціонування органів, відповідальних за управління державною політикою в сфері банкрутства, формування структури

адміністративного апарату, організацію підрозділів, визначення міжуправлінських зв'язків, а також підбір та розстановку кадрів.

Наприклад, згідно зі статтею 68 Кодексу України з процедур банкрутства, продаж майна боржника здійснюється через електронну торгову систему [6, с. 24]. Порядок функціонування цієї системи, організації та проведення електронних аукціонів, визначення розміру, сплати, повернення гарантійних внесків і сплати винагороди операторам електронних майданчиків регламентується Кабінетом Міністрів України.

Важливо відзначити, що ефективність організаційного механізму в сфері банкрутства значною мірою залежить від якості координації між різними управлінськими структурами і адаптації до сучасних технологічних вимог. Постійне вдосконалення електронних систем, а також забезпечення їх відповідності міжнародним стандартам і практикам, є необхідними для підвищення прозорості та ефективності процедур банкрутства. Це дозволяє зменшити адміністративні витрати, підвищити доступність інформації та забезпечити справедливість у процесі реалізації активів боржників.

Державні органи забезпечують ефективне функціонування управлінських процесів шляхом організації та координації ключових елементів системи. Зокрема, вибір кандидатури арбітражного керуючого для виконання функцій розпорядника майна або керуючого реструктуризацією здійснюється судом через автоматизовану систему. Згідно зі статтею 28 Кодексу України з процедур банкрутства, суд проводить відбір кандидатів за допомогою Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, використовуючи принцип випадкового вибору серед арбітражних керуючих, що внесені до Єдиного реєстру арбітражних керуючих України.

Цей автоматизований процес забезпечує об'єктивність і прозорість у призначенні арбітражних керуючих, запобігаючи можливим упередженням або корупційним впливам. Завдяки використанню сучасних інформаційних технологій, цей механізм сприяє підвищенню ефективності

управлінських рішень і забезпеченню справедливого розподілу функцій у процесі банкрутства, що, в свою чергу, посилює довіру до системи і покращує загальну якість регулювання в цій сфері.

Державна політика визначає відповідність функціонування об'єктів адміністративно-правового регулювання до прийнятих управлінських рішень, оцінює результати впливу суб'єкта на об'єкт і перевіряє якість виконання цих рішень. Контроль за цим процесом дозволяє виявити напрямки для корегування дій об'єкта адміністративно-правового регулювання та визначити способи впливу для забезпечення ефективного виконання управлінських рішень [7, с. 188].

Зокрема, стаття 20 Кодексу України з процедур банкрутства встановлює, що контроль за діяльністю арбітражних керуючих здійснюється державним органом, що відповідає за питання банкрутства, або саморегулювальною організацією арбітражних керуючих. Державний орган з питань банкрутства здійснює нагляд через проведення планових і позапланових перевірок відповідно до затверджених процедур.

Таким чином, державний контроль не лише гарантує відповідність управлінських рішень реальній практиці, але й забезпечує високий рівень якості виконання функцій у сфері банкрутства. Це допомагає виявити можливі проблеми на ранніх стадіях і оперативно реагувати на них, що сприяє стабільності та прозорості у сфері адміністративно-правового регулювання.

Державні органи займаються збором, передачею, зберіганням і обробкою інформації, а також реєстрацією та групуванням відомостей про діяльність управлінських систем. Вони також забезпечують наявність і витрати ресурсів, необхідних для функціонування цих систем. Наприклад, відповідно до частини 5 статті 50 Кодексу України з процедур банкрутства, керуючий санацією зобов'язаний організувати ведення бухгалтерського обліку і статистичного звітування, а також забезпечити подачу фінансової звітності боржника.

Цей процес включає не лише належне управління даними, а й забезпечення їх точ-

ності та доступності для відповідних органів і сторін. Ефективне управління інформацією сприяє прозорості і ефективності процедур банкрутства, забезпечує своєчасний доступ до необхідних даних для прийняття обґрунтованих рішень та забезпечує контроль за використанням ресурсів у сфері управління боргами.

Висновки. Аналіз показує, що держава повинна активно реагувати на зміни в економічному середовищі, впроваджуючи адаптивні політики у сфері банкрутства: створення ефективних механізмів прогнозування, організації, контролю та управлінських рішень, що дозволяють своєчасно і адекватно реагувати на нові виклики та забезпечувати стабільність ринку. Державні органи відіграють ключову роль у формуванні організаційного механізму, що забезпечує ефективну реалізацію адміністративно-правового регулювання: створення і підтримку структури управлінських органів, належний підбір кадрів та забезпечення функціонування електронних систем для реалізації процедур банкрутства, таких як аукціони. Важливою функцією державних органів є контроль за якістю виконання управлінських рішень і корегування діяльності у разі необхідності. Встановлені норми контролю за діяльністю арбітражних керуючих і проведення перевірок є необхідними для забезпечення належного виконання зобов'язань та прозорості процесу банкрутства. Збирання, обробка та зберігання даних є критично важливими для функціонування системи банкрутства. Належне ведення бухгалтерського обліку і фінансової звітності боржника є необхідним для ефективного управління і контролю в рамках процедур банкрутства, що сприяє більшій прозорості та точності у прийнятті рішень.

Перспективи подальшого розвитку державної політики у сфері банкрутства мають зосереджуватися на вдосконаленні механізмів регулювання, впровадженні нових технологій для покращення процесу банкрутства, а також на підвищенні рівня професійної підготовки учасників процесу. Необхідно також продовжувати інтеграцію з міжнародними

стандартами для забезпечення відповідності глобальним вимогам і практикам.

Таким чином, ефективне державне регулювання процедур банкрутства є важливим чинником для забезпечення економічної ста-

більності і розвитку. Удосконалення існуючих механізмів та впровадження нових підходів може суттєво підвищити ефективність управлінських рішень і забезпечити успішне відновлення платоспроможності підприємств.

Література

1. Олешко А.А. Антикризове регулювання національної економіки: теорія і практика: монографія. Ірпінь : НУДПСУ, 2012. 350 с.
2. Малиновський В.Я. Державне управління: Навчальний посібник. Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Вол. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. 558 с.
3. Кравченко О. О. Динаміка банкрутства підприємств та рівень безробіття. *Молодий вчений*. 2017. № 3. С. 691–697. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_3_162.
4. Минчинська І. В. Оцінка ефективності законодавства про банкрутство в Україні: економіко-правовий аспект. *Ефективна економіка*. 2020. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?o>.
5. Коваленко О.В., Склярєнко К.В. Банкрутство підприємств в Україні: причини та наслідки. URL: www.zgia.zp.ua. 2013. С. 66–67.
6. Радзівілюк В. Метод, принципи та функції права банкрутства (неспроможності). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2010, № 82, с. 24–28.
7. Нескородева І.І., Тереванесова О.Ю. Сучасні тенденції банкрутства підприємств в Україні та шляхи їх вирішення. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2011. №36. С. 187–193.

References

1. Oleshko, A.A. (2012). *Antykryzove rehulyuvannya natsional'noyi ekonomiky: teoriya i praktyka [Anti-crisis regulation of the national economy: theory and practice]* monohrafiya. Irpin' : NUDPSU, 350 p. [in Ukrainian].
2. Malynovs'kyi, V.YA. (2000). *Derzhavne upravlinnya. [Public administration]: Navchal'nyy posibnyk*. Luts'k : Red.-vyd. vidd. «Vezha» Vol. derzh. un-tu im. Lesi Ukrayinky. 558 p. [in Ukrainian].
3. Kravchenko, O.O. (2017). Dynamika bankrutstva pidpryyemstv ta riven' bezrobittya [Dynamics of bankruptcy of enterprises and the level of unemployment]: *Molodyy vchenyy*, № 3. P. 691–697. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2017_3_162 [in Ukrainian].
4. Mynchyns'ka, I. V. (2020). Otsinka efektyvnosti zakonodavstva pro bankrutstvo v Ukrayini: ekonomiko-pravovyy aspekt [Assessment of the effectiveness of bankruptcy legislation in Ukraine: economic and legal aspect]. *Efektyvna ekonomika*, 10. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?o> [in Ukrainian].
5. Kovalenko, O.V., & Sklyarenko, K.V. (2013). *Bankrustvo pidpryyemstv v Ukrayini: prychny ta naslidky [Bankruptcy of enterprises in Ukraine: causes and consequences]*. Retrieved from: www.zgia.zp.ua. 66–67 p. [in Ukrainian].
6. Radzyvilyuk, V. (2010). Metod, pryntsyipy ta funktsiyi prava bankrutstva (nespromozhnosti) [Method, principles and functions of bankruptcy (insolvency) law]. *Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky*. № 82, p. 24–28 [in Ukrainian].
7. Neskorodyeva, I.I., & Terevanesova, O.YU. (2011). Suchasni tendentsiyi bankrutstva pidpryyemstv v Ukrayini ta shlyakhy yikh vyrishennya [Modern tendencies of bankruptcy of enterprises in Ukraine and ways to solve them]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti* №36. P. 187–193 [in Ukrainian].

УДК 343.213.5+343.31
DOI 10.32782/cuj-2024-3-17

Письменський Євген Олександрович

доктор юридичних наук, професор,
Донецький державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-7761-7103

РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОМІЖНИЙ АНАЛІЗ ЕКСПЕРТНОЇ ОЦІНКИ¹

У статті розглядаються питання формування та реалізації кримінально-правової політики України в умовах дії правового режиму воєнного стану. З метою з'ясування поточного стану розвитку цієї політики, виявлення її переваг і недоліків тощо, організовано і поетапно проведено експертне опитування – вискокваліфікованих у царині кримінального права та кримінології фахівців (експертів, які спеціалізуються на вивчення кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану), а так само представників Верховного Суду (суддів і профільних працівників апарату). На першому етапі проінтерв'ювано першу категорію правників (доктринальні експерти), і одержані результати після опрацювання та узагальнення відбиті у представленій статті. Цьому передувало теоретичне обґрунтування дослідження, розроблення методики його проведення та формування кола експертів, вивчення їхніх позицій з приводу розглядової проблеми.

Дані інтерв'ювання доктринальних експертів дали змогу верифікувати поставлені гіпотези (описову, конструктивну і пояснювальну), установивши, які з них підтвердилися, а які не знайшли свого підтвердження. Фіксувалися також ті експертні позиції, що не охоплювалися висунутими гіпотезами.

У підсумку вдалося встановити, які позитивні та негативні характеристики, з позицій доктринальних експертів, має кримінально-правова політика України, розвиваючись під впливом факторів воєнного характеру; чинники, що за таких умов, негативно впливають на формування та реалізацію кримінально-правової політики (гальмують її розвиток); заходи, які в перспективі здатні поліпшити ситуацію у відповідній сфері.

Проведення експертного інтерв'ювання на цьому етапі дало змогу перевірити попередньо висунуті гіпотези щодо формування та реалізації кримінально-правової політики, співставити їх з позиціями інших фахівців-дослідників у галузі кримінального права та кримінології з числа тих, що вивчають відповідну проблематику, а також створити основу для проведення наступного етапу дослідження.

Ключові слова: кримінально-правова політика, режим воєнного стану, експертна оцінка, опитування, кримінальне законодавство, кримінальне правопорушення, кримінально-правова норма, кваліфікація кримінальних правопорушень.

Pysmenskyi Ye. O. Development of criminal law policy in Ukraine under martial law: an interim analysis of expert opinion

The article addresses the issues of the formation and implementation of Ukraine's criminal law policy under the legal regime of martial law. To ascertain the current state of development of this policy, identify its advantages and disadvantages, and so on, an expert survey was organised and conducted in stages. This survey involved highly qualified specialists (experts specialising in the study of Ukraine's criminal law policy under martial law) in the field of criminal law and criminology, as well as representatives of the Supreme Court (judges and relevant staff members).

In the first stage, the first category of legal experts (doctrinal experts) was interviewed, and the results obtained were processed and summarised in the presented article. This was preceded by the theoretical justification of the

¹ Стаття підготовлена в межах виконання проєкту «Кримінально-правова політика України під впливом факторів воєнного характеру та її віддзеркалення в експертній думці» (реєстраційний номер 2022.02/0046) Національного фонду досліджень України за підтримки Кембриджського університету, Велика Британія.

study, the development of its methodology, the formation of the circle of experts, and the study of their positions on the issue under consideration.

The data from the interviews with doctrinal experts allowed for the verification of the hypotheses set forth (descriptive, constructive, and explanatory), establishing which of them were confirmed and which were not. Expert positions that were not covered by the proposed hypotheses were also recorded.

As a result, it was possible to establish the positive and negative characteristics of Ukraine's criminal law policy, as it develops under the influence of martial factors, from the perspective of doctrinal experts. Additionally, the factors that negatively affect the formation and implementation of criminal law policy under such conditions (hindering its development) were identified, along with measures that could potentially improve the situation in this field.

Conducting the expert survey at this stage made it possible to test the preliminary hypotheses regarding the formation and implementation of criminal law policy, compare them with the positions of other researchers in the field of criminal law and criminology who study this issue, and create a foundation for the next stage of the research.

Key words: criminal law policy, martial law regime, expert evaluation, survey, criminal legislation, criminal offence, criminal law norm, qualification of criminal offences.

Вступ. Традиційно кримінально-правову політику як різновид соціальної діяльності прийнято розглядати з позиції двох взаємопов'язаних аспектів: її вироблення або формування та реалізації або втілення в життя. Проблема формування та реалізації кримінально-правової політики України завжди привертала увагу профільних дослідників та загалом осіб, які вивчають кримінальне право. Концептуально вона є розробленою, що дає змогу з позиції правової теорії здійснювати аналіз відповідних процесів з урахуванням впливу на них різних чинників, одним з яких є фактор поточної російсько-української війни.

За умов системних загроз воєнно-політичного і пов'язаного з ним характеру, – резонно наголошує Ю. Орлов, – чільне місце в стратегії захисту від них має посідати кримінально-правова політика, покликана як визначати, підсвічувати сигнальну систему морально-правових орієнтирів, так і давати руху механізмам примусового підтримання правопорядку, гарантування охорони й захисту життєво важливих благ, прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави, людства загалом від суспільно небезпечних посягань. На цьому тлі, за переконанням вченого, навіть побіжний аналіз тих змін, що відбулися у Кримінальному кодексі України (далі – КК) від початку повномасштабного вторгнення російської федерації (далі – рф), тобто від 24 лютого 2022 р. виявляє істотні проблеми у складниках кримінально-правового регулювання відносин, що зазнали і зазнають най-

більшого впливу факторів воєнного штабу. Це проявляється як у недоліках криміналізації, так і правозастосування, що є похідними від викривлень кримінально-правової політики кризово-воєнного періоду [1, с. 8–9].

Наявний в Україні підхід до формування та реалізації кримінально-правової політики цілком може бути охарактеризований як проблемний та такий, що потребує коригування. Особливо це важливо в контексті практичного втілення євроінтеграційних прагнень України. На поточному етапі політичного і правового розвитку нашої держави є конче необхідним установити, сформувані та поступово розвивати зв'язок між суб'єктами формування і реалізації кримінально-правової політики, а також доктринальними експертами у галузі кримінального права. Роль останніх з-поміж іншого може проявлятися в тому, щоб надати комплексну фахову оцінку стану нормотворчої та правозастосовної видам діяльності у царині кримінального права, виявити її «слабкі місця», установити приховані резерви для подальшого розвитку тощо.

Отже, одним із перших кроків на шляху до побудови дієвої системи взаємодії усіх стейкхолдерів у процесі розвитку кримінально-правової політики України, її удосконалення може бути експертне обговорення поточних проблем кримінально-правової політики, що виникли в умовах воєнного стану. Результати такого обговорення за участі провідних доктринальних експертів України, які досліджують воєнно-кримінальні проблеми, представлені в цій статті.

Матеріали та методи. На сьогодні проблематика кримінально-правової політики, що формується та реалізується в умовах воєнного стану, не належить до числа комплексно розроблених на достатньому теоретичному рівні. Це унеможливує розроблення якісної наукової бази для подальшого розвитку такої політики. Найбільш серйозним здобутком із зазначеної тематики слід визнати наукову роботу Р. Мовчана ««Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми» (2022 р.) [2]. Вирізняється своєю гостротою серія публікацій О. Острогляда з питань кримінально-правової політики в період воєнного стану [3; 4; 5]. Привертає увагу намагання організувати та проводити наукові-практичні заходи з відповідних питань, що передбачають опублікування матеріалів доповідей [6; 7; 8]. Водночас лишається недостатньо вивченим більш загальний контекст кримінально-правової політики України, що формується та реалізується в умовах воєнного стану. Критичного осмислення потребують поточні динаміка та тенденції розвитку нормотворчої та правозастосовної сфер кримінального права під впливом факторів воєнного характеру.

На першому етапі дослідження було здійснено його теоретичне обґрунтування (характеристика проблеми [9; 10], логічний аналіз¹, структурний та факторний аналіз², формулювання гіпотез³ тощо), після чого розроблена методика дослідження та сформовано коло експертів, які є компетентними з проблеми дослідження. Далі відбулося вивчення їхніх позицій з приводу досліджуваної проблеми. Зрештою первинна інформація (висновки експертів з питань формування та реалізації кримінально-правової політики в умовах дії

факторів воєнного характеру) була зібрана, опрацьована та проаналізована⁴.

На емпіричному рівні *об'єктом дослідження* визнано носіїв проблеми, яка вивчається. Такими носіями є особи, які найбільш компетентні з питань, що стосуються розглядової проблеми, здатні бути об'єктивними та неупередженими (експерти). До експертів у сфері формування та реалізації кримінально-правової політики з огляду на потреби цього дослідження були віднесені: 1) десять провідних наукових та науково-педагогічних працівників, які викладають та (або) фахово досліджують проблеми кримінального права і кримінології, включаючи формування та реалізації кримінально-правової політики (доктринальні експерти); 2) десять суддів Верховного Суду (далі – ВС), які за своїми повноваженнями мають найбільший вплив на процес реалізації кримінально-правової політики і водночас працівників апарату ВС, які обізнані з проблемами її формування (практичні експерти)⁵.

У процесі дослідження здійснено експертне опитування у виді анкетування та експертного (стандартизованого) інтерв'ювання, що в сукупності утворює передумову для кваліфікованого оцінювання досліджуваної проблеми⁶. При цьому думка доктринальних експертів фіксувалася у вигляді неформалізованої інформації, отриманої у результаті спеціально розробленого інтерв'ю, а позиція практичних експертів – у вигляді формалізованих оцінок в анкеті. Опитування перших передувало опитуванню других, а результати інтерв'ювання були використані для підготовки анкет.

⁴ Хід дослідження узгоджується з рекомендаціями, викладеними у праці В. Поклада [13].

⁵ Ключовим фактором відбору респондентів є їхня належність до категорії правників, які знаються на спеціфичній термінології, та достатньою мірою її розуміють. На визначення експертності певного фахівця так само впливали готовність взяти участь у проведенні цього дослідження та здатність бути об'єктивним і неупередженим.

⁶ Методичним інструментарієм експертного опитування у межах дослідження, що проводиться, є анкета двох типів: з відкритими питаннями (для доктринальних експертів) і із закритими питаннями (для практичних експертів). Композиція методичного інструментарію підпорядкована логіці розкриття теми та має блокову структуру, що враховує необхідність верифікації висловлених гіпотез. Для перевірки описової гіпотези передбачено чотири питання, для перевірки пояснювальної та конструктивної гіпотез – по два питання.

¹ Логічний аналіз предмета дослідження передбачав описання проблеми як системи взаємопов'язаних понять і становить послідовне проведення трьох дослідницьких процедур, які конкретизують зміст цих понять: 1) відбір основних понять (визначає межі аналізу проблеми), 2) їх інтерпретацію (розгорнуте пояснення) та 3) операціоналізацію (розкладання понять на більш прості і однозначні терміни).

² Факторний аналіз частково відбитий у цих публікаціях: 11; 12.

³ Для потреб дослідження були сформульовані описова, пояснювальна та конструктивна гіпотези, основний зміст яких розкриватиметься при висвітленні результатів дослідження.

Для оцінки реального стану формування та реалізації кримінально-правової політики України, перспектив її розвитку в умовах війни тощо (перевірки висловлених гіпотез) здійснено SWOT-аналіз такої політики, спираючись на результати вивчення та узагальнення експертної думки. За слушним твердженням М. Карчевського, достатньо перспективним у контексті управління, менеджменту кримінально-правовим регулюванням слід визнати метод SWOT-аналізу (*Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats*). Цей вид стратегічного планування полягає в оцінці внутрішніх та зовнішніх ресурсів певного проєкту з позицій негативних та позитивних перспектив його розвитку [14, с. 137; 15; 16].

Оброблення даних експертного опитування розпочалося з узгодження думок респондентів. Для цього використовувалося *правило середньої оцінки*, за якого позиції експертів за кожним з поставлених питань зводяться до спільного знаменника. На першому етапі⁷ згідно з цим правилом оброблялася якісна інформація, а саме спочатку повністю збиралися та потім узагальнювалися думки експертів за кожним з поставлених питань. За потреби застосовувався родовий критерій, згідно з яким підсумкова позиція, що відображає самостійний результат опитування, може в більш широких межах відбивати кілька однотипних думок. Об'єднувалися також такі відповіді, які попри різні лексичні підходи відображення, за своєю суттю збігаються. Тобто на основі оцінки, наданої кожним експертом ізольовано (незалежно від позиції інших фахівців), здійснювалося їх узгодження, після чого ці оцінки об'єднувалися в одну злагоджену позицію. Таким чином відбувалося формування єдиної бази відповідей респондентів (їх усереднення). Ті відповіді, які були притаманні позиції одного експерта, здебільшого не бралися до уваги при побудові єдиної бази відповідей як такі, що відображають суто персональний підхід респондента і не підтримуються іншими експертами.

⁷ Оброблення результатів опитування другого етапу та підсумки цієї роботи будуть продемонстровані в окремій фаховій роботі.

Вартує уваги, що перевірка тих компонентів гіпотез, які не знайшли свого підтвердження, або становили непередбачувані результати, здебільшого здійснена під час другого етапу опитування (практичних експертів).

Результати. Дані інтерв'ювання доктринальних експертів дали змогу визначити такі результати.

1. У межах верифікації **описової гіпотези** опитування експертів показало, якими є їхні думки з приводу стану кримінально-правової політики України в умовах війни та змін, що вона зазнала. Описова гіпотеза складалася з чотирьох різновекторних складників, щодо кожного з яких було поставлене окреме питання про:

1.1) *Державні рішення з формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану, які характеризують цей процес якнайбільш позитивно.*

Результатами інтерв'ювання, що підтвердили цей складник гіпотези, є такі: а) виокремлення у КК самостійної норми про колабораційну діяльність, що диференціює відповідальність за співпрацю з окупантом; б) криміналізація несанкціонованого поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших військових формувань; в) розв'язання в кримінально-правовому полі проблеми обміну військовополонених та незаконно утримуваних громадян через запровадження відповідної підстави для звільнення від відбування покарання; г) криміналізація виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії РФ проти України, глорифікації її учасників. Більшість висловлених позицій знайшли своє підтвердження. Водночас зафіксована одна експертна думка, яка не охоплюється висунутою гіпотезою 1.1⁸. Вартує також уваги наявність двох оцінок відповідних державних рішень, щодо яких

⁸ Установлення нової обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, у виді виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.

було зроблено припущення, але вони не підтвердилися під час інтерв'ювання⁹.

1.2) Державні рішення з формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану, які характеризують цей процес якнайбільш негативно.

Результатами інтерв'ювання, що підтвердили цей складник гіпотези, є такі: а) невдала диференціація кримінальної відповідальності за ряд правопорушень, реалізована у спосіб установа такої ознаки, що їх кваліфікує, як «вчинення в умовах ... воєнного стану» (насамперед стосується кримінальних правопорушень проти власності, що як наслідок призвело до надмірного, не виправданого та диспропорційного посилення їх караності); б) запровадження кримінально-правової норми за пособництво державі-агресору, конструкція якої створює практичні труднощі при кваліфікації, ускладнює розмежування з іншими кримінальними правопорушеннями; в) помилкове встановлення самостійної підстави кримінальної відповідальності за незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, а так само невдале викладення відповідної норми в законі; г) наявність істотних недоліків формулювання кримінально-правової норми про колабораційну діяльність на тлі її високої затребуваності в умовах тимчасової окупації території України. Більшість висловлених позицій знайшли своє підтвердження. Водночас зафіксовано, що дві характеристики відповідних державних рішень не підтвердилися під час інтерв'ювання¹⁰.

1.3) Найбільш позитивні риси реалізації кримінально-правової політики України

⁹ Усунення суперечності між положенням санкцій статей Особливої частини КК і положеннями статей Загальної частини КК в частині встановлення караності окремих кримінальних правопорушень; утримання від розгляду цілої низки очевидно недоброякісних змін і доповнень до КК, які протягом дії воєнного стану ініціювали суб'єкти законодавчої ініціативи в популістичний спосіб.

¹⁰ Обмеження застосування заохочувальних норм щодо окремих видів правопорушень є тупиковим напрямом розвитку вітчизняного кримінального законодавства; відмова від усунення явних прогалин кримінального законодавства та зволікання з удосконаленням кримінально-правових норм, застосування яких актуалізується з огляду на фактор війни (наприклад, грубе порушення мобілізаційного законодавства в умовах воєнного стану досі не утворює належної підстави кримінальної відповідальності).

(сфера правозастосування), що характеризують цей процес в умовах воєнного стану.

Результатами інтерв'ювання, що підтвердили цей складник гіпотези, є такі: а) функціонування кримінально-правової системи держави, що реагує на нові виклики воєнного часу, здійснюється у сталому режимі (протидія злочинам, пов'язаним з війною, відбувається на стабільному рівні; формуються первинні орієнтири щодо кваліфікації таких злочинів); б) змінено пріоритети в підходах до кримінально-правової кваліфікації в умовах збройного конфлікту – замість незаконних збройних формувань і участі в терористичній організації, які не свідчать про міжнародний конфлікт, акцент змістився на воєнні злочини і колабораціонізм, як виразники міжнародного конфлікту; в) покладено початок формуванню правових позицій ВС щодо кваліфікації державної зради, колабораційної діяльності тощо задля упорядкування різнобічних підходів до кримінально-правової кваліфікації та призначення покарання. Більшість висловлених позицій знайшли своє підтвердження. Водночас зафіксована одна експертна думка, що не охоплюється висунутою гіпотезою 1.3¹¹, а також одна оцінка відповідних позитивних рис, наявність якої не підтвердилася під час інтерв'ювання¹².

1.4) Найбільш негативні риси реалізації кримінально-правової політики України (сфера правозастосування), що характеризують цей процес в умовах воєнного стану.

Результатами інтерв'ювання, що підтвердили цей складник гіпотези, є такі: а) нездатність найвищого органу судової влади сформулювати належні правові позиції / роз'яснення з ключових питань кваліфікації злочинів проти основ національної безпеки, міжнародних злочинів тощо (зокрема, досі не активовано повноваження щодо надання роз'яснень

¹¹ Практика продемонструвала здатність долати деякі помилки законодавця та інших суб'єктів формування кримінально-правової політики (як приклад ідеться про фактичне виправлення помилки щодо суб'єкта образи честі і гідності військовослужбовця через визнання таким загального суб'єкта попри вимоги ст. 401 КК).

¹² Відбувається формування та накопичення доказової бази, що в перспективі дасть змогу забезпечити притягнення до відповідальності за злочин агресії проти України в межах діяльності спеціального міжнародного трибуналу.

на підставі узагальнення судової практики, передбачені законодавством про судоустрій); б) формування неоднакової практики застосування деяких кримінально-правових норм про злочини, пов'язані із війною (зокрема, відбувається кваліфікація абсолютно ідентичних за змістом діянь за різними кримінально-правовими нормами, санкції яких кардинально відрізняються за ступенем своєї суворості). Тут лише половина висловлених позицій знайшли своє підтвердження. Водночас зафіксовано дві експертні думки, які не охоплюються висунутою гіпотезою 1.4¹³, а також дві оцінки відповідних негативних рис, наявність яких не підтвердилася під час інтерв'ювання¹⁴.

2. У межах верифікації **пояснювальної гіпотези** опитування експертів показало, якими є думки експертів з приводу основних факторів, які в умовах воєнного стану негативно впливають на процес формування кримінально-правової політики України, а так само збереження негативних тенденцій у реалізації кримінально-правової політики України. Пояснювальна гіпотеза складалася з двох різновекторних складників, щодо кожного з яких було поставлене окреме питання про:

2.1) *Основні фактори, які здатні істотно погіршувати якість кримінального закону та загалом негативно впливати на процес формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану.*

Результатами інтерв'ювання, що підтвердили цей складник гіпотези, є такі: а) низький професійний рівень осіб, від рішень яких залежить формування кримінально-правової

¹³ Дисбаланс у здійсненні кримінально-правового впливу за окремими категоріями правопорушень, що з-поміж іншого проявляється у непомірному застосуванні ст. 69 і ст. 75 КК щодо крадів, зважаючи на правову позицію ВС про розуміння ознаки «в умовах воєнного ... стану» виключно як такої, що стосується вчинення відповідного діяння за наявності цього стану; негативний вплив на ефективність діяльності органів правопорядку (зокрема щодо кваліфікації злочинів, пов'язаних з війною) відсутності належного досвіду розслідування відповідних правопорушень, практики «гонитви за показниками», а також намагання використовувати кримінальне право у своїх кон'юнктурних інтересах.

¹⁴ Застосування формального підходу та надання переваги буквальному тлумаченню кримінального закону за умов наявності істотних законодавчих недоліків; ухвалення правових рішень за кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з війною, відбувається з урахуванням громадської думки, якій властива репресивність і жорстоке ставлення до правопорушників.

політики, відсутність бажання поліпшувати цей рівень (неусвідомлення цієї потреби), що з-поміж іншого призводить до слабкої (кримінологічної) обґрунтованості законопроектів, намагання вирішити будь-які проблеми за допомогою методів кримінально-правової політики, ігнорування здобутків вітчизняної правової доктрини; б) наявність недоліків законодавчої процедури, недотримання наявних правил нормотворчої діяльності, включаючи нехтування науковими висновками штатних парламентських експертів, поспішність розгляду законопроектів (імпульсивність законодавця), надмірну частоту та нестабільність внесення законодавчих змін; в) керування принципом політичної доцільності у процесі формування кримінально-правової політики (проявом чого є кримінально-правовий популізм), підкріплене відсутністю стратегії (концепції) розвитку кримінального права; г) неврахування потреб правозастосовної практики, думок експертів, наявного наукового потенціалу в процесі формування кримінально-правової політики, відсутність належного обговорення змін до кримінального закону у фаховому середовищі. Більшість висловлених позицій знайшли своє підтвердження. Не зафіксовано жодної експертної позиції, яка б не охоплювалася висунутою гіпотезою 2.1. Водночас дві самостійних оцінки зазначених факторів не підтвердилися під час інтерв'ювання¹⁵.

2.2) *Основні фактори, які істотно впливають на неефективність правозастосовної діяльності та збереження негативних тенденцій у реалізації кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану.*

Результатами інтерв'ювання, що підтвердили цей складник гіпотези, є такі: а) низький професійний рівень (відсутність належних знань та досвіду) правозастосовувачів, що з-поміж іншого проявляється в тому, що

¹⁵ Відсутність об'єктивної (статистичної) інформації про кількісні та якісні параметри кримінальних правопорушень, діяльність оперативних підрозділів органів правопорядку, органів досудового розслідування, прокурорів, суддів та інших органів з протидії злочинності; нездатність (неготовність) Президента України втрутити очевидно помилкові рішення законодавця, зокрема через відсутність належного механізму експертного оцінювання на відповідному рівні формування кримінально-правової політики.

вони не бажають фахово зростати та підвищувати рівень своєї майстерності; не мають готовності до нових викликів; поспішають, прагнучи досягти результатів за будь-яку ціну; б) корупція в організованих формах (на сферу кримінальної юстиції мають значний вплив злочинні спільноти з політичної еліти чи верхівки держави); в) зовнішні чинники на кшталт: відсутності зрозумілої кримінально-правової політики; безсистемних і неякісних змін до кримінального закону (законодавча інфляція); подальшого домінування та збільшення обсягу кримінально-правової репресії при законопроектній роботі; низького рівня правової культури, завдяки якому в суспільстві панує запит на репресію; г) кадрово-організаційні проблеми, що впливають на діяльність суб'єктів реалізації кримінально-правової політики, а саме: відсутність необхідної кількості суддів та їх спеціалізації на кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з війною, включаючи військові кримінальні правопорушення; слабкість окремих органів правопорядку; кадровий голод у правоохоронній системі. Більшість висловлених позицій знайшли своє підтвердження. Водночас зафіксовано одну експертну думку, що не охоплюється висунутою гіпотезою 2.2¹⁶, а також одну оцінку відповідних явищ, наявність яких не підтвердилася під час інтерв'ювання¹⁷.

3. У межах верифікації **конструктивної гіпотези** опитування експертів показало, якими є їхні думки з приводу основних заходів, які в найближчій перспективі здатні істотно поліпшити якість кримінального закону та процес формування кримінально-правової політики, а так само вплинути на забезпечення ефективного правозастосування у сфері кримінальної юстиції. Пояснювальна гіпотеза складалася з двох різновекторних складників, щодо кожного з яких було поставлене окреме питання про:

¹⁶ Подальше домінування та збільшення обсягу кримінально-правової репресії при законопроектній роботі; низький рівень правової культури, завдяки якому в суспільстві панує запит на репресію.

¹⁷ Дефіцит в умовах війни належних ресурсів (матеріальних, технічних, фінансових) для організації повноцінної та якісної діяльності із застосування кримінального права.

3.1) *Заходи, які здатні істотно поліпшити якість кримінального закону та процес формування кримінально-правової політики України в найближчій перспективі.*

Результатами інтерв'ювання, що підтвердили цей складник гіпотези, є такі: а) посилення ролі та інституалізація науково-парламентського партнерства, що насамперед передбачає проведення провідними фахівцями у галузі кримінального права кримінологічної експертизи законопроектів (або іншого типу незалежної наукової експертизи) та врахування її результатів членами парламенту при ухваленні законів, а так само запровадження механізму підготовки законопроектів науковими установами за замовленням народних депутатів України; б) удосконалення Регламенту Верховної Ради України, зокрема щодо посилення ролі висновків штатних парламентських експертів, дотримання його положень, а так само підвищення кваліфікації апаратних працівників парламенту, які беруть участь у підготовці законопроектів; в) установлення запобіжників щодо необґрунтованого внесення змін до законів і унеможливлення таких змін поза визначеними процедурами, зокрема у спосіб уведення процедури обов'язковості врахування висновків штатних парламентських експертів. Половина висловлених позицій знайшли своє підтвердження. Водночас зафіксовано одну експертну думку, що не охоплюється висунутою гіпотезою 3.1¹⁸, а також три оцінки відповідних явищ, наявність яких не підтвердилася під час інтерв'ювання¹⁹.

3.2) *Заходи, які здатні вплинути на забезпечення ефективного правозастосування у*

¹⁸ Якнайшвидше виправлення законодавчих помилок з питань, що стосуються воєнного кримінального права, зокрема є потреба: упорядкувати ситуацію з установленням ознаки, яка кваліфікує кримінальне правопорушення, у виді його вчинення «в умовах воєнного ... стану», що призвела до перетворення кримінальних проступків і нетяжких злочинів на тяжкі; ліквідувати штучні колізії (конкуренції норм); здійснити системні зміни, спрямовані на вдосконалення розділу XX Особливої частини КК, який не узгоджується з вимогами сьогодення; заповнити прогалини, включаючи здійснення криміналізації ухилення від виконання обмежувальних заходів (санкцій).

¹⁹ Найскоріше ухвалення нового КК, оскільки чинний кримінальний закон потребує його повного та кардинального оновлення; розширення права законодавчої ініціативи через його надання ВС; забезпечення постійного моніторингу криміногенної ситуації з використанням методології *Data Science* для досліджень тенденцій протидії злочинності з подальшим урахуванням отриманих результатів для вдосконалення КК.

сфері кримінальної юстиції в найближчій перспективі.

Результатами інтерв'ювання, що підтвердили цей складник гіпотези, є такі: а) більш активне та ширше використання ресурсів найвищого органу судової влади в розв'язанні поточних проблем правозастосування, зокрема щодо: формування єдності судової практики поза межами правових позицій; узагальнення та уніфікації практики застосування новел кримінального закону; інтерпретації його неоднозначних положень; надання роз'яснень з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ; б) широке залучення науковців, представників провідних громадських організацій і правозахисників до надання роз'яснень і коментарів щодо новел кримінального законодавства (науково-практична література) та процесу правозастосування загалом із забезпеченням мотивування до такої діяльності. Лише дві висловлені позиції знайшли своє підтвердження. Показово, що гіпотеза 3.2 виявилася єдиним припущенням, у межах якого меншість передбачуваних позицій підтримана доктринальними експертами. Як результат зафіксовано три експертні позиції, що не охоплюється висунутою гіпотезою 3.2²⁰, а також чотири (!) оцінки відповідних явищ, наявність яких не підтвердилася за підсумками інтерв'ювання²¹.

²⁰ Запровадження обов'язкового та регулярного підвищення фахового рівня всіх суб'єктів реалізації кримінально-правової політики: від слідчого, прокурора та адвоката до суддів всіх інстанцій (у спосіб проведення методичних семінарів, спеціальних тренінгів, поширення з-поміж правозастосовувачів якісних рекомендацій щодо застосування кримінального закону тощо); усунення ключових недоліків кримінального законодавства, які з'явилися під час запровадження воєнного стану, є пріоритетом і найбільш серйозним фактором, що сприятиме більш ефективному правозастосуванню; удосконалення діяльності суб'єктів реалізації кримінально-правової політики, що насамперед передбачає виконання таких заходів: активізація діяльності органів кримінальної юстиції у частині об'єктивного досудового розслідування з мінімізацією випадків затягування чи невиправданого продовження процесуальних строків; забезпечення реальної протидії корупції; відмова від практики звільнення у сфері кримінальної юстиції «неугодних» серед висококваліфікованих професіоналів.

²¹ Розумне використання (економія) соціальних ресурсів держави (спираючись на отриманий досвід, суб'єкти реалізації кримінально-правової політики повинні отримати та використовувати належний механізм звернення до суб'єктів формування кримінально-правової політики щодо внесення потрібних змін до кримінального законодавства задля мінімізації соціальних витрат у межах правозастосування); запровадження регулярного моніторингу такої діяльності; втілення підходу, за якого оцінювання ефективності діяльності суб'єктів реалізації кримінально-правової

Висновки. Проведення експертного інтерв'ювання на цьому етапі дало змогу перевірити попередньо висунуті гіпотези щодо формування та реалізації кримінально-правової політики, співставити їх з позиціями інших фахівців-дослідників у галузі кримінального права та кримінології з числа тих, що вивчають відповідну проблематику, а також створити основу для проведення наступного етапу дослідження. Отримані дані не лише уможливили розроблення стандартизованої анкети з подальшим її використанням під час другого етапу опитування (функціональний результат), але й у доказовий спосіб сформувавши узагальнений підхід українських провідних учених щодо ключових проблем, які існують в умовах воєнного стану у сфері кримінально-правової політики, зважаючи на унікальність досвіду, що здобуває Україна (змістовий результат).

Установлено, що більшість компонентів, які виокремлювалися у межах кожної з гіпотез (1.1 – 1.3, 2.1 – 2.2), знайшли своє віддзеркалення у думці доктринальних експертів. Тут простежується певна закономірність, адже всі гіпотези конструювалися з огляду на підсумки вивчення поточних наукових публікацій з питань формування та реалізації кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану.

На цьому тлі вартує уваги факт, що виявилася верифікованою половина компонентів гіпотези 1.4 та гіпотези 3.1, а також меншість компонентів гіпотези 3.2. Як бачимо, саме конструктивна гіпотеза найбільше «провалилася» при її перевірці. Зважаючи на специфіку категорії респондентів, такий стан свідчить про те, що здебільшого не викликає сумнівів оцінка змін кримінально-правової політики України під час війни (визначені «плюси» і «мінуси» формування та реалізації цієї політики переважно узгоджуються з експертною думкою), а отже, описова гіпотеза таким чином знаходить своє доказове значення. Водночас максимальна відповідність простежується у

політики відбуватиметься комплексно з урахуванням різних, але рівнозначних факторів: утворення в структурі кожного з суб'єктів реалізації кримінально-правової політики консультативних (дорадчих) органів з числа висококваліфікованих фахівців (на сьогодні такі органи діють вибірково).

межах верифікації пояснювальної гіпотези, що свідчить про її доведеність. Вочевидь причини, які здатні негативно впливати на кримінально-правову політику, є настільки усталеними для України та настільки однозначними для фахового середовища, що констатовані недоліки та прорахунки безпосередньо не залежать від обставин воєнного часу. Навіть поза умовами агресивної війни високої інтенсивності, що третій рік поспіль безперервно точиться в Україні, негативні чинники формування та реалізації кримінально-правової політики лишаються напрочуд стабільними.

Повертаючись до конструктивної гіпотези, треба констатувати, що попри однакове розуміння суті проблем, які існують у сфері кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану, та причин, які їх зумовлюють, разом з тим способи розв'язання цих проблем є різнобічними. Це теж досить природній результат, адже пошук можливостей для того, щоб формування і реалізація кримінально-правової політики зазнали позитивних змін,

є процесом неоднорідним і може залежати від наукової школи, яку представляє експерт, життєвого досвіду, власних наукових інтересів тощо.

За кожним питанням встановлено наявність таких компонентів гіпотези, які не знайшли свого підтвердження (щонайменше одного – для гіпотез 1.3; 2.2, щонайбільше трьох – для гіпотез 3.1 і 3.2) у результаті проведення першого етапу опитування. Слушність виділення цих компонентів додатково перевірятиметься на другому етапі роботи з тим, щоби виключити помилковість фахової оцінки, і сформувані комплексний підхід.

Щодо окремих питань (у межах перевірки гіпотез 1.2; 2.1) констатовано відсутність таких результатів інтерв'ювання, які не охоплювалися б зазначеними гіпотезами. Ці результати певною мірою виявилися неочікуваними при побудові гіпотез дослідження. Непередбачувані позиції дають змогу здійснити подальшу їх перевірку під час другого етапу опитування.

Література

1. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія ; Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. 252 с.
2. Мовчан Р.О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. 243 с.
3. Острогляд О. В. Кримінально-правова політика в умовах війни: законодавчий аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 286–290.
4. Острогляд О. В. Кримінально-правова політика протидії кримінальним правопорушенням проти власності в умовах воєнного стану: очікування та реальність. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи : матеріали круглого столу (23 вересня 2022 року) / упор. І. В. Гловюк, Н. Р. Лащук, В. В. Навроцька, І. Р. Серкевич, Н. І. Устрицька*. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 65–68.
5. Острогляд О. В. Якість законопроектної діяльності та її вплив на кримінально-правову політику. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Серія Право*. 2023. № 16 (28). С. 148–154.
6. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій: матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса : Олді+, 2023. 150 с.
7. Кримінальне законодавство воєнного часу: правотворчі та правозастосовні проблеми : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Кримінальне законодавство воєнного часу: правотворчі та правозастосовні проблеми». 26 травня 2023 р., Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2023. 173 с.
8. Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. 310 с.
9. Письменський Є. О. Формування та реалізація кримінально-правової політики в умовах воєнного часу: постановка проблеми в українському контексті. *International scientific conference “Scientific innovations in law amidst the impact of the Russian-Ukrainian war on the legal system”* : conference proceedings (February 7 – 8, 2024. Riga, the Republic of Latvia). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. P. 132–137.

10. Письменський Є. О. Формування та реалізація кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: основні проблеми та фактори, що їх зумовлюють. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.) ; у 2-х ч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. I. С. 48–50.
11. Письменський Є. О. Формування кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридична*. 2024. № 1. С. 43–52.
12. Письменський Є. О. Реалізація кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Серія Право*. 2024. Вип. 17 (29). С. 300–310.
13. Поклад В. І. Експертні опитування в кримінологічних дослідженнях : навч.-метод. посібник ; Луганський держ. ун-т внутрішніх справ. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2007. 47 с.
14. Карчевський М. Стратегічне планування кримінально-правового регулювання: постановка проблеми. *Наука і правоохороона*. 2015. № 2 (28.) С. 134–138.
15. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні: інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів / М. В. Карчевський, А. С. Кудінов. Севе́родонецьк :РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2016. 44 с.
16. Азаров Д. С. Розуміння суспільної небезпеки злочину (за результатами соціологічного експерименту). *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2019. Т. 3. С. 3–18.

References

1. Orlov, Yu.V. (2023). *Zlochynnist' i protydiia yii v umovakh viiny: kryminal'no-pravovyi ta kryminolohichni vymiry [Crime and Counteraction During Wartime: Criminal-Legal and Criminological Dimensions]*: monohrafiia; Kryminol. asots. Ukrainy. Kharkiv: Pravo. 252 s. [in Ukrainian].
2. Movchan, R.O. (2022). *"Voienni" novely Kryminal'noho kodeksu Ukrainy: pravotvorchi ta pravozastosovni problemy ["Wartime" Novels of the Criminal Code of Ukraine: Legislative and Law Enforcement Issues]*: monohrafiia. Kyiv: Norma prava. 243 s. [in Ukrainian].
3. Ostrohiad, O.V. (2022). Kryminal'no-pravova polityka v umovakh viiny: zakonodavchyi aspekt [Criminal-Legal Policy During Wartime: Legislative Aspect]. *Analychno-porivnial'ne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence*, 1, 286–290 [in Ukrainian].
4. Ostrohiad, O.V. (2022). Kryminal'no-pravova polityka proty dii kryminal'nym pravoporushenniam proty vlasnosti v umovakh voiennoho stanu: ochikuvannia ta real'nist' [Criminal-Legal Policy of Counteracting Criminal Offenses Against Property During Martial Law: Expectations and Reality]. *Kryminal'na iustytisia v Ukraini: realii ta perspektyvy – Criminal Justice in Ukraine: Realities and Perspectives: materialy kruhloho stolu (23 veresnia 2022 roku) / upor. I. V. Hloviuk, N. R. Lashchuk, V. V. Navrotska, I. R. Serkevych, N. I. Ustryt'ka*. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 65–68 [in Ukrainian].
5. Ostrohiad, O.V. (2023). Yakist' zakonoproektnoi diial'nosti ta yii vplyv na kryminal'no-pravovu polityku [Quality of Legislative Activity and Its Impact on Criminal-Legal Policy]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivs'koho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halyts'koho: Serii Pravo – Scientific and Informational Bulletin of Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytsky: Law Series*, 16(28), 148–154 [in Ukrainian].
6. Kolaboratsionizm na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh: problemy pravovoi otsinky, harantuvannia prav i svobod liudyny ta reintehratsii terytorii [Collaborationism in Temporarily Occupied Territories: Problems of Legal Assessment, Ensuring Human Rights and Freedoms, and Reintegration of Territories]. *Materialy nauk.-prakt. kruhloho stolu*, m. Kharkiv, 6 zhovt. 2023 r. Odesa: Oldi+, 150 s. [in Ukrainian].
7. Kryminal'ne zakonodavstvo voiennoho chasu: pravotvorchi ta pravozastosovni problemy [Wartime Criminal Legislation: Legislative and Law Enforcement Issues]. *Materialy Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii «Kryminal'ne zakonodavstvo voiennoho chasu: pravotvorchi ta pravozastosovni problemy»*. 26 travnia 2023 r., Vinnytsia: DonNU im. Vasyla Stusa, 173 s. [in Ukrainian].
8. Kryminal'no-pravovi vidpovidi na vyklyky voiennoho stanu v Ukraini [Criminal-Legal Responses to the Challenges of Martial Law in Ukraine]. *Materialy mizhnar. nauk. konf.*, m. Kharkiv, 5 trav. 2022 r. / uporiad. ta zah. red.: Yu. V. Baulin, Yu. A. Ponomarenko. Kharkiv: Pravo, 310 s. [in Ukrainian].
9. Pys'mens'kyi, Ye.O. (2024). Formuvannia ta realizatsiia kryminal'no-pravovoi polityky v umovakh voiennoho chasu: postanovka problemy v ukrains'komu konteksti [Formation and Implementation of Criminal-Legal Policy During Wartime: Problem Statement in the Ukrainian Context]. International scientific conference “Scientific innovations in law amidst the impact of the Russian-Ukrainian war on the legal system – Scientific Innovations in Law Amidst the Impact of the Russian-Ukrainian War on the Legal System”: conference proceedings (February 7 – 8, 2024. Riga, the Republic of Latvia). Riga, Latvia: Baltija Publishing, 132–137 [in Ukrainian].

10. Pys'mens'kyi, Ye.O. (2024). Formuvannia ta realizatsiia kryminal'no-pravovoi polityky Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: osnovni problemy ta faktory, shcho yikh zumovliuiut' [Formation and Implementation of Ukraine's Criminal-Legal Policy During Martial Law: Main Problems and Factors]. *Mizhnarodna ta natsional'na bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty – International and National Security: Theoretical and Applied Aspects: materialy VIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 15 ber. 2024 r.); u 2-kh ch. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 48–50* [in Ukrainian].
11. Pys'mens'kyi, Ye.O. (2024). Formuvannia kryminal'no-pravovoi polityky Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: doslidzhennia nehatyvnykh tendentsii [Formation of Ukraine's Criminal-Legal Policy During Martial Law: Study of Negative Trends]. *Naukovi visnyk L'vivs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya Yurydychna – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Legal Series, 1, 43–52* [in Ukrainian].
12. Pys'mens'kyi, Ye. O. (2024). Realizatsiia kryminal'no-pravovoi polityky Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: doslidzhennia nehatyvnykh tendentsii [Implementation of Ukraine's Criminal-Legal Policy During Martial Law: Study of Negative Trends]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivs'koho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halyts'koho: Seriya Pravo – Scientific and Informational Bulletin of Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytsky: Law Series, 17(29), 300–310* [in Ukrainian].
13. Poklad, V.I. (2007). *Ekspertni opytuvannia v kryminolohichnykh doslidzhenniakh [Expert Surveys in Criminological Research]: navch.-metod. posibnyk; Luhans'kyi derzh. un-t vnutrishnikh sprav. Luhans'k: RVV LDUVS, 47 s.* [in Ukrainian].
14. Karchevskiyi, M. (2015). Stratehichne planuvannia kryminal'no-pravovoho rehuliuвання: postanovka problemy [Strategic Planning of Criminal-Legal Regulation: Problem Statement]. *Nauka i pravo okhorona – Science and Law Enforcement, 2(28), 134–138* [in Ukrainian].
15. Karchevskiyi, M., & Kudinov, A.S. (2016). Efektyvnist' kryminal'no-pravovoho rehuliuвання v Ukraini: informatsiino-analitychni materialy za rezultatamy opytuvannia ekspertiv [Effectiveness of Criminal-Legal Regulation in Ukraine: Information-Analytical Materials Based on Expert Surveys]. *Sievierodonets'k: RVV LDUVS im. E. O. Didorenka, 44 s.* [in Ukrainian].
16. Azarov, D.S. (2019). Rozuminnia suspil'noi nebezpeky zlochynu (za rezultatamy sotsiolohichnoho eksperymentu) [Understanding the Social Danger of Crime (Based on the Results of a Sociological Experiment)]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky – Scientific Notes of NaUKMA. Legal Sciences, 3, 3–18* [in Ukrainian].

УДК 343.9:343.58

DOI 10.32782/cuj-2024-3-18

Пірго Олена Федорівна

аспірант кафедри кримінального права та кримінології факультету №1

Донецького державного університету внутрішніх справ

ORCID: 0009-0009-1858-1046

ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Експлуатація тварин та використання їх корисних властивостей з утилітарних мотивів завжди займали провідне місце в суспільній свідомості, поряд із природним почуттям милосердя. Насправді, ставлення людей до тварин пройшло тривалий шлях еволюції, який можна умовно поділити на кілька етапів: привілейоване становище тварин, рівність людей і тварин, експлуатація тварин, а також сучасне визнання окремих прав тварин. У статті аналізується проблема жорстокого поводження з тваринами як об'єкта кримінологічного дослідження. Автором констатується, що охорона тварин від жорстокості в сучасному світі виходить за межі простих міркувань про захист суспільної моральності чи навколишнього середовища. Жорстокість по відношенню до тварин формує у злочинців байдужість до страждань живих істот, сприяє відтворенню кримінальної активності та загострює духовну кризу. Запобігання жорстокому поводженню з тваринами в сучасних умовах є важливим аспектом громадського та політичного життя в усіх економічно розвинених країнах.

Встановлено, що жорстоке поводження з тваринами включає знущання над ними, зокрема над безпритульними, що призводить до їхніх мук, фізичного болю, страждань, а також може викликати тілесні ушкодження, каліцтво чи загибель. Це також включає нацькування тварин одна на одну та на інших тварин з хуліганських або корисливих мотивів, залишення тварин напризволяще, а також інші порушення правил утримання, поводження та транспортування тварин. У сучасній Україні зооохоронні організації набирають популярності, активно беручи участь у формуванні та реалізації громадських ініціатив щодо захисту тварин від жорстокого поводження та охорони навколишнього середовища, а також сприяють гуманному регулюванню чисельності безпритульних тварин. Підкреслюється, що застаріла та суперечлива система нормативно-правового регулювання утримання та поводження з тваринами вимагає розробки комплексу науково обґрунтованих ефективних кримінологічних заходів для запобігання жорстокому поводженню з тваринами.

Ключові слова: жорстоке поводження, тварини, знущання, нацькування, утримання, кримінологія, захист, охорона, запобігання.

Pirgo O. F. Cruelty to animals as an object of criminology research

The exploitation of animals and the use of their useful properties for utilitarian motives have always occupied a leading place in the public consciousness, along with a natural sense of mercy. In fact, the attitude of people to animals has gone through a long path of evolution, which can be conventionally divided into several stages: the privileged position of animals, the equality of people and animals, the exploitation of animals, as well as the modern recognition of individual rights of animals and the removal of responsibility from them. The article analyzes the problem of harsh treatment of animals as an object of criminological research. The author states that the protection of animals from cruelty in the modern world goes beyond simple considerations about the protection of social morality or the environment. Cruelty to animals forms in criminals indifference to the suffering of living beings, contributes to the reproduction of criminal activity and exacerbates the spiritual crisis. Prevention of cruel treatment of animals in modern conditions is an important aspect of social and political life in all economically developed countries.

Cruelty to animals has been found to include abuse of animals, particularly homeless animals, which results in their suffering, physical pain, suffering, and may cause bodily harm, maiming or death. This also includes animals harassing each other and other animals for hooligan or selfish motives, leaving animals to fend for themselves,

as well as other violations of the rules of keeping, handling and transporting animals. In modern Ukraine, animal protection organizations are gaining popularity, actively participating in the formation and implementation of public initiatives to protect animals from cruelty and environmental protection, as well as contribute to the humane regulation of the number of homeless animals. It is emphasized that the outdated and contradictory system of normative and legal regulation of keeping and handling animals requires the development of a complex of scientifically based and effective criminological measures to prevent animal cruelty.

Key words: cruelty, animals, bullying, harassment, detention, criminology, protection, prevention.

Вступ. Сьогодні все більше усвідомлюється, що жорстоке поводження з тваринами є серйозною соціальною проблемою. У сучасних умовах понад половина українців має домашніх улюбленців. На жаль, Україна займає перше місце в Європі за кількістю безпритульних собак. Запровадження ринкових відносин, включаючи право приватної власності на тварин, а також створення розплідників престижних європейських порід собак і котів, почалося в 1990-х роках на фоні відсутності чітких нормативних актів щодо утримання домашніх тварин і недостатньої культури їхнього догляду. Як наслідок, вулиці щодня поповнюються новими безпритульними тваринами, а жорстоке поводження з ними, незважаючи на невелику кількість офіційно зафіксованих випадків, є поширеним явищем в Україні, яке охоплює багато аспектів суспільного життя. Для визначення природи жорстокого поводження з тваринами необхідно провести комплексне дослідження його основних, невід'ємних характеристик та місця в структурі злочинності.

На думку, Б.М. Головкина, тільки шляхом синтезу філософських, соціологічних, психологічних, економічних, політико-ідеологічних, педагогічних знань і теоретичних напрацювань наук кримінально-правового циклу з досліджуваної проблематики можна вийти на якісно новий рівень цілісного пізнання об'єкта, створити нову теоретичну модель, що базуватиметься на єдності різноманіття багатогранних форм і проявів цього явища, розкритті не тільки специфічних предметних закономірностей, а й з'ясуванні місця та ролі феномена у більш широкій системі взаємозв'язків суспільних явищ та процесів соціальної дійсності [1, с. 104–105]. Необхідність застосування міждисциплінарного підходу також обумовлюється відносною

новизною й особливостями дослідження жорстокого поводження з тваринами у вітчизняній науці.

Загальнотеоретичні та практичні питання запобігання злочинам проти громадського порядку та моральності, включаючи ті, що стосуються жорстокого поводження з тваринами, досліджували багато українських і закордонних науковців у сферах кримінального, міжнародного права та кримінології, зокрема: В.І. Борисов, В.В. Василевич, Б. М. Головкін, І.А. Головко, А.О. Данилевський, О.М. Джужа, Н.І. Зубченко, Д. О. Калмиков, С.Г. Кулик, Є.С. Назимко, Я.В. Охота, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, О. О. Шуміло та ін.

Отже, на сьогодні науковці в основному зосереджуються на аналізі кримінально-правової характеристики та частковому вивченні цього негативного явища. Проте комплексного кримінологічного дослідження жорстокого поводження з тваринами в Україні досі не було проведено. Відсутність досліджень кримінологічної характеристики цього злочину, визначення рівня його латентності, особистісних рис злочинця, детермінант, а також пропозицій щодо запобігання на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях є актуальною проблемою сьогодення.

Матеріали та методи становлять розроблені у кримінологічній науці усталені підходи до проведення досліджень у сфері протидії злочинності, а також сучасні розробки вчених з приводу визначення об'єкта кримінологічного дослідження.

Метою статті встановлення ознак жорстокого поводження з тваринами як об'єкта кримінологічного дослідження.

Результати. Жорстоке ж поводження з тваринами є проявом аморальної поведінки людини, яке не лише свідчить про відверте

нехтування природними правами представників тваринного світу та загально визнаними суспільними цінностями, а й може призвести до «викривлення» (деформації) психіки оточуючих людей (особливо дітей), переосмислення ними власного бачення подальшого співіснування людей з іншими представниками живої природи [12].

Морально-етичне ставлення людей до тварин є складним і динамічним явищем, яке змінюється під впливом соціально-економічних умов і науково-технічного прогресу, охоплюючи всю історію людської цивілізації. Експлуатація тварин та використання їх корисних властивостей з утилітарних мотивів завжди займали провідне місце в суспільній свідомості, поряд із природним почуттям милосердя. Насправді, ставлення людей до тварин пройшло тривалий шлях еволюції, який можна умовно поділити на кілька етапів: привілейоване становище тварин, рівність людей і тварин, експлуатація тварин, а також сучасне визнання окремих прав тварин і зняття з них відповідальності.

Аналізуючи ці етапи, можна зазначити, що перші два не викликають наукового інтересу у кримінологів, оскільки культ тварин або наділення їх рівним статусом з людьми були характерні для первісних спільнот з низьким рівнем соціальної організації. Відомо, що первісний розподіл праці та розвиток землеробства значною мірою залежали від одомашнення тварин, які використовувалися для транспорту. Таким чином, сучасне суспільство виникло разом із широким використанням тварин у різних сферах господарства, без жодних гарантій їхнього добробуту, що свідчить про антропоцентричну модель існування. Цю точку зору можна проілюструвати словами давньогрецького філософа Аристотеля, який стверджував, що рослини створені для тварин, а тварини – для людей [2, с. 129–130].

Лише на початку XIX століття у Великій Британії почав поступово розвиватися процес законодавчого закріплення обмеження невинуватого насильства над тваринами, розглядаючи їх як живі істоти, а не як речі. У 1822 році в англійському парламенті, після

кількох невдалих спроб, було ухвалено Акт про запобігання жорстокому та неналежному поводженню з худобою (Act to Prevent the Cruel and Improper Treatment of Cattle). Згідно з цим актом, за «побиття, поганий догляд або жорстоке поводження з будь-яким конем, кобилою, мериним, мулом, віслюком, биком, коровою, телицею, бичком, вівцею або іншою худобою» порушник міг бути оштрафований або отримати тримісячне ув'язнення [3; 12]. Того ж року в Лондоні відбувся перший судовий процес проти осіб, які знущалися з тварин, що завершився винесенням обвинувального вироку та накладенням штрафу на винних [12].

Для виділення однорідної групи злочинів, що формує новий вид злочинності, використовують такі критерії, як сфера функціонування та відтворення явища, цілісний механізм заподіяння шкоди однорідним суспільним відносинам, системність детермінант і типовість контингенту злочинців. Таким чином, для з'ясування соціальної природи жорстокого поводження з тваринами доцільно визначити коло суспільних відносин, у яких виникає це явище, а також зв'язки і співвідношення з суміжними феноменами, родові поняття, форми та способи злочинної активності [3, с. 117–118].

Як зазначає стаття 8 Закону України «Про тваринний світ», право власності на об'єкти тваринного світу припиняється у випадку жорстокого поводження з тваринами [4]. Відповідно до статті 4 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», поводження з тваринами має ґрунтуватися на принципах: забезпечення умов життя тварин, які відповідають їх біологічним, видовим та індивідуальним особливостям; можливості припинення права власності та інших речових прав на тварин у разі жорстокого поводження з ними; заборони жорстоких методів умертвіння тварин; утримання і поводження з домашніми тваринами без мети заподіяння шкоди як оточуючим, так і самій тварині [5]. Отже, об'єктом загальної законодавчої охорони в цій сфері є відносини, що виникають у зв'язку з утриманням тварин та поводженням із ними фізичних і юридичних осіб.

У системі цивільно-правових, адміністративно-правових та кримінально-правових наслідків, пов'язаних із порушенням встановлених норм утримання і поводження з тваринами, на перший план виходить кримінально-правова відповідальність за жорстоке поводження з тваринами. Це свідчить про визнання законодавцем значної суспільної небезпеки таких дій. Слід зазначити, що в даному випадку сфера відносин, що охороняються Кримінальним кодексом України, обмежується об'єктом статті 299, а саме: загальноприйнятими принципами моральності у сфері поводження з тваринами. Гуманне ставлення до тварин неможливе без комплексного регулювання їх використання в усіх аспектах суспільного життя, що запобігло б будь-яким зловживанням. Отже, першою ознакою жорстокого поводження з тваринами є те, що його існування та відтворення базується на встановлених нормах утримання і поводження з тваринами [6, с. 17–18].

Відповідно до Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» поняття «жорстоке поводження з тваринами» означає: знущання над тваринами, у тому числі безпритульними, що спричинило їх мучення, завдало їм фізичного болю, страждань, у тому числі спричинило тілесні ушкодження, каліцтво чи загибель, нацькування тварин одна на одну та на інших тварин, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів, залишення тварин напризволяще, а також інші порушення правил утримання, поводження та транспортування тварин [5]. Зокрема, термін «знущання» видається оціночним і розпливчастим, адже кожна особа має своє уявлення про ступінь страждань, завданих тварині, що підпадає під таку категорію: від залишення домашнього улюбленця в автомобілі на сонці до смертельного забиття. Семантичне тлумачення «знущання» визначає його як заподіяння мук, страждань. Також це об'єктивно невинуватене завдання хребетній тварині достатньо тривалого болю, мучень, а саме: побой, спалювання тварини живцем, обливання її кислотою чи лугом, застосування до неї отрути, моріння голодом чи спрагою протягом тривалого часу, ненауковий експери-

мент над твариною, що викликає страждання; використання пристосувань, що ставить тварину у неприродне положення, викликає надмірний біль, пошкодження тіла або смерть; умисне використання у спортивно-видовищних цілях хворих, поранених, кульгавих тварин тощо [7, с. 138–139].

Під родовим поняттям для жорстокого поводження з тваринами слід назвати злочинну жорстокість як різновид агресивної поведінки, яка завдає великої шкоди жертві і здійснюється без переживання відчуттів співчуття та жалю з боку суб'єкта такої поведінки. До елементного складу будь-якого об'єктивного вияву злочинної жорстокості включають: об'єкт жорстокості (спрямованість посягання на цивілізаційні цінності); зовнішня дія (бездіяльність), спосіб її вчинення та негативні наслідки, причому завдання страждань слугує мотивом або метою поведінки; особистість злочинця, якому притаманна девальвація однієї з провідних загальнолюдських цінностей.

Прикметно, що законодавець пов'язує настання кримінальної відповідальності не за будь-яке знущання з тварини, навіть таке, що спричинило її загибель або каліцтво, а лише за наявності хоча б однієї з двох ознак – застосування жорстоких методів як способу вчинення злочину або хуліганського мотиву діяння. На думку Я. В. Охоти, жорстокість як риса особистості являє собою прагнення до спричинення страждань, мучень особам або тваринам, що знаходить вираз у діях, бездіяльності, словах, а також фантазіях відповідного змісту. При цьому прояви жорстокості можуть бути умисними, продуманими, імпульсивними, свідомими та несвідомими. Тривалість та інтенсивність насильства поєднується з безпорадним станом жертви за відсутності будь-якої іншої мети, окрім спостереження чужих страждань [8, с. 373–374].

З огляду на вищезазначене, важливим аспектом у визначенні поняття жорстокого поводження з тваринами є саме спосіб дій, а не мотив чи мета. Усі чотири дії, зазначені в диспозиції статті 299 Кримінального кодексу України, невід'ємно пов'язані із заподіянням тварині значного фізичного болю та тривалих

страждань, що можуть призвести до каліцтва або загибелі хребетної тварини [9]. Невипадковою також є вказівка у диспозиції на обов'язкову належність тварини до класу хребетних, тобто таких, що наділені центральною нервовою системою і здатні відчувати біль.

Способи жорстокого поводження з тваринами можна умовно класифікувати на активні та пасивні. Активні способи включають завдання ударів, порізів, вогнепальних поранень, травматичну ампутацію частин тіла, розчленування, розтин живих тварин, підпалювання, скидання з висоти, утоплення, заковування та нацькування тварин одна на одну. Пасивні способи, в свою чергу, охоплюють умисне позбавлення хребетних тварин їжі, води, доступу до повітря, утримання в тісних клітках, надмірне скупчення тварин у обмежених приміщеннях, а також залишення тварин без ветеринарної допомоги, що призводить до значних страждань [10, с. 311–312].

Відповідно до сфер людської діяльності, в яких найчастіше беруть участь хребетні тварини, можна умовно виділити основні форми жорстокого поводження з ними. Це такі категорії, як: сімейно-побутова, патологічна, мисливська, дослідницька, сільськогосподарська, розважально-видовищна та комунальна [2, с. 142–143].

Щодо сімейно-побутової форми жорстокого поводження з тваринами, то на сьогодні вона є найменш прихованою формою активного насильства, що проявляється у навмисному тяжкому травмуванні або каліцтві, яке відбувається під час конфліктів у сімейному чи побутовому середовищі. У моменти гострих зіткнень між членами родини або в їхньому оточенні, що виникають через протилежні погляди, інтереси та потреби, які формуються в процесі міжособистісного спілкування, спостерігається прагнення завдати максимальної шкоди опоненту через насильницькі дії, що супроводжуються негативними емоціями учасників конфлікту. Часто трапляється, що жорстоке поводження з тваринами відбувається в стані алкогольного сп'яніння, коли особа намагається продемонструвати свою агресію, фізичну силу або зневагу до опонента чи суспільства в цілому.

Наступною формою є патологічна, яка є найнебезпечнішою формою жорстокого поводження з тваринами. Як зазначає О. О. Шуміло: «Патологічна форма – це цілеспрямоване і безжалісне знущання над явно слабкими та нездатними чинити опір істотами, що здійснюється з попереднім наміром, у тверезому стані, особою, яка прагне отримати хворобливе задоволення від заповодження сильного фізичного болю живим створінням. При такій формі використовуються найрізноманітніші методи і пристрої, часто застосовує засоби фото- та відеозйомки, а також має схильність до вчинення насильницьких злочинів» [2, с. 147–149].

Щодо мисливської діяльності, слід зазначити, що одним із поширених «побічних ефектів» спортивного полювання є притравочні станції – території, де тренують мисливських собак для полювання на диких тварин. У процесі тренування використовуються як дикі тварини (наприклад, єноти, борсуки, червонокнижні бурі ведмеді), так і домашні (коти, кролі, качки). Суть притравлювання полягає в цькуванні диких тварин мисливськими собаками, яких зазвичай попередньо позбавляють зубів і кігтів. За свідченням зоозахисників, тварини утримуються в брудних, тісних клітках, їх майже не годують, щоб вони не мали сил чинити опір собакам; скалічені тварини не отримують лікування, а продовжують страждати. За додаткову плату багатьох власників притравочних станцій без вагань дозволяють собакам загризти тварину до смерті. Основною метою цієї діяльності є отримання прибутку, що свідчить про індиферентне ставлення до тварин, які піддаються жорстокому поводженню, оскільки їхні інтереси не враховуються.

У випадку дослідницької діяльності, типовими проявами корисливої мотивації можуть бути випадки, коли тварина вбивається власноруч (що призводить до її страждання) для уникнення витрат на евтаназію або проведення наукових експериментів без знеболювального з метою економії коштів. У сільськогосподарській сфері жорстоке поводження з тваринами може проявлятися в убивстві тварин для отримання шкури, м'яса або інших

частин їхнього тіла. Важливо зазначити, що забій свійської худоби, полювання та рибальство, а також умертвіння тварин, хворих на сказ, з санітарно-епідеміологічних причин, які виконуються відповідно до законодавства, не є злочином за статтею 299 Кримінального кодексу України [9], оскільки в таких діях відсутні суспільно небезпечні мотиви.

Особливим випадком втілення корисливого мотиву є розважально-видовищна форма, що передбачає використання тварин у видовищних заходах. У таких ситуаціях каліцтво і загибель тварин відбуваються заради розваги публіки. Тварини часто беруть участь у різних єдиноборствах, таких як собачі та півнячі бої, де прибуток формується не лише з плати за перегляд, але й з доходів від тоталізатора. Тоталізатор, як інструмент кримінального бізнесу, може приносити значний прибуток не лише організаторам боїв, а й власникам собак-переможців. Не менш жорстокими є бізнеси, пов'язані з утриманням дельфінариїв без морської води, а також дресируванням тварин із застосуванням заборонених методів, таких як побої та електричний струм, у цирках. Ще однією формою жорстокого поводження з тваринами є комунальна. Проблема безпритульних тварин є актуальною і болючою темою.

Жорстоке поводження з тваринами в соціальної дійсності має значення, оскільки цей злочин негативно впливає на свідомість як тих, хто безпосередньо завдає шкоди тваринам, так і свідків таких дій. По-перше, жорстокість, яку спостерігають очевидці та власники постраждалих тварин, зокрема неповнолітні, сприймається як ослаблення соціального контролю, що викликає занепокоєння, страх і відчуття вразливості. Люди, чий тварини стали жертвами злочинців, відчують підвищений страх стати жертвами насильства.

По-друге, моделі деструктивної поведінки, які засвоюються, мають тенденцію до повторення в посиленій формі. Це означає, що окремий випадок жорстокого поводження з тваринами може стати передвісником різноманітних, у тому числі тяжчих форм насильства в майбутньому. У умовах глибокої

соціальної стратифікації та невпевненості в майбутньому, людина, яка не має можливостей самоствердитися як сильна, вольова та розумна особистість, або ж надмірно честолюбна та заздрісна дитина, яка не досягає успіху в навчанні, мистецтві чи спорті, намагається реалізувати себе іншим способом [11, с. 208–209].

Висновки. Природа жорстокого поводження з тваринами як соціального явища потребує глибокого осмислення та аналізу на високому методологічному рівні, з урахуванням існуючих наукових досліджень та сучасних реалій злочинності в Україні. Захист тварин від жорстокого поводження безумовно є одним із ключових аспектів роботи правоохоронних органів і завжди залишається в центрі уваги суспільства. Якщо професійний інтерес до цієї проблеми знижується, це ставить під загрозу життя хребетних тварин, які стають жертвами жорстокого поводження. Більше того, такі дії, що є суспільно небезпечними, загрожують основам моральності як суспільства в цілому, так і окремих індивідів, що може призвести до занепаду духовності та вчинення ще більш небезпечних і жорстоких злочинів.

Жорстоке поводження з тваринами визнається як знущання над ними, включаючи безпритульних, що призводить до їх мучення, фізичного болю, страждань, а також може викликати тілесні ушкодження, каліцтво чи загибель. Це також включає нацькування тварин одна на одну та на інших тварин, вчинене з хуліганських або корисливих мотивів, залишення тварин напризволяще, а також інші порушення правил утримання, поводження та транспортування тварин. Варто зазначити, що термін «знущання» є оціночним і розпливчастим, оскільки кожна людина має своє власне уявлення про ступінь страждань, завданих тварині, що може варіюватися від залишення домашнього улюбленця в автомобілі на сонці до його жорстокого вбивства.

Під загальним поняттям жорстокого поводження з тваринами слід розуміти злочинну жорстокість, яка є формою агресивної поведінки, що завдає значної шкоди жертві і здійснюється без відчуття співчуття

чи жалю з боку того, хто вчиняє таку поведінку. Жорстоке ставлення до тварин є проявом аморальної поведінки людини, що не лише свідчить про явне нехтування природними правами тварин і загальноприйнятими суспільними цінностями, але й може призвести до «викривлення» психіки оточуючих, особливо дітей. Це може вплинути на їхнє сприйняття подальшого співіснування людей з іншими представниками живої природи. До основних елементів злочинної жорстокості входять: об'єкт жорстокості (направленість посягання на цивілізаційні цінності); зовнішня дія (або бездіяльність), спосіб її виконання та негативні наслідки, при цьому завдання страждань є мотивом або метою такої поведінки; особистість злочинця, яка демонструє девальвацію однієї з основних загальнолюдських цінностей.

Згідно з критерієм сфер людської діяльності, в яких найчастіше страждають хребетні тварини, можна умовно виділити типові форми жорстокого поводження з ними, а саме: сімейно-побутова, патологічна, мисливська, дослідницька, сільськогосподарська, розважально-видовищна та комунальна.

Питання захисту тварин від жорстокості в сучасному світі не обмежується лише міркуваннями про збереження суспільної моральності або навколишнього середовища. Жорстокість щодо тварин формує у злочинців байдужість до страждань живих істот, сприяє відтворенню кримінальної активності та загострює духовну кризу. Запобігання жорстокому поводженню з тваринами в сучасних умовах є важливим аспектом громадського та політичного життя в усіх економічно розвинутих країнах.

Література

1. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. 440 с.
2. Шуміло О. О. Кримінологічна характеристика та запобігання жорстокому поводженню з тваринами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2016. 206 с.
3. Головка І. А. Кримінальна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 256 с.
4. Про тваринний світ : Закон України від 13 грудня 2001 р. № 2894-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14> .
5. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21 лютого 2006 р. № 3447-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15>.
6. Кулик С. Г. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти моральності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2016. 22 с.
7. Зубченко Н. І. Міжнародно-правове співробітництво держав у сфері забезпечення добробуту тварин та їх захисту від жорстокого поводження: монографія. Одеса : Фенікс, 2016. 284 с.
8. Охота Я. В. Визначення «жорстокого поводження». *Часопис Київського університету права*. 2013. №4. С. 372–376.
9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
10. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. Харків : Право, 2015. 680 с.
11. Назимко Є. С. Актуальні питання запобігання органами внутрішніх справ жорстокому поводженню із тваринами. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2014. № 3. С. 207–213.
12. Калмиков Д. О., Данилевський А. О. Кримінальна та адміністративна відповідальність за жорстоке поводження з тваринами : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 615 с.

References

1. Holovkin, B.M. (2011). *Koryslyva nasylnytska zlochynnist v Ukraini: fenomen, determinatsiia, zapobihannia* [Self-interested violent crime in Ukraine: phenomenon, determination, prevention]: monohrafiia. Kharkiv. 440 s. [in Ukrainian].
2. Shumilo, O.O. (2016). *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zhorstokomu povodzhenniu z tvarynamy* [Criminological characteristics and prevention of cruelty to animals]. *Candidate's thesis*. Kharkiv. 206 s. [in Ukrainian].

3. Holovko, I.A. (2010). Kryminalna vidpovidalnist za zhorstoke povodzhennia z tvarynamy [Criminal liability for cruelty to animals]. *Candidate's thesis*. Kyiv. 256 s. [in Ukrainian].
4. Pro tvarynnyi svit [About the animal world] : Zakon Ukrainy vid 13 hrudnia 2001 r. № 2894-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14> [in Ukrainian].
5. Pro zakhyst tvaryn vid zhorstokoho povodzhennia [On the protection of animals from cruelty]: Zakon Ukrainy vid 21 liutoho 2006 r. № 3447-IV. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15> [in Ukrainian].
6. Kulyk, S.H. (2016). Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zlochynam proty moralnosti [Criminological characteristics and prevention of crimes against morality]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Zaporizhzhia 22 s. [in Ukrainian].
7. Zubchenko, N.I. (2016). *Mizhnarodno-pravove spivrobotnytstvo derzhav u sferi zabezpechennia dobrobutu tvaryn ta yikh zakhystu vid zhorstokoho povodzhennia [International legal cooperation of states in the field of ensuring the welfare of animals and their protection from cruel treatment]: monohrafiia*. Odesa : Feniks/ 284 s. [in Ukrainian].
8. Okhota, Ya.V. (2013). Vyznachennia «zhorstokoho povodzhennia» [Definition of "cruel treatment"]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. №4. S. 372–376 [in Ukrainian].
9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 05 kvitnia 2001 r. № 2341-III. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
10. Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna [Criminal Law of Ukraine: General Part] : pidruchnyk / V. I. Borysov, V. Ya. Tatsii, V. I. Tiutiuhin ta in. (2015). Xarkiv: Pravo. 680 s. [in Ukrainian].
11. Nazymko, Ye.S. (2014). Aktualni pytannia zapobihannia orhanamy vnutrishnikh sprav zhorstokomu povodzhenniu iz tvarynamy [Actual issues of prevention of animal cruelty by internal affairs bodies]. *Problemy pravoznavstva ta pravookhoronnoi diialnosti*. № 3. S. 207–213 [in Ukrainian].
12. Kalmykov, D.O., & Danylevskiy, A.O. (2013). *Kryminalna ta administratyvna vidpovidalnist za zhorstoke povodzhennia z tvarynamy [Criminal and administrative liability for cruelty to animals] : monohrafiia*. Luhansk : RVV LDUVS im. E. O. Didorenka. 615 s. [in Ukrainian].

УДК 343.123:614.253.8(477)

DOI 10.32782/cuj-2024-3-19

Солтисюк Андрій Петрович

ТОВ «Медичний центр «МЕДКРАФТ»

ORCID: 0009-0003-5264-6532

ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ РОЗСЛІДУВАННЯ НЕНАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ОBOB'ЯЗКІВ МЕДИЧНИМ АБО ФАРМАЦЕВТИЧНИМ ПРАЦІВНИКОМ

Стаття досліджує кримінальну відповідальність медичних працівників за порушення професійних обов'язків відповідно до ст. 140 Кримінального кодексу України. Згідно з цією статтею, медичні та фармацевтичні працівники можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за неналежне виконання своїх обов'язків, що призвело до серйозних наслідків для пацієнтів. У контексті зростання числа медичних правопорушень питання ефективного розслідування таких злочинів набуває особливої актуальності. Метою статті є всебічне вивчення процесу розслідування злочинів, передбачених ст. 140, а також розробка практичних рекомендацій для вдосконалення цього процесу. Аналіз нормативно-правової бази України виявив значні проблеми, зокрема складність збору доказів, медичну етику та недостатність чітких методичних підходів. Автор статті зазначає, що медичні працівники рідко притягуються до кримінальної відповідальності, а кількість обвинувальних вироків є мінімальною. Це частково пояснюється високим рівнем латентності таких злочинів і труднощами в зборі доказів. Стаття аналізує етапи досудового розслідування та судового розгляду, а також специфіку збору доказів, таких як медичні документи, допити свідків і судово-медичні експертизи. Виявлено, що ці процеси ускладнюються через недостатні знання слідчих у медичній сфері, а також через етичні норми, що можуть ускладнювати об'єктивну оцінку дій медичних працівників. Методологія дослідження включає правовий, порівняльно-правовий та статистичний аналіз. Результати підкреслюють необхідність удосконалення методичних підходів і підвищення професійної підготовки слідчих для забезпечення ефективного розслідування медичних злочинів. Важливим є також забезпечення доступу до медичних документів і усунення проблем, пов'язаних із юридичною кваліфікацією медичних дій, що сприятиме підвищенню рівня правової відповідальності медичних працівників та захисту прав пацієнтів.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, медичні правопорушення, розслідування злочинів, медична етика.

Soltysiuk A. P. Optimisation of the process of investigating the improper performance of professional duties by a medical or pharmaceutical professional

The article examines the criminal liability of medical professionals for breach of professional duties under Article 140 of the Criminal Code of Ukraine. According to this article, medical and pharmaceutical professionals may be held criminally liable for improper performance of their duties, which led to serious consequences for patients. In the context of the growing number of medical offences, the issue of effective investigation of such crimes is of particular relevance. The purpose of the article is to comprehensively study the process of investigation of crimes under Article 140, and to develop practical recommendations for improving this process. The analysis of Ukraine's legal framework reveals significant problems, including the complexity of evidence collection, medical ethics and the lack of clear methodological approaches. The author notes that medical professionals are rarely prosecuted, and the number of convictions is minimal. This is partly due to the high level of latency of such crimes and difficulties in collecting evidence. The article analyses in detail the stages of pre-trial investigation and trial, as well as the specifics of evidence collection, such as medical records, witness interviews and forensic examinations. It is found that these processes are complicated by the lack of knowledge of investigators in the medical field, as well as by ethical standards that can make it difficult to objectively assess the actions of medical professionals. The research methodology includes legal, comparative legal and statistical analysis. The results emphasise the need

to improve methodological approaches and professional training of investigators to ensure effective investigation of medical crimes. It is also important to ensure access to medical documents and eliminate problems related to the legal qualification of medical actions, which will help to increase the level of legal responsibility of medical professionals and protect the rights of patients.

Key words: *criminal liability, medical offences, investigation of crimes, medical ethics.*

Вступ. Кримінальна відповідальність за злочини в медицині є критично важливою для забезпечення правової відповідальності медичних працівників в Україні. Стаття 140 Кримінального кодексу України (ККУ) визначає, що медичні та фармацевтичні працівники несуть кримінальну відповідальність за невиконання професійних обов'язків, якщо це завдає серйозної шкоди пацієнту. У зв'язку зі зростанням кількості правопорушень у медичній сфері, виникає нагальна потреба в детальному дослідженні процесу розслідування таких випадків. Це дослідження має на меті вивчити поточні етапи розслідування злочинів за ст. 140 ККУ та запропонувати шляхи їх вдосконалення для підвищення ефективності правозастосування.

Аналіз нормативно-правової бази охорони здоров'я в Україні виявляє ряд проблем, з якими стикаються слідчі під час розслідування медичних злочинів. Більшість злочинів, скоєних медичними працівниками, пов'язані з порушенням професійних обов'язків, що веде до негативних наслідків для пацієнтів. Проте, залучення медичних працівників до кримінальної відповідальності залишається рідкісним випадком через складність збору доказів, особливості медичної етики та недостатню розробленість методичних підходів до розслідування.

Отже, вивчення специфіки розслідування злочинів за ст. 140 ККУ є важливим для вдосконалення правозастосовчої практики, що допоможе підвищити рівень правової відповідальності медичних працівників і краще захищати права пацієнтів.

Матеріали та методи. Для проведення дослідження використано широкий спектр матеріалів та методів. *Основні джерела* інформації включають нормативно-правові акти, такі як Кримінальний кодекс України та закони, що регулюють медичну діяльність, а також наукові публікації і судові рішення,

пов'язані з медичними правопорушеннями. Для аналізу застосовувалися різні методи: *правовий аналіз* для тлумачення нормативних актів, *порівняльно-правовий метод* для зіставлення з міжнародним законодавством, *системний аналіз* для оцінки всіх етапів розслідування та статистичний метод для обробки даних про кримінальні справи. Це дозволило отримати об'єктивні результати і розробити рекомендації для вдосконалення процесу розслідування медичних злочинів в Україні.

Результати. Нормативно-правова база охорони здоров'я в Україні охоплює ключові акти, такі як Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», Кримінальний кодекс України та Кримінальний процесуальний кодекс України. Законодавство уточнює, що лікар не несе відповідальності за здоров'я пацієнта у випадках, коли пацієнт відмовляється від медичних рекомендацій або порушує режим лікування. Це підкреслює важливість ефективною співпраці між лікарем і пацієнтом, що є критичним аспектом для уникнення правових проблем у медичній практиці [1].

Водночас, законодавство передбачає різні види відповідальності для порушників норм охорони здоров'я. Серед них кримінальна відповідальність є найсуворішою. Кримінальна відповідальність настає за суспільно небезпечні діяння, що відповідають ознакам злочину, передбаченим ККУ [2].

Злочини, скоєні медичними працівниками, умовно поділяються на кілька категорій. По-перше, це злочини проти життя і здоров'я пацієнтів, такі як неналежне виконання професійних обов'язків, що призвело до зараження невиліковною хворобою (ст. 131 ККУ), або ненадання медичної допомоги (ст. 139 ККУ). По-друге, злочини проти прав пацієнтів, включаючи порушення прав пацієнта (ст. 141 ККУ) та незаконне розголошення лікарської таємниці (ст. 145 ККУ). По-третє, існують злочини

у сфері господарської діяльності медичної практики, такі як незаконна лікувальна діяльність (ст. 138 ККУ). По-четверте, це злочини, пов'язані з обігом наркотичних засобів і психотропних речовин [2].

Варто відзначити й інші кримінальні статті, важливі в контексті медичної діяльності, такі як незаконне проведення абортів без спеціальної медичної освіти (ст. 134 ККУ), незаконні дослідження над людиною (ст. 142 ККУ), порушення порядку трансплантації анатомічних матеріалів (ст. 143 ККУ), насильницьке донорство (ст. 144 ККУ) та інші специфічні порушення медичної практики [2].

Нормативно-правова база в Україні забезпечує регулювання та контроль медичної діяльності, надаючи правовий захист як пацієнтам, так і медичним працівникам. Проте, випадки притягнення медичних працівників до кримінальної відповідальності, а тим більше винесення обвинувальних вироків, є досить рідкісними.

Як зазначає Р. Совершенний, ст. 140 ККУ є фактично єдиною статтею, яка використовується в 90–95% випадків кримінальних проваджень, що стосуються порушень у медичній сфері [3]. Це свідчить про те, що ст. 140 ККУ є основною у контексті розслідування медичних злочинів.

Зауважимо, що для медичних працівників, важливо враховувати поняття «ятрогенії» (небажані або несприятливі наслідки медичних втручань, які можуть призвести до порушень функцій організму, обмеження звичної діяльності, інвалідизації або навіть смерті пацієнта) [4, с. 163–164]. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, ятрогенії трапляються у 20% хворих і складають 10% у структурі госпітальної смертності. Основні причини ятрогенії включають недосконалість медичних технологій, невиліковність певних патологій, недостатній рівень професійних навичок медичного працівника, а також інші фактори, які залежать від лікаря [1].

С. Долецький виділяє кілька видів ятрогенії, включаючи ятрогенії впливу, такі як медикаментозна, маніпуляційні, наркозно-реанімаційні, хірургічні, аліментарні та променеві, а також ятрогенії бездіяльності [5].

Класифікація лікарських помилок включає діагностичні помилки, що пов'язані з невірним розпізнаванням хвороби, тактичні помилки, які стосуються вибору свідчень для операції або її обсягу, і технічні помилки, що виникають через неправильне використання медичної техніки, передозування препаратами або залишення чужорідних тіл у ранах [6, с. 37–40].

Отже, перед притягненням особи до кримінальної відповідальності кримінальна справа проходить через кілька етапів, у яких беруть участь різні суб'єкти процесу, такі як слідчий, прокурор, слідчий суддя та суддя. Р. Совершенний описує ці етапи як досудове розслідування та судовий розгляд [7].

Досудове розслідування розпочинається з отримання повістки, що може бути несподіваним для лікаря, якщо він не знав про початок кримінального провадження. На цьому етапі слідчий проводить важливі слідчі дії [8, с. 83–89]: по-перше, збираються документи, такі як історія хвороби, медичні карти і результати досліджень, які є важливими доказами, але містять лікарську таємницю. Для доступу до таких документів потрібна ухвала слідчого судді або суду. По-друге, проводяться допити свідків, серед яких можуть бути медичні працівники, їх колеги, керівники медзакладів та інші особи, що мають інформацію про обставини злочину. Часто для консультацій залучають медичних спеціалістів, які можуть допомогти перевірити факти і оцінити трудові відносини медичних працівників. По-третє, призначаються судово-медичні експертизи для оцінки якості медичної допомоги та виявлення причинно-наслідкового зв'язку між діями медичного працівника і результатами лікування [9, с. 156–158].

Наступним важливим етапом є вручення повідомлення про підозру, яке надається як медичному працівникові, так і його близьким родичам. Це змінює процесуальний статус особи на «підозрюваного» з відповідними правами і обов'язками. Досудове розслідування може завершитися або закриттям справи, або направленням обвинувального акта до суду. Після цього особа отримує статус «обвинуваченого», і справа переходить до судового розгляду [10, с. 78].

Під час судового розгляду справа слухається у складі судді, прокурора, потерпілого, обвинуваченого та адвокатів. Суд розглядає справу на основі доказів, зібраних під час досудового розслідування, і не може розглядати нові докази, які не були представлені раніше. Однак, суд має право повторно допитати свідків, дослідити всі зібрані докази і викликати експертів, які проводили судово-медичні експертизи.

Окрім кримінального розгляду, суд може також розглядати цивільний позов потерпілого щодо відшкодування моральної та матеріальної шкоди, завданої медичним працівником. Цивільний позов може бути поданий паралельно з кримінальною справою або окремо від неї. Розгляд справи зазвичай завершується винесенням вироку, який може бути як виправдувальним, так і обвинувальним [11, с. 203–205].

З останніх тенденцій варто відзначити, що кількість ухвал про закриття кримінальних проваджень у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності через закінчення строків давності збільшується. Це пов'язано з тривалістю процесу притягнення медичних працівників до кримінальної відповідальності та великою кількістю процедур, регульованих КПКУ.

В Україні також зростає кількість виправдувальних вироків щодо лікарів, що свідчить про позитивні зміни в судовій практиці [12]. Це може вплинути на майбутні розгляди кримінальних проваджень у цій сфері. Однак розслідування кримінальних правопорушень у медицині залишається складним, зокрема через специфіку доказування та недостатні знання органів досудового слідства про ці злочини.

Збір доказової бази є надзвичайно складним, оскільки визначення необхідності доказів часто вимагає спеціальних медичних знань. Злочини в медичній сфері також характеризуються високим рівнем латентності та низьким ступенем розкриття. Спеціальні практики розслідування таких злочинів часто є недосконалими або взагалі відсутніми. Крім того, професійна корпоративна етика серед лікарів може перешкоджати розслідуванню,

оскільки медичні працівники можуть приховувати дії своїх колег і не бути допитаними як свідки щодо лікарської таємниці [13].

Проблема методичного забезпечення притягнення медичних працівників до відповідальності за шкоду життю та здоров'ю громадян залишається актуальною і недостатньо розробленою. Значна частина кримінальних справ, пов'язаних із заподіянням шкоди, закривається через відсутність складу злочину або недоведеність вини. Це підкреслює необхідність розробки методичної бази, що забезпечує ефективне розслідування порушень професійної діяльності медичними працівниками.

Крім того, важливо розвивати криміналістичні аспекти розслідування злочинів у сфері медичних послуг для підвищення ефективності протидії таким правопорушенням. Об'єктом дослідження є протиправна діяльність медичних працівників, що заподіяла шкоду життю та здоров'ю громадян, а також процес розслідування таких злочинів [14, с. 95].

Важливо зазначити, що за скаргою на медичного працівника часто проводиться службова перевірка, здійснювана комісіями з висококваліфікованих лікарів. Однак, через їх недостатню обізнаність у юридичних аспектах та прагнення уникнути компрометації колег, такі комісії можуть допускати необгрунтоване тлумачення подій, що ускладнює подальше розслідування.

Розслідування кримінальних справ, пов'язаних з якістю медичної допомоги, супроводжуються численними труднощами, які можуть вплинути на результат. Однією з суттєвих проблем є затягування термінів проведення клініко-експертної оцінки якості медичної допомоги. Згідно з наказом МОЗ України № 69 від 05.12.2016 [15], оцінка має бути проведена протягом 30 календарних днів з дня надходження запиту, з можливістю продовження строку ще на 15 днів.

Ще однією складністю є процес допиту підозрюваних медичних працівників, де важливо з'ясувати обставини, пов'язані з їхньою професійною діяльністю. Необхідно встановити технологію медичного заходу, стадії

процесу, а також перевірити всі наведені підозрюваним причини і обставини, які могли вплинути на якість медичної допомоги.

Саме усунення цих проблем вимагає вдосконалення методичних рекомендацій, процедур розслідування та уваги до правового захисту особистої інформації.

Під час розслідування злочинів, скоєних медичними працівниками, важливо детально дослідити різні аспекти події. Один з ключових етапів – це огляд місця події, тіла потерпілого, трупа, а також документів і предметів, які можуть бути пов'язані з випадком. Якщо смерть пацієнта стала наслідком злочину, огляд трупа стає критично важливим. Це включає вивчення пози трупа, наявних пошкоджень, одягу і інших елементів. Особливу увагу слід приділити випадкам, де відбулося вилучення органів для трансплантації, щоб встановити, який орган був видалений і як це могло вплинути на розвиток подій [14, с. 118–120].

Огляд документів, таких як патологоанатомічні акти, висновки судово-медичних експертиз, історії хвороби та амбулаторні карти, є критичним у розслідуванні медичних злочинів. Важливо перевірити зміст, зовнішній вигляд, реквізити та можливі зміни в документах.

Огляд медичних препаратів та предметів включає фіксацію їх найменування, призначення і зовнішнього вигляду. Обшук може виявити сліди крові або відбитки пальців, які мають значення для розслідування.

Судово-медичні експертизи живих осіб, трупів і речових доказів допомагають встановити причинний зв'язок між діями медичного працівника і негативними наслідками для пацієнта. Усі ці етапи є важливими для забезпечення точності і обґрунтованості висновків у розслідуванні медичних злочинів [16, с. 138–141].

Завдання судово-медичної експертизи якості медичної допомоги полягає в аналізі механізму події, характеристик хвороби або травми, та відповідності дій медичних працівників установленим стандартам. Експерти оцінюють етапи медичного процесу, які могли призвести до несприятливого результату, і

визначають способи виникнення дефектів медичної допомоги. Важливо оцінити ступінь тяжкості наслідків для пацієнта і вплив неналежного виконання обов'язків медичними працівниками на якість допомоги.

Об'єктами експертизи є живі особи, трупи, їх частини, а також матеріально-фіксовані носії інформації, такі як медичні документи, інструменти і лікарські препарати [17]. Судово-медичні експертизи в справах про злочини, скоєні медичними працівниками, проводяться для вирішення медичних і медико-біологічних питань. Слідчий консультується зі спеціалістами для правильного формулювання питань до експертів.

Проблеми можуть виникати через «корпоративну солідарність» лікарів, яка може впливати на результати експертиз. Навіть повторні експертизи часто підтверджують аналогічні висновки, що свідчить про необхідність удосконалення механізму проведення експертиз, щоб уникнути неправдивих висновків і корпоративного захисту.

Законодавча база у сфері судово-медичних експертиз є недостатньою. Відповідно до ч. 3 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу», ці експертизи мають проводитися лише державними спеціалізованими установами, що також потребує вдосконалення [18].

Проте територіальні бюро судово-медичних експертиз, які є комунальною власністю, згідно з Переліком державного майна України, затвердженим Постановою КМУ, не відповідають статусу державних установ. Це суперечить вимогам ч. 2 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу», який визначає, що лише державні спеціалізовані установи, зокрема судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України, мають право проводити судово-медичні експертизи. Це вказує на необхідність реформування системи експертиз для забезпечення її відповідності законодавчим вимогам [18].

Висновки. Злочини проти життя та здоров'я, скоєні медичними працівниками, є серйозними суспільно небезпечними діяннями, які часто виникають внаслідок неналежного надання медичної допомоги. Це може призвести до загибелі або значного

погіршення здоров'я пацієнтів. Розслідування таких злочинів потребує всебічного та об'єктивного підходу, що включає детальний аналіз криміналістичної характеристики правопорушень. Для забезпечення ефективності розслідування слід використовувати комплексні методи, включаючи огляд місця події, допити свідків, аналіз медичних документів та проведення судово-медичних експертиз.

Криміналістична характеристика злочинів, скоєних медичними працівниками, є критично важливою для організації розслідування, оскільки дозволяє систематизувати дані про основні елементи злочину, виявляти порушення медичних стандартів та забезпечувати ефективність слідчих дій. Для успішного розслідування слідчі повинні використовувати всі доступні методи, такі як огляд місця події, допити свідків і потерпілих, аналіз медичних документів і проведення судово-медичних експертиз.

Оптимізація процесу розслідування може бути досягнута шляхом впровадження електронного документообігу для запису медичних даних, своєчасного внесення інформації про випадки смерті пацієнтів до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань (ЄДРДР) та проведення комплексних судово-медичних експертиз за участю фахівців з різних регіонів України. Ці заходи допоможуть зменшити латентність медичних злочинів і підвищити достовірність результатів розслідування.

Важливо також розробити та нормативно закріпити механізм проведення судово-медичних експертиз, який би мінімізував можливість надання неправдивих висновків і усунув «корпоративну солідарність». В умовах реформування сфери охорони здоров'я необхідно постійно оновлювати методи і способи розслідування медичних злочинів, адаптуючи їх до нововведень у цій сфері.

Література

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 30.07.2024).
2. Кримінальний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 30.07.2024).
3. Зозуля Н. Особливості притягнення лікарів до кримінальної відповідальності. Правовий погляд. «Українське право». URL: [https://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/osoblyvosti-prytyagnennya-likariv-do-kryminalnoyi-vidpovidalnosti-/#:~:text="](https://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/osoblyvosti-prytyagnennya-likariv-do-kryminalnoyi-vidpovidalnosti-/#:~:text=)
4. Беленцова К. А. Ятрогенія як неминуча «хвороба» в дійсності сучасної медицини. Актуальні питання сучасної медицини і фармації – 2021 : Зб. тез доповідей наук.-практ. конф. з міжнар. участю молодих вчених та студентів 15-16 квітня 2021 р. МОЗ України, Запоріжжя, держ. мед. ун-т, Наук. т-во студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених. Запоріжжя : ЗДМУ, 2021. С. 163–164.
5. Медико-правова оцінка несприятливих результатів лікування хворих. Кафедра патологічної анатомії, Навчально-науковий медичний інститут, Сумський державний університет. URL: <https://pathology.med.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/10/Forensic-Medicine-lecture15-ua.pdf> (дата звернення: 30.07.2024).
6. Мостовенко О. Поняття, ознаки та класифікація лікарських помилок. *Підприємництво, господарство і право. Цивільне право і процес*. 2018. Дб г/ 10. С. 37–40.
7. Совершенний Р. Акредитація: хто оцінює якість медичної допомоги. URL: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:-6ZOPiIw_cEJ:https://egolovlikar.expertus.com.ua
8. Омельчук Л. В. Початковий етап досудового розслідування злочинів, пов'язаних із неналежним виконанням професійних обов'язків медичними працівниками. *Судова апеляція*. 2012. № 4. С. 83–89.
9. Шопіна Ю. О. Кримінальна відповідальність медичного або фармацевтичного працівника за вчинення злочину, пов'язаного з виконанням професійних обов'язків : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 213 с.
10. Кузьмінський П. Й. Відповідальність у медичній діяльності (за матеріалами літературних джерел). *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 10. 100 с.
11. Черніков Є. Е. Кримінальна відповідальність за неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2020. 288 с.

12. Генеральна прокуратура України. Статистична інформація. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820#

13. Стаття 65. Свідок – Кримінальний процесуальний кодекс України. Protocol. Безкоштовний сервіс для вирішення Юридичних питань №1 в Україні! URL: https://protocol.ua/ua/kriminalniy_protseualniy_kodeks_ukraini_stattya_65/ (дата звернення: 30.07.2024).

14. Філь І. М. Кримінально-правова та кримінологічна протидія неналежному виконанню професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 293 с.

15. Про організацію клініко-експертної оцінки якості надання медичної допомоги та медичного обслуговування. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0285-16#Text> (дата звернення: 30.07.2024).

16. Черніков Є. Е. Історія кримінальної відповідальності за неналежне виконання професійних обов'язків медичним працівником на території України. *Правові проблеми сучасної трансформації охорони здоров'я. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції*. Запоріжжя, 2019. С. 138–141.

17. ІПС ЛІГА:ЗАКОН – система пошуку, аналізу та моніторингу нормативно-правової бази. Правила проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів в бюро судово-медичної експертизи. LIGA:ZAKON. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/REG793> (дата звернення: 30.07.2024).

18. Про судову експертизу. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 30.07.2024).

References

1. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorov'ia [Fundamentals of Ukrainian Legislation on Health Protection]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (accessed: 30.07.2024) [in Ukrainian].

2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (accessed: 30.07.2024) [in Ukrainian].

3. Zozulya, N. (n.d.). Osoblyvosti prytyahnennia likariv do kryminalnoi vidpovidalnosti [Features of Attracting Doctors to Criminal Liability]. Retrieved from: [https://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/osoblyvosti-prytyagnennya-likariv-do-kryminalnoyi-vidpovidalnosti-/#:~:text=\[in Ukrainian\].](https://ukrainepravo.com/scientific-thought/legal_analyst/osoblyvosti-prytyagnennya-likariv-do-kryminalnoyi-vidpovidalnosti-/#:~:text=[in Ukrainian].)

4. Belyentseva, K.A. (2021). Yatrogeniya yak nemynucha «khvoryba» v diysnosti suchasnoi medytsyny [Iatrogeny as an Inevitable «Disease» in Modern Medicine]. *Aktualni pytannia suchasnoi medytsyny i farmatsii – 2021: Zb. tez dopovidei nauk.-prakt. konf. z mizhnarodnym uchastiom molodykh vchenykh ta studentiv 15-16 kvitnia 2021 r. MOZ Ukrainy – Current Issues of Modern Medicine and Pharmacy – 2021: Collection of Abstracts of the Scientific-Practical Conference with International Participation of Young Scientists and Students April 15-16, 2021. Ministry of Health of Ukraine, Zaporiz. derzh. med. un-t, Naukove t-vo studentiv, aspirantiv, doktorantiv i molodykh vchenykh. Zaporizhzhia: ZDMU. S. 163–164 [in Ukrainian].*

5. Medyko-pravova otsinka nespriiatlyvykh rezultativ likuvannia khvorykh [Medical-Legal Assessment of Unfavorable Treatment Outcomes]. Retrieved from: <https://pathology.med.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/10/Forensic-Medicine-lecture15-ua.pdf> (accessed: 30.07.2024) [in Ukrainian].

6. Mostovenko, O. (2018). Ponyattia, oznaky ta klasyfikatsiia likarskykh pomylok [Concepts, Signs, and Classification of Medical Errors]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. Tsivilne pravo i protses*. No. 10. Pp. 37–40 [in Ukrainian].

7. Sovershennyi, R. (n.d.). Akredytatsiia: khto otsiniuie yakist medychnoi dopomohy [Accreditation: Who Assesses the Quality of Medical Care]. Retrieved from: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:-6ZOPiW_cEJ:https://egolovlikar.expertus.com.ua [in Ukrainian].

8. Omelchuk, L.V. (2012). Pochatkovyi etap dosudovoho rozsliduvannia zlochyniv, pov'iazanykh iz nenalezhnym vykonanniam profesiinykh obov'iaziv medychnymy pratsivnykamy [Initial Stage of Pre-Trial Investigation of Crimes Related to Improper Performance of Professional Duties by Medical Workers]. *Sudova apeliatsiia*. No. 4. Pp. 83–89 [in Ukrainian].

9. Shopina, Y.O. (2020). Kryminalna vidpovidalnist medychnoho abo farmatsevtichnoho pratsivnyka za vchynennia zlochynu, pov'iazanoho z vykonanniam profesiinykh obov'iaziv [Criminal Liability of Medical or Pharmaceutical Workers for Committing a Crime Related to Performing Professional Duties]. *Doctor's thesis*. Kyiv. 213 s. [in Ukrainian].

10. Kuzminskyi, P.Y. (2017). Vidpovidalnist u medychnii diyalnosti (za materialamy literaturnykh dzherel) [Liability in Medical Activity (Based on Literary Sources)]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. 10. 100 s. / [in Ukrainian].

11. Chernikov, Y.E. (2020). Kryminalna vidpovidalnist za nenalezhne vykonannia profesiinykh obov'iaziv medychnym abo farmatsevychnym pratsivnykom [Criminal Liability for Improper Performance of Professional Duties by Medical or Pharmaceutical Workers]. *Candidate's thesis*. Odesa. 288 s. [in Ukrainian].
12. Heneralna prokuratura Ukrainy. Statystychna informatsiia. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovogo rozsliduvannia [General Prosecutor's Office of Ukraine. Statistical Information on Registered Criminal Offenses and Results of Their Pre-Trial Investigation]. Retrieved from: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820# [in Ukrainian].
13. Statia 65. Svidok – Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Article 65. Witness – Criminal Procedure Code of Ukraine]. Retrieved from: https://protocol.ua/ua/kryminalniy_protsesualniy_kodeks_ukraini_stattya_65/ (accessed: 30.07.2024) [in Ukrainian].
14. Fil, I.M. (2018). Kryminalno-pravova ta kryminolohichna protydiia nenalezhnomu vykonanniui profesiinykh obov'iaziv medychnym abo farmatsevychnym pratsivnykom [Criminal-Legal and Criminological Counteraction to Improper Performance of Professional Duties by Medical or Pharmaceutical Workers]. *Candidate's thesis*. Kyiv. 293 s. [in Ukrainian].
15. Pro orhanizatsiiu kliniko-ekspertnoyi otsinky yakosti nadannia medychnoi dopomohy ta medychnoho obsluhovuvannia [On the Organization of Clinical and Expert Evaluation of Quality of Medical Care and Medical Services]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0285-16#Text> (accessed: 30.07.2024) [in Ukrainian].
16. Chernikov, Y.E. (2019). Istoriiia kryminalnoi vidpovidalnosti za nenalezhne vykonannia profesiinykh obov'iaziv medychnym pratsivnykom na terytorii Ukrainy [History of Criminal Liability for Improper Performance of Professional Duties by Medical Workers in Ukraine]. *Pravovi problemy suchasnoi transformatsii okhorony zdorov'ia. Zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Zaporizhzhia. Pp. 138–141 [in Ukrainian].
17. IPS LIGA – systema poshuku, analizy ta monitorynhu normatyvno-pravovoi bazy. Pravyła provedennia sudovo-medychnoi ekspertizy (doslidzhennia) trupiv v byuro sudovo-medychnoi ekspertizy [LIGA – System for Searching, Analyzing, and Monitoring Legal Framework. Rules for Conducting Forensic Medical Examination (Studies) of Corpses in Forensic Medical Bureau]. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/REG793> (accessed: 30.07.2024) / [in Ukrainian].
18. Pro sudovu ekspertizu [On Forensic Expertise]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (accessed: 30.07.2024) / [in Ukrainian].

НОТАТКИ

Наукове видання

**Центральноукраїнський вісник права
та публічного управління**

**Central Ukrainian Journal of Law
and Public Management**

Випуск 3 (7), 2024

Issue 3 (7), 2024

Коректор І. М. Чудеснова

Комп'ютерне верстання Ю. В. Ковальчук

Підписано до друку 26.09.2024 р.

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 20,69. Зам. № 1024/703

Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.